N°. 1. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar ƒ 3, *franco* per post ƒ 3,25 voor België ƒ 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD: Leo XIII: De studiis Litterarum — *Tractatus de gratia* van *P. D. Palmieri*, door Dr. *A. Dupont*. — *Al célebre arabista holandés*, Hulde uit Spanje, door *J. W. Br.* — Een gedicht in de Propaganda. Ten Wedstrijd uit Nederland. — Le Origini del Chistianismo e il pensiero stoico van Salvatire Talamo, door *J. W. Brouwers*. — Mededeelingen. — Fransche Leestafel. — Inhoud van Tijdschriften.

Met een schrijven van Z. H. Leo XIII, openen wij dezen vijfden jaargang. Dat schrijven dient heerschend te gelden op het gebied waarop wij ons bewegen, derhalve willen wij dezen keer dat document in zijn oorspronkelijken tekst mededeelen. Mocht de eene of andere onzer lezers minder vertrouwd zijn met het Latijn, de vertaling er van vindt hij in verscheiden dagbladen.

Na dit stuk ter verheffing der Letterkunde, moge ten wedstrijd een voorbeeld volgen, dat van Nederland uitgegaan, wellicht navolging mag vinden in menig ander land.

Dat is de zielewensch voor vaderland en Moederkerk, gewis ook van allen die zoo boven onzen lof verheven, hunne hooggewaardeerde medewerking verleenen aan ons blad, dat op verre na nog niet zijn geheel programma naar zijn wensch kan vervullen, doch zulks meer en meer zal trachten, met Gods hulp, te bereiken.

Werken uit Nederland, die ons niet worden toegezonden hebben hier geen recht op beoordeeling. De ons toegezondene zullen voortaan altijd vermeld worden.

J. W. BROUWERS.

DE STVDIIS LITTERARVM
IN SACRO SEMINARIO ROMANO PROVEHENDIS

DILECTO FILIO NOSTRO
LUCIDO MARIAE TITULO SESSORIANO
S. R. E. PRESBYTERO CARDINALI PAROCCHI
NOSTRO IN VRBE VICARIO

LEO PP. XIII.

DILECTI FILI NOSTER
SALVTEM ET APOSTOLICAM BENEDICTIONEM

Plane quidem intelligis, quod saepe Nos et non sine caussa dicimus, summa esse contentione et assiduitate enitendum, ut Clericorum ordo quotidie magis doctrinarum cognitione floreat. Cuius necessitatem rei maiorem efficit natura temporum: proptereaquod in tanto ingeniorum cursu tamque inflammato studio discendi, nequaquam posset Clerus in muneribus officiisque suis cum ea, qua par est, dignitate atque utilitate versari, si quae ingenii laudes tanto opere expetuntur a ceteris, eas ipse neglexerit. — Hac Nos de caussa ad disciplinam eruditionis, praesertim in alumnis sacri ordinis animum adiunximus: et a scientia rerum ossaviorum exorsi, philosophiae theologiaeque studia ad veterum rationem, auctore Thoma Aquinate, revocanda curavimus: cuius quidem opportunitatem consilii is ipse, qui iam consecutus est, exitus declaravit. — Verum quoniam permagna doctrinae pars, et ad cognitionem iucunda et ad usum urbanitatemque longe fructuosa, humanioribus litteris continetur, idcirco nunc ad illarum incrementa nonnihil constituere decrevimus.

Quod primo loco illuc pertinet, ut suum Clerus teneat decus; est enim litterarum laus multo nobilissima: quam qui adepti sint, magnum aliquod existimantur adepti; qui careant, praecipua quadam apud homines commendatione carent. — Ex quo intelligitur, quale esset illud Iuliani imperatoris callidissimum et plenum sceleris consilium, qui ne liberalia studia exercerent christianis interdixerat. Futurum enim sentiebat, ut facile despicerentur expertes litterarum, nec diu florere christianum posse nomen, si ab humanitatis artibus alienum vulgo putaretur. — Deinde vero quoniam ita sumus natura facti, ut ex iis rebus quae sensibus percipiuntur ad eas assurgamus quae sunt supra sensus, nihil est fere ad iuvandam intelligentiam maius, quam scribendi virtus et urbanitas. Nativo quippe et eleganti genere dicendi mire invitantur homines ad audiendum, ad legendum: itaque fit ut animos et facilius pervadat et vehementius teneat verborum sententiarumque luminibus illustrata veritas. Quod habet quamdam cum cultu Dei externo similitudinem: in quo scilicet magna illa inest utilitas, quod ex rerum corporearum splendore ad numen ipsum mens et cogitatio perducitur. Isti quidem eruditionis fructus nominatim sunt a Basilio et Augustino collaudati: sapientissimeque Paulus III decessor Noster scriptores catholicos iubebat stili elegantiam assumere, ut haeretici refellerentur, qui doctrinae laudem cum litterarum prudentia coniunctam sibi solis arrogarent.

Quod autem litteras dicimus excoli a Clero diligenter oportere, non modo nostrates intelligimus, sed etiam graecas et latinas. Immo apud nos plus est priscorum Romanorum litteris tribuendum, tum quod est latinus sermo religionis catholicae Occidente toto comes et administer, tum etiam quia in hoc genere aut minus multi aut non nimis studiose ingenia exercent, ita ut laus illa latina cum dignitate et venustate scribendi passim consenuisse videatur. Est etiam in scriptoribus graecis accurate elaborandum: ita enim excellunt et praestant in omni genere exemplaria graeca, nihil ut possit politius perfectiusque cogitari. Huc accedit quod penes Orientales graecae litterae vivunt et spirant in Ecclesiae monumentis usuque quotidiano: neque minimi illud faciendum, quod eruditi graecis litteris, hoc ipso quod graece sciunt, plus habent ad latinitatem Quiritium facultatis.

Quarum rerum utilitate perspecta, Ecclesia catholica, quemadmodum cetera quae honesta sunt,

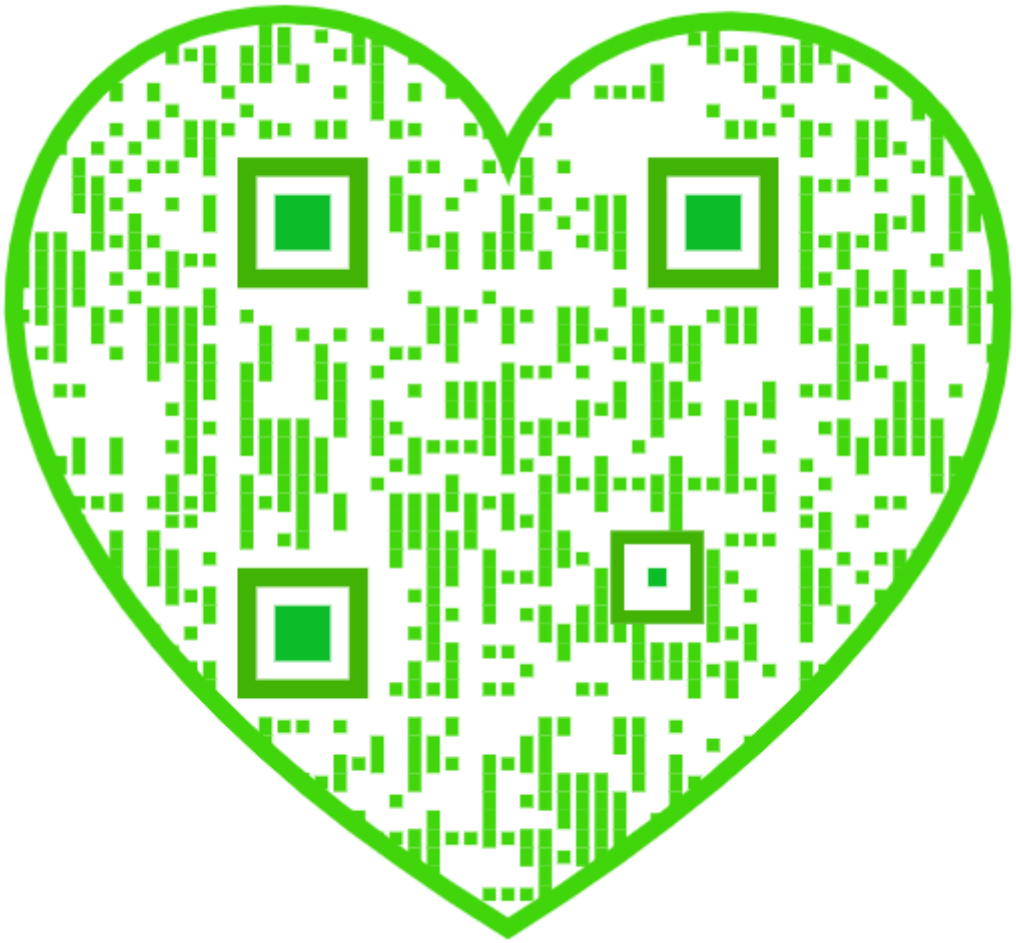

quae pulcra, quae laudabilia, ita etiam humanarum litterarum studia tanti semper facere consuevit, quanti debuit, in eisque provehendis curarum suarum partem non mediocrem collocavit. — Revera sancti Ecclesiae Patres, quantum sua cuique tempora siverunt, exculti litteris omnes: nec in eis desunt, qui tantum ingenio et arte valuerunt. ut veterum romanorum graecorumque praestantissimis non multum cedere videantur. — Similiter hoc summum beneficium Ecclesiae debetur, quod libros veteres poetarum, oratorum, historicorum latinos graecosque magnum partem ab interitu vindicavit. Et, quod nemo unus ignorat, quibus temporibus bonae litterae vel per incultum et negligentiam iacerent, vel inter armorum strepitus Europa tota conticescerent, in communibus monachorum ac presbyterorum domiciliis unum nactae sunt ex tanta illa turba barbariaque perfugium. — Neque praetereundum, quod ex romanis Pontificibus decessoribus Nostris plures numerantur clari scientia harum ingenuarum artium, quas qui tenent eruditi vocantur. Quo nomine permansura profecto memoria est Damasi, Leonis Gregoriique magnorum, Zachariae, Silvestri II, Gregorii IX, Eugenii IV, Nicolai V, Leonis X. Et in tam longo Pontificum ordine vix reperiatur, cui non debeant litterae plurimum. Providentia enim munificentiaque illorum, cupidae litterarum inventati passim scholae et collegiae constituta: bibliothecae alendis ingeniis paratae: iussi Episcopi ludos aperire in Dioecesibus litterarios: eruditi viri beneficiis ornati, maximisque propositis praemiis ad excellentiam incitati. Quae quidem tam vera sunt, tamque illustria, ut ipsi saepe Apostolicae Sedis vituperatores, praeclare romanos Pontifices de studiis optimis, meritos, assentiatur.

Quamobrem et explorata utilitate et exemplo decessorum Nostrorum adducti curare diligenterque providere decrevimus, ut huius etiam generis studia apud Clericos vigeant et in spem gloriae veteris revirescant. Sapientia autem operaque tua, dilecte fili Noster, plurimum confisi, hoc, quod exposuimus, consilium in sacro Seminario Nostro Romano exordiemur: nimirum volumus, ut in es certae destinataeque scholae adolescentibus aperiantur acrioris ingenii diligentiaeque: que emenso, ut assolet, italicarum, latinarum, graecarumque curriculo litterarum, possint sub idoneis magistris limatius quiddam in illo triplici genere perfectiusque contingere. Quod ut ex sententia succedat, tibi mandamus ut viros idoneos deligas, quorum consilium atque opera, Nobis auctoribus, ad id quod propositum est adhiheatur.

Auspicem divinorum munerum, benevolentiaeque Nostrae testem tibi, dilecte fili Noster, Apostolicam Benedictionem peramanter in Domino impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die xx. Maii Anno MDCCCXXXV. Pontificatus Nostri Octavo.

LÉON PP. XIII.

Tractatus de Gratia divina actuali auctore Dominico Palmieri. S. J. *Galopiae, Alberts.*

Ik acht het onnoodig veel woorden te verliezen omtrent het groot gewicht der Katholieke leer over de goddelijke Genade. Iedereen kent de voorname plaats welke zij in de theologie bekleedt, en haar innig verband met de hoofdpunten van ons geloof en de voorschriften van het christelijk leven. Het schijnt mij niet minder overbodig een werk over dit belangrijk onderwerp uit de pen van P. Palmieri met vele woorden aan te prijzen. De naam van den schrijver is de beste aanbeveling. Wie hem als professor te Rome gehoord [1]) of zijne vroegere werken gelezen heeft, weet dat hij iets degelijks en uitmuntends verwachten kan; en deze verwachting hoe hoog gespannen zal niet beschaamd worden. P. Palmieri beweegt zich op het moeielijke en gevaarvolle terrein van de genade met een gemak en eene zekerheid, met eene helderheid van begrippen en bewijzen, met eene juistheid van oordeel, die niet alleen den geleerden theoloog maar ook den kundigen en hoogst ervaren leeraar verraden.

De uitgebreide stof wordt verdeeld in vijf Hoofdstukken:

De Gratiae actualis natura (*bl.* 73.)
De Gratia actuali necessaria hominibus lapsis (*bl.* 254).
De Gratiae actualis gratuitate et de praeparatione ad gratiam (*bl.* 313).
De Gratiae actualis efficacia (*bl.* 504).
De distributione gratiarum (*bl.* 537).

Ieder hoofdstuk bevat een zeker getal theses of stellingen waarin alle vragen welke op het onderwerp betrekking hebben worden besproken en opgelost. Wie met aandacht en studie deze 72 stellingen leest en zich eigen maakt kan verzekerd zijn dat hij eene grondige kennis verkrijgt niet alleen van het bestaan der geopenbaarde waarheid, maar ook (zooveel als het aan 's menschen verstand vergund is) van hare natuur; niet alleen zal hij op de vraag *an sit*, maar ook op de andere *quid et quomodo sit* kunnen antwoorden. Hij zal daarom in staat zijn het dogma tegen de aanvallen der ketterij en der dwaling te verdedigen en zijne overeenkomst aan te toonen met de leer der H. Schrift, met de traditie en de eischen van het gezond verstand.

Indien klare en duidelijke omschrijving van begrippen, nauwgezette bepaling der kerkelijke leer, helderheid en kracht van betoog, eenvoudigheid van schrijftrant, de hoofdvereischten van een theologisch leer- en studieboek zijn, dan verdient P. Palmieri ontegenzeggelijk den lof een uitstekend tractaat geschreven te hebben.

Bij iedere stelling worden de hoofdbegrippen met de meeste zorg verklaard en toegelicht; de noodige distinctiés aangewezen; daarbij verschijnt de kerkelijk leer nauwkeurig afgebakend en gescheiden van de min of meer houdbare meeningen der theologen. Dezelfde methode gebruikt de schrijver bij het bewijzen zijner stellingen: de eerste is gewoonlijk gericht tegen de ketters, wier dwaalleer onbestaanbaar is met de geopenbaarde waarheid; de tweede behandelt punten van ondergeschikt belang waarin de Katholieke theologen soms niet overeenstemmen.

Vooral in deze teedere vragen omtrent de werking der genade is groote voorzichtigheid noodig, want men

[1]) Thans sinds jaren Professor aan het Scholasticaat der Societeit te Maastricht. De opdracht van het werk is een dubbel getuigenis van edele zielen.

loopt gevaar een punt als kerkelijke leer voor te stellen dat slechts de waarde eener theologische opinie heeft, of omgekeerd eene meening als kettersch te brandmerken, welke in de Kerk toegelaten door vele theologen verdedigd wordt.

Aan de hand van den geleerden schrijver zal de lezer steeds den rechten en veiligen weg vinden; niet alleen vindt hij eene grondige verklaring en overtuigende bewijsvoering van het dogma, maar tevens een keus van theologische meeningen welke steeds op zeer aannemelijke gronden steunen.

Met genoegen vestigen wij de aandacht op de historische verhandelingen door den schrijver aan de dogmatische stellingen toegevoegd:

Brevis Synopsis historica errorum Pelagianorum circa gratiam (*bl.* 127).

Brevis synopsis historica de impeccantia et apathia pelagiana (*bl.* 214).

Synopsis historica controversiae Patres inter et Massilienses (*bl.* 327).

Deze historische toelichting, hoe beknopt ook, wordt noode in een tractaat over de genade gemist. Onmogelijk is het de leer der H. Vaders met name van den H. Augustinus te begrijpen zonder eene nauwkeurige schets der dwaalleeren welke zij bestrijden, der moeielijkheden welke zij oplossen, der vragen die zij beantwoorden. Vooral op het gebied der genademiddelen is de studie der dwalingen onontbeerlijk omdat *Jansenius* met eene helsche sluwheid zeer dikwijls den ketters eene valsche leer toeschrijft om de ketterij voor de leer van Augustinus en der Kerk te doen doorgaan. Wie een weinig met de theologie vertrouwd is, weet hoezeer Jansenius misbruik maakt van de texten van Augustinus over de *gratia voluntatis* (door de Pelagianen nooit aangenomen) alsof de H. Leeraar eene genade vorderde, welke de vrijheid van den menschelijken wil vernietigt. Deze en andere moeielijkheden door *Jansenius* uit *Augustinus* verzameld, worden door P. Palmieri met zorg onderzocht en meesterlijk wederlegd. Hoe diep de geleerde schrijver in den geest van Augustinus is ingedrongen, en met welke klaarheid hij den waren zin zijner woorden en uitdrukkingen weet te vertolken, blijkt ons uit de *Appendix: De Sententia Augustini circa necessitates gratiae actualis in Statu integritatis* (bl. 243).

In de 34ste stelling wordt de beteekenis besproken van de theologische spreuk: *Facienti quod in se est Deus non denegat gratiam.* Omtrent de verklaring van deze woorden door de Scholastieken gegeven is P. Palmieri van een ander gevoelen dan zijn collega *P. Bucceroni* in zijn *Commentarius* over hetzelfde onderwerp. Hij geeft echter toe dat de verklaring van een negatieve voorbereiding *ex viribus naturae* het dogma niet aantast.

Met vrucht en genoegen zal de lezer kennis maken met de *Controversia inter Scholasticos* omtrent de werkzaamheid der genade en hare overeenkomst met den vrijen wil (bl. 489—504.) In negen stellingen wederlegt de schrijver het systeem der *praedeterminatio physica* en bewijst de theorie van *MOLINA* welke de onfeilbaarheid van het verband tusschen de genade en het goede werk *formaliter* van de Goddelijke voorkennis laat afhangen. Zonder in het minst afbreuk te willen doen aan de orthodoxie van de meening, die hij bestrijdt, beweert hij dat de praedeterminatio physica in strijd is met de leer der H. Schrift, van den H. Augustinus, van het Concilie van Trente, met de vrijheid van den wil, met het ware begrip der genade; dat zij onbewezen is en te vergeefs bij den H. Thomas wordt gezocht. De verklaring daarentegen van Molina steunt, volgens hem, op vaste grondslagen en zeer waarschijnlijke bewijzen.

Niet allen zullen de conclusie van P. Palmieri aannemen en goedkeuren, maar allen zullen moeten bekennen dat hij onpartijdig het voor en tegen van iedere verklaring doet uitkomen, dat hij ieder argument eerlijk wikt en weegt en niets verzuimt om den lezer in staat te stellen uit eigen oogen te zien, en met kennis van zaken een oordeel te vellen.

Ten slotte wenschen wij het ruimst debiet aan het uitmuntend boek, dat onder de theologische werken van onze eeuw eene eereplaats zal innemen.

DR. A. DUPONT.

Hulde uit Spanje aan een Nederlandschen Professor.

Wanneer een stem van gezag als die van het Madridsche tijdschrift *La Ciencia Christiana* zich tot een hulde van dankbaarheid verplicht rekent jegens een geleerde van Nederland, en daarvoor de grootste redenen heeft, dan zal gewis ieder rechtgeaard Nederlander met blijdschap nader kennis willen nemen van die erkenning in het Buitenland aan een zijner landgenooten te beurt gevallen. Derhalve volgen wij op den voet genoemd tijdschrift in zijn laatste nummers twee artikelen wijdend

al célebre arabista holandés,
Mr. Reinhardt Dozy,
professor der geschiedenis en eenigen tijd Rector der Universiteit van Leiden.

»Ons vaderland is een erkentelijke herinnering en een hulde van dankbaarheid verschuldigd aan den allergeleerdsten man, den scherpzichtigen criticus, en sierlijken schrijver, die gedurende veertig jaren zich met eene wonderlijke werkzaamheid, onafgebroken vlijt en schitterende uitkomsten, heeft gewijd aan de geschiedenis van Spanje in het lange en duistere tijdvak der Muzelmansche overheersching.

»Dozy heeft 27 volumen ter pers gebracht die min of meer in verband staan met de geschiedenis en de letterkunde van ons land in de Middeneeuwen. Van die werken leveren er ons verscheidene hoog te schatten teksten van arabische schrijvers, die onuitgegeven lagen in verschillende buitenlandsche bibliotheken, en, meer dan elders, in de rijke boekerij van Leiden; andere zijn historische, geographische en critische studiën over de voornaamste tijdperken dier overheersching; nog andere eindelijk zijn hoog te waardeeren filologische studiën, niet alleen betrekkelijk de arabische taal, maar ook over de spaansche romances en wat al van die taal ontvangen is.« Zoo begint het eerste artikel dat voortgaat als volgt: »tot de eerste klas behooren — de tijdsorde volgende waarin die werken verschenen zijn — de belangrijke teksten van verscheidene schrijvers, opgenomen in zijn werk over de *Abbaditas de Sevilla* [1]); de historische

[1]) *Scriptorum arabum loci de Abbadidis, nunc primum editi a. R P A. Dozy*, Leiden 1846—63, III vol. in 4o.

commentaire van Ibn Badron over de Catastrofe der Koningen van Badajoz [2]); het grootste gedeelte van het biografisch woordenboek in de tweede helft der XIIIe eeuw door Ibn Alabbar van Valencia, geschreven onder den titel van *AlhollatAsfiyarà* [3]); de Geschiedenis van Almohaden geschreven in de XIIIe eeuw door Abdelvak[4]); de Geschiedenis van Afrika en van Spanje getiteld *Albayon Almogris* samengesteld insgelijks in de XIIIde eeuw door den Afrikaan Ibn Adzari, en verrijkt door zijn uitgever met kostbare fragmenten van Ibn Arib, Kronijkschrijver van Cordova van de Xde eeuw, [5]); een gedeelte van de groote analecta van Almaccari van Fremecen, die in de XVIIIde eeuw bloeide, [6]) de beschrijving van Afrika en Spanje door den beroemden geograaf der XIIde eeuw Axxerif Alidrise van Ceuta, [7]) de astronomische en agronomische calender, geschreven in Cordova, in het jaar 961, door den Bisschop Recemundo (bij de Arabieren Rabi ben Zaid [8]); en eindelijk talrijke fragmenten buitengewoon nuttig en curieus te vinden in andere zijner werken, en vooral in zijne *Recherches*.

Tot de tweede klas behooren 's mans beroemde *Recherches* of navorschingen over de geschiedenis en de letterkunde van Spanje gedurende de middeneeuwen, die grooten en welverdienden bijval vonden en achtereenvolgens in drie uitgaven door den auteur verbeterd en verrijkt zijn geworden [9]); de geschiedenis der Muzelmannen van Spanje tot de verovering van Andalouzië door de Almoraviden, van 't jaar 711 tot 1110 [10];) een proeve van geschiedenis van het Islamisme [11]); de Brief van den beroemden duitschen Arabist Fleischer, met critische aanteekeningen en ophelderingen van den arabischen tekst van Almaccari [12]), en eindelijk een voortreffelijke studie rakende de vertaling en de historische prolegomena van den befaamden africaanschen schrijver Ibn Joldon.« [13]).

De derde klas bevat het Glossarium van Spaansche en Portugeesche woorden die van het arabisch zijn afgeleid. Met die studie vermeerderde en verbeterde hij het onder denzelfden titel uitgegeven werk van Engelmann; de glossaria waarmede hij zijne uitgaven van het poëma van Ibn Badron, en dat van Bayan Almagrib en dat van Idrisi verrijkte; ten slotte zijn heerlijk supplement, bij de arabische woordenboeken die tot heden toe verschenen. Aan die werken moet nog worden toegevoegd zijn woordenboek van benamingen der kleederen bij de Arabieren: in Nederland bekroonde prijsvraag. Die verschillende werken vormen een groot historisch en letterkundig monument, voltooid met een onvermoeibaren vlijt, met een zeldzame volharding en met een bewonderenswaardige bekwaamheid, en tot in de laatste levensdagen van den schrijver onophoudelijk verbeterd en vermeerderd in de eene uitgave na de andere; en in alle die werken schitteren het bizonder talent en de uitgebreide geleerdheid van dien wijzen Hollander.

(*Het slot in 't volg. No.*)

J. W. Brouwers.

Wat de Universiteit is in vergelijking met een dorpsschool, dat is op taalgebied de Propaganda te Rome in vergelijking met *elke* andere linguistische universiteit der wereld. Bij gelegenheid van de tegenwoordigheid der Iersche Bisschoppen te Rome werden er letterkundige avonden gegeven, hun ter eere, ook in de Propaganda. In vele talen werden er nieuwe stukken bij deze aangelegenheid gesteld, voorgedragen. Het volgende ontleenen wij aan het Journal de Rome.

Je les vois triomphants, tes Saints, vieille Hibernie,
Dérouler dans les cieux leur cohorte infinie.
Leurs flots sont plus nombreux que ceux de l'Océan!
Pour les célébrer tous dans une hymne bénie,
Je voudrais, épuisant les dons de l'harmonie,
Etre un ange, et tenir la harpe d'Ossian!...

II.

Patrice s'avance à leur tête!
De sa pacifique conquête
Il fait hommage au Roi des rois:
„Maître, j'ai semé tes paroles
„Dans la cendre de leurs idoles;
Et sur cette terre, autrefois
Couverte d'infernales herbes,
„Tes anges, glaneurs immortels,
„Ont moissonné ces mille gerbes,
„Trésor des greniers éternels!„
„O Christ ressuscité, contemple ton ouvrage!
„Ton sang, qu'il t'avait plu de mettre entre mes mains,
„J'en ai versé les flots sur un peuple sauvage:
„Regarde à tes genoux!... C'est un peuple de Saints!„

III.

Les fils ont déposé le glaive de leurs pères,
Leur visage a perdu l'air sombre des soldats,
Leurs bardes, dont les chants ne respiraient naguères
Que le carnage des combats,
Ont prêté leurs accents aux saintes psalmodies,
Et leurs nouvelles mélodies,
Plus douces qu'un rayon de miel,
Ont ravi tellement les célestes phalanges
Que pour les écouter, plus d'une fois, les anges
Se sont penchés au bord du ciel!

Irlande, que ta glorie est pure!
On a vu les fils de tes rois
Quitter la pourpre pour la bure
Et les délices pour la croix!

---

[2]) Ibn Badroun, *Commentaire historique sur le poème* d'Ibn Abdoun, etc., Leiden 1846, in 8o.

[3]) In zijne *Notices sur quelques manuscrits arabes*, Leiden 1847 à 1851 in-8.

[4]) Abdolváh Almarrakoski, *The history of Almohades* ..... Leiden, 1847–2e edit., Leiden, 1881, 1 vol. in-8o.

[5]) Un Adzari, *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne texte arabe avec une introd., des notes et un glossaire*. Leiden. 1848—1851, II vol. in-8o.

[6]) Almakkari, *Analectes sur l'histoire et la littérature des arabes d'Espagne publiées par Dozy, Dugat, Krehl et Wright*, Leiden, 1855—1861, II vol. in-4o.

[7]) Edrisi, *Description de l'Afrique et de l'Espagne* texte arabe avec traduction *par R. P. A. Dozy et J. de Goeje*, Leiden, 1866, 1 vol. in gr. 8o.

[8]) *Le Calendrier de Cordoue de* 961, *texte arabe avec une traduction latine*, Leiden, 1873, in-8o.

[9]) *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne 3e édition*, Leiden, 1881, II vol in 8o.

[10]) *Histoire des musulmans d'Espagne jusqu' à la conquête de l'Andalousie par les almoravides*, (711—1110) Leiden, 1861, IV vol. in-8o.

[11]) *Het islamisme*, Haarlem, 1863 *Essai sur l'histoire de l'Islamisme, traduit par v. Chavin*, Leiden, 1879 1 vol. ingr. 8o.

[12]) *Lettre à M. Fleischer* contenant des remarques *critiques et explicatives sur le texte d'Almakkari*, Leiden, 1871, in-8o.

[13]) Medegedeeld in het *Journal Asiatique*, 1869. *Supplément aux dictionnaires arabes*. Leiden. 1883. II gr. vol. in-4o.

Dictionnaire détaillé des noms des vétements chez les Arabes, Amsterdam, 1845, 1 *vol. in kl.* 4o.

Tu n'as plus assez de retraites
Pour ce peuple d'anachorètes:
Tes vallons les plus écartés,
Tes îlots les plus solitaires
Ont vu surgir des monastères
Plus populeux que des cités.

Mais ton zèle, pour être à l'aise,
Veut des champs plus vastes encor:
Soudain, du haut de ta falaise
Columban a pris son essor;
Tes moines, devenus apôtres
A leur tour vont porter à d'autres
Le flambeau de la vérité:
Le Lombard, le Franc, le Burgonde
Verront s'épancher sur le monde
Les rayons de ta sainteté!

Puis viendront des jours de souffrance!...
Vers Rome alors lève les yeux,
Et jette ce cri d'espérance:
„Mon peuple est le peuple des cieux:
„Tyrans, ne chantez pas victoire;
„Mes défaites feront ma gloire,
„Mon Christ a compté mes soupirs!...
Le jour où vous la croirez morte,
„L'Irlande renaîtra plus forte
„De la cendre de ses martyrs!„

Ten wedstrijd uit Nederland.

NEERLANDS EER

moet gehandhaafd en, kan het, hooger opgevoerd worden door alle Nederlanders, die bij een internationalen wedijver het wagen op te treden als Nederlanders. Altijd en overal rekene zich dat een ieder, hij zij protestant of katholiek, ten plicht, en dan zal telkens ieder rechtgeaard Nederlander met genoegen vernemen dat zijne landgenooten, bij zoo groot een wedstrijd, eer en prijs behalen.

Dat zal ook ons streven zijn, nu uit Italië de oproepingen tot ons komen om alreeds nu te beginnen met de voorbereidingen voor het Jubilæum van Leo XIII.

Is dan niet uit Nederland bereids driemaal in de laatste 20 jaren eene geheel eigenaardige en alom hooggeprezene »navolgingswaardige« hulde aan den Paus gebracht? Hier worde alleen herinnerd aan de intellectueele hulde: de eerste staat geboekstaafd in het: PIUS-ALBUM [1]) of Nederlands Katholieken aan Pius IX, op den 11den April 1869, een drukwerk van 434 bl. gr. 8o.; de tweede besloeg meer dan 50 boekdeelen.

Betreffende de eerste mogen hier enkele stemmen uit de pers worden vernomen, en betreffende de tweede de onvergetelijke woorden van den Paus zelven nogmaals worden medegedeeld, opdat die hoogprijzende woorden des Pauzes te overvloediger en te heerlijker vruchten in Nederland mogen voortbrengen nu wij weldra met Gods genade het gouden jubilæum hoopen te vieren van het priesterschap van den Paus der wetenschappen, Z. H. Leo XIII. Bij dat aanstaande feest der Katholieke wereld moet voor ons Vaderland eene eervolle plaats op intellectueel gebied worden verzekerd, en die kan met glans worden veroverd, bijaldien wij, niet alleen trouw aan ons verleden, maar zelfs ook nu weer met flinken stap vooruitgaan en, wat wij toen in tweemaal deden, nu in eens kunnen tot stand brengen, zelfs op hoogere en breeder schaal dan destijds geschiedde.

Het Pius-Album was als een bloemlezing van frissche geurige kleurige dichterlijke bijdragen van HH. Geestelijken en Leeken, van Seminariën en Kollegies, van E. P. Dominicanen, Franciscanen, Jezuïeten, Redemptoristen enz. Het bevatte buitendien de Adressen van het Episcopaat, van de Heilige Familie, van Neerlands Katholieke Vrouwen, enz., de gravure van het eere-vaandel en andere houtsneden enz.

Voor een prachtigen band der handschriften die den Paus-Koning werden aangeboden, en voor de groote Vondel's uitgave die in de Bibliotheek van het Vaticaan Neerlands Poëzie vertegenwoordigt, alscook voor de uitgave in druk dier bijdragen zorgde te zijnen kostte wie het voorstel had gedaan.

Van de vele allergunstigste recensiën, zullen wij hier slechts uit drie een enkel gezegde aanhalen. Uit het Noorden van ons land schreef: *De Kerk. Cour.* NEDERL. KATHOLIEKE STEMMEN, bij herhaling: dit boek is »het MAGNIFICAT *van de Kutholieken van Nederland.*«

Uit Neerlands hoofdstad schreef, wie zeker het recht heeft een recensie te doen gelden, de Hoogl. Joz. Alberdingk-Thym, o. a. »er is ontzaglijk veel goeds in dat werk... Gouden koralen verdienen de meeste bijdragen genoemd te worden; ja, het is een rozenkrans, waarvan elk tientje wel tusschen twee paerlen besloten is.«

De Gelderlander, had twee dagen vroeger, den 6den Maart zijne beoordeeling gegeven, en o. a. gezegd: »Zullen wij de vele keurstukken van dichtkunst in oude en nieuwe talen opsommen?.... Neen, wij duiden geen enkel stuk aan om het werk aan te bevelen, maar liever zeggen wij dat *het heele boek één monumentaal stuk* daarstelt. Ieder katholiek Nederlander, die een krachtig bewustzijn heeft van den heiligen band, die hem zoo innig aan den geestelijken Opperherder verbindt, dient dit boek aan zijne nazaten als een spiegel na te laten, opdat zij, gelijk wij in onze voorouders, in dit geslacht, een waardigen schakel erkennen van dien schoonen keten, die het katholieke Nederland der eerste tijden samensnoert met dat van den jongsten dag.« [1])

In het Buitenland, vooral in Italië, vond die hulde insgelijks hooge waardeering.

Welnu een Album van losse stukken, van korte gedichten, in welke taal dan ook, zal ook nu, gelijk toen, worden opengesteld, opdat elke waardige Poëzie er hare plaats vinde.

Natuurlijk hebbe die Poëzie betrekking op Moederkerk of Vaderland, op een der 13 Leo's, op een der zoovele en glorierijke betrekkingen tusschen Nederlandsche gewesten en Rome.

([1] Het mocht de eer hebben den Paus te worden aangeboden door HH. DD. Hoogw. den Aartsbisschop van Utrecht en den Bisschop van Haarlem. (Z. *Pius-Album* blz. 433).

[1]) Nog zijn er ettelijke exemplaren verkrijgbaar bij C. L. Van Langenhuijsen, Amsterdam.

De Tweede intellectueele hulde vond plaats bij het Pius-Petrus Jubilæum.

Hier gingen Kunst en Wetenschap hand aan hand. [2])

Hoe het denkbeeld, dat zich in dit initiatief had uitgesproken, zoo bij herhaling door den Paus werd geprezen — en dus ook nu gewis tot uitgangspunt mag dienen — blijke uit het document ons in het Pauselijk antwoord tot dankbetuiging en verdere aanmoediging medegedeeld. Het luidt als volgt:

»Onder de onheilen, die de Kerk en de maatschappij in onze ongelukkige dagen het meest hebben te betreuren, moet voorzeker het misbruik gerekend worden dat niet weinigen maken van de talenten en de geestesgaven waarmede God zich gewaardigd heeft hen te bedeelen, daar zij tegen onzen heiligen Godsdienst en zijne geloofswaarheden en zijne bedienaren goddelooze pennen voeren.

«Om de gevolgen van zoo groot een onheil en ergernis te verminderen, heeft zich te Amsterdam een Comitee [3]) gevormd met het doel den Heiligen Vader bij de gewenschte gelegenheid van Z. H. Pauselijk Jubilæum hulde te brengen en blijk te geven van de kinderlijke verknochtheid der medewerkers, door het in het licht geven van eenige hunner werken, den Godsdienst, de zedeleer of de schoone Kunsten betreffende.«

»*Dat grootsche en zeer lofwaardige plan* is nu tot een trouwe uitvoering en een gelukkigen uitslag gebracht door de publicatie van die vele boekwerken, welke door den President en den Secretaris van het Comitee zijn aangeboden bij de Apostolische Nuntiatuur in Nederland.

»Het is niet te zeggen in welke hooge mate de Algemeene Vader der Geloovigen genoegen heeft gevonden in die onderneming en met welke groote voldoening Z. H. dat huldebetoon heeft ontvangen zoo voor Z. Hds. persoon als voor het doel dat hier werd nagestreefd.

»Z. H. wil dat U, als President van het geprezen Comitee, ten tolk van Z. Hds. gevoelen van dankbaarheid verstrekket bij allen en bij ieder van de medewerkers en schrijvers der uitgegeven werken, en dat U hun de verzekering mededeelt dat de *vernuftige hulde* aan Z. Hds. waardigheid als ook aan Z. persoon gebracht, Z. H. zoo veel te meer ter harte ging, naar gelang het heilmiddel dat ieder van zijn kant tracht aan te voeren, meer krachtdadig zal zijn tegen het onberekenbaar verderf dat de ongodsdienstige en losbandige pers aan de wereld veroorzaken.

»Ten blijk van bijzondere welwillendheid en vaderlijke dankbaarheid, spreekt Z. H. over allen zijn Apostolischen zegen uit, tot den Allerhoogste de bede richtend, dat Hij hunne werkzaamheden met de meest gelukkige uitkomst bekrone, dat Hij hen in hunne heilige voornemens standvastig beware, opdat de Kerk hen moge kunnen tellen onder hare meest verknochte zonen en de maatschappij onder hare meest te roemen weldoeners.«

»Mij strekt het tot een bijzonder genoegen dat bevel van Z. H. den Paus en mijn Souverein te mogen volbrengen, en mij deze gelegenheid ten nutte makende. stel ik er prijs op u de verzekering mijner volmaakte hoogachting te bevestigen, en mij te noemen,

Enz.

Bij dat woord van Pius IX.

die ons plan, als *grootsch en zeer lofwaardig* waardeerde en onze hulde als eene *vernuftige hulde* prees, wordt hier een beroep gedaan op alle Katholieke mannen der Kunst of der Wetenschap in Nederland, die mogen gerekend worden onder hen, die de Kerk tot hare meest verknochte kinderen, het vaderland tot zijne uitstekende zonen telt, wordt een beroep gedaan op alle Katholieken die het welzijn der maatschappij door wetenschap en kunst willen bevorderen, in ons vaderland op de eerste plaats, opdat er ook nu in eene reeks van werken moge blijken voor tijdgenoot en nageslacht, wat de Katholieken in Nederland op het gebied van Wetenschap en Kunst wisten te presteeren ter

Hulde aan LEO XIII

BIJ GELEGENHEID VAN ZIJN GOUDEN PRIESTERJUBILÆUM.

Bij goeden wil kan de tijd nu niet ontbreken, daar het gewenschte feest zal, Deo favente. plaats hebben den 25sten December 1887.

Wie waarlijk van goeden wil is, kan nog beginnen en voltooien. En hoe velen hebben niet het eene of andere werk reeds in ontwerp of al verder klaar: kan er een edeler spoorslag zijn dan dit jubilæum om het werk aan het licht te brengen?

Gelegenheid om het alsdan reeds in druk te hebben, kunnen nu ook zij vinden die, voor dit hun werk, met de eene of andere uitgave van doorloopende reeksen van boekwerken of tijdschriften willen in onderhandeling treden.

Ook overdrukken van belangrijke verhandelingen in onze tijdschriften — liefst dan op best papier, met een voorwoordje — worden aangenomen.

Elke boekdrukkersfirma, elke Katholieke boekhandelaar in Nederland, zal er wel op staan ook goed vertegenvoordigd te zijn bij dezen huldetocht naar Rome.

Ook zullen er wel Vereenigingen genegen zijn, om de kosten der uitgave van het eene of andere werk, dat tot deze hulde zal behooren, op zich te nemen.

Zelfs hebben particulieren, met wie wij er over spraken, zich niet ongenegen verklaard, om dit of dat werk geheel of ten deele voor hunne rekening te nemen.

Verschillende drukkersfirma's hebben ons voor dit doel bijzonder gunstige voorwaarden toegestaan.

De Bouw-, de Schilder- en Beeldhouwkunst kunnen vertegenwoordigd worden door gravuren of photogra-

---

[2]) Van wege den Hoogen Raad van de Società della Gioventù Cattolica in Italia werd ons in een schrijven van den 10den Juli 1870 gezegd o. a.

„Nous avons applaudi à ces belles idées, que vous avez exposées dans votre lettre, et nous nous proprosons même de les propager dans notre Italie ....

Dans la *Chronique de l'année jubilaire* du Saint-Père que nous venons de commencer par L'Eco della Gioventu Cattolica, nous avons inséré votre belle lettre."

[3]) Op dezelfde wijze als toen, zal nu later ook weer een Comitee worden gekozen door alle Heeren, die hunne medewerking zullen hebben toegezegd.

phiën van hare werken; de ets- en graveerkunst, door afdrukken, de toonkunst door hare werken in afschrift of in druk. Al wie zijne bijdrage in drukwerk aanbiedt, wordt verzocht ook eenig werk van zijne eigene hand er bij te voegen, hetzij dan in teekening, hetzij in handschrift.

En nu zij het ons dan geoorloofd ten uitgangs- en vereenigingspunt onzer huldebetuiging aan te wijzen de hoofdstad des Rijks.

Daar hebben wij nu reeds, in eene uitgelezen schare van medewerkers, het voorbeeld, dat elke Katholieke Nederlander zoo gaarne door Amsterdam ziet geven, om er zich medewerkend bij aan te sluiten.

Welaan, men stelle ons in de gelegenheid alras, uit alle provinciën des Rijks, eene reeks namen van medewerkers te kunnen mededeelen, daar aller Kunst en Wetenschap hoffelijk bij deze worden uitgenoodigd adhæsie tot medewerking te willen doen toekomen aan het volgend Adres:

VOOR DE REDACTIE *van den »Wetenschappelijke Nederlander.«*

Te Amsterdam hebben alreeds nu — een 2de lijst volgt later — hunne medewerking en bijdrage toegezegd op het gebied van Kunst Letteren en Wetenschap:

P. ARENDZEN. *Kunstgraveur.*
P. VAN DEN BOSCHE, *Beeldhouwer.*
P. J. H. CUYPERS, *Architekt der Museumgebouwen.*
JOS. CUYPERS, *Civiel-ingenieur, Architekt.*
E. G. H. CUYPERS, *Architekt.*
LOUIS VAN ERVE DORENS, *Kunstschilder.*
L. JÜNGENER, *Beeldhouwer, Leeraar aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid.*
BART VAN HOVE, *Beeldhouwer.*
HENRIETTE VAN HOVE, *Kunstschilderesse, Pensionnaire van Z. M.*
J. A. Der KINDEREN, *Kunstschilder.*
W. B. G. MOLKENBOER, *Directeur van 's Rijks Normaalschool voor Teekenonderwijs.*
C. F. PHILIPPEAU, *Kunstschilder.*
W. A. SMIT, *Toonkunstenaar.*
R. STANG, *Kunstgraveur, Hoogleeraar aan de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten.*
F. STRACKÉ. *Beeldhouwk. Hoogleeraar aan de Rijks-Academie enz.*
GEORG STÜRM, *Kunstschilder, Leeraar aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid enz.*
ANT. STERCK, *Kunstschilder.*
C. ED. TAUREL, *Kunstgraveur.*
F. J. A. VOS, *Directeur-onderwijs, Afd. Industrie-school.*
J. B. WESTERWOUDT, *Kunstschilder.*

De lijst van medewerking op het gebied van Letteren en Wetenschap wordt in een later nummer overgelegd; hier zij slechts gezegd dat er reeds namen op voorkomen, als de volgende.

JOS. ALBERDINGK-THIJM, *Hoogleeraar aan 's Rijks-Academie van Beeldende Kunsten.*
P. VAN BERGEN, *C. SS. Redempt.*
H. VAN SCHIJNDEL, S. J.
MELATI VAN JAVA.
ANT. L. DE ROP.
Mr. W. LINDAAL JACOBS. Enz.

Le Origini del Christianismo e il pensiero stoico van Salvatore Talamo.

I.

Onder de lagere standen van het volk tracht de tijdgeest in dienst van Satan te verspreiden het domme ongeloof, de ontkenning zonder reden; onder de hoogere standen, onder de meer ontwikkelden en die zich al daaronder rekenen, zien wij zich verspreiden een soort van geleerd ongeloof. Er is geen geloofspunt, geene glorie van het Christendom, of ze wordt vijandelijk aangetast door den slechten tijdgeest in naam der wetenschap. Echter bestaat een deel dier wetenschap in het ignoreeren van zoo veel wat door uitstekende geesten wetenschappelijk werd bewezen voor de waarheid, de weldadigheid, de schoonheid van het Christendom, en een ander deel bestaat in de krijgslsuwheid van of wel onredelijkheid en onwaarheid aan het Chistendom toe te dichten, of aan het heidendom of anderen niet-Christen-godsdienst waarheden en deugden toe te zeggen, welke er nooit hebben gebloeid.

Die taktiek wordt ook aangewend in het veld waarin de bovengenoemde schrijver, de geleerde *Talamo*, rector van de Pauselijke Academie van den Heiligen Appollinaris hier optreedt ter beschouwing van den oorsprong van het Christendom en het gehalte der stoicijnsche philosophie. Dat thema is gewis niet nieuw. Het werd behandeld door de eerste apologisten van het Christendom, ten einde de oorspronkelijkheid van het nieuwe geloof te verdedigen tegen de heidensche wijsgeeren van hunne dagen. Die bestrijders van het Christendom beweerden immers niets minder dan wel dat het meeste van wat er goeds is in dien nieuwen godsdienst ook reeds te vinden was in de leeringen en geschriften der voorchristelijke wijsbegeerte. Soortgelijk beweren duikt ook weer op en stapt vooruit als nieuwe wetenschap in onze dagen; en zulks niet slechts op het nieuwere gebied der Indiologen, maar ook zelfs nog op dat aloude terrein van de romeinsche Stoïcijnen, waar Seneca Koning is.

Op dit laatste gebied zullen wij de uitstekende studie van den Romeinschen geleerden aan Nederland uitvoerig bekend maken, en daarom zullen wij in volgende nummers bespreken:

1o. zijne *Introduzione.*

2o zijne *Parte Prima.* Cap. I, Letterkundige en wetenschappelijke opvoeding der stichters en verkondigers van den Christelijken godsdienst.

Cap II. Methode en criterium der stoïcynsche en der christelijke moraal.

Cap. III. Het bovenverstandelijke van de Christenmoraal en de stoïcynsche leering.

Cap. IV. Het idee van God, opperste postulaat der zedelijke orde, beschouwd in het Christendom en in de leer der stoïcynsche wijsbegeerte.

J. W. BROUWERS.

(*Wordt voortgezet.*)

Mededeelingen.

De Regeering heeft definitief bedankt voor deelneming aan het te Bern te houden congres over de bescherming van het auteursrecht.

Bij de veiling van de collectie-De Zoete te Londen, door Christie, bracht een portret van Frans Hals 1008 een Jan Steen »Slecht gezelschap« 1478, een Van der Helst 361, een Ruysdael 336, een Ostade 870, een Cuyp 535, een Van Goyen 288 pd. st. op.

Het Tijdschrift voor Noordbrabantsche geschiedenis, taal- en letterkunde (redacteur Aug. Sassen) no. 9 en 10 bevat: een vervolg van »Eenige bizonderheden over de oude heeren van Bergen-op-Zoom, ontleend aan de rekeningen der stad« van Fred. Caland. »Paarkandelaar in de abdij te Portel twaalfde eeuw« door Th. Inn. Welvaart, met afbeelding door Jan Bekkers: een vervolg van een opstel »Over de rechten van het vorstelijk stift Thorn te Ginneken, en »over de novaaltienden te Ypelaar» van Jos. Habets, en »Extracten uit het doopboek der Hervormde gemeente Deurne-Vlierden-Liessel.»

Fransche Leestafel.

LES ASSOCIATIONS COOPERATIVES EN FRANCE et à L' ETRANGER, par *M. P. Hubert-Valleroux*, avocat à la cour de Paris, docteur en droit. *Ouvrage couronné par l' académie des sciences morales et politiques.* — In-8o de X—470 p. Paris, Guillaumin et Cie. Pr. 8 fr.

Een uitmuntend werk, op Christelijke beginselen gegrondvest, met philosophischen geest opgebouwd, ook uit historische gegevens, die men nergens, bij ons weten, zoo volledig verzameld vindt dan hier. Wie invloed op soortgelijke vereenigingen wil uitoefenen in christelijken zin, make kennis met dit werk. Het zal hem een machtige bijstand en wijze leidsman zijn.

GRANDES (LES) LEÇONS DE L' ANTIQUITÉ CHRETIENNE. *L' ancien Testament.* — L' Evangile. — L' Eglise. — *Histoire des origines de la civilisation moderne* par ses *monuments littéraires*, depuis Moïse jusqu'à saint Augustin, par *A. Pelissier*, professeur de l' Université.

Dat werk is in zoodanig een goeden geest geschreven, dat revolutionnaire republikeinen den Professor zijn leeraarsstoel du collège Chaptal hebben ontnomen. Daarentegen heeft later de fransche Akademie het werk bekroond. Het beslaat VIII—660 blz. in-12, kost 5 fr., en is verschenen bij Hachette, te Parijs.

LES GUERRES SOUS LOUIS XV, par le Comte *Payol*, général de division. Tome III. (1740—1748). Italie-Flandre. Gr. in-8o, 607 p. Paris, Firmin-Didot. Pr. 12 fr.

Natuurlijk ook bizonder voor Nederland belangrijk. Fontenoy, Rocoux, Lanfeldt, Maastricht, Bergen-op-Zoom vragen er onze belangstelling.

Terecht zei de secretaire perpétuel de l' Académie betreffende de concours van het jaar 1884: *l' Histoire des guerres sous Louis XV*, par M. le Comte Payol et *l' Histoire militaire contemporaine*, par M. Canonge, sont des livres un peu spéciaux, mais pleins d' intérêt, dont le mérite ne pouvait être méconnu et ne l'a pas été.»

RÉCITS MILITAIRES, par le général *Ambert*, t. III. *La Loire et l'Est.* 1 vol. in 8o. de 467 p. illustré de 8 portrets. 1885. Paris. Bloud et Barol. Pr. 5 fr.

LE CAPITAINE PHÉBUS, par le vicomte *Oscar de Poli.* — Deux forts vol in-18o, pr. 6 fr. Blériot et Gautier. Paris.

»Dusdanige romans, zegt het *Journal de Rome*, staan gelijk met een goede daad: zij zijn een blijdschap voor de ziel en verkwikken het hart te midden der droefheden van den tegenwoordigen tijd. Na de lezing van zulke werken gevoelt men zich getroost en gesterkt en men is tot beterschap gekomen.

In alle leesinrichtingen, in alle bibliotheken behoort Le Capitaine Phébus te zijn. De schrijver er van heeft met het bloed ook de ridderlijke gevoelens en adel des geloofs en des harten van de beste eeuwen van weleer, gelijk nu zijne zonen op het slagveld der helden van Mentana en van Palay des vaders waardig waren voor God en Christus' stedehouder.

Inhoud van Tijdschriften.

Studiën op Godsd. — Wetenschappelijk en Letterkundig gebied, 17e jaar deel XXIV. afl. 3. 1. Een gids-artikel van Dr. A. D. Loman. G. Zwart. — II. De bevolking Van Duitschland Een feitelijk bewijs tegen de leer Malthus. S. van den Anker. — III. De bestuurbare luchtballon. Naar Louis Figuier.

De Gids van Juni bevat: *Verwording*, door Prof. A. A. W. Hubrecht. *Een en ander omtrent Dipo Negoro*, door E. B. Kielstra. *Lord Chesterfield en de Republiek der Vereenigde Nederlanden.* (*Slot*), door Prof. Theod. Jorissen. *De Lutherschen te Enkhuizen*, P. van Wijk Jr. *Zuid-Nederlandsche poëzie*, door Max Rooses *De Hervormde Kerk onder de O. I. Compagnie*, door Prof. P. J. Veth. *Politiek Overzicht*, door Dr. E. D. Pijzel. *Letterkundige Kroniek*, (Burgerdijk's Shakespeare ten Brink, Dr. Nic. Heynsius Jr. Jan Hol'and, De Woordt en zijn kring.)

Revue catholique des Institutions et du Droit. Mai. I. L'Etat dispensateur de toute fortune (*suite et fin*). par Delobre. — II. L'instruction primaire en Suisse, par Achille Plista. — III. La question de la liberté d'enseignement et du monopole universitaire en Russie, sous le Czar Alexandre Ie, par Ch. de Lajudie. — IV. Le concordat. — 9e article. — 3e partie: Exposition du Concordat de 1801 (*suite*). par G. Desjardins. — V. Mélanges. — Essai de droit international privé, par André Gairal. — VI. Bibliographie. — VII. Chronique du mois, par A. Desplagnes.

Revue du Monde Catholique. 1er Mai. — I. Les manuscrits et les corrections de Bossuet, par Henri Lasserre. — II. La situation en Italie, par Urbain Guérin. — III. Un héros chrétien, François de Lorraine, duc de Guise, par Th. Malley. — IV. Nos aïeules, par Clarisse Bader. — V. L'Eglise catholique au Canada, par la comtesse Drohojowska. — VI. La Nouvelle-Calédonie, par Ernest Michel. — VII. Revue littéraire. par Ch. Legrand. — VIII. Chronique générale, par Arthur Loth. — IX. Memento chronologique, par Ch. de Beaulieu.

Revue Générale, Mai. — I. Les mémoires du comte de Malmesburg. par F. de Bernhardt. — II. Retour au foyer, nouvelle, par Kraszewski. — III. Madagascar, par Joe Diericx de Ten-Hamme. — IV. La propriété et le droit de succession, par Louis Halleux. — V. La crise, la baisse des prix et la monnaie. — VI. Lettre de Paris, par Dancourt. — VII. Des Progrès de la Russie dans l'Asie centrale. — VIII. La seconde page de ma vie, nouvelle.

Stimmen aus Maria-Laach, 5de Heft 1885. Canossa-Salerno. Zur Jubelfeier des hl. Papstes Gregor. VII. 25 Mei 1085—1885. — Die Schönheit der eucharistischen Opferfeier. M. Meschler S. J. — Der Katholische Soldat in der britischen Armee Indiens. II (Schluss) Georg. Weniger S.J. — Die Entwicklung der Instincte in der Urwelt I. E. Wassmann S. J. — Molière XII (Schluss.) W Kreiten S. J. — Aus Islands heidnischer Vorzeit. A. Baumgartner S. J. — Recensionen. — Empfehlenswerthe Schriften. — Miscellen.

Snelpersdrukkerij van Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 2. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar *f* 3, *franco* per post *f* 3,25 voor België *f* 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD: De Facultate Docendi seu de Scholis Institutiones juridicae. *J. W. Brouwers.* — De Woort en zijn kring door Jan Holland. *A. L.* — Lauiens of Marius. *G.* — Le nouveau Code Pénal Hollandais. *J. W. Br.* — De Laetare-medaille en Miss Elisa Allen Starr. *Canada.* — Real-Encyclopaedie des Erziehungs- und Unterrichtswesens nach Katholischen Principiën. Dr. *L. v. H.* — Victor Hugo en krankzinnigheid. *J. W. Br.* — Mededeelingen. — Inhoud van Tijdschriften.

De Facultate Docendi seu de Scholis Institutiones juridicae.

Scripsit Alphonsus Jansen. C. SS. Redemptoris Presbyter ac in collegio Wittemiensi philosophiae professor (Galopiae—Typis *M. Alberts.*) Parisiis apud P. Lethielleux. Buscoduci & Zwollae, apud *W. Van Gulick.*

Bij een eersten blik op dit boek denkt men: flinke druk, goed papier; 't geheele boekwerk ziet er aantrekkelijk uit. Slaat men het open, dan getuigt de toewijding van het werk liefde en eerbied van den onderhoorige jegens zijne overheid; leest men verder dan vindt men de getuigenis hoe dit werk door kundige en vrome boekbeoordeelaars werd nagelezen en goedgekeurd; noch openlijk noch bedektelijk zal dus hier tegen het gezag, tegen den godsdienst iets worden ondernomen, al ware het buiten bedoelen van den schrijver; leest men de inleiding, het *Proaemium*, dan ziet men dadelijk dat, al heeft men ook vele artikelen, brochures en boekdeelen over het onderwijs-vraagstuk gelezen, hier dat vraagstuk in grooteren en in zijn geheelen omvang en op zijne diepste grondslagen »juris doctrina ex integro» zal worden behandeld.

En aan die belofte wordt op zulke schitterende wijze voldaan, dat wij niet slechts den schrijver, maar ons land met het geleverde werk gelukwenschen. En dit om vele redenen.

Eerstens, omdat hier het geheele vraagstuk van alle zijden wordt beschouwd op het standpunt van het recht, van het natuurrecht; deze alzijdigheid zal men in onze literatuur te vergeefs elders zoeken.

Tweedens, omdat de schrijver het gekozene vrij omvangrijke thema met eene verblijdende kortheid heeft weten af te werken, en zoo volkomen dat die bondigheid niets te kort doet aan de degelijkheid der betooging noch aan de helderheid der begrippen noch aan de duidelijkheid der voorstelling. Het werk beslaat niet meer dan VIII—208 bladzijden.

Derdens, omdat Prof. Jansen, als degelijk wijsgeer niet dan op degelijke gronden voortbouwt, streng logisch zijne gevolgtrekkingen afleidt en, waar hij de toepassing er van maakt bij maatschappelijke aangelegenheden, hij zulks doet met de noodige strengheid maar ook met de grootste voorzichtigheid. *Cuique suum.*

Vierdens, omdat hij eveneens zijne uitvoerige redeneeringen begeleidt met hoogst belangrijke historische mededeelingen die hij als »Excursus historicus« aangeeft. Assyrië, Egypte, Griekenland, Rome enz. worden ons in hun schoolwezen voorgesteld.

Wat de Christentijden betreft, en inzonderheid wat aangaat de moderne tijden en onze tegenwoordige dagen, heeft de schrijver zich vooral bepaald in zijne zinrijke aanhalingen tot Fransche en tot Hoogduitsche sehrijvers. Terecht zijn er ook vaderlanders aangevoerd. Het schoolwezen van Italië en van de Spaansche als ook van de Engelsche wereld is bij de voorgenomen en prijsbare kortheid niet in aanmerking gekomen. Wij maken er den h. Jansen geen verwijt van.

Vijfdens, de schr. heeft zijn stoffe zeer logisch en zeer menschkundig ingedeeld: zeer logisch, zooals reeds blijkt bij het overzien van den inhoud; het eerste gedeelte handelt over het onderwijs: *de doctrina*; het tweede over het recht tot onderwijs geven, *de jure docendi.*

Het eerste en kortste deel (van blz. 3 tot 42) geeft een volledig overzicht van het geheele schoolwezen. De meeste der jongste schrijvers houden zich bezig met een enkel deel der schoolvraag; de eene, alleen met de lagere school; een tweede, alleen met de middelbare, een derde alleen met de hoogere scholen: deze alleen met de staatsscholen, gene alleen met de vrije scholen.

P. Jansen begint met de lagere volksschool en klimt op tot de universiteiten, en beschouwt ze volgens haar doel, haar noodzakelijkheid en haar wederzijdsche verhouding. Natuurlijk komt hier de samenhang van school en godsdienst tot het volste recht.

Na deze afbakening en indeeling van het schoolgebied, wordt in het 2de Deel, het zwaartepunt van het werk, de rechtsvraag gesteld, onderzocht en opgelost.

Wien komt het recht toe onderwijs te geven? Wien komt het recht over de scholen toe? Ziedaar gewis altijd en overal de allesbeheerschende middenpuntsvraag bij alle schoolaangelegenheden.

Ter beantwoording van die vraag worden hier de rechtstitels onderzocht van den enkele, van de familie, van de Kerk, van den Staat.

En dat onderzoek geschiedt in twee en vijftig stellingen.

Deze methode heeft veel voor: ze bevordert de duidelijkheid: handhaaft de stevigheid der bewijsvoering, en wat een zeer groot en menschkundig voordeel is, ze verdeelt de anders eentoonige stoffe in 52 stellingen, als 52 verschillende pleidooien. Zoo leest men als 52 verschillende artikels.

Inderdaad zou elke stelling op zich een voortreffelijk artikel zijn in een geleerd, schoon voor allen

verstaanbaar tijdschrift. Ja, wij aarzelen niet te verklaren, dat dit boekdeel, ook voor de dagbladpers een goudmijn is van leering en wetenschap op schoolgebied; dat dit werk een alleszins vertrouwbare gids is voor elk rechtschapen man, die het recht wil geeerbiedigd hebben, de ongerechtigde almacht van den modernen staat wil beteugeld en de ware vrijheid van den burger, van den Christen wil, verdedigd hebben.

Voor leden van schoolcommissiën, voor leden van den gemeenteraad, voor leden van onze Tweede en onze Eerste Kamer is dit werk ten hoogste aanbevelenswaardig. De pedagogie wordt er slechts in zooverre bij betrokken, als hare kennis haar dienst verstrekt tot beter inzicht en doorzicht van de rechtsquaestie.

In de rustige sfeer der studie van al die brandende vraagstukken worden hier in eene weldadige kalmte al die geschilpunten gewikt en gewogen, aangenomen of verworpen of bruikbaar verklaard naar gelang van tijds- en volksomstandigheden. Inderdaad hier is het alleen te doen om recht en orde, om vrede en vooruitgang. Zulk een werk is een weldaad voor land en volk. Jammer, zal men nu wellicht zeggen, dat een zoo hoog te schatten werk geschreven is in het Latijn! Niet ons jammert zulks; integendeel, het verblijdt ons om drie redenen:

1°. Nu zal het veel meer nut stichten, daar het ook toegankelijk is voor de overige geleerde wereld.

2°. Een zoo uitstekend werk als dit is, zal zeker een vertaler en een uitgever vinden, en dan, ook zelfs in ons land vol van bekrompenheden, meer lezers vinden, dan wanneer de E. P. zijn werk in het Nederlandsch geschreven had. Nu zal het in het buitenland naar verdiensten gewaardeerd, dat wil zeggen geprezen worden; en dan, ja dan zal het ook hier wel in aanmerking komen.

3°. Is ook nu bewezen dat wij in den E. P. Jansen niet slechts een uitmuntend philosoof hebben, maar dat wij ook in hem aan het Buitenland kunnen wijzen op een voortreffelijk philoloog: een zoo vloeiend lezend, zoo zuiver latijn zal men te vergeefs in vele philosofische werken zoeken.

Ziehier den inhoud in volgorde en logisch beloop:

1e Gedeelte: Het onderwijs.

1e Sectie: De lagere school.

IIe Sectie: De hoogere school.

Hoofdstuk I. De scholen waarin de mechanische vakken *functiones mechanicae* onderwezen worden: *industrie-scholen*, *handelsscholen* en *polytechnische scholen*.

Hoofdst. II. De scholen waarin de *functiones intellectuales* worden onderwezen.

Art. 1. De bizondere school.

§ I. De kweekschool der onderwijzers.

§ II. De kweekschool der geestelijkheid.

Art. II. De universeele school.

§ I. Het gymnasium.

§ II. De Universiteit.

Tweede gedeelte. Van het recht tot onderwijs geven.

Disputatio I. Van het onderwijsrecht in het algemeen.

Disputatio II. Van het onderwijsrecht in het bizonder.

Deze redetwist wordt verdeeld in drie sectiën:

1o. Van het recht toebehoorende aan het kerkelijk gezag,

2o. Van het recht behoorende aan het ouderlijk gezag,

3o. Van het recht behoorende tot het burgerlijk gezag.

De onderafdeelingen zijn als volgt:

Sectie I. Over het recht van het kerkgezag.

Hoofdstuk 1. Over het recht der kerk omtrent het onderwijs in het algemeen.

Hoofdst. II. Over het recht der kerk betreffende de scholen.

Art. 1. Het recht der kerk betreffende de lagere scholen.

Art. II. Het recht der kerk betreffende de hoogere scholen.

§ I. Het recht der kerk betrekkelijk de seminariën.

§ II. Het recht der kerk betrekkelijk de algemeene studiën: recht om universiteiten op te richten.

Sectie II. Over het recht van het ouderlijk gezag.

Na dat gezag en deszelfs natuur en doel en middel te hebben uiteengezet, worden de volgende stellingen bewezen:

Thesis XX. De opvoeding der kinderen is een eerste plicht der ouders.

Thesis XXI. Alleen de ouders hebben het recht hunne kinderen op te voeden.

Thesis XXII. Niemand is het geoorloofd de kinderen opteleiden, tenzij hem van wege de ouders dat gezag of dat recht tot onderwijzen zij toegekomen.

Thesis XXIII. De ouders hebben het recht lagere scholen op te richten.

Deze zoo zaakrijke sectie beslaat slechts 10 blz. Daarentegen zijn, en te recht, bijna 100 blz. gewijd aan de

IIIe Sectie: Over het recht van het burgerlijk gezag.

In het volgend nummer zullen wij de derde Sectie in hare onderafdeelingen volgen, en kan het, eene der stellingen in haar geheel onder het oog onzer lezers brengen, opdat men te beter zich een oordeel kunne vormen over dat uitstekende werk en dien uitmuntenden werker.

Ziedaar dan een tweede latijnsch werk, — in het vorige nommer hoorden wij Dr. A. Dupont, Hoogleeraar aan de Kath. Universiteit van Leuven, het werk van den Professor te Maastricht recenseeren — waarop ons land fier mag zijn. Moge er nog menig ander verschijnen voor den 25 December 1887.

J. W. Brouwers.

De Woort en zijn kring door JAN HOLLAND.

Dit boek was bestemd groot opzien te baren, bij alle soorten van lezers, want zoo 't waar is, dat er niets meer belangwekkend is dan de geschiedenis van een ziel, hoe belangwekkend moet het dan zijn de zielsgeschiedenis te vernemen, van een hoogbegaafd, veelzijdig ontwikkeld man, die alle richtingen van zijn tijd kent, alle vooroordeelen van zijn land- en geloofsgenooten heeft gedeeld en ook uitgesproken, die den spot dreef met alle positief kerkgeloof en langzamerhand door een onpartijdig, eerlijk onderzoek begon met hetgeen hij niet kende, te bestudeeren, het later leerde begrijpen en eindigde met het ten

volle te waardeeren. De weg door Jan Holland gemaakt van een bijna volslagen ongeloof, langs een zeker vaag Dëisme, een Christendom boven geloofsverdeeldheid en ten slotte tot een beslist Katholicisme, is in zijn werken nog beter na tegaan dan die, welken de Groningsche bankier, de Woort, held van zijn jongste werk, heeft afgelegd. Vooral dus in verband met zijn vorige werken verdiende »de Woort en zijn Kring« door ieder gelezen, overdacht, desnoods bestreden te worden.

Maar wat gebeurt? De Tijd vult een paar zijner hoofdartikelen met citaten uit het boek aan elkander geregen, door een inhoudsopgave — de beste manier om gemaklievende lezers van het koopen en lezen van het geheele werk af te houden — kleinere couranten houden zich bezig met de vraag of Jan Holland (Dr. Vitringa) werkelijk Katholiek is geworden, en over het geheele liberale kamp wordt een plechtig zwijgen in acht genomen, eindelijk verbroken door »de Gids« die op hoogen toon verklaart, dat Jan Holland zijn roem heeft overleefd en zich zelf steeds herhaalt, dat de Woort een mislukte roman is, die in plaats van levende menschen slechts aangekleede stelsels vertoont, dat het er volstrekt niet op aankomt, of de katholieke leer en meer of minder juist in wordt voorgesteld, maar dat het zeer vervelend is alle personen over godsdienst en moraal »over de beste wijze om de menschen gelukkig en goed te maken te hooren redekavelen.« Dit oordeel verwondert ons niet. »De Gids« breekt liever in ellenlange, artikelen van den meest gewrongen stijl de waarheid der Evangelieverhalen af, zonder er ooit naar te vragen of hij door zijn spitsvondigheden met het geloof ook niet den besten spoorslag om te trachten goed en dus ook gelukkig te worden, uit de borst van menigen argelooze rukt.

Na »de Gids« maakt de clown uit het Haagsche spotblaadje »De Lantaarn« zich vroolijk over het boek, dat voor clowns niet geschreven is, en met wiens luchtsprongen wij ons dus niet verder zullen inlaten. Ons doel was de aandacht op dit merkwaardige boek te vestigen en de lezing er van aan ieder ten warmste aantebevelen. Het zielsproces van den eerlijken, ernstig gezinden de Woort, moet ieder, die oor heeft voor de groote vragen, welke de menschheid bezig houden, belang in boezemen; de verschillende geloofsrichtingen in ons vaderland aanwezig worden er naar waarheid in geschetst. De fatsoenlijke man, wiens eigen goed geweten hem belet voor grove afdwalingen, de dweepzieke protestantsche dame uit de groote wereld en haar lievelingspredikant een edele, fijngevoelige ziel, die onbewust als katholiek sterft, de ongeloovige knaap, die in zelfmoord zijn heil zocht als de laatste illusie van het leven hem benomen is, de moderne predikant, die in den grond onverschillig is voor het geloof of liever het ongeloof dat hij om des broodeswille predikt, de katholieke kantoorbediende en de waardige pastoor met nog anderen, zijn allen in zuivere krasse omtrekken geteekend. Zij zijn allen aan de natuur ontleend: 't is zeker dat er zulke typen bestaan, vermakelijk zijn de vooroordeelen tegen de katholieken, de angst, die zelfs ontwikkelde protestanten tegenover hen bezielt, weergegeven: de gesprekken weerleggen tevens op de natuurlijkste wijze de dwaalbegrippen welke bij hen nog allerwege over ons bestaan.

Goed gezien was het van Jan Holland, dat hij door den dominé aan den ongeloovigen of liever sceptischen de Woort, het dogma der Drieënheid doet verklaren en aannemelijk maken. Zoodra heeft de W. verklaard, dit te kunnen gelooven, of hij heeft den eersten stap gezet op den weg, die hem regelrecht naar de katholieke kerk terugvoert. De hoofdindruk, welken dit boek teweegbrengt is dus dat er geen middelweg bestaat voor een eerlijk meenende ziel tusschen een volslagen loochening van alle geopenbaarde waarheid en een volstrekte aanneming van die waarheden, welke de katholieke kerk leert. Deze aaneenschakeling is zoo logisch en zoo duidelijk uiteengezet, dat niemand zich van de erkenning zal kunnen losmaken. Geloovig protestant blijven is voor een oprecht, onbevooroordeeld mensch niet mogelijk.

Het is een treurig teeken van onzen tijd, dat men voor zulk een hoog ernstig boek als de »Woort en zijn kring« slechts spot en minachting over heeft of het als vervelend ter zijde legt. Onze ouders vonden »het Leesgezelschap van Diepenbeek« noch vervelend, noch onbelangrijk; wij kunnen getuigen dat in levendigheid van voorstelling, in het vloeiende der dialogen zelfs van die, uit den aard der zaak de droogste, »de Woort en zijn Kring« het verre van genoemd verhaal wint, maar het getal van hen, die niet eens meer met Pilatus vragen: »Wat is waarheid?« wordt bij den dag grooter.

Misschien vreezen zij in het jongste boek van Jan Holland een antwoord op die lastige vraag te vinden, Reden genoeg om het niet te lezen of belachelijk te maken, dat is in elk geval gemakkelijker dan het grondig te bespreken of te weerleggen.

A. L.

LAURENS of MARIUS.

Dat de vereerders van Vondel niet alle bijzonderheden zijns levens zoo nauwkeurig kennen, als zij wel wenschen; en dat hun somtijds licht verschaft wordt, waar zij het niet verwachtten, weet een ieder. In 1868 verrijkte P. Allard de Vondel-literatuur met eene studie, waarin hij, steunend op tot nu toe onbekende stukken, de bekeering van onzen dichtervorst toeschreef aan P. Laurens, in plaats van aan Marius, die veelal voor den eigenlijken bewerker er van gehouden wordt. In 1885 werd diezelfde literatuur verrijkt door een artikel in »de Katholiek«, ook als brochure uitgegeven, van den Zeer Eerw. Heer Klönne, Rector van het Bagijnenhof te Amsterdam, waarin de Eerw. opvolger van Marius tegen het beweren van P. Allard opkomt. Aanvankelijk had dit nieuwe pleidooi voor mij weinig aantrekking; ik stelde uit er notitie van te nemen; maar de bijzondere besprekingen er van in de bladen prikkelden mijne nieuwsgierigheid en ik las het. Men kan er veel uit leeren. P. Laurens was een Jezuïet, Marius een wereldpriester. Gedrongen door hetgeen hij als historische waarheid inziet, verklaart de Eerw. H. Klönne zich voor Marius. Con amore strijdt hij voor zijne zaak; overal vervolgt hij zijn tegenstander; men kan het den kampioen aanzien, dat hij P. Laurens die verovering liefst niet gunt. Zijn de argumenten die voor Laurens schijnen te pleiten, eenmaal ontzenuwd, dan behoeft er natuurlijk verder geen betoog

geleverd te worden ten gunste van Marius. Wie de brochure leest en aanneemt gelijk zij daar ligt, mag medelijden hebben met P. Allard. Nogtans — juist die overgroote duidelijkheid dat P. Allard ongelijk heeft, komt ons ietwat verdacht voor. Die schrijver is anders tamelijk critisch in zijne historische onderzoekingen en hem staan bronnen open, die zoo niet voor allen toegankelijk zijn. Wij zullen afwachten wat hij nu zal in het midden brengen, hopende dat hij niet evenals nu geschied is, slechts na zeventien jaar tusschentijds voor den dag zal komen met zijn woordje. Een ding evenwel kon ons in den arbeid van den Eerw. H. Klönne minder bevallen, en aan iederen onpartijdige, die niet zijn *geschrift* alleen kent, moeten sommige insinuatiën vrij overbodig toeschijnen en ze worden er ook niet edeler op, waar zij optreden als geestigheden en complimentjes. Afgezien van die eigenaardigheden, verheugt het ons, dat de Eerw. H. Klönne zich in de studie van dat deel der geschiedenis geworpen heeft. Zouden wij nu mogen hopen, dat de Eerw. Rector van het Bagijnenhof eenmaal eene nauwkeurige levensbeschrijving zal bewerken van zijn geleerden voorganger Marius, voor wiens grootheid en eerbiedwaardigheid hij van zoo diep ontzag blijk geeft? Dat zou voorzeker strekken tot meerderen luister van dat corps edele mannen, die ons uit de onheilen van het Protestantisme en niet minder van het Jansenisme gered hebben: dat zou niet een veroveringstocht, maar een zegetocht wezen.

Mag men dat verwachten van den heer Klönne?

En een antwoord, Professor Allard, mogen wij dat van u verwachten? Zoo niet, dan hebt gij een geduchten houw gehad: *hoc habet.*

G.

Le nouveau Code pénal Hollandais.

Insgelijks van buiten het Koninkrijk der Nederlanden gewordt ons eene beoordeeling over onze nieuwe wet van strafrecht, die ons geleverd wordt in *Le Magasin Littéraire* et *Scientifique* [1]), 1885 p. 455 en geschreven is door *Herman de Baets*, *advocat près la Cour d'appel de Gand*, *Docteur en sciences politiques et administratives.*

»Weinig bekend is ons Holland, minder nog zijne instellingen, zijn Recht, zijn rechtsgeleerdheid: en dat is zeker niet de geringste onzer tekortkomingen.

De studie van het handelsrecht der Nederlanden, laat ik oprechtelijk bekennen, had mij een ware bewondering ingeboezemd voor den juridischen geest onzer naburen. Ik vond in hunne werken eene wetenschappelijke ontwikkeling die veel hooger staat dan bij de fransche . . . en ja, bij de belgische schrijvers van het vak. Menigwerf had mij reeds de rijpheid waarvan hunne *proefschriften* getuigen, alsook de kennis van vreemde talen en vergelijkende rechtskunde, met verbazing getroffen. Daarbij nog eene strengheid van deductie, eene juistheid en eene bondigheid waarvan ten onzent alleen Aubry en Ran ons een denkbeeld kunnen geven.

»Wat nu de nederlandsche wetgeving betreft, zij geeft ons eigenschappen van methoden te aanschouwen, die niet gewoon zijn, en wat al zeer zeldzaam is in de nieuwe wetten, een karakter, dat bij uitstek praktisch is. Nu werd ik er toe gebracht ook de nieuwe wetgeving van strafrecht tot onderwerp van studie te maken, en ik vind er dezelfde hoedanigheden in. Ik aarzel zelf niet te verklaren, dat, sinds de uitgave van het boek van burgerlijk recht, er geen werk van wetgevenden aard tot zulke hoogte van volmaaktheid werd gebracht.

J. W. Br.

[1]) Gent. S. Leliart, A. Siffer

De Laetare-medaille en Miss Elisa Allen Starr.

Twee jaren geleden stichtte de Universiteit van Notre Dame, Indiana, V. S. onder de directie der »Congrégration de la Sainte Croix«, eene eere-medaille, thans bekend onder den naam van »Laetare-medaille« die jaarlijks, in naam der faculteit, zou overhandigd worden aan een Katholiek leek, die op het gebied der letterkunde, kunsten en wetenschappen zoude uitmunten.

De eerste Laetare-medaille werd toegekend aan den heer John Gilmary Shea, den beroemden geschiedschrijver uit Brooklyn, N. Y. Verleden jaar had Brooklyn weerom de eer een harer uitmuntende kunstenaars, den vermaarden architect P. C. Keely, die thans bezig is met het opbouwen der Kathedralen van Brooklyn, Providence en Hartford, met deze gouden medaille te zien gekroond worden. Dit jaar viel deze eer te beurt aan Mlle Eliza Allen Starr uit Chicago, die op het veld der kunst en der letterkunde Laetare-rozen heeft weten te plukken. Zondag vóór »Laetare« Zondag had de aanbieding der eere-medaille plaats in hare woning, 299 Huron St. Chicago, in tegenwoordigheid van Prof. Edwards van de Notre-Dame Universiteit, en van eenige intieme vrienden. De Medaille is van goud; op het voorstuk prijkt een Malteesch kruis met stralen, in het centrum een open boek, en daaronder een zwaard over welks blad kruiswegs eene pen ligt, duidende op het gezegde:

»The pen is more powerful than the sword.«

De pen is een grootere macht dan het zwaard.

Rondom deze mooie gravure leest men: *Palman qui meruit ferat.* De keerzijde der medaille bevat de opdracht aan de gevierde kunstenaresse, dichteresse en proza-schrijfster. De Medaille was vergezeld van een perkamenten rol, met een takje van gouden rozen; eene toespeling op de traditioneele gouden roos van Laetare-Zondag. Op de rol stond een gelegenheids-sonnet, eene dichterlijke pennevrucht van Maurice L. Egan, te lezen: de rol zelve is een kunstwerkje van kleur, teekening en schoonschrift uit het studio der jonge juffrouwen-»academy« in Notre Dame, Indiana, een arbeid die haar ten volste waardig is. De genoemde faculteit verdient ten zeerste gefeliciteerd te worden. Als Italië eens mocht wijzen op eene schaar van verdienstige Leeraressen, die de leerstoelen harer Universiteiten met eer bekleedden en de lauwers harer faculteiten wisten te verwerven, waarom dan zou eene Amerikaansche Katholieke Universiteit aan een Katholieke Amerikaansche Lady, uitstekend in letterkunde en op kunstgebied, niet eene soortgelijke hulde aanbieden? Mlle Starr heeft verscheidene werken uitgegeven: vooreerst een bundel gedichten (1867), die met meer dan

gewone verdiensten, op hooger waardeering, dan haar soms hier wordt toegezegd, kan aanspraak maken. Onder hare schriften munten vooral uit »Patron Saints« (2 vol. 1871) en »Pelgrims and Shrines« (2 vol. 1884).

De gevierde kunstenares is, even als de beroemde Fullerton eene bekeerling. Hare werken hebben veel goeds gesticht onder hare geloofsgenooten. Ten slotte, een staaltje van haar karakter: Eensdaags werden haar drie honderd dollars aangeboden voor eenige artikelen over de groote kunstenaars, maar onder voorwaarde dat zij niet zou spreken van den Katholieken godsdienst, die deze mannen bezield had om die kunstwerken in 't leven te roepen. Zij wees dat aanbod van de hand, en gaf die artikelen naderhand aan een Katholieken uitgever voor 15 dollars.

CANADA.

Real-Encyclopaedie des Erziehungs- und Unterrichtswesens nach Katholischen Principien. Unter Mitwirkung von geistlichen und weltlichen Schulmännern für Geistliche, Eltern und Erzieher bearbeitet und herausgegeben von Dr. *Hermann Rolfus* und Dr. *Adolf Pfister*. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage 1882, Mainz, Kupferberg. Vier Bände nebst Ergänzungsband. 1884.

De eerste druk van dat werk verscheen in 1863. Als dit voortreffelijke boek het debiet had ondervonden, dat het inderdaad verdient, dan zouden wij een derden druk inplaats van een Ergänzungsband hebben te bespreken. De heeren Rolfus en Pfister hebben zich door dit werk voor de Katholieke zaak in hooge mate verdienstelijk gemaakt. De schoolquaestie staat in onze dagen nog meer op den voorgrond dan bij het verschijnen van het werk. Aan een werk dat het gansche gebied der pedagogiek met didaktiek en methodiek, geschiedenis, statistiek, wetgeving enz. behandelt, was groote behoefte. De Protestanten bezitten de groote encyclopaedie van *Schmid*. *Pfister* en *Rolfus* hebben in de leemte voorzien. En dat met eere. Het werk verdient hooge waardeering en het voldoet op uitstekende wijze aan zijn doel. Zelden zal men hier in de een of andere belangrijke quaestie te vergeefs om raad vragen. De omvang der artikelen is evenredig verdeeld. Zij bieden al het wetenswaardige doch in beknopten vorm. De voorstelling is duidelijk en wel doordacht. De inhoud is juist, rust op gezonde beginselen en is met Katholieken adem bezield. Het werk kan dus aan Geestelijken, ouders en opvoeders zeer worden aanbevolen.

Nog iets. Hij, die bij het gebruik van het boek ergens een fout of abuis ontdekt, doet een goed werk, als hij den nog in leven zijnden Redacteur, den Zeereerw. Zeergel. heer Dr. *Rolfus* in Sasbach daarvan kennis geeft.

Dr. L. v. H.

Victor Hugo en Krankzinnigheid.

Dat er in Parijs ontelbaren zijn, die of hun gezond verstand geweld aandoen of meer dan bij vlagen half krankzinnig zijn, is ook alweer gebleken bij de heidensche begraving van Victor Hugo én bij het bal der Prinses S., waar alle gasten een beestenpak hadden aangetrokken. Nu komt ons ook *The medical Times*, in een correspondentie van 6 Juni nog het volgende mededeelen:

In verband met de overdreven bewondering en vergoding, die aan Victor Hugo voor weinige dagen ten deel viel, is het, zoo schrijft de correspondent een ondankbare taak om op een eigenaardige vlek in dezen onsterfelijken geest te wijzen. Vooral van een geneeskundig standpunt is het echter van belang te weten, dat krankzinnigheid voor een deel in de vorming van het genie van den grooten dichter is betrokken geweest. Victor Hugo's oom stierf krankzinnig, zijn broeder Charles werd krankzinnig op 20-jarigen leeftijd en stierf met gekrenkte verstandsvermogens, terwijl een der dochters van den dichter in een herstellingsoord vertoeft. Dat in eene familie met krankzinnigheid bevlekt, een man van groot talent kan optreden, is een bewijs te meer voor het nauwe erfelijke verband dat er tusschen ziekte van den geest en hoog intellectueel vermogen bestaan kan. Een onpartijdig lezer zal in vele van Victor Hugo's geschriften passages aantreffen, die onmiskenbaar het kenmerk van een ziekelijk geestesleven dragen. In dat opzicht verschilt Victor Hugo hemelsbreed van Shakespeare, met wien men hem soms zou willen vergelijken, maar wiens dichterlijke fantasie nooit het gezond verstand geweld aandeed. Terwijl de geest van Shakespeare altijd gezond bleef, was zulks met dien van Victor Hugo stellig niet het geval.

Voor den ongelukkige, die *sine cruce sine luce* is gestorven als een heiden, is het te wenschen dat de chaotische tegenspraak, die meestal in de hersens van dien reus rond woelde, en in zijne gedichten uiting vond, hem niet moest toegerekend worden waar men hem onder het opzicht van godsdienst heeft te beoordeelen. Wij zullen hier liefst een Franschman, *Jean Vaudon*, laten spreken in zijne recensie over het nu pas verschenen werk: Victor Hugo, par Paul de Saint-Victor. »Op het punt van godsdienstbegrippen, wat een ijzingwekkend dooreenmengsel! Een afwisseling van godslastering en gebed, van twijfel en geloof, van hoop, en wanhoop. Het is een mengelmoes van alle geloofsbegrippen in een duizelingwekkenden bajert! Zeker gelooft Victor Hugo aan het bestaan van God, maar wat voor een God is het? Het is niet de God-Voorzienigheid, de God der liefde, de Vader, die in de hemelen is, »Onze Vader«. Het is een akelig wezen ongevoelig, onverschillig voor onze tranen, doof voor onze gebeden, in slaap gedompeld in de afgronden van zijne onbewoonde eeuwigheid. Gewis, gelooft Victor Hugo aan de onsterfelijkheid der ziel, maar wat voor onsterfelijkheid is het? Nooit heeft een heiden, nooit heeft een Ovidius in zijne Metamorphosen zulke gruwelen uitgedacht. Niet alleen gaat de ziel over in het lichaam der dieren, maar in de wezens zonder leven, in de boomen, in de rotsen, in de keisteenen, in de kettingen, in bijlen, in de grendels der deuren.

Ayez pitié! voyez des âmes dans les choses ...

Alles zit vol zielen; alles leeft, alles gevoelt, alles lijdt, alles roept tot het »Aanbiddelijk Wezen«. Hoor even wat la *Bouche d'Ombre* zegt:

Plaignez le prisonnier, mais plaignez le verrou;
Plaignez la chaîne au fond des bagnes insalubres;
La hache et le billot sont deux êtres lugubres;

La hache souffre autant que le corps, le billot
Souffre autant que la tête.....
Claude est l'algue que l' eau traîne de havre en hâvre;
Xerxès est excrément; Charles neuf est cadaire;
Hérode, c' est l' osier des berceaux vagissants;
L'âme du noir Judas, depuis dix- huit cents ans,
Se disperce et renaît dans les crachats des hommes....

Toen Vaudon die verzen aanhaalde, 't was in Mei l.l. kon hij niet wijzen op wat *The Medical Times* van de volgende Junimaand ons nu heeft voorgelegd; ook wij willen vrij het gevraagd hebben: of verzen als de aangehaalde niet aan een uur van verstandsverbijstering moeten worden toegeschreven?

Laten wij nog even Vaudon hooren: »Victor Hugo heeft niemand geëerbiedigd, noch den Paus, noch de Priesters, noch de Koningen. De tiare kroont de leugen; de priesters zijn »l'ombre noire« de Koningen zijn vampires. Hugo had de prurit« de jeukte van den haat en de razernij van de »invective.« Om dien haat en razernij te koelen, smaadt en schent hij de geschiedenis, de nationale eerbaarheid, den goeden smaak, het gezond verstand. De eenige mannen die het geweten der menschheid tot eer verstrekken, werden door hem in het aangezicht geslagen en achtervolgd met gemeene gedachten, met onstuimige woorden, met geschreeuw. Niets mocht genade vinden bij de woede zijner goddeloosheid, noch Jezus-Christus, noch het Heilig Sacrament des Altaars, noch de Offerande. Bij ontstentenis van Jeanne d' Arc, dont ce polisson de Voltaire s' était emparé, heeft hij de Maagd zonder smet van zonde ontvangen, de Allerheiligste Maagd in het aangezicht gespogen. De leliën, de rozen, de vogels, de natuur, hoe heeft hij ze behandeld? Hij heeft hun de begeerlijkheden van het onteerde vleesch aangewreven, brutale en beestachtige lusten toegeschreven. En dat gezegd hebbende, worden wij niet gevraagd wat hij heeft gezegd van de liefde, ik zou u het woord van La Brilyère moeten herinneren: hij heeft kleine liergedichten op bezwijmingen en kleine liederen op genietingen gezongen. Of beter nog, ik zou u verwijzen naar de twee snoode grijsaards en Suzanna, *Turpe senilis amor.*«

Zoo oordeelt de genoemde schrijver en dat zijn oordeel zal hij wel bereid zijn met veel meer redenen en ontelbare aanhalingen te staven, werd hem dat met reden en recht gevergd. Wij zullen ons niet verder daarmeê inlaten. Wij weten dat Victor Hugo veel heerlijks heeft geschreven in zijn eerste tijdvak; wij weten dat hij inderdaad een genie was, maar dat kan bij ons niet verminderen de strengheid des oordeels dat thans over den geheelen Victor Hugo moet worden uitgesproken. Het zou mij alleen kunnen doen terugdenken aan het woord van den President van het Groot-Seminarie van Pesth. Bij het eerste Congres van Mechelen, gelogeerd als wij waren in het Aartsbischoppelijk Groot-Seminarie, werd er na de vergaderingen natuurlijk ook over politiek gesproken; ook over Von Beust. Scherp bestreden door den eenen, heftig verdedigd door den anderen, werd er na menig maar, voortdurend ten gunste van Von Beust, geantwoord: gewis heeft hij veel talent, maar de duivel heeft ook talent en heeft er nog meer.

J. W. Br.

Mededeelingen.

Telephoon-gevaar volgens het Kon. Meteorologisch Instituut. Na mededeeling van een viertal sterk sprekende gevallen over het inslaan van den bliksem, blijkbaar langs telephoondraden, komt het Kon. Meteorologisch Instituut in zijn verzameling van »waarnemingen« tot de slotsom, dat zoowel voor hen, die een aansluiting aan huis hebben, als voor degenen, over wier huis draden zijn gespannen, de telephoon hetzelfde gevaar oplevert, dat een *slechte of defecte* bliksemafleider zou veroorzaken.

Kan men er om verschillende redenen niet toe overgaan om de telephoondraden *onder den grond* te spannen, dan zal men op andere middelen moeten bedacht zijn, om de woningen van gebruikers en niet-gebruikers tegen het inslaan van den bliksem te beveiligen.

Het Met. Instituut geeft den raad om geleidingen, die geheel aan de eischen moeten voldoen van gewone bliksemafleiders, aan te leggen van de plaats, waar een telephoon-draad aan een huis bevestigd is, tot den bodem. Eveneens behooren de ijzeren of houten rekken en palen, die bestemd zijn om de draden te dragen, door geleiders van dezelfde soort met den grond in verbinding gebracht te worden.

In de vergadering van den Senaat der Leidsche Hoogeschool, 14 Juni, deelde prof. Fruin, die onlangs zijn jubilé als hoogleeraar heeft gevierd, zijn voornemen mede om een fonds te stichten, waaruit bizonder verdienstelijke doch, onbemiddelde studenten der Leidsche universiteit, voorloopig uitsluitend historici en literatoren, na volbrachten studietijd, in staat worden gesteld om hun opvoeding met een academiereis te voltooien. Hij verzocht den Senaat zich met het beheer van dit fonds te willen belasten en deze verklaarde zich daartoe gaarne bereid.

De bibliotheek der instelling voor onderwijs in de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië te Delft werd dezer dagen met eene belangrijke bijdrage verrijkt. Op verzoek van den Raad van bestuur dier inrichting stelde namelijk Prins Roland Bonaparte, welbekend door zijne studiën over de Nederlandsche koloniën, eene volledige collectie zijner geschriften ter beschikking van die boekerij. Daartoe behoort het kostbare werk »*Les habitants de Suriname à Amsterdam*« en verder ook »*Les récents voyages des Néerlandais à la Nouvelle-Guinée,*» »*Les derniers voyages des Néerlandais à la Nouvelle Guinée,*« *Les premiers voyages des Néerlandais dans l'Insulinde*« en *les premières nouvelles concernant l'éruption du Krakatau en* 1883.

Het aantal studenten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam bedraagt thans 50, en wel godgeleerdheid 39, godgeleerdheid en rechtsgeleerdheid 3, godgeleerdheid, letteren en rechtsgeleerdheid 4, en letletteren 3. In den loop van het vorige jaar werd door 2 hunner met goed gevolg candidaatsexamen afgelegd.

Het Hospitium telt thans 14 inwonende studenten.

Zij genieten daar kost, inwoning en verpleging voor *f* 350 's jaars.

Ook voor niet inwonende studenten is de middagdisch, tegen matige vergoeding toegankelijk.

Uit het fonds tot ondersteuning van behoeftige studenten, ontvingen vijftien jongelingen ieder een geldbijdrage van *f* 300; terwijl nog aan enkelen een toelage in eens werd gegeven.

Het Sint Xaviers college te Calcutta geaffilieerd aan de Staats-Universiteit van Calcutta, staat onder de leiding van Paters Jezuïeten. Het telde in 1883 niet minder dan 674 studenten. Daarvan waren 270 Katholiek, 138 Protestant, 188 Hindoes, 36 Armeniërs, 20 Mahomedaan, 9 Parsis, 4 Birmaan, 2 Israeliët, 1 Chineesch.

Het Instituut mocht zich voortdurend verheugen in de bescherming en vriendschap van den Onder-Koning, Lord Ripon.

Te Antwerpen is plotseling overleden de schilder J. B. Wittkamp. Westfaler van geboorte, kwam hij zeer jong in Nederland, deed daar zijn eerste studiën en voltooide die te Antwerpen bij De Keyzer. Sedert dien tijd verliet hij die stad alleen om kunstreizen te doen in Italië, Duitschland en andere landen. Wittkamp schilderde veel historische schilderijen. Zijn voornaamste werken zijn: *Nova-Zembla*, *het Ontzet van Leiden*, *Dathëen*, *Koning Lear*, *Paadje en gevangenbewaarder*, *Othello*, *Parisina*, *Romeo*, *Hugo Grotius*.

Een belangrijk boek voor de geschiedenis der kunstindustrie is in de *Bibliothèque de l'enseignement des Beaux-Arts* uitgekomen: *Le Meuble* (*antiquité*, *moyen-âge et renaissance*) door Champeaux, lid van het bestuur der *Union Centrale des Arts Décoratifs*. Het behandeld vooral de houtsnijkunst, is versierd met 72 illustratiën (uitgever Quantin). Een hoofdstuk handelt over de verschillende scholen van meubelsnijkunst in Frankrijk.

Van het *Leven van Luther* door den bekenden Lutherschen predikant G. G. Evers, is te Mainz bij Kirchheim het 6e deel verschenen. Het behandelt alleen het jaar 1520, voor Luther het beslissende. Dit werk verschaft den schrijver meer en meer hulde en lof en werpt een nieuw ongunstig licht op den Wittenberger oproerling.

De heer I. H. Ferguson, onze gezant in China, zal in twee lijvige boekdeelen uitgeven een handboek over het internationaal recht ten dienste van schepen, kolonies en consulaten.

De Duitsche uitgaaf van Rohrbachers groote kerkelijke geschiedenis door dr. Neteler, is thans tot haar 17e deel gekomen. Dit loopt tot de 2e helft der 12e eeuw, dood van den H. Bernardus tot Paus Innocentius III.

De firma Sempson Law, Marston and Co., te Londen, zal onder den titel: *English Etchings*, een maandwerk uitgegeven met oorspronkelijke etsen van Engelsche artisten.

De correspondentie van Peter de Groote wordt voor de pers gereed gemaakt. Er was eene Commissie van letterkundige Russen benoemd om de bouwstoffen voor zulk een werk bijeen te brengen, en deze heeft zich zoo goed van haar taak gekweten, dat zij meer dan 8000 hoogst belangrijke brieven en documenten betreffende den grooten Czaar bijeengebracht heeft. Onder deze documenten bevinden zich sommige leerboeken, waarin de jonge Peter zijn lessen schreef. Voorts is er ook een brief bij, gedateerd 1688, waarin Peter, toen slechts 6 jaar oud, aan zijn moeder de werken beschrijft, welke hij in wording had gezien op de scheepstimmerwerven te Pereislawi.

De oudheidkundige M. Handelaar, te Antwerpen, heeft tegenover den hoofdingang der wereldtentoonstelling eene tentoonstelling van retrospectieve kunst geopend. Men vindt daar merkwaardige kunstgewrochten van de XVe tot de XVIIIe eeuw, zilverwerk, porselein, brons, stoffen, kanten, gobelins, schilderijen, wapens, meubelen, enz.

Vooral wordt opgemerkt een fraai salon Lodewijk XVI, voortkomende uit het hotel van baron Jolly. Doch het voornaamste is het kerkgestoelte, in eikenhout, voortkomende uit de verzameling van graaf Hugo de Waldbott-Bassenheim, met 31 kunstig gebeeldhouwde koorstoelen uit de Karthuizerkerk van Buxheim, in Beieren. Het schijnt, dat dit gestoelte dagteekent van het jaar 1600, en dat de Karthuizers er niet minder dan eene halve eeuw aan gearbeid hebben.

Een koperen viool is dezer dagen door zekeren heer Hansen, te Stockholm, vervaardigd. Het instrument moet, volgens het oordeel van kenners zeer goed zijn. Het is nu te Kopenhagen tentoongesteld, waar het nog al opzien verwekt.

Door den heer F. J. Hallingse is aan het Rijk ten behoeve van 's Rijks Musea, ten geschenke aangeboden eene oude kamerbetimmering uit de XVII eeuw staande in zijne woning te Brouwershaven.

Door de commissie voor het oprichten van een grafmonument voor den zoo verdienstvollen Lesage Ten broek, is uit de ingekomen model-ontwerpen gekozen dat van den heer P. A. De Leeuw, beeldhouwer en leeraar aan de *Katholieke Gezellen-Vereeniging* te Nijmegen, aan wien dan ook de uitvoering is opgedragen.

Door het zangcollege *Laudate Eum in Chordis et Organo* van de parochiekerk van den H. Augustinus te Amsterdam, is op het R. K. kerkhof *de Liefde* een klein monument onthuld, op het graf van hun onlangs ontslapen,

in de muziekwereld zoo gunstig bekenden directeur den heer P. A. A. Phlippeau.

Het monument is vervaardigd naar plannen en teekeningen van den architect P. F. Laarman.

Er heeft zich te Antwerpen een »comiteit« gevormd, met het doel aan den dichter Jan van Beers een openbaar huldeblijk te geven naar aanleiding van zijn benoeming tot briefwisselend lid der Koninklijke Academie van België en de bekroning van zijn »Rijzende blaren« met den vijfjaarlijkschen eereprijs van letterkunde.

In het gesticht »Goethe-archief« te Weimar, dat door 's dichters laatsten kleinzoon aan de Groot-Hertogin van Saksen-Weimar werd vermaakt, is volgens het *Berl. Tagebl.* een zeer belangrijke vondst gedaan. Men heeft daar nl. een eigenhandig geschreven dagboek van Goethe gevonden, dat van 1777 tot 1832 ('s dichters sterfjaar) loopt.

Nadat reeds maanden lang het granieten voetstuk voor het borstbeeld van Prins Hendrik, in het plantsoen aan de Prins Hendrikkade te Amsterdam, was opgericht, is thans de buste er op gesteld. Professor Stracké leidde den arbeid. De tijd der officiëele onthulling is nog niet bekend.

Op de R. K. begraafplaats te 's-Gravenhage is Zondag een gedenkteeken onthuld op het graf van den Rotterdamschen organist H. G. Marinus, opgericht door de Vereeniging de Nationale Zangschool te 's Gravenhage.

De Duitsche schilder Professor Wilhelm Camphausen, door zijne geschiedkundige stukken bekend, is Woensdag 17 Juni te Dusseldorf overleden.

In de oude gravenstad, het grijze Megen, werd dezer dagen een zeldzaam feest gevierd. Het gold nl. de inwijding van het nieuwe gymnasium, dat in een lang gevoelde behoefte voorziet, daar het oude niet meer voldoende aan zijn bestemming beantwoordt. Het nieuwe gebouw, ontworpen naar het plan van den architect E. J. Margrij, en uitgevoerd door den aannemer H. v. d. Sande, is een meesterstuk van bouwkunde, in streng gothischen stijl, het schoonste sieraad der stad en van uren ver in den omtrek.

Inhoud van Tijdschriften.

Onze Wachter. 1885. No. 1 en 2. I. Isaac Da Costa. Dr. Schaepman. II. Armoede en Armenzorg. Mr. J. J. J. Harte. III. Iets over H. Taine en diens jongste werk. N. IV. De Jacobijnsche heerschappij. Volgens Taine. Mr. Th. J. A. Nuyens. V. Het laatste roozeken. M. E. VI. Dante II. P. F. Th. Van Hoogstraten.

De Katholiek, Godsd.-, Gesch.- en Letterkundig Maandschrift. Mei—Juni 1885. Bij den achthonderdsten verjaardag van den dood van Gregorius VII. P. N. De Bruijn. — Marius en Vondel. Bekeerder en bekeering. B. H. Klönne. — De twee verschillende redactiën der Windesheimsche kronijk. V. Becker. — Proeve eener dichterlijke vertolking van Isaïas (Vervolg van blz. 204 vv.) G. Jongbloet.

Revue du Monde Catholique. 15 Mai. I. Les prétendus divorces de nos rois, par P. Jean. II. Les œuvres catholiques de Terre Sainte, par J. T. de Belloc. III. Le général Gordon, par Raoul Loky. IV. La situation en Italie, par Urbain Guérin. V. L'Eglise catholique au Canada, par la comtesse Drohojowska. VI. La forêt noire, par Etienne Marcel. VII. Revue littéraire, par J. de Rochay. VIII. Chronique générale, par Arthur Loth. — IX. Memento chronologique, par Ch. de Beaulieu.

1 Juin. — I. Le salon de 1885, par Eugène Lundun. — II. Les souvenirs d'un préfet de police, par E. Perrot de Chezelles. — III. Les prétendus divorces de nos rois, par A. Jean. S. J. — IV. Le général Gordon, par Raoul Loky. — V. La forêt noire, par Etienne Marcel. — VI. Revue littéraire. Les livres récents d'histoire, par Léonce de la Rallaye. — VII. Chronique générale par Arthur Loth. — VIII. Memento chronologïque, par Ch. de Beaulieu.

Revue catholique des Institutions et du Droit. Juin.— Programme du congrès international de l'enseignement. — II. L'enquête sur la crise industrielle à Paris, par Hubert-Valleroux. — III. — Doctrine de la souveraineté professée par les jurisconsultes romains, par A. Gavoyére. — IV Les décrets du 29 mars 1880 et les congrégations religieuses devant le tribunal des conflits, par F. Cantel. — V. Lettre à la rédaction de la *Revue* sur la loi du divorce devant les tribunaux, par un abonné. — VI. Chronique du mois, par A. Desplagnes. — VII. Bibliographie.

Annales de philosophie chrétienne. Juin. — De Broglie: Antonisme et dynamisme. — P. Vallet: Comparaison entre l'intelligence et la volonté. — Domet de Vorges: De la vraie métaphysique. — Dr. Ferrand: Des suggestions dans l'hypnose. — Mgr. Talamo: Le surnaturel dans la morale chrétienne et la philosophie stoïcienne. — Al Motais. l'école éclectique sur l'Hexaméron mosaïque. — Saint Augustin (suite). — Analyses et critiques. — Revue des revues. — Société de saint Thomas d'Aquin (Séance du 29 avril.)

Te Leuven bij Charles Fonteijn, Brusselsche straat No. 6, zijn verkrijgbaar de volgende werken van *Dr. A. Dupont.*

Dr. A. Dupont. Theodicee Thèses de Métaphysique chrétienne. (De tweede uitgave verschijnt in Juli.)
Dr. A. Dupont. Ontologie. Thèses de Métaphysique générale, prijs fr. 6.
Dr. A. Dupont. Dissertations philosophiques (La nature des corps. Le principe de causalité.) fr. 2.
Dr. A. Dupont. La philosophie de S. Augustin. fr. 3.
Dr. A. Dupont. La Spiritualité de l'âme. fr. 2,50.
Dr. A. Dupont. La philosophie et l' Encyclique de Léon XIII. fr. 1,50.
Dr. A. Dupont. La nécessité de la révélation. fr. 0,75.

Snelpersdrukkerij van Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 3. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers **KÜPPERS & LAUREY**, te *Haarlem*.

Prijs per jaar *f* 3, *franco* per post *f* 3,25 voor België *f* 3.75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

De Rijksmuseumgebouwen

TE AMSTERDAM.

Neen, niet door ons zij hier het loflied aangeheven,
Dat tonen vindt in elk gemoed,
Bezield met Neerlandsch bloed,
En door geen nijd gedreven,
Maar dankbaar juicht het hart bij 't reuzen heldendicht,
Dat hier in steen, metaal en hout en kleur mocht rijzen.
Het vaderland moet God en mag den bouwer prijzen,
Nu 't eindlijk Zijner kunst deez' tempel heeft gesticht.

J. W. BROUWERS.

Gewis niet zonder gegronde redenen begon onlangs het *Algemeen Handelsblad* van Amsterdam zijne beschrijving van het Rijksmuseum, met de volgende beschouwingen:

Het tegenwoordig geslacht heeft het voorrecht, een herboortetijdperk te beleven op het gebied van kunst en kunstnijverheid. In verschillende richtingen openbaart zich, hier in hoogere, daar in geringere mate, de goede smaak en een streven om aan de eischen daarvan te beantwoorden. De goede stad onzer inwoning blijft bij die beweging niet ten achteren. Terwijl velen harer burgers aan het uiterlijk en innerlijk der huizen belangrijk meer zorg besteden dan tot voor weinige jaren het geval was, geeft het Dagelijksch Bestuur, door de vertegenwoordigers der burgerij gesteund, een loffelijk voorbeeld door de verfraaiing van pleinen en bruggen, door den aanleg van vriendelijk plantsoen en door meer kostbare gevels van gemeentegebouwen. Het onderwijs in het teekenen wordt krachtdadig aangemoedigd, het kunstambacht meer op den voorgrond geplaatst. Kortom, wij begroeten een dageraad, die, behoudens onverhoopte storende invloeden, een schoonen dag belooft.

De geschiedschrijver der toekomst, die, naar wij van harte hopen, met voldoening van onze thans nog bescheiden Renaissance moge gewagen, zal wellicht het nieuwe paleis onzer schoone kunsten daarbij tot uitgangspunt kiezen, omdat zijn ontwerper, de bouwmeester P. J. H. Cuypers, een der talentvolste hoofdmannen is onzer jeugdige kunstbeweging.

Ziedaar eene lofspraak, die voorzeker een ridderlijk tegenstander zelfs hem niet zal betwisten. De heer Cuypers is in ons land een der baanbrekers voor de redegevende bouwkunst, indien wij het eens zoo mogen uitdrukken. Hij zoekt constructieve schoonheid, met al den ernst van den waren kunstenaar, zoodat hij achting afdwingt ook dáár, waar hij naar anderer inzicht minder gelukkig is geslaagd.

Aan het *Handelsblad*, aan het *Nieuws van den Dag*, aan het *Dagblad van 's Gravenhage* willen wij bijna geheel en schier altijd letterlijk ontleend hebben de hier volgende mededeelingen, nadat wij ons hebben vergewist van derzelver nauwkeurigheid.

HET TERREIN.

Het terrein, waarop het Museum gebouwd is, ligt op de Stadhouderskade, aan den westkant van den Amstel, dicht bij de grens van Nieuwer-Amstel, en werd door de stad Amsterdam aan het Rijk geschonken. Het beslaat eene oppervlakte van drie hektaren, waarvan 11.000 vierk. M. bebouwd zijn. Het niet bebouwde gedeelte, dat van den openbaren weg door een gesmeed ijzeren hek is afgeschoten, is verdeeld in tuinen, aangelegd in den stijl onzer voorvaders van de XVIe, XVII en XVIIIe eeuw, hier en daar versierd met overblijfselen van Nederlandsche monumentale bouwwerken.

De gevel van het gebouw heeft eene breedte van 134,60 M. bij eene diepte van 83.60 M.

Het geheel, zoo schrijft het *Nieuws van den Dag*, doet zich voor in een stijl, welke men terecht of ten onrechte oud-Hollandsch noemt. Uit de verte gezien, achter in het Vondelspark bijv., schijnt daar op de Stadhouderskade, in de modernste omgeving welke de speculatie-bouwmeesters bij machte zijn te scheppen, een middeleeuwsch kasteel met vele torens en torentjes gezet te zijn, en als gebouw beheerscht het die omgeving op waarlijk trotsche wijze, een Huygens uitlokkende tot bezinging van Amsterdam's tweede wereldwonder. Van nabij bezien, wekt dit reusachtig gebouw een indruk, waarvan men zich niet dadelijk rekenschap kan geven. De gevel, die rooden baksteen tot grondslag heeft, bevat ontelbare versierselen, en voordat dus de geest zijn weg gevonden heeft in het zinnenbetooverend geheel van rooden steen, reusachtige friezen, gele medaillons op gouden grond, gekleurde figuren, slanke en ongelijke torens en nog zooveel meer, mag hem een bekwame tijd tot oordeelen toegestaan worden, en wat ons betreft, is het oogenblik van oordeelen nog niet gekomen, hoeveel lofs wij gaarne voor de onderdeelen over hebben.

Toen in Mei 1883 de Internationale Koloniale Tentoonstelling werd geopend, was het publiek voor het eerst in de gelegenheid kennis te maken met den doorrit van het Rijks-Museum aan de Stadhouderskade, den weg die later, als ook de voormalige tentoonstellingsterreinen zullen bebouwd zijn, naar de »Museumstraat« zal voeren.

De inzendingen van den Prins van Wales en van Lord Lytton deden het publiek met een der twee kolossale overdekte binnenpleinen kennismaken, en de tentoonstelling van oud-Hollandsche kunst opende voorts den toegang tot een reeks van lokalen, die toen reeds, en terecht, de bewondering van landgenoot en vreemdeling opwekten.

Toen werd daardoor, wij herhalen het, slechts een tip van den sluier opgelicht, maar straks, als bij de wijding van het Museum aan zijne bestemming, het gansche inwendige van het gebouw zal te zien zijn, zullen verbazing en bewondering over de majestueuze schoonheden van het innerlijke zich bij de aanschouwing verdringen, — afgescheiden zelfs van elke vraag over het al of niet verkieslijke van den stijl waarin het gebouw opgetrokken werd. Dit inwendige, met zijne bogen en kruisgewelven, vertoont al dadelijk, ook voor den leek, onmiskenbaar het geheele karakter van het gebouw: een tempel, niet slechts aan de schilder- en bouwkunst in het algemeen, maar voor een deel ook aan de klassieke en vooral aan de oud-Hollandsche kunst gewijd.

Die gewelven, door beitel en penseel tot ware kunstgewrochten gevormd, brengen overal een verrassende uitwerking te weeg, en opmerkelijk daarbij is, dat men in het gansche gebouw geen gewelf zal vinden, waarvan de beschildering gelijk is aan die van een ander. Telkens heeft de onuitputtelijke scheppingskracht van den ontwerper een ander motief weten te vinden, een andere kleurschakeering in het leven weten te roepen, doch altijd met zachte, harmonische tinten.

Intusschen, voordat wij tot de beschouwing van de verschillende onderdeelen van het gebouw overgaan, dient eerst de aandacht gewijd te worden aan het uitwendige.

Toen, bij besluit van de Staten Generaal van 4 December 1873, tot het stichten van een Rijks-Museum was besloten, werd aan een drietal bouwkundigen de vervaardiging van ontwerpen opgedragen, waarna de Heer Cuypers de uitverkorene bleek te zijn, en Z. M. de Koning hechtte zijn zegel daaraan, door op den 12den Juli 1876 ontwerp en bouw van het Museum aan den Heer P. J. H. Cuypers op te dragen.«

Wij noemen het Museumgebouw een Nederlandsch epos in steen en lijnen en kleuren. Er eene volledige studie van te schrijven, zou een boekdeel vormen. Wij stippen slechts de hoofdzaken aan. Men zal daarbij al dadelijk ontwaren, zoo schrijft *Het Handelsblad*, met hoeveel kennis en nauwgezetheid de ontwerper getracht heeft, in de versieringen een aanschouwelijk beeld te geven van de Nederlandsche kunstgeschiedenis.

Door de oordeelkundige voorstelling van personen en feiten krijgt men een getrouw overzicht, leerrijker naarmate men het gebouw veelvuldiger bezoekt. Bij elke schrede wordt men onwillekeurig herinnerd aan de betooverende schoonheid van vorm en kleur, van geluid en gedachte. Op die wijze is het gebouw iets anders geworden dan een bewaarplaats van kunstwerken. Het is een aantrekkelijke leerschool van goeden smaak en beantwoordt zoodoende aan zijne hoogere bestemming: een tempel tot aankweeking van schoonheidszin, waarin men treffende gewaarwordingen ontvangt en telkens vatbaarder wordt voor veredelend kunstgenot.

Bij geheele voltooiing zullen de museumgebouwen drie kunstverzamelingen bevatten, elk met afzonderlijken toegang:

I. Het Nederlandsch Museum, voorwerpen van onze vaderlandsche kunst en nijverheid.

II. Het prentenkabinet: Rijks-verzameling voor prenten en kunstboekerij.

III. De verzameling schilderijen van het Rijk en gedeeltelijk van de stad Amsterdam.

IV. In het oostelijk en in het westelijk paviljoen, voegen wij er bij, bevinden zich de lokalen der *Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijs* en de *Rijksschool voor Kunstnijverheid* waarbij ook de school voor *Kunstnaaldwerk*, terwijl eindelijk achter het Museum, naar den kant der Hobbemastraat, zich de geheel afzonderlijke woning van den Directeur bevindt.

V. De hoofdingangen, beiden van een toren voorzien, bevinden zich ter weerszijde van den doorrit, welke door een rijweg en twee voetpaden in drieën is verdeeld, en door twee rijen zuilen wordt geschraagd. Tusschen de zijwanden en ieder dezer zuilen wordt, in overeenstemming met den stijl van het geheel, eene ijzeren ornamentatie voor gasverlichting aangebracht,

DE HOOFDGEVEL (Noordzijde).

Ter weerszijde der twee hoofdingangen staan in vier kunstenaars van vroegere eeuwen voorgesteld, de Bouwkunst, de Beeldhouwkunst, de Schilderkunst en, wat in Holland zijn bijzondere reden heeft, ook de Graveerkunst: de twee eersten ten oosten van 't gebouw, waar binnen de vaderlandsche bouw- en beeldhouwkunst, in steen, hout, metaal en verdere stoffen, van de vroegste tijden tot de XIXe eeuw, worden tentoongesteld; de twee anderen ten westen, waar zich de prentenkabinetten, bevinden.

De kraagsteenen die de glazenbedaking voor deze ingangen dragen, stellen een Bouwmeester, een Beeldhouwer, een Schilder en een Graveur uit vroegere eeuwen voor.

BEELDHOUWWERK.

Boven den doorrit, ter plaatse waar zich de eerezaal bevindt, is als buitenversiering een haut-relief aangebracht, *Nederland* voorstellende, als een gekroonde verheven vrouw, die de Nederlandsche kunstenaars huldigt. Aan hare voeten bevinden zich twee zinnebeeldige figuren: de *Schoonheid* en de *Waarheid*, in de gedaante van jonge vrouwen. Links prijkt de Schoonheid, in de linkerhand haar zinnebeeld, den lelietak, in de rechter een passer, die op een bol, het zinnebeeld der volmaaktheid, rust; hare blikken zijn op de Nederl. Maagd gericht; het onderlijf is gedrapeerd. Rechts zetelt de Waarheid; een open bijbel in de rechter, een spiegel in de linkerhand.

Ter weerszijde van den troon ziet men twee zinnebeeldige figuren; de *Wijsheid* en de *Rechtvaardigheid*: de eerste Minerva, met helm, lans en schild, de andere met zwaard en weegschaal; beiden als wachters en raadslieden hier zoo wel op haar plaats bij de hulde, door Nederland aan de kunstenaars gebracht, wier

werken den toets der Schoonheid en der Waarheid moeten kunnen doorstaan. Ter weerszijden komen eenige kunstenaars de kronen ontvangen, hun door de Ned. Maagd toegekend.

Rechts drie bouwmeesters die het Karolingische, het Romaansche en het middeleeuwsche tijdvak vertegenwoordigen: Eginhard, de architect van Karel de Groote, aan het hoofd; Jan ten Doem, die den Dom te Utrecht bouwde en Kelderman, die zoovele gebouwen stichtte in de XVIe eeuw.

Aan de linkerzijde: de beeldhouwer Klaas Sluter; en de schilders Dirk Steurbout en Lucas van Leyden.

In de volgende afdeeling komt op den voorgrond, rechts: Rembrandt, de koning van het licht; om hem gegroepeerd Van Ostade, Gerard Dou, Jan Steen en Paulus Potter, terwijl in de afdeeling links Ridder Adriaan van der Werff, Jan van Huysem, Jacob de Wit, Rachel Ruys, de bloemschilderesse, en de beroemde graveur Jacobus Houbraken worden aangetroffen.

Aan beide zijden dezer voorstellingen zijn tafereelen aangebracht met zinnebeeldige figuren der verschillende beeldende kunsten.

Rechts is de teeken- en schilderkunst voorgesteld: op den achtergrond in 't midden het model, een schoone vrouw en een kind; op den voorgrond, twee zittende figuren; de schilder, een man in de kracht en den ernst van het leven, tegenover hem een jeugdige vrouw, die beiden het model bestudeeren en nabootsen. Rechts in den hoek twee staande figuren; de jongen hanteert de teekenstift, terwijl de andere, met de hand op zijn schouder, zijn raadsman schijnt te zijn. Links, op het 2e plan, zijn twee jonge teekenaars bezig, terwijl op den voorgrond een forsche mannenfiguur, geknield' eene teekening ontrolt en de voorstelling er van schijnt te bestudeeren.

Links: de uitoefening van bouw- en beeldhouwkunst. De bouwmeester »*Magister operum*« onderscheidt zich aldus door houding en uitdrukking: gekleed in den klassieken tabbaard en mantel, geeft hij bevelen aan een der mannenfiguren, die de meesterknecht van het werk schijnt te zijn; naast den bouwmeester: een steenhouwer, bezig zijn steen af te schrijven met haak en passer; op het 2e plan een krachtige man, een balk dragende, naar het in aanbouw zijnde monument, waarvan men een muur op den achtergrond ziet afgebeeld. Op den voorgrond een beeldhouwer, die een vrouwenbeeld beitelt, terwijl een jonge ornamentwerker een steen met loofwerk aanbrengt.

Deze drie reliefs, waarvan de middelste 7 M. en de beide andere ieder 3,50 M. breed zijn, worden door een paar konterforten gescheiden, waarop de beelden staan van *Kunst* en *Geschiedenis*:

De *Kunst*, als eene vrouw, in de rechterhand een teekenstift, penseel en beitel houdende, terwijl de linkerhand op een stam rust, waaraan een jonge spruit ontgroeit, om aan te toonen, dat de kunst steeds moet groeien en bloeien:

De *Geschiedenis*, eene vrouw met lauweren gekroond, de geschiedrol en eene stift in de hand.

De geveltop is bekroond door het beeld der *Victorie*, eene vrouw met de Nederl. kroon en uitgespreide vleugels, die kransen uitreikt.

Aan den grondslag van dezen driehoekigen gevel zijn twee zittende beelden geplaatst. Zij stellen *de Bezieling* en *den Arbeid* voor, beide noodzakelijk om op het gebied der kunst iets te kunnen voortbrengen, ten minste om de kroon der overwinning waardig te worden. Het beeld, ten oosten geplaatst, stelt *de Bezieling* voor door een jongeling, starende naar den Hemel. Hij heeft een opengeslagen boek (den Bijbel) in de eene hand, terwijl hij in de andere hand de stift gereed houdt, om de ontvangen ingeving aanschouwelijk voor te stellen. Aan zijne zijde zit een arend, bij de dichters en kunstenaars, zoowel bij de oude als bij de middeleeuwsche, het zinnebeeld der bezieling, omdat hij het hoogste vliegt, en zijne scherpe blikken tot in de zon kunnen staren.

Aan de westzijde is *de Arbeid* voorgesteld, een meer bejaard man, gebogen over zijne tafel. Hij grift met eene stift in die tafel de vormen van zijne studie. Een os, als zinnebeeld van den zwaren zwoegenden langdurigen arbeid en van voortdurende arbeidzaamheid aan zijne zijde.

De twee groote reliefs, welke dezen gevel iets lager versieren, stellen op zinnebeeldige wijze de stichting van het Museum voor, met de dagteekening van het Koninklijk besluit, 12 Juli 1876, en aan de westzijde den datum van de opening.

Ingevolge eene machtiging van den minister van binnenlandsche zaken d. 17 Juni 1880 is een internationale prijsvraag uitgeschreven voor de uitvoering der beeldhouwwerken aan het Museum. Door 8 Hollandsche en 6 buitenlandsche kunstenaars werd aan den wedstrijd deelgenomen, tengevolge waarvan aan den heer F. Vermeylen te Leuven het beeld der *Victorie*, de groote reliefs, de deurbekroningen en de zes beelden en aan den heer Bart van Hove, alhier, de uitvoering van de figuren; de *Bezieling* en den *Arbeid* en al de busten boven de vensters, benevens de 4 beelden in de Rembrandt's zaal, 2 beelden aan den ingang van de »Amsterdamsche Oudheden en de westelijke binnenplaats, en de reliefs aan de bibliotheek, werden opgedragen.

Deze laatste reliefs bestaan in eene fries welke boven de vensters der eerste verdieping is uitgevoerd.

Ten westen is in die drie vakken de boekdrukkunst voorgesteld, het drukken en het boekbinden.

De tafereelen aan de Zuidzijde hebben betrekking op het teekenen, het graveeren, het etsen enz.

Het ornementwerk werd hoodzakelijk uitgevoerd door de heeren E. Bourgonjon en E. Nappeney.

FIGUREN IN MONUMENTAAL TEGELWERK.

In het hoofdgebouw en terzelfder hoogte in beide torens zijn 26 beelden aangebracht, de verschillende steden kenschetsend, die door de uitoefening van kunst en kunstnijverheid vermaard zijn:

HOLLAND.

De Groep in den Middengevel.

Amsterdam, van oudsher de bakermat van Kunst, Letteren en Wetenschap; waar in de XVIde en XVIIde eeuw de schilderschool van Rembrandt bloeide en de prachtige schutter- en regentstukken ontstaan zijn.

Den Haag, waar de graven van Holland hun hof hiel-

den, de hooge zaal gesticht werd en de prinsen van Oranje de kunst bevorderden.

Haarlem, dat een Frans Hals onder zijne burgers telde en het middenpunt was van den kunsthandel in de XVIIde eeuw; enz.

Leiden, waar Lucas van Leyden, Rembrandt en Jan Steen het levenslicht zagen en waar thans nog het schoone stadhuis, kerken en andere gebouwen getuigen van den kunstzin der voorvaderen.

Delft, de bakermat van het wereldberoemde aardewerk, schotels, tegels enz.; met het praalgraf van Willem I; waar in de XVIIde eeuw een beroemde schilderschool bloeide onder Mierevelt.

Dordrecht, vermaard niet alleen door de prachtige kerk en de koorbanken van Jan van Terwen, maar ook door hare beroemde goud- en zilverwerken. Geboorteplaats van Cuyp en van onzen tijdgenoot Ary Scheffer.

Rotterdam, de tweede stad des Rijks. De schoone groote St.-Laurenskerk werd daar gesticht in 't begin der XVde eeuw. Belangrijke Gilden kwamen daar tot stand in de XVIIde eeuw. De schilders Verwilt, Saftleven en anderen werden er geboren en een merkwaardig museum—Boymans en een teeken-academie gesticht.

Gouda, waar de beroemde glasschilderingen van gebr. Crabeth in de Groote Kerk zijn, en het merkwaardige stadhuis in de XVde eeuw werd gebouwd.

kerken enz., getuigen van den zeer ontwikkelden kunstzin der voorvaderen.

Kampen. Deze oude stad zou reeds om het merkwaarwaardig »oude raadhuis« eene plaats verdienen in de rij der steden, die op kunstgebied vermaard zijn geworden. De Bovenkerk of de St.-Nicolaaskerk is een der fraaiste gebouwen van ons land. Het koor werd op het einde der XIIIde eeuw door den bouwmeester Jan Van Keulen gebouwd. Verder zijn nog de Lievevrouwe- of Buitenkerk en de Broederkerk belangrijke gebouwen, die voorheen, evenals de Bovenkerk, met vele kunstschatten waren voorzien.

Kampen is de geboorteplaats van vele beroemde mannen. De in België met roem bekende architect Jan Cluysenaer werd hier in de eerste helft dezer eeuw geboren.

Groningen, waar reeds in de XIIIde eeuw groote kerken gebouwd werden, zooals de St.-Maartenskerk, met haren hoogen en fraaien XVde eeuwschen toren; de Aa- of O. L. V. Kerk, welke in 1246 tot Parochie-kerk werd verheven; verder de Broerekerk en St.-Walpurgiskerk. De abten van Aduard hadden hier eene prachtige, waarvan de tegenwoordige overblijfselen nog als toonbeeld gelden van XIIIde eeuwschen baksteenbouw.

Deze stad heeft ook eene academie van beeldende kunsten. Zij was de geboorteplaats van de schilders Jan Swert (begin de XVIde eeuw), Van Uerden (einde XVIde), Jac. de Wolf en anderen, en van den drijver Joannes Lutma den Oude in 1584.

STIFT EN OVERSTIFT.

Groep Toren rechts.

(Oostzijde van den doorrit.)

Utrecht, waar bij de bouwloodsen van den prachtigen Dom eene school werd gevormd van bouwkundigen, beeldhouwers, ornementwerkers, enz., die niet alleen door het geheele land, maar ook naar het buitenland werden ontboden. Het schildersgild telde er talrijke beroemde meesters. De bouw-, beeldhouw-, glansschilderkunst en het bewerken der metalen, in den geest der middeleeuwen en Renaissance worden er thans weêr met vrucht beoefend.

Deventer, deze stad, die reeds in de IXde eeuw door haren handel bloeide en in het laatst der XVde tot vrije Rijksstad verheven werd, verdient zeker eene plaats in de rij der steden, waar Neêrland's Kunst eertijds bloeide, te meer daar zij door hare tapijtwerken weêr eene belangrijke beteekenis op het gebied der kunst schijnt te verwerven. Op het stadhuis bevinden zich de bekende schilderij van J. Terburg, uit de XVIIde-, en meerdere stukken van Hendrik ter Bruggen, uit de XVIIIde eeuw.

Zwolle. Geboorteplaats van den beroemden schilder Terburg en van vele andere schilders. Het prachtige stadhuis uit de XVde eeuw, waarvan alleen de schoone raadzaal met monumentalen schoorsteen, gebeeldhouwde zoldering en menige kleine voorwerpen in metaal overgebleven zijn, en de merkwaardige

HET OUDE GELDERLAND.

Groep toren links.

(Westzijde van het hoofdgebouw.)

Maastricht, waar Karel de Groote, na de kerk door Monulphus en Gondulphus gesticht en met rijke geschenken bedeeld te hebben, eene school vestigde en den grond legde tot een middenpunt van kunstontwikkeling in gouddrijfwerk en email, waaruit later de Maastrichtsche en Keulsche school ontsproot, aan wier hoofd meester Willem van Heerle stond en waaraan de Van Eyken en zoovele anderen hun oorsprong te danken hebben. De prachtige voorwerpen, welke uit dien tijd tot ons gekomen zijn, getuigen nog tot welke trap de kunstontwikkeling destijds was gestegen.

Nijmegen, waar Karel de Groote het Valkhof stichtte, later door Fred. Barbarossa uitgebreid, en zoovele merkwaardige gebeurtenissen plaats grepen, die grooten invloed hadden op de kunstontwikkeling van ons Vaderland. De belangrijke overblijfselen van de groote kerk en het raadhuis bewijzen ons thans nog den vroegeren kunstzin dezer aloude stad.

Zutfen, waar de prachtige Walpurgiskerk, gesticht door Otto, Graaf v. Zutfen, in de XIIde eeuw met haar schoone doopvont, kunstig gesmeed ijzeren hek, lichtkronen en vele andere zeldzame voorwerpen, schoone beelden uit de XIIIde eeuw, getuigen van een fijnen smaak der voorzaten.

Roermond, waar graaf Gerard III van Nassau, Graaf van Gelder en Zutfen, voor zijne moeder Richardis de kerk en abdij van O. L. V. Munster in de XIIIde eeuw stichtte en verschillende leden onzer koninkl. familie uit dien tijd hunne begraafplaatsen hebben. Zij is de geboorteplaats van den in Italië met roem bekenden schilder Jan Douven. De hedendaagsche bouw-, beeldhouw- en glasschilderkunst en smidswerk werden er reeds een tiental jaren vóór Utrecht met vrucht beoefend.

Arnhem, met de kollegiale kerk van den H. Walpurgis, en de Euzebius-kerk met het fraaie graf van Karel van Egmond, laatsten hertog van Gelderland. Maarten van Rossem bouwde er in de XVde eeuw zijn prachtig huis. Zij is de geboortestad van vele mannen, zoowel op het gebied van wetenschap als van Kunst.

BRABANT EN FRIESLAND.

Groep Oostzijde.

Breda, de oude en belangrijke hoofdplaats van de baronnie, die in de XVde eeuw in het Huis van Nassau kwam; met hare prachtige Groote of St.-Barbara kerk, later O. L. V. kerk genoemd hare fraaie en merkwaardige grafmonumenten uit het beste tijdvak der middeleeuwen en Renaissance, met haar merkwaardig kasteel, was vroeger zeker een der belangrijkste steden van ons vaderland wegens de kunstschatten, die zij bevatte.

's-Bosch, dat behalve de schoone St.-Janskerk verschillende andere merkwaardigheden heeft aan te wijzen en de geboorteplaats is van de schilders Abraham van Diepenbeek en Van Tulden (XVIIIde eeuw). Deze stad had vooral in de XVde en XVIde eeuw grooten invloed op de kunst, getuige het bezoek dat Albert Dürer er bracht aan de Gilde-broeders.

Bolsward, dat het middenpunt was van de kunstontwikkeling in Friesland en de verdere noordelijke Provinciën. Jan Van Bolswert, schilder en beroemd graveur, zag er het licht en woonde er het grootste gedeelte van zijn leven. De kerken van de XIIIde en XIVde eeuw zijn merkwaardig, alsmede het prachtige Raadhuis, XVIde eeuw, dat een van de rijkste en meest karakteristieke gebouwen is van ons land uit dien tijd.

Leeuwarden, de derde Residentiestad des Rijks, waar het Hof der Friesche Stadhouders was. De kanselarij of vergaderzaal der Staten van Friesland, XVIde eeuw, getuigt van de kunstontwikkeling van dien tijd. Behalve de vele geleerde mannen, zagen de de schilders Wijbrand de Geest en Pieter de Valk, XVIde eeuw, Johan Buma, schilder en dichter en vele andere beroemde mannen er het eerste levenslicht.

HOLLAND EN ZEELAND.

Groep Westzijde.

Hoorn, waar thans nog de fraaie schutterstukken bewaard worden, bezat in vroegere tijden verschillende fraaie kabinetten van schilderijen. Zij is de geboorteplaats van vele kunstenaars en geleerden, benevens van den beroemden teekenaar Pieter Aartje Blauw en den graveur Cornelis Cort.

Deze stad bezat vroeger een prachtige kerk, en de thans nog bestaande sierlijke stadspoort en vele huizen bewijzen welke kunstzin in de middeleeuwen en in den tijd der Renaissance in Hoorn heerschte.

Zij had drie Doelen: de St.-Joris-Doelen, de Sint-Sebastiaan-Doelen en de Schuttersdoelen; vandaar de menigte Schuttersstukken, welke er nog gevonden worden.

Alkmaar, dat in de XVIIde eeuw een St.-Lucas-gilde had. De Laurentius-kerk, van de XVde eeuw prijkt met orgelluiken van Caesar van Everdingen en had voorheen een prachtigen toren; het hart van Floris V wordt aldaar bewaard. Geboorteplaats van Frederik van Heiloo; merkwaardig stadhuis van 't begin der XVIde eeuw; waag, sierlijke klokketoren met speelwerk.

Middelburg, met zijne beroemde abdijen, zijne voorheen prachtige kerk en nog zeldzaam fraai stadhuis woonhuizen uit de XVIde tot XVIIIde eeuw; tevens de plaats waar Johannes de Maeght de beroemde tapijten vervaardigde.

Zieriksee, een der oudste steden van Zeeland, had reeds in de XIVde eeuw een talrijk Kapittel door Albrecht van Beieren gesticht, dat grooten invloed op de St.-Lievens- of Groote Kerk, gebouwd door den beroemden Keldermans. De prachtige, niet voltooide toren, waarvan de primitieve teekeningen nog aanwezig zijn, zou, indien hij volbouwd ware, zeker de schoonste van Nederland zijn. Vroeger vond men hier prachtige praalgraven. In 1478 werd Maximiliaan van Oostenrijk als voogd van zijne vrouw Maria van Bourgondië binnen deze stad gehuldigd.

Zuidelijke Gevel.

In den zuidelijken gevel zijn op dezelfde hoogte van het gebouw aangebracht twee beelden en negen figuren, in monumentaal tegelwerk, personen voorstellende, die bijzonderen invloed op de schoone kunsten hebben uitgeoefend.

Het Hoofd- of Middengebouw.

Bevattende de volgende figuren:

Tegelwerk. *Keizer Karel de Groote*, die het eerst de kunsten in ons Vaderland deed bloeien, door het stichten van het Valkhof met kapel, te Nijmegen: de St.-Servatiuskerk te Maastricht deed vergrooten en de Keizer-kapel aldaar stichtte. *Hendrik van Vianden* die in de XIII de eeuw de Domkerk te Utrecht stichtte. *David van Bourgondië*, bisschop van Utrecht, die van Eyck liet komen om in de prachtige Domkerk werkzaam te zijn. *Monulphus*, die de H. Servatiuskerk bouwde, waarvan de krocht in 1882 ontdekt en thans weder geheel hersteld is.

Amalia van Solms, die als vereerster en beschermster der schoone kunsten in het bloeiend tijdvak van Frederik Hendrik een belangrijke rol speelde.

Rechts van deze groep:

Gebeeldhouwd. *Bernulphus*, bisschop van Utrecht, die vele kerken te Utrecht en elders bouwde en versierde.
In Tegelwerk. *Tulp en Six*, burgemeesters van Amsterdam, die het Stadhuis, thans Paleis, stichtten, als typen van de patricische bevordering der kunsten; XVIIde eeuw.

Links:

Gebeeldhouwd, *Frederik Hendrik*, die vooral de bouwkunst deed bloeien in de XVIIde eeuw, en de kunst in 't algemeen zeer bevorderde.

Tegelwerk, *Lodewijk Napoleon*, die voor ongeveer drie ton gouds aan kunstvoorwerpen ten behoeve van het Museum »Trippenhuis« in een paar jaar tijds aankocht en zoodoende een Rijks-museum stichtte.

Koning Willem I, die het Museum »Mauritshuis« stichtte te 's-Hage en den grondslag legde voor dat van het »Paviljoen« te Haarlem en die de kunst allerwijze bevorderde.

In de thans nog niet afgewerkte groote vakken, ter hoogte van de eerste verdieping, waar zich de schilderijen bevinden, zullen aan de buitenzijde van het gebouw de volgende tafereelen in kunsttegelwerk worden uitgevoerd.

Aan de zuidzijde van het gebouw zal voorgesteld worden in het middenvak, tegen den muur waar binnen zich de Rembrandt-zaal bevindt:

Rembrandt, zijne »Staalmeesters« schilderende, omgeven van zijne leerlingen.

Ter rechterzijde hiervan:

David van Bourgondiën ontvangt de gebroeders Van Eyck, te Utrecht.

Ter linkerzijde

Albrecht Dürer, wordt ter gelegenheid zijner kunstreis door de Nederlanden, te 's-Bosch ontvangen door het goudsmidsgilde en de broeders van het St.-Lukasgilde.

Hiernaast volgen nog zes tafereelen, drie rechts en drie links:

I. Willem II, Roomsch koning, graaf van Holland overlegt met zijn bouwmeester het plan van het kasteel, met de Ridderzaal, te 's-Gravenhage.

II, De oprichting van het St.-Lukas-Gilde, te Amsterdam XVIde eeuw.

III. Het toekennen van het octrooi tot oprichting der tapijtfabriek, te Middelburg.

IV. De Hollandsche steden, als maagden voorgesteld, schenken de gebrande glazen van Gouda, na den brand van 1552.

V. Amalia van Solms, overlegt met Huygens, Pieter Post, en Jacob van Kampen, de stichting van de Oranjezaal.

VI. De Bataafsche Republiek sticht het eerste openbaar Museum.

Oostzijde.

I. De stichting der kerk van den H. Servatius, te Maastricht, door den H. Monulphus.

II. Stichting van het Valkenhof, te Nijmegen door keizer Karel den Groote.

III. Stichting van de Domkerk te Utrecht, door Hendrik van Vianden.

IV, Bouw der St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch, in de XVde eeuw.

Westzijde.

De roem van Amsterdam zal hier in vier afdeelingen, in historisch-zinnebeeldigen optocht, worden voorgesteld door beroemde personen, die van de XIIIde tot en met het einde XVIIIde eeuw de Nederl. kunst beoefend of op andere wijze bevorderd hebben, of tot den roem van Amsterdam bizonder hebben bijgedragen, voorafgegaan door herauten en vaandragers.

Hierdoor zal worden uitgedrukt wat Vondel zegt:

Aldus spant Amsterdam de kroon,
Gerust in haren wal gezeten
En groeit, door zegen van Gods troon,
In Macht en Rijkdom omgesmeten;
Hier leeft de ziel voor Hollands Staat enz.

In dezen optocht komen keizers en koningen, staatslieden en krijgsoversten, geleerden en kunstenaars, mecaenen en kooplieden in bonte rijen Neêrlands kunstroem huldigen.

De eerste afdeeling zal de overheidspersonen bevatten: graaf Floris V, Heer van Amsterdam, 1281; bisschop Guy van Henegouwen, Heer van Amstel, die in 1300 aan de stad keuren en vrijheden gaf, gevolgd door hertog Albrecht van Beieren, die in 1358 als Ruwaard gehuldigd werd, met Maximiliaan, die Amsterdam de keizerlijke kroon schonk, en Karel V, die in 1515 te Amsterdam gehuldigd werd. Dan volgen de staatslieden Willem Eggert, Joost Buyck, Willem Bardes en Allard van Amsterdam met Jac. Cornelisse, Corn. Teunissen en Dirck Barentsz, kunstenaars.

De tweede afdeeling zal ingenomen worden door de overheidspersonen: Frederik Hendrik, Maria de Medicis, Christina van Zweden, Kosmo de Medicis. Vervolgens door de geleerden en staatslieden: Hsz. Spiegel, Corn. de Graeff, J. van de Pol, Joan Huidecoper; benevens Wouter Valkenier, Gerard Schaap en Gerbrand en Cl. Pancras, die met den bouwmeester Jan van Campen het Amsterdam stadhuis stichtten en voltooiden, Verder Nic. Tulp, Jhr. Six, John. Hudde, Andries en Corn. Bicker.

Derde afdeeling P. Czn. Hooft, Roemer Visscher, Jak. Heemskerk, Krul, Van Baerle, Vossius, Vondel, Joan Bloem, Jan v. d. Heyden, Hendrik de Keyser, Stalpaert van der Wiele, Brederô, Te Revel, S. Coster, Tesselschade, Adam Germes, Sweelinck, Corn. Visscher. Th. de Keyser, of een zijner leerlingen, Ferd. Bol, Nic. Berchem.

Vierde afdeeling. De Zegewagen van de Amsterdamsche Maagd, die den optocht zal sluiten. Al het monumentaal tegelwerk zal worden uitgevoerd onder directie van den architect der Museum-gebouwen, naar kartons van prof. Sturm.

In de trommels of boogvelden boven de vensters, afwisselend, met buste of naam, in beeldhouwwerk

of gekleurde tegels, de voornaamste Nederlandsche kunstenaars van vroeger tijden vereeuwigd, in twee afdeelingen gesplitst, waarvan Rembrandt en Van der Helst aan het hoofd staan en de overigen in teruggaande tijdsorde volgen.

SCHILDERS.

Rembrandt van Rijn, Frans Hals, M. van Mierevelt, Ant. More, D. Barentz, Jan Van Scorel, Jacob, Cornellissen, Lucas van Leyden, Corn. Engelbrecht, Dirck Stuerbout, H. en J. Van Eyck.

Van der Helst, J. Van Ravesteijn, Th. de Keyser, J. Lievens, F. Bol, G. Flinck, G. Dou, N. Maes, L. Bakhuysen, C. Troost.

J. Van Ruysdael, M. Hobbema, N. Berchem, Jan Van Goyen, Adriaan v. d. Velde, J. v. Heyden, Willem v. d. Velde, Albert Cuyp, Hackaert, Both.

Willem Van Heerlen, Pieter Pourbus, G. Jz. v. Oudewater. Maarten Van Heemskerck, Pieter Critti, Corn. v. Haerlem, Dirk v. d. Star, Cornelis Antonisz., J. Jzn. Mostart, Jeroen Bosch, Mareelse, Bernard Fabricius, Ger. Houthorst, A. Bloemaert, Van den Eeckhout, Koning, J. de Wit, Wijnants.

N. Metzu, Aart Van der Neer, Jan Steen, P. de Hooghe, D. de Heem, Johannes Vermeer (van Delft), Rachel Ruysch, A. Van Ostade, M. d'Hondekoeter, J. B. Weenix, G. Terburg, Isaac Van Ostade, Em. de Witte, K. du Jardin, Breughel, Paulus Potter, A. Van de Venne, C. Van Everdingen.

Aan de oostzijde, dus bij het prentenkabinet zijn in herinnering gebracht de volgende

GRAVEURS.

Jeroen Ewaldzoon, Corn. Bos, N. de Bruyn, Hondius, Corn. Bloemaert, R. Persijn, H. Bary, D. Matham, P. Soutman, D. de Bray, N. Verkolje, Romeyn de Hooghe, Cornelis Cort, Coornhert, Goltzius, Muller, J. Matham, Reinier Vinkeles, Ploos Van Amstel, Picardt, J. Saenredam, De Pas, S. de Bolswaert, W. Jz. Delff, Corn. Visscher, Corn. Van Doelen Hzn., Suiderhoeff Vaillant, Blooteling, Luiken Picardt, Houbraken.

Aan de Bibliotheek de voornaamste

KUNSTBESCHRIJVERS.

Lucas de Heerle, Van Mander, Houbraken en Gerard de Lairesse.

Bouwmeesters, kunst-nijveren en stoffeerende kunstenaars vinden hunne plaats in het decoratieve gedeelte binnen het Museum.

Aan de Noord-Oostzijde vinden wij de bouwmeesters, kunstnijveren en stoffeerende kunstenaars, als Jan ten Doem, die den Utrechtschen Dom bouwde, Alaert du Hamel die een der voornaamste bouwmeesters van St. Jan te 's Bosch was, Keldermans, Jan van Tarwen, Haas Vredeman de Vries, Adriaan de Vries, Hendrik de Keyzer, Vinkenbrink, Artur Quellinus, Jacob Van Campen, Rombout Verhulst, Daniel Stalpert, Jan Lutma, Pieter Post, Paulus Van Vianen, Dirk Van Rijswijk.

PLATTEGROND VAN DE VERDIEPING GELIJKSTRAATS.

Behalve de woningen voor de oppassers, zijn er aan de noordzijde lokalen voor het pleister-afgieten, verschillende verwarmings- en luchtververschingstoestellen, bergplaatsen voor brandstoffen, enz.: aan de zuidzijde tentoonstellingslokalen voor pleisterafgietsels, grafteekens en bouwstoffen, die een oppervlakte beslaan van 1368 vierk. M. Tot gemak van dienst en toezicht zijn deze lokalen door gangen vereenigd, die onder den doorrit met elkander verbonden zijn.

VERDIEPING GELIJK MET DEN DOORRIT,

Door de hoofddeur *a*, oostzijde, aan de Stadhouderskade, verkrijgt men toegang, onder den voorsprong met glazen afdak (*Marquise*) tot het portaal *b*, dat leidt, door trapzaal *m*, tot eene reeks van lokalen *c*, die gezamenlijk eene oppervlakte beslaan van 1861 vierk. M. In de trapzalen *l* en *m* zullen 6 zittende beelden hunne plaats vinden. Vóór den zwaren middenpijler van *l* de *Vrede* en op het eerste bordes *Rijkdom en Kunst-Nijverheid*. Vóór den middenpijler van *m* de *Nederl. Maagd* en op het eerste bordes een *Fries*, van den tijd der bevrijding van 't Romeinsche juk, en een *Hollander*, van den tijd der vrijvechting van Spanje. De lokalen die er in het souterrain zoo vernuftig zijn gevonden en als 't ware uitgespaard door deze boogoverwelvingen, vormen als een tweede Museum waarvan de bediller, die alleen aan een berging of tentoonstelling van schilderijen dacht, geen gedachte heeft. Wij willen hier *Het Nieuws van den Dag* van 2 Maart j. l. volgen (behalve ettelijke kleine wijzigingen) op den beganen grond en in het souterrain, waarin het Nederlandsch Museum, de Moderne Kunst-Nijverheid, het Prentenkabinet en de Boekerij voortaan zullen gehuisvest zijn, om daarbij tevens een blik te slaan in de scholen voor Teekenonderwijs en Kunstnijverheid, waarvoor de lokalen zich in het Oostelijk en Westelijk Paviljoen bevinden.

HET NEDERLANDSCH MUSEUM.

Stadhouderskade eerste deur links in de vestibule. Deze geleidt naar eene reeks van in elkander loopende zalen, waarvan vele reeds bij de Internationale Koloniale Tentoonstelling voor het publiek toegankelijk zijn geweest. Even als toen, zal een gedeelte dier lokalen door antieke muur- en zolderbetimmering, en stoffeering met meubelen uit verschillende tijdvakken den bezoeker een aanschouwelijk beeld geven van het huiselijk leven onzer voorvaderen, in de 16e en 17e en in het begin der 18e eeuw.

Om die kennis zoo volledig mogelijk te doen zijn, zal, in daarvoor opzettelijk vervaardigde vitrines, worden tentoongesteld: glas- en aardewerk, goud- en zilverwerk uit die tijdperken, aangevuld door een aantal historische curiositeiten, antieke meubelen, vervoermiddelen, enz. Een paar dier zalen bieden eene zoo getrouw mogelijke nabootsing aan van vertrekken op de Raadhuizen te Zwolle en te Sluis, terwijl verder in eene daaropvolgende reeks van zalen eene aanschouwelijke voorstelling wordt gegeven van de kerkelijke bouwkunst in de verschillende bouwstijlen van het

Karolingische tijdvak af; verder het Romaansche, vroeg en laat Gothieke en de Renaissance. Deze reeks wordt besloten door een vertrek, tot in de minste bijzonderheden getrouw gevolgd naar de beroemde kapel van Aduard.

De genoemde lokalen te zamen maken den geheelen Oostelijken vleugel van het gebouw uit; de laatsten zijn bestemd om de voorwerpen van kerkelijke kunst zooveel mogelijk in hare eigenaardige omgeving ten toon te stellen, en begrenzen voor een deel een der 1170 M. groote.

OVERDEKTE BINNENPLEINEN.

Op dit binnenplein zal alles wat op Oorlog, onze Zeemacht, Koloniën, en onze Nationale kleederdrachten, uit de straksgenoemde tijdperken betrekking heeft, eene plaats vinden, zooals modellen van schepen vuurwapenen enz. Eindelijk is een deel van het souterrain, voor zoover het niet hier en daar door een der vijf reusachtige colorifèren, die voor de verwarming van het gebouw dienen, of door bergplaatsen ingenomen, bestemd om, even als zulks op den beganen grond met de verschillende bouwstijlen het geval is, hier een aanschouwelijk beeld te geven van de cripta — grafmonumenten en grafkelders — uit de verschillende tijdperken onzer geschiedenis.

Het Nederlandsch Museum, dat onder bestuur staat van de heeren David Van der Kellen als Directeur, Abr. Bredius als Onderdirecteur en Ed. de Neufville als tijdelijk ambtenaar, belooft dus, niet minder dan de schilderijen-zalen, het aantrekkingpunt van velen te worden, die zich toeleggen op de studie van, of belang stellen in die roemrijke tijdvakken onzer geschiedenis, die het vertegenwoordigt.

Zooals wij reeds mededeelden, zijn in dezen vleugel de lokalen van *de Rijks-Normaalschool* voor *Teekenonderwijs*, die, behalve het Oostelijk Paviljoen, bijna de geheele tweede verdieping van dezen vleugel innemen. De ingang is aan de zijde van de Ruysdaelkade.

De arduinen trappen beklimmende komt men, na eenige portalen te zijn doorgegaan, door eene vestibule met verschillende teekeningen, schilderstukken en gipsmodellen gestoffeerd, in de kamer van den directeur en diens daaraan grenzend atelier. Ook hier wijzen de omringende voorwerpen duidelijk het doel en den aard van de inrichting den bezoeker aan. Dezelfde vestibule geeft toegang tot een zaal voor de leeraren tevens bestemd voor bibliotheek en het afnemen van examens. Deze bibliotheek, zoowel ten dienste van leeraars als leerlingen, bevat werken over: teekenonderwijs, doorzichtkunde, beschrijvende meetkunde, ontleedkunde, proportieleer, dierkunde, geschiedenis, reisbeschrijvingen, volkenkunde, godenleer, kunstgeschiedenis, schoonheidsleer, christelijke kunst, bouwkunde, schilderkunst, kleurenleer, teekenkunst, beeldhouwkunst graveerkunst, ornament, plantkunde, decoratieve kunst, kleederdrachten, levensbeschrijvingen enz.

Iets hooger bevindt zich de theorie-zaal, waar aan de mannelijke en vrouwelijke leerlingen gelijktijdig onderwijs wordt gegeven. Ditzelfde geldt ook voor de anatomie. Vervolgens komt men in de zalen voor practische teekenoefeningen; deze zijn afzonderlijk voor dames en voor heeren. Hier wordt rustig gearbeid naar pleistermodellen of stillevens, die door de goede verlichting der zalen gunstig uitkomen; terwijl hier en daar de onderhanden zijnde studiën het ontluikend talent van de jeugdige kunstenares of den jeugdigen kunstenaar verraden. Ditzelfde kan men ook bij het boetseeren, of het schilderen naar de natuur opmerken.

Op deze zelfde verdieping is ook voor de heeren de zaal voor het rechtlijnig teekenen. Die voor de dames ligt er boven, en is niet minder dan 152 treden boven den beganen grond! Eindelijk bevindt zich in den tuin nog een houten gebouw of barak. Hierin wordt 's avonds eene oefenschool gehouden, d. w. z. hier vinden de leerlingen, die het diploma ontvingen, in eene modelschool gelegenheid om zich practisch in het onderwijzen van het geleerde aan anderen te bekwamen, opdat zij bij benoeming als onderwijzer of onderwijzeres, ook in dit opzicht niet onbeslagen ten ijs komen.

De school, in 1881 opgericht, telt, behalve 70 leerlingen, 14 hospitanten, en staat onder directie van den Heer W. B. G. Molkenboer.

Door de andere hoofddeur, westzijde, aan de Stadhouderskoude, is de toegang tot eene zaal *d* lang 28,86 M., breed 15,46 M.

De kruisgewelven van deze ruime halle, in drie beuken verdeeld, gedragen door twee rijen kolommen, is bestemd tot voorwerpen van

MODERNE KUNST EN NIJVERHEID,

welke tot studie en voorbeeld zullen dienen bij de beoefening der Kunst-nijverheid.

Uit deze zaal komt men in het

PRENTENKABINET,

in drie zalen verdeeld. De eerste, ruim 15 bij 11,50 M., is bestemd voor portretten; de tweede 36,80 bij 10,22 M., ruimschoots van doelmatige eikenhouten kasten voorzien, zal onze belangrijke verzameling prenten, gravuren en etsen bevatten, waarvan er afwisselend een groot deel, in beweegbare, aan de pijlers die de kruisgewelven schragen, bevestigde omlijstingen, zullen worden tentoongesteld. De derde eindelijk, 9,60 M. op 10,22 M. een leeszaal of studievertrek voor de bezichtiging van groote platen en prachtwerken. Aan de bibliotheek grenzende, heeft deze zaal geschilderde glazen, waardoor in het geheele lokaal een zacht getemperd licht heerscht. De troggewelven zijn mede beschilderd, en op de wanden vindt men de volgende spreuken in gothisch schrift gepenseeld:

Geleerdheid staat gelijk met goud,
En wordt als heel iets grootsch beschouwd.
Maar al de waarde die zij heeft,
Is 't geen er 't recht gebruik aan geeft.

W. BILDERDIJK.

Als gij meent vele zaken te weten, bedenk dat er oneindig meer zijn, die gij niet weet.

TH. VAN KEMPEN.

O reisgezinde Geest, gij kunt de moeite sparen,
En zien op dit tooneel de wereld groot en ruim.

VONDEL.

(Slot in 't volgend nummer.)

Snelpersdrukkerij van Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

Rijks-Museumgebouwen te Amsterdam.

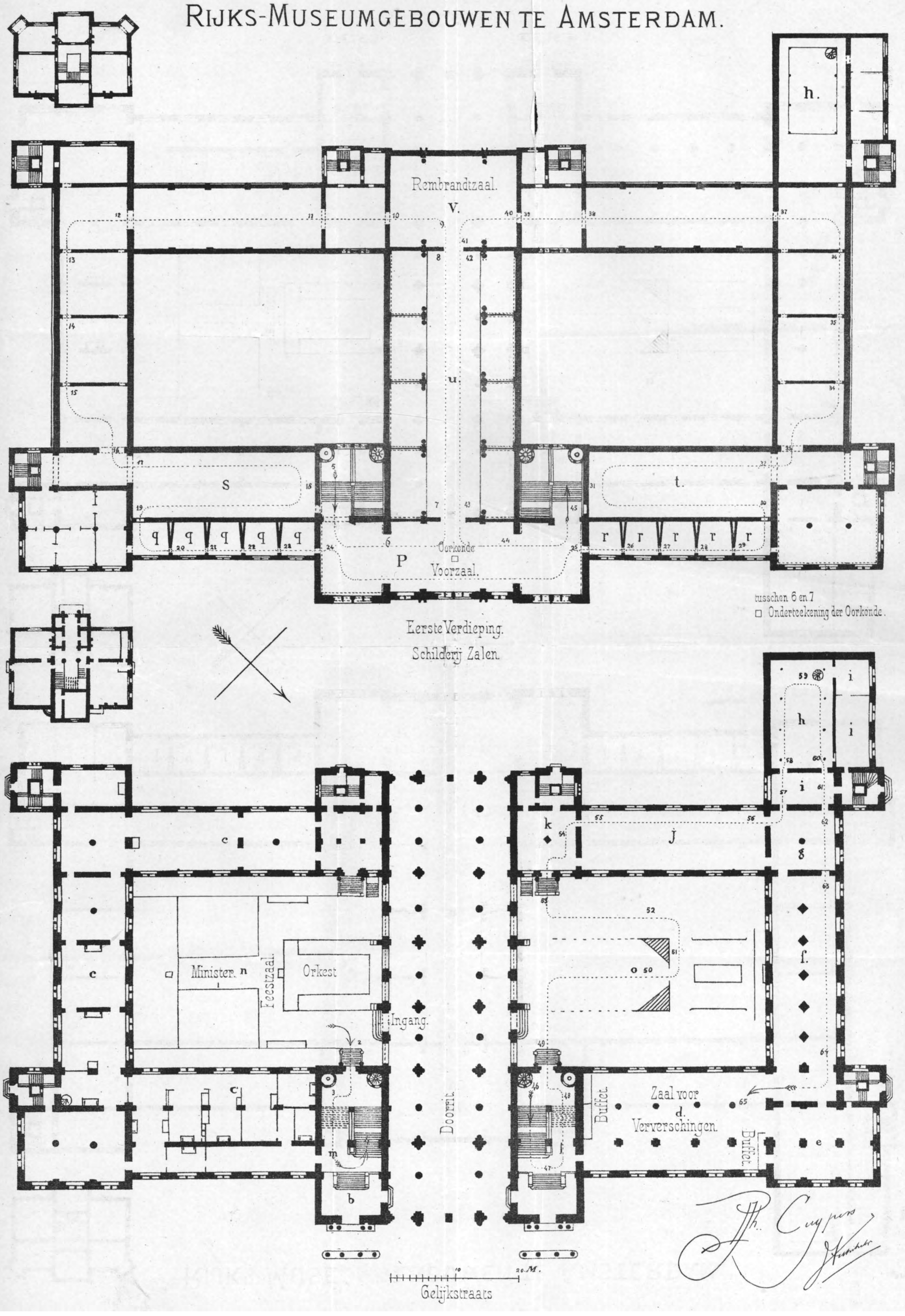

N°. 4. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers **KÜPPERS & LAUREY**, te *Haarlem*.

Prijs per jaar ƒ 3, *franco* per post ƒ 3.25 voor België ƒ 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

De Rijks-Museumgebouwen te Amsterdam. (Vervolg en Slot). — De Oosterlinge, Poëma in XVII Zangen van Dr. Mr. Joan Bohl. *J. W. Br.* — Inhoud van Tijdschriften.

De Rijksmuseumgebouwen

TE AMSTERDAM.

(*Vervolg.*)

DE BOEKERIJ

h. is hieraan verbonden door een vertrek *i*, tot studeeren ingericht, en daarnaast nog twee, voor den Directeur van 's Rijks Prentenkabinet den heer J. Ph. v. d. Kellen en zijn onderdirekteur den heer Jhr. W. Hora Siccama en voor den bibliothecaris.

Uit dit studievertrek bereikt men de *Bibliotheek*, eene zaal, die een ruimte van niet minder dan 232 vierk. M. beslaat en eene hoogte heeft van ca. 18 M., met glazen bekapping en rijk geschilderde en vergulde wanden. De boekerij heeft vier gaanderijen, die door een lichte, zeer gemakkelijke ijzeren wenteltrap met elkaar gemeenschap hebben en waarvan de galerijen alle in het rond met klasieke blank eikenhouten kasten zijn betimmerd. Eene lift doet dienst om de boeken naar en van de verschillende étages te voeren.

In het geschilderde fries, boven de hoogste galerij, leest men de namen van: R. v. Eynden, H. de Superville, I. Immerzeel, A. v. d. Willigen, A. d'Escury, C. Kramm, E. v. Mander, Fr. Junius, S. Hoogstraten, W. Goeree, G. de Lairesse, A. Houbraken en J. v. Gool, en in vier hoeken der zaal — de volgende rijmen:

Gij hebt twee oogen, maar één mond,
Dit zij voor u een teeken,
Hier veel te lezen, en niet veel te spreken.

't Is hier vol in alle hoecken,
't Zijn alle boeken wat men ziet
Over 't schoone op elk gebied.

Doch wat seggen ons die boecken

Zijn wij boecken wijtgelesen
Dat we ook worden uijtgelesen.

Versmade nooit de kunst der wetenschappen gunst,
Noch ook de Wetenschap de fijne hand der kunst.

Sijn Wetenschap en Kunst vaak met elkaêr in strijd,
Hier is de Wetenschap der Kunst een zaal gewijd.

Voor 't oogenblik zijn er, behalve de kleine bibliotheek van het Trippenhuis afkomstig, ongeveer 22,000 boeken voorhanden, die door Prof. Alberdingk Thijm in bruikleen aan den Staat zijn afgestaan.

Ten zuiden van 't Museum volgt op het Prentenkabinet eene zaal *j*, van 270 vierk. M. oppervlakte, zonder kruisgewelven of pijlers, die bestemd is voor het houden van

BIJZONDERE TENTOONSTELLINGEN.

Deze zaal is zoodanig ingericht, dat, door het plaatsen van schotten tusschen de tien breede vensterramen, eene muurvlakte van 80 strekk. ellen verkregen wordt, voor het tentoonstellen van schilderijen, teekeningen enz. enz; te dien ende is de overwelving samengesteld uit vijf vlakke tongewelven, die allen kunstig gepenseeld zijn en welke op ijzeren balken rusten.

De vier balken, welke de gewelven dragen, zijn niet, zooals veelal het geval is, onder een dikke laag kalk door een stukadoorshand bedekt en met lijsten van riet en mortel versierd, maar laten de wijze van constructie voor het oog open: de klinknagels vormen het hart der bloemen, die den geheelen balk versieren, terwijl in de friezen en randen, die elk vak (*travée*) afdeelt, er schilden zijn aangebracht, met zinnebeeldige voorstellingen van kunsten en ambachten, waarvan de voortbrengselen in deze zaal zullen worden tentoongesteld; als: de passer en teekenhaak voor de bouwkunst; de schaaf en rechthoek voor den timmerman en schrijnwerker: de palet en penseelen voor den schilder, enz. enz. Zoo ook vindt men er de leerspreuk van Plato: elk kunstvoorwerp moet zijn: *Schoon*, *Waar* en *Goed*, als zinnebeeld hiervan plaatste men tegenover het schoone: een volmaakte ronde bol; tegenover het goede: drie korenaren. Bijbelteksten en andere sluiten zich bij deze wijsgeerige regels aan; als »God heeft het al in getalle, gewigte ende mate geschikt.« »Der wijsheid licht en is niet uitblusschelijk«;

Gheen beter reys-ghelt als de kunst,
't En valt niet swaer en biet ons gunst.
Die daer een konst ot ambacht weet,
Waer dat hy gaat, heeft wat hij eet.
Een yder land — Biedt kunst de hand.

DE BRUNE.

om aan te geven door welke denkbeelden de kunstenaar en handwerksman zich moeten laten leiden bij het ontwerpen en uitvoeren van hun werk.

De wanden dezer zaal zijn bronsgroen, eene kleur, die met de meeste tentoon te stellen voorwerpen wel in overeenstemming zal zijn. De gewelven zijn licht van kleur, met bloemen en festoenen versierd.

Ook de verlichting van deze zaal is uiterst gunstig.

Hierop volgt zaal *k*, bestemd voor

AMSTERDAMSCHE OUDHEDEN.

Deze zaal heeft een afzonderlijken toegang ten Zuiden, is 920 × 960M. groot, bevat uitsluitend datgene wat noodig was om die in te richten tot een Regentenkamer, geheel tot in de minste bijzonderheden in overeenstemming met eene uit de 17e eeuw. Om dit te verwezenlijken werkt allergunstigt mede de prachtig geschilderde plafond-bekleeding uit het voormalige Leprozenhuis naar hier overgebracht.

De overige voorwerpen, kunstschatten en schilderijen van het genootschap zijn over de verschillende musea in het gebouw, naar den aard harer bestemming, verdeeld. Uit deze zaal komt men in de tweede

OVERDEKTE BINNENPLAATS

reeds van de Internationale Tentoonstelling bekend, toen er o. a. de collectie van den Prins van Wales te zien was; — daar is reeds nu het groote 17e eeuwsche orgel, afkomstig uit de Luthersche kerk te Amsterdam, opgesteld, beroemd om zijn kunstig beeldhouwwerk en prachtig beschilderde deuren. Een fraai afgietsel van den merkwaardigen 16e-eeuwschen gevel van het Stadhuis te 's-Gravenhage vindt er mede reeds een plaats, terwijl men verder druk bezig is aan het opstellen van andere gedenkwaardige afgietsels, als: van de beroemde koorbanken uit de kerken te Bolsward en te Dordrecht; het koorhek van Enkhuizen; het praalgraf van Engelbert van Nassau te Breda; de Doopvont met kraan van gesmeed ijzer te Breda; het alom beroemde prachtige portaal der kerk van den Heiligen Servatius te Maastricht; het heilige graf uit de kerk te Utrecht, de sporen, zegt het Nieuws v. d. Dag, van den beeldenstorm dragende, enz. enz.

SCHILDERIJZALEN.

Van uit de Vestibule langs een breede, geel granieten trap, met veertig treden door vier bordessen afgedeeld, gaat men op naar de eerste verdieping.

Het trappenhuis, op zich zelve reeds een kunstwerk van bouwkunst, zegt het *Nieuws v. d. Dag*, trekt dubbel de aandacht door de artistieke muurbeschildering van bogen en wanden waarvan de arabesken door gouden lijnen afgezet en te zamen een geheel vormen, dat gewis algemeene bewondering zal wekken.

Door die *voorhalle* of trappenhuis komt men tot de eerste verdieping, in de ruime

VOORZAAL

p., welke, bij eene breedte van 40 M. eene diepte heeft van 11,50 M., en in vijf gewelfvakken is verdeeld.

De bedoeling van den bouwheer bij deze voorzaal, welke hij niet voor tentoonstelling bestemde, was kennelijk, zegt verder *Het Nieuws v. d. D.*, om haar voor zich zelf te doen spreken, ook in het plan, om de open vakken langs de wanden met tafereelen uit onze kunstgeschiedenis op te luisteren. Zoo ook *Het Dagblad* als volgt:

En nu eens de kunst beschouwd, die hare voorstellingen voor onze voeten ten toon spreidt.

De verrassing wordt grooter als men de ruime Voorzaal met haar vijf gewelfvakken binnentreedt en getroffen wordt door de heerlijke glasschildering in de drie groote en de twee kleinere ramen van den voorgevel, waar het door de kleuren warm getinte licht overvloedig naar binnen stroomt. In die Voorzaal staande, overziet men de Eerezaal in haar gansche lengte, uitloopende op de *Rembrandtzaal*, zoo genoemd naar de *Nachtwacht*, die op de eereplaats in de fond van die zaal geplaatst zal worden, langs het middenpad van de Eerezaal voortschrijdende, houdt men dus voortdurend het meesterstuk van den Vorst der schilders in 't oog, tot dat men de Rembrandtzaal betreedt en het daar in het volle licht zal kunnen aanschouwen, zooals het doek in 't Trippenhuis nooit kon gezien worden. Maar geven wij eerst een vluchtige beschrijving van de Voorhal, die een tentoonstelling van kunst en kunstnijverheid op zich zelf is. De bouwmeester, heeft door de rijke versiering van deze hal blijkbaar willen doen uitkomen, dat wij ons in het vereenigen van vernuft, goeden smaak en behandeling van de stoffen nog niet als geheel ontaard behoeven te beschouwen van onze in kunsten en ambachten bedreven voorouders. Die Voorhal is een monument van kunstnijverheid, dat voor zich zelf spreekt. Wel zijn de wanden met gobelins behangen, maar slechts tijdelijk, totdat het geld voor de historische muurschilderingen (tijdvakken uit onze geschiedenis) zal zijn gevonden. Wellicht komt een onzer maecenassen wel op het denkbeeld om eenige bekwame artisten eens flink aan 't historie-schilderen te zetten.«

En nu eens de kunst beschouwd die een rijkdom van voorstellingen en leeringen voor onze voeten strooit.

De vloer stelt in mozaïek de stoffelijke wereld voor, afgedeeld door twee banden, die de datums vermelden van 't besluit der Kamer 4 Dec. 1873 en van Z. M. den Koning om het Museum te stichten, 12 Juli 1876. Het middenvak vertoont in 't midden van den Alpha en Omega, begin en einde, waaruit stralen schieten; daarom heen de dierenriem en verder water met visschen, planten en verschillende diersoorten. Verder volgen de maanden van het jaar, de vier historische rivieren van het Paradijs: Physon, Ghyon, Tigris, Eufraat en eindelijk in de vier hoeken de zon, de maan en de planeten Jupiter en Venus, omgeven door sterren.

Het zijvak links bevat in het midden den Tijd, waarom heen: Morgen, Middag, Avond, Nacht en in de vier hoeken de vier leeftijden: Kind, Jongeling, Man, Grijsaard.

Het zijvak rechts bevat in het midden de vier hoofdstoffen: lucht, aarde, water, vuur, en in de vier hoeken de vier jaargetijden: lente, zomer, herfst, winter.

Reeds werd opgemerkt dat de door vijf vensters een warm licht ontvangt, dat terugkaatst tegen de met arabesken in zachte kleuren beschilderde gewelven en en tegen de gobelins, die de groote wandvakken versieren.

Ingevolge eene machtiging van den minister van binnenlandsche zaken in do. 15 November 1882 werden zes kunstenaars, drie Nederl. en drie buitenlandsche, tot een prijskamp uitnoodigd. Door vijf werd

hieraan voldaan, en aan den heer W. J. Dixon, te Londen, de uitvoering opgedragen.

De geheele geschiedenis der ontwikkeling van kunsten en wetenschappen in ons vaderland is op de vijf grootsche glasschilderingen voorgesteld.

De drie groote vensters zijn in hoofdzaak aan de drie Kunsten, de Schilderkunst en de beeldhouwkunkunst gewijd.

Het middelste venster drukt de Bouwkunst uit. De vier onderste velden stellen de vier hoofdtypen der Bouwkunst voor door zinnebeeldige vrouwenfiguren: de klassieke of Grieksche Bouwkunst, de Romaansche of Oud-Christelijke Bouwkunst, de Middeleeuwsche Bouwkunst en de Renaissance, De vier velden daarboven bevatten de volgende tafereelen: de uitoefening der Bouwkunst in hout, steen en metaal, terwijl het vierde veld den Scheepsbouw voorstelt.

Het tweede venster ter rechterhand is aan de Schilderkunst gewijd.

De vier onderste vakken stellen vier meesters voor als typen van verschillende schilderscholen: Apelles, Willem Van Heerle, Lucas Van Leyden en Rembrandt.

De vier vakken onmiddellijk daarboven: de uitoefening der monumentale Schilderkunst, de miniatuur, het schilderen op glas en het schilderen op paneel of doek, in tafereelen.

In het derde groote venster, aan de Beeldhouwkunst gewijd, zijn, evenals voor de Schilderkunst op dat gebied, vier typen of tijdvakken vertegenwoordigd: Phidias, Jan of Hans Sluter, Jan Terwen en H. De Keyser.

In de vier vakken daarboven is de uitoefening der Beeldhouwkunst in marmer, steen, hout en metaal voorgesteld.

In de twee kleinere vensters, geplaatst tusschen de drie grootere, vindt de Wijsbegeerte, de Godgeleerdheid, de Dichtkunst en de Muziek hare plaats en wordt vertegenwoordigd door Plato, Thomas à Kempis, Vondel en Sweelinck.

De vier vakken boven de figuren stellen voor; de Mathematici, de Doctoren, de Dichters en de Zangers, in vier tafereelen.

In de twaalf vakken der 3 groote vensters, onmiddellijk onder de boogtraceering is »de Maatschappij« voorgesteld onder de volgende karakters: in het middenvenster: een Koning, een Krijgsman, een Priester en een Doctor, in het tweede venster: een Kunstenaar, een Koopman, een Boer en een Visscher, in het derde venster: een Bouwmeester, een Wever, een Pottenbakker en een Werktuigkundige.

De twaalf medaillons in de vier halfcirkels stellen de twaalf maanden voor, in figuren, bezig met verschillenden arbeid, die betrekking heeft op »den Tijd«.

In de zes cirkels daarboven bevinden zich portretten van de voornaamste bekende Nederl. glasschilders, de lange Pier, J. v. Bronkhorst, Petrus Feddes, Bouckhorst, D. P. Crabeth en W. P. Crabeth; terwijl de drie groote cirkels de zinnebeeldige figuren voor de drie deugden: Geloof, Hoop en Liefde voorstellen.

Ter hoogte der gewelven, tusschen de muraalbogen, is de *intellectueele orde* voorgesteld. Als uitgangspunt: de Poëzië, die zich uit door woorden bij de dichters — door vormen en kleuren bij de beeldende kunstenaars: architecten, schilders, beeldhouwers graveurs en stoffeerders — en door klanken bij de toonzetters en klokkengieters. De kunsten door het gezicht waarneembaar, zijn ter linker-, die door het gehoor waarneembaar, ter rechterzijde van de dichtkunst geplaatst.

De kunsten zijn door beroemde mannen uit verschillende eeuwen in medaillons voorgesteld als de dichter; door David, Homerus, Dante, Shakespeare Racine en Goethe; de bouwmeesters door Eginhard, Pierre de Montereau en Keldermans; de schilders door Memling, Rafaël Sanzio en Frans Hals; de beeldhouwers door Michel Angelo Buonarotti, Lucca della Robbia en Quellinus; de kleinkunsten en stoffeerders door Albrecht Dürer, Jan de Maeght en Geb. Crabeth; de toonzetters door Gregorius, Palestrina, Rolant de Latere, Obrecht, Bach en Richard Wagner; en ten stotte de klokkengieters door Johannes de Trajecto, Willem en Jan van Vechel, Geert van Wou, Willem en Jan Moer, Hendrik van Trier en François en Petrus Hemony.

Terwijl de meeste kunsten in verschillende landen vele en groote vertegenwoordigers tellen, is het opmerkelijk dat het alleen Nederlandsche klokkengieters zijn, die de beroemste klokken van heel Europa vervaardigd hebben. De oudste der bekende klokkengieters is Joannes de Trajecto, uit de XIIIde eeuw.

In overeenstemming met een en ander zijn in gothisch letterschrift de volgende bijbelteksten op den muur geschilderd: Ende Godt schiep den mensch nae synen beelde. Man ende wijf schiep Hij ze. Ende Godt seyde tot hen: Weest vruchtbaar ende vermenigvuldigt ende vervullet de aarde ende onderwerpt ze; — Geeft zijnen naam de grootdadigheyt ende belijt hem, met de stemme uwer lippen; — Daar is geschreven. De mensche en zal bij brood alleen niet leven, maar bij alle woort dat door den mond Godts uytgaat; — In hare konstigheyt sgekenke de maten der Musyken en de vertellende geweten gedichten ende schriften; — Laet ons loven de vermaerde Mannen en onze Ouders in haren geslachten; — Alle deze hebben in de geslachten haers Volksglorie gekregen, ende in haren dagen zijn zij geprezen geweest; — Bloeyet bloemen gelyck leliën, ende geeft reuc en krycht looveren ter gratiën; Looft den Heere met geklanck der basuyne; looft Hem met de luyte, ende met de harpe; — Looft den Heere met de trommel ende fluyte; looft Hem met snarenspel ende orgel; — Looft den Heer met helklinkende cimbalen; looft Hem met cimbalen van vreugde geluyt.

Uit deze voorzaal *p.* die later met muurschilderingen, tafereelen uit onze kunstgeschiedenis, zal versierd worden, heeft men toegangen tot de 5

KABINETTEN

q. ten oosten en *r*, 5 ten westen voor kleine schilderijen; en tot twee zalen *s* en *t*, waarvan de laatste de verzameling

»VAN DER HOOP«

zal bevatten.

In het midden der voorzaal is tevens de toegang tot de

EEREGALERIJ

die, evenals alle de schilderijzalen, haar licht van boven ontvangende, over eene lengte van ca. 40 Meters uitloopt op de Rembrandtzaal.

In het fries der beschilderde zoldering leest men de namen van: Paulus Potter, Gabriël Metzu, Paulus Moreelse, Frans Hals, Philip Wouwerman, Jan Steen, Bartholomeus van der Helst, Ferdinand Bol, Gerard ter Borch, Nicolaas Berchem, Jacob van Ruysdael, Jan de Heem, Adriaan van Ostade, Willem van de Velde, Nicolaas Maes en Mijndert Hobbema. Aan het eind der zaal boven den ingang tot de Rembrandtzaal wordt het muurvak beschilderd met eene allegorische voorstelling: »De Nederlandsche Maagd kronen uitreikende aan Nederlandsche kunstenaars.«

De namen der straks genoemde schilders zijn, in het decoratief van het fries, geflankeerd door de volgende provinciale stadswapens: Amsterdam, Haarlem, Noord- en Zuid-Holland, Den Haag, Utrecht (Prov. en St. Ct.) Overijssel, Zwolle, Friesland, Leeuwarden, Groningen, (Prov. en St.), Drenthe, Assen, Limburg, Maastricht, N.-Brabant, 's Hertogenbosch, Gelderland, Arnhem, Zeeland en Middelburg.

Ter rechter en linker zijn vier kleinere zalen, slechts door reusachtige portières van bronsachtig Russisch fluweel van de eerezaal gescheiden. Deze acht kleinere zalen of kabinetten hebben ieder een afzonderlijk bovenlicht, terwijl de Eerezaal er over hare geheele lengte slechts één van gelijke afmeting als in de kleinere zalen in het centrum heeft. Hieruit ontstaat een eigenaardig verschil van lichteffect, dat o. i. niet anders dan den schilderstukken, die in de kabinetten zullen geëxposeerd worden, kan ten goede komen. Het zullen zijn de bovengenoemde Regenten- en schilderstukken uit de 17de eeuw, dien men er te zien zal krijgen.

In ieder der hoeken dezer kabinetten, die met de Eerezaal gemeenschap hebben, staan op marmeren piëdestals van afwisselende kleuren de busten van beroemde mannen op het gebied der kunst; terwijl ook in de friezen der beschilderde zolderingen dezer zalen de namen van schilders zijn gepenseeld, als in de vier kabinetten rechts: G. van Honthorst, Jan Both, A. v. d. Velde, G. v. d. Eeckhout, Joh. Vermeer, Gerard Dou, Pieter de Hoogh, Frans van Mieris, Joh. Lingenbach, Jan Haeckert, Jan v. d. Heiden en Jan Weenix, en in de vier links: M. de Hondecouter, Emanuel de Witte, Aelbert Cuyk, Jan Wijnandts, Karel du Jardin, A. van Everdinge, Govert Flink, D. van Santvoort, Jan van Goyen, Carel Fabricius, Pieter Lantman en M. van Mierevelt.

Zoowel in deze galerij als in de Voorhal en verder in de overige zalen, worden gemakkelijke met roodachtig trijp bekleede rustbanken aangebracht om, als men verzadigd is van de schilderijen, van de architectuur en het decoratieve te kunnen genieten.

Aan het einde dezer galerij bevindt zich de

Rembrandt-zaal.

Deze is 20 m. breed bij 14.50. Een bovenlicht aan de noordzijde werpt door een glazen plafond van 150 vierk. M. het volle daglicht op het beroemde meesterstuk. De donker bronsgroene kleur der wanden doet de schitterende kleuren van deze schilderij eerst tot haar recht komen. Vier marmeren zuilen dragen het gewelf en het lichtgevend plafond. De geheele versiering dezer zaal, zoowel de *passieve* als de *actieve*, zinspeelt op het Licht, welks meester hier zoo schitterend vertegenwoordigd is door de zoogen. »Nachtwacht«. De vier kariatiden, die het lichtraam dragen, stellen voor: den Morgen, den Dag, den Avond en de Nacht, al de verscheidenheden, die het licht baart.

De Morgen, een jonkvrouw die met de rechterhand haar dunnen sluier verwijdert: rozen in de linkerhand.

De Dag, eene vrouw, in de volle kracht des levens, met stralen omgeven, den zonneschepter in de hand.

De Avond, een vrouw met bloemen getooid: een olijftak in de hand; een bewerkte sluier dekt gedeeltelijk hoofd en bovenlijf.

De Nacht, omkleed met een starrenmantel; een sluier bedekt haar gelaat; een toorts in de eene hand met de andere houdt zij zich in den mantel gehuld.

De verschillende consoles der fries zinspelen op de figuren, waarbij ze geplaatst zijn; zoo is bij den Morgen een kraaiende haan en een ontwakende jonge vrouwen- en mannenkop; bij den Middag, om het zuidelijk karakter uit te drukken, een Egyptische vrouw, een meridiaansche mannentype en een Leeuw; bij den Avond, meest geschikt tot vermaak, een vrouwenhoofd met rozen getooid; een man met hoofdtooisel, dat op het vermaak duidt; vleermuis; bij den Nacht een vrouwenhoofd met slaapbollen, een slaperige vrouw en man en een nachtuil.

Verder staat in deze fries, met gouden letters, in 't kort de levensbeschrijving van Rembrandt opgeteekend: Rembrandt, zoon van Harmen Gerritsen van Rijn en van Neeltgen Willemsdochter Van Suydtbrouck; geboren aan de Weddesteeg te Leyden XV Julii MDCVII; te Sint-Anna-Parochie, in 't huwelijk bevestigd XXII Junii MDCXXXIII met de Leeuwwarder Burgemeestersdochter Saskia Van Uylenborgh, die hem in Junii MDCXLII ontviel. Hij overleed te Amsterdam en is VIII October MDCLXVIIII in de Westerkerk begraven.

De vloer in mozaïek is rustig en ernstig, maar met een breeden rijken rand versierd, zooals het past aan den prins der kunstenaren. Het monogram Rembrandt van Rijn wordt op regelmatige afstanden herhaald tusschen arabesken.

Het is tegen den buitenmuur van deze zaal, dat zich »de school van Rembrandt« in tegelwerk uitgevoerd, zal bevinden; waaronder de volgende regelen van Professor Alberdingk Thijm:

Van Hollands heerlijkheid, in 't vroegst en jongst verleden,
Schiet rijke straal bij straal door deze muren heen.
Geen nabuur, die ons ooit 't Geschied heeft ontstreên,
Dat van een grootheid tuigt, ongeëvenaard tot heden.
Van deze kleine plek, dit Oost- en Westerslib,
Werd aan Europe en de Aard' weleer de wet gegeven.
Schijnt, naast der Vaadren Zon, ons licht een vonk, — die stip;
Op hun azuren grond, trilt nog van gloed en leven.

Bij het doorwandelen van deze zalen zoo schreef het *Dagblad*, te beginnen met de rijke Voorzaal, volgen de verrassingen elkaar op, en ten slotte verbaast men zich over de groote eenheid en harmonie in de versiering, die nochtans in elk der zalen verschillend van motief en vormen is. Wel verre dat hier een heirleger van decorateurs van beroep aan den arbeid is geweest, werden de teekeningen van elk ornament, tot het

kleinste blaadje toe, door den heer Cuijpers alleen vervaardigd, en werd ook de uitvoering door den bouwmeester geleid. Behalve voor het beeldhouwwerk, kon de eigenlijke decoratie van friesen en plafonds aan Hollandsche werklieden worden toevertrouwd. Dank zij de zorgvolle leiding van den heer Cuypers kweten zij zich uitstekend van hun taak.

In de Rembrandtzaal links verder gaande komen wij door de met een koepelgewelf overdekte Karolingische zaal in de zaal voor de vreemde schilderstukken, en verder in 4 zalen waar onze Hollandsche school naar tijdsorde is gerangschikt. Dan volgen steeds in den Oostelijken vleugel de bizondere verzamelingen van de Poll, Bicker, Witte van Citters. Liotard is in een klein kabinet naast de Voorzaal. In de groote zaal van 10 bij 29 Meter aan de Noord-Oostzijde zijn de Portretten van Vorsten, en de schilderstukken voor kostuumkunde van belang, even als die van 't chirurgijnsgilde te zamen gebracht.

Een doorloop geeft, naast deze zaal, toegang tot een vijftal kabinetten, ieder ruim 5 meter in het vierkant, waarvan bij allen de decoratieve beschildering, even als die van de vijf aan de andere zijde der voorzaal gelegen, geheel verschillend is. In deze vertrekjes, die hun licht ontvangen van de zijde der Stadhouderskade, zullen kabinetstukjes uit de 17e eeuw worden opgehangen.

De Voorhal nu weder in hare lengte doorgaande, komt men naast de zoo even genoemde kabinetjes in eene groote zaal, 10.20 × 28.90, waarvan boven den ingang met gulden letteren de bestemming is aangewezen: Museum Van der Hoop. In deze zaal is het 17e eeuwsch en in de kleinere er nevens het hedendaagsch gedeelte geplaatst.

Binnen in de grootere zaal staat boven den hoofdingang gepenseeld: »Bij uiterste wilsbeschikking van 22 November 1847, *Adriaan van der Hoop*, geboren 28 April 1778, te Amsterdam overleden 17 Maart 1854, commandeur van de orde van den Nederlandschen Leeuw enz., lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, lid der Staten van de provincie Noord-Holland en van den Raad van Amsterdam, bankier en koopman, zijne verzameling schilderijen gelegateerd aan de stad Amsterdam.«

Uit deze beide zalen komt men weder in twee andere, van gelijke afmeting als de laatstvoorgaande, 9.90 × 10.20 M., bestemd voor de stukken der Vereeniging tot vorming van een Museum van Hedendaagsche Kunst en daarnit weder in twee, bestemd voor de schilderijen uit het paviljoen te Haarlem. De eerste dezer zalen is gelijk van afmeting als de beide voorgaande, de tweede echter is even groot als de internationale zaal, waarvan zij als het ware het pendant vormt, 9.20 × 28.90 M.

In het eveneens geschilderde fries van al de laatstgenoemde zalen, is onze hedendaagsche schilderschool vertegenwoordigd door de namen: Cornelis Springer, W. Roelofs, Joh. Weissenbruch, H. W. Mesdag, Jul. Jac. v. d. Sande Bakhuyzen, Bakker Korff, Maria Vos, Henriette Ronner, G. J. J. Van Os, Jan Kruseman, Andreas Schelfhout, Barend Corn. Koekhoek, J. A. Louis Meijer, W. J. J. Nuyen, Johan Bosboom, David Bles, Joseph Israëls, C. Bisschop, Alma Tadema, J. W. Pieneman, J. C. Schotel, Arie Scheffer, C. Kruseman, en Ch. Rochussen.

Hiermede is onze schets voltooid en rest ons nog eenige oogenblikken te verwijlen in het Westelijk Paviljoen, waar de *Rijksschool voor Kunstnijverheid* is gevestigd. Wij laten hier weer het woord aan het *Nieuws*.

Deze instelling, mede in 1881 opgericht, staat onder directie van den Heer *J. R. De Kruijff*.

De toegang is aan de zijde der P. C. Hooftstraat. Ook hier geleidt een arduinen trap, even als in het Oostelijk paviljoen, naar de verschillende lokalen. Het eerste wat wij al klimmende aantreffen is de de school voor *kunstnaaldwerk*, waarover straks nader.

Vervolgens komt men in eene vestibule, rondom met allerlei modellen in gips, ten dienste der teeken- en boetseerkunst, behangen, die toegang geeft tot eene ruime zaal voor hulpmiddelen bij het theoretisch onderwijs dat daar gegeven wordt, en die bestaan in gravuren, etsen, photographieën en afgietsels, op de kunstnijverheid betrekking hebbende. Aan deze zaal grenst het kabinet van den Directeur.

Eene andere deur in de vestibule geeft toegang tot eene lange teekenzaal voor het pleisterteekenen, door draperieën in afdeelingen gesplitst. Verder een zaal voor het rechtlijnig teekenen.

Langs de wanden der teekenzalen zijn mobiele platenkasten aangebracht, waarin voor de leerlingen gravuren, photographieën enz., voor de kunstnijverheidgeschiedenis van belang, zijn ten toon gesteld.

Ook in deze inrichting is, evenmin als in de Normaalschool, een bepaalde modelzaal. De gipsafgietsels en andere modellen zijn er, evenals daar, in de gangen en portalen opgehangen.

Hoogerop bevindt zich de zaal voor het boetseeren. De wanden zijn versierd door tal van fraaie proeven, door de leerlingen òf naar gipsafgietsels òf naar het naakt model vervaardigd.

Voor het teekenen naar het naakt model is een afzonderlijk lokaal. In dat lokaal wordt tevens onderwijs gegeven in de decoratieve kunst. Naast dat lokaal bevindt zich het atelier van den onderwijzer in dat vak van kunst.

De school is in het algemeen bestemd voor de opleiding der beoefenaars van alle takken van fabrieks- en ambachtsnijverheid, waarvan de voortbrengselen in waarde stijgen door schoonheid van den vorm of van de kleurversiering, in het bizonder voor den patroon, den fabriekteekenaar, den modelleur, en in het algemeen voor hen, die met de artistieke leiding van eene werkplaats of van een atelier voor decoratieve kunst zijn belast. Zij leert hun zoowel de kunstwaarde hunner vakvoortbrengselen beoordeelen, als zich bekwamen in zelfstandige vakvoortbrengselen daarvan.

Ten slotte nog een woord over de school voor *kunstnaaldwerk*, die een onderdeel van deze instelling uitmaakt. Nu in het voorloopig verslag der Tweede Kamer op de begrooting voor dit dienstjaar, en voorts in de pers, dezer dagen het praktische nut van dit onderwijs in twijfel is getrokken, gelooven wij niet beter te kunnen doen dan de twijfelaars naar de resultaten van dit onderwijs te wijzen, waarvan zij zich gewis niet beter kunnen overtuigen dan door een bezoek aan de school zelf.

Niet alleen dat de beoefening dezer kunst, in het algemeen noodwendig voor de vrouw, een gunstigen invloed moet uitoefenen op de vorming en veredeling van haren smaak voor het schoone in zijne sierlijkste vormingen en groepeeringen, maar bij toeneming van het getal van haar, die er zich aan wijden, kan het, maar onze bescheiden meening, niet uitblijven, of »de verschillende magazijnen en tappisseriewinkels, die nu hunne kunstnaaldwerken of begonnen handwerken grootendeels uit het buitenland ontbieden, omdat daar sinds lang de beoefening dezer kunst het burgerrecht heeft veroverd, — zullen die, wanneer ze evengoed en goedkoop hier kunnen worden vervaardigd, niet langer van daar laten komen.

Op die wijze kan de beoefening van het kunstnaaldwerk voor een aantal jonge vrouwen en meisjes hetzij door het geven van onderwijs, hetzij door werken voor magazijnen en winkels, een middel van bestaan worden, waardoor zij in eigen levensonderhoud kunnen voorzien.

Moge de Tweede Kamer bij de vaststelling van de jaarwedde van *f* 2500 voor de verdienstelijke Directrice — wier honorarium nu reeds twee jaren, niettegenstaande de revenuen der school in 's Rijks kas vloeiden, uit vrijwillige bijdragen werd bestreden — er eveneens over denken.

Betreffende de »OPENING VAN HET RIJKSMUSEUM *op Maanday, den 13den Juli* 1885.

Kunnen wij slechts vier hoofdpunten in het hun toekomende daglicht stellen. Behalve ons Klinkdicht, zijn het uittreksels uit het keurig hoofdartikel van het *Handelsbl d*, waarvan wij de nauwkeurigheid kunnen getuigen, daar wij het voorrecht hadden die opening bij te wonen en die toespraken uit den mond der Sprekers te hooren.

Het Rijksmuseum is geopend.

De wereldvermaarde kunstschatten uit het Trippenhuis zijn geplaatst in eene stichting hunner waardig, in een grootsch gewrocht van bouwkunst, eene eer en een sieraad voor de hoofdstad, voor het Rijk, voor den bouwmeester.

Die opening geschiedde op plechtige wijze in tegenwoordigheid van den prins en de prinses Von Wied, en een aantal hooggeplaatsten uit den lande, de ministers, de secretarissen-generaal en de referendarissen van het departement van binnenlandsche zaken, leden van den Raad van State, van de Eerste en Tweede Kamer en van andere hooge colleges met hunne dames, B. en W. en de leden van den Gemeenteraad, enz., enz., benevens een groot aantal Nederlandsche kunstenaars.

Uit de toespraak van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. *J. Heemskerk Az.*, is voor de wetenschap het volgende opmerkenswaardig:

Eindelijk was het de opkomst van den petroleumhandel in Amsterdam, die den stoot gaf en tot ernstige pogingen dreef om eene andere bewaarplaats dan de Trippenhuizen voor de kunstschatten van het Rijk en de stad te verkrijgen.

De publieke geest werd wakker en eene commissie vormde zich in 1863 om tot de stichting te komen van een nieuw kunstgebouw, dat het Museum Willem 1 zou heeten.

Zij schreef eene prijsvraag uit; van de vele bouwplannen die daarop in antwoord inkwamen, werden twee bekroond, één in Griekschen bouwstijl van den architect Lange te München en een in oud-Hollandschen stijl van den architect Cuypers, destijds te Roermond.

Nu volgen eenige jaren van strijd op regeerings- en kunstgebied, aan de eene zijde stonden de volgers van den grooten staatsman, die eenmaal het woord had uitgesproken: Kunst is geen regeeringszaak; aan de andere de beminnaars van kunst en oudheid, aangevoerd door den schrijver van het geestige stuk: „Holland op zijn smalst," dat époque maakte. [1])

Inmiddels was veel gebouwd. De gemeenteraad van Amsterdam had den 2 Juli 1873 besloten meest al de kunstschatten der stad, zoowel in het Trippenhuis als daar buiten aanwezig ter plaatsing in het te bouwen Rijkmuseum te bestemmen en wijders een ruim terrein, waar wij ons thans bevinden, en eene bijdrage van *f* 100,000 voor de stichting aan het Rijk aan te bieden. Reeds was bij koninklijk besluit van 1 April 1873 eene commissie tot voorlichting der Regeering over den museumbouw benoemd, waarvan de burgemeester Den Tex voorzitter was. Maar vóór dat men het over de keuze van een architect eens was geworden, werd bij koninklijk besluit van 8 Maart 1874 een college van adviseurs opgericht, om der Regeering van Raad te dienen over de stichting en het behoud van gebouwen, die kunst- of geschiedkundige waarde hebben. Dit college adviseerde om vier architecten uit te noodigen tot het indienen van plannen voor een gebouw dat *f* 1,000,000 zou kosten en aan bepaalde voorwaarden voldoen. Een jury van beoordeeling van 17 leden werd benoemd.

De vier architecten, ter mededinging aangewezen, waren de heeren Outshoorn, die kort daarna overleed, Vogel, Cuijpers en Eberson. Onder erkenning van de verdiensten der beide andere bouwkundigen, werd bijna eenparig het ontwerp van den heer Cuijpers gekozen. „Het ontwerp", verklaarde de jury, „is doordacht en vormt een voortreffelijk geheel."

„De vereenigde commissiën zijn van oordeel het ter uitvoering te kunnen aanbevelen. Zij vertrouwen dat daardoor niet alleen in de bestaande behoefte aan een waardig verblijf voor de kunstschatten, die terecht den Nederlandschen trots uitmaken, zal voorzien zijn, maar dat tevens de hoofdstad des Rijks in het nieuwe museumgebouw een monument zal bezitten, dat een waardig getuigenis aflegt van het standpunt der hedendaagsche bouwkunst ten onzent en van den kunstzin der Regeering, die aan het zoo langdurig hangend vraagstuk eene oplossing gaf."

Die gewenschte oplossing kwam. Het behaagde den Koning bij besluit van 12 Juli 1878, den heer Cuypers tot architect der Rijks-museumgebouwen te benoemen.

Van de medewerkers, die den architect ter zijde stonden vermeld ik met eere de heeren professor Frans Vermeylen uit Leuven en Bart Van Hove, die het beeldhouwwerk vervaardigden, Sturm, die het decoratief teekende, en Dixon te Londen, de schilder der vensters in de vestibule . . . .

HULDE AAN DEN HEER CUYPERS.

Namens 400 Nederlanders (waaronder alle ministers, vele grootwaardigheidsbekleeders en anderen uit aller rang en stand ontving de heer Cuypers daar een medaille in goud en zilver en brons, aan de eene zijde vertoonende de beeltenis van den bouwmeester met randschrift, aan de andere behelzende een opdracht,, kort maar krachtig.

De heer A. C. Wertheim, daartoe door zijne medeleden der commissie uitgenoodigd, trad als woordvoerder op.

Uit de toespraak van den heer A. C. Wertheim, zij ter eeuwige memorie minstens het volgende uittreksel hier aangehaald:

Het voegt niet in het bescheiden kader mijner eenvoudige woorden, de geschiedenis weêr te geven van den grooten strijd door u gestreden, ter wille van het werk, dat gij hebt volbracht — strijd tegen angstvallige zuinigheid, strijd tegen overmoedig vooroordeel.

Indien ik dit aanstip, dan is het waarlijk niet om een

[1]) De schrijver er van is Jhr. Victor De Stuers, dien men wel zou mogen houden voor meer dan de halve ziel van het Museum.

schaduw te werpen op de vreugde van dit uur, maar om u te zeggen, dat tegenover hen, die in uwe kunst niet een idealistisch streven, maar een middel, een voertuig, een leerstuk een godsdienstuiting meenen te ontwaren, duizenden met mij het begroeten als een grootsch gedenkteeken van Nederlandsche bouwkunst.

En daarom zijn wij u dankbaar voor 't geen gij ons hebt gegeven, — *zooals gij het gegeven hebt* dat is, zooals het *moest* worden als uiting van uwe wereldbeschouwing, van uwe kunstinrichting, van uwe individualiteit, *in één woord*: VAN UW GENIE!

Die dankbaarheid hebben wij getracht weer te geven op een wijze, uwer waardig — in den vorm van een gedenkpenning, door een kunstbroeder, den medailleur Junger ververvaardigd.

Aan de eene zijde een welgelijkend beeld, dat hij niet behoefde te idealiseeren, om het verheffend te doen zijn, — omgeven door uw naam en geboortedag.

Aan de keerzijde de woorden:

„Den ontwerper en bouwmeester van het Rijksmuseum te Amsterdam, bij de voltooiing en oplevering van het gebouw aangeboden", omgeven door een lauwerkrans, dien *wij* u vlechten, maar dien *gij zelf* u hebt verdiend.

Ziehier de medaille in de drie metalen, — het goud, zilver en brons, — symbolen van het edele, het nuttige, het onvergankelijke.

Neem ze aan, als de spontane eerbewijzingen uwer dankbare tijdgenooten".

Kort en kernig was het antwoord van den heer Cuypers, reeds gesierd met het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw:«

„Ik heb geen woorden genoeg om u mijne dankbaarheid uit te drukken; ik wil alleen zeggen dat ik er fier op ben een orgaan te hebben willen zijn van het Nederlandsche volk. Ik heb na deze schoone hulde het recht te zeggen, dat ik daaraan heb beantwoord, dat ik den roem onzer voorouders, dat ik het schoone tijdperk der zeventiende eeuw in een gunstig licht heb gesteld.

Ik dank u".

Het slot van het feestverslag in het Handelsblad zegt zeer veel in niet vele regels als volgt:

Een opwindend feest was het nu juist niet heden in het Museum. De cantate was een weinig lang; de redevoering van den heer Heemskerk, was ook vrij lang en niet zeer boeiend. Wel trokken de woorden aandacht, dat eigenlijk aan de opkomst van den petroleumhandel Amsterdam zijn nieuw Museum dankt, maar tot geestdrift stemmend was de rede niet. De overhandiging van het kruis van den Ned. Leeuw aan den architect Cuypers — welke nieuwe ridder de orde nieuwe eer bijzet, had ook niet op indrukwekkende wijze plaats; en het zien van een prins in Duitsch uniform als vertegenwoordiger van het huis van Oranje, droeg niet bij tot een zeer gelukkige stemming. De genoodigden hadden lang, zeer lang te wachten eer ze de zalen mochten ingaan ... en men kreeg opnieuw de ervaring, dat men in onze stad niet meer weet feest te vieren en gasten te ontvangen als in de 17de eeuw.

Doch schaduw brengt het licht meer uit. Een droeve morgen voorspelt een blijden dag. Nauwelijks was men de schoone, grootsche reeks van zalen ingetreden of men vergat de verveling ... de heerlijke opera deed de saaie ouverture vergeten.

Algemeen hoorden we enkel woorden van waardeering en bewondering. Cuyper's naam zweefde op aller lippen. De Nederlandsche kunstenaar heeft eere van zijn werk, dat de verwachtingen verre overtrof, dank zij de aanvallers, die het werk steeds verkleinden en hekelden.

Een droeve morgen — door een schoonen dag gevolgd. Het werk looft den meester."

Ten slotte het klinkdicht, dat geschreven werd voor het Album aan professor Frans Vermeulen, den 14den Juli, aangeboden, en in *De Amstelbode* van 19 Juli is medegedeeld:

Noord-Nederland voorwaar had al te lang geduldigd
Dat aan der vad'ren roem, in 't Rijk der Kunst behaald
En die de wereld door voortdurend zegepraalt,
Het nageslacht zijn cijns, zijn tempel bleef verschuldigd;
Maar thans heeft Staat en Stad dien cijns vermenigvuldigd,
Meer dan de rentschuld, met beleid verkapitaald,
Naar d'echten standaard van de ware Kunst betaald,
Nu 't Heden het Verleên in 't Rijksmuseum huldigt.
Dies vierden wij frioinf bij uitgelezen scharen
Waar Heemskerk tot ons sprak: dat, „in des Konings naam,"
— Dien Koning moge ons God nog jaren lang bewaren —
„Hij 't Rijksmuseum voor geopend mocht verklaren."
Maak kond aan alle volk en taal dat woord, o Faam,
En breng bij Neêrlands Kunst twee werelden te zaam.

13 Juli. J. W. BROUWERS.

DE OOSTERLINGE.

Poëma in XVII Zangen van Dr. Mr. Joan Bohl.

Toen wij de eerste zangen van dit poëma aan onze lezers bekend maakten, drukten wij den wensch uit, dat het ons gegeven mocht zijn, zonder al te lang wachten en smachten, weer eenige volgende zangen te ontvangen; en rasser dan wij konden vermoeden zagen wij de afleveringen van »*De Wachter*« zich opvolgen, telkens geheel en al ingenomen door de volgzangen van het begonnen poëma.

Wij hebben voor ons liggen No. 4 en No. 5 met de zes laatste zangen:

Zang XII.	Verstand gevangen.	blz. 207.
Zang XIII.	Vuur.	blz. 221.
Zang XIV.	Lava.	blz. 235.
Zang XV.	Behouden.	blz. 245.
Zang. XVI.	Verloren.	blz. 257.
Zang XVII.	Ontsluierd.	blz. 269—284.

Het einde van den laatsten zang sluit, als een cirkel, aan het begin van den eersten, en *ontsluiert* in dit drama, even natuurlijk eenvoudig als ontzettend krachtig, drama van liefde en afgunst, het antwoord op de vraag bij den aanvang van het poëma gesteld, bij het eindigen van dit drama der harten herhaald:

Wat is de mensch?

Over deze twee afleveringen willen wij een kort woord zeggen. Geen dichter in Nederland heeft ooit met zulk een gloed en zulk een kracht en zulk een deugd een Oostersche liefde bezongen. Het verschil tusschen Neerlands Dante-Zoon en te vele hedendaagsche zangers van liefde is even groot als het verschil tusschen een zuivere lente-zonnestraal en het knetterende zwavelige licht van een lucifersdoosje, als het verschil tusschen een arend van het gebergte en een horzel in een achterbuurt; als tusschen Dante en Zola, tusschen een Christen genie en een misschien fijn beschaafd epicurist en verdierlijkt godloochenaar. Het poëma van Dr. Bohl zal een onsterfelijk toonbeeld zijn in de Nederlandsche letterkunde.

Wij geven geen analyse van deze zes gezangen; wij deelen slechts twee citaten meê: het begin van de beschrijving der bruid, en het einde van het poëma.

Het eerste fragment is ontleend aan den XVden Zang,

O, uchtend! die men, dankbaar zuchtend, groette:
Daar treedt de bruid haar kleedzaal uit, omstrengeld
Van mirtenkruid en frissche spruit der zoete

Oranjebloesems, waar de dauw in bengelt.
Aan arm en hand prijkt diamant, gedreven
In gouden rand. De blanke kant, gemengeld

Met d'ed'len schijn van 't wit satijn, omgeven
Van hermelijn, doet, zacht en fijn, de glansen
Van sneeuw en licht, haar lief gezicht omzweven.

Het fraaist gebloemt, waar 't Oost op roemt, vlecht kransen,
Die wonderbaar haar kleur elkaâr hier schenken,
En in de lucht een geurenvlucht doen dansen.

Zoo is het kleed, haar toegereed op 't wenken
Der goede fee, die aan de beê der schoone
Met wat de jeugd het meest verheugt, wil denken.

Waar ooit de Min zich schitt'rend in vertoone,
Met hoogste kracht doet zij haar pracht ons gloren,
Waar de onschuld lacht, wier toovermacht zij krone,

Het einde van het poëma luidt als volgt:

„Wat is de mensch?"
„De speelbal van zich zelven;
Meest tastend naar de beelden zijner droomen....
Vol ijver, zich en and'ren 't graf te delven

„Van 't geen vol liefde en hoop werd ondernomen,
Terwijl hij waant te stichten en te sterken
Wat hem in hoofd of hart is opgekomen!„
„Wat is de mensch?"
„Het kind van zijne werken!„
Hem is 't gegeven, zelf zijn lot te weven;
Zich 't levenspad voor altijd af te perken.

„Zijne oogen, die door 't eindelooze zweven,
Daar zonnen volgen in haar bliksemvluchten;
„Waarvoor zelfs woud- en zeegedrochten beven,

„Doen hem — bijziende! — voor zich zelven duchten....
Hoe rijkdom, macht en luister hem omringen,
Een blik in eigen ziel dwingt hem tot zuchten....„
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

't Is grootsch, in verre nachten door te dringen;
Daar 't zwart verleden weêr met licht te kleeden;
De schimmen uit den klauw des doods te wringen,

Opdat ze in 't heden vrij te voorschijn treden;
Lang uitgestorven rassen te zien rennen;
Voorwerelds plant en boom en dier te ontleden;

Maar grootscher is 't, zich zelven wel te kennen!....
. . . . . .
Wat is de mensch, die wond'ren kan verrichten.
Die in verbeeldingsvaart, op serafspennen,

De vonken rooft van heil'ge hemellichten,
Die al 't geschaap'ne cijnsbaar weet te maken,
En toch voor eigen zwakheid vaak moet zwichten!....

Wat is hij, die door geestdrift 't hart voelt blaken,
Voor eng'lendeugd en helgeneucht ontvankelijk;
Die and'ren, met zich zelven, kan bewaken!....
. . . . . .
Als stof is hij onedel en vergankelijk;
Als geest onsterf'lijk, edel als de reinste;
Steeds, dwaalbrein of genie, van God afhankelijk,
„Hij: ziel in lichaam, is het grootste in 't kleinste.„

Hebben wij dan niets af te dingen, niets aan te merken op die zes gezangen? Schreven wij in een maandschrift wij zouden het wagen enkele bemerkingen te maken. Wij vragen niet met het oog op het hierboven aangehaalde, waarom de dichter schrijft: »'t geschaap'ne«; wel zouden wij willen vragen of de XVIIe zang niet is eene samensmelting van 2 of 3 zangen, nu met weglatingen die gapingen zijn en slechts door lyrische sprongen, tot één zang te maken?

Wij stippen slechts aan, dat, onzes erachtens, deze zuivere, naturalistische liefde had kunnen verhoogd worden met een tintje hemelschheid zooals Michel-Angelo deed.

Wij zouden bijna durven zeggen dat de dichter wellicht zelf de laatste bladzijden van zijn gedicht — misschien een onderdeel van een tweemaal grooter geheel — nog wel eens zal willen volmaken. Moge zoo nog lang het Nederlandsch Dante-orgaan het orgaan zijn van Dr. Mr. Joan Bohl's onsterfelijke Gezangen.

Se grazia nol trasporta all' alte e dive Bellezze, e i desir là vòlti non sieno, Oh che miseria è l'amoroso stato!

(Soneto X. Michel-Angelo.)

J. W. Br.

Inhoud van Tijdschriften.

Onze Wachter. 1885. No. 3. I. Misvatting, Misduiding, Miskenning Mr. J. J. I. Harte. II. Nog eens het steisel-Hare. Philalethes. III. Iets over H. Taine en diens jongste werk. III. Mr. Th. J. A. Nuijens.

Stimmen aus Maria-Laach. 1885. 6de Heft: Fürst, Mann und Christ. M. Meschler S. J. — Ein Wort über Freiheit der Rede. A. Lehmkuhl S. J. — Eine Episode aus Bischof Laurents Leben. W. Kreiten S. J. — Schwebende Fragen der Astronomie. I., J. G. Hagen S. J. — Katholische Island des Mittelalters. A. Baumgartner S. J. — Resencionen — Empfehlenswerthe Scnriften. — Miscellen.

De Katholiek. Juli 1885. Het tiende eeuwfeest van de H. Cyrillus en Methodius. — Kardinaal Dechamps. M. J. A. Lans. — De Kerk en de melaatschen. A. J. Meijs. — Brief van Z. H. Paus Leo XIII over de studie der letteren. Iets over de geschiedenis van de HH. Martelaren van Gorcum. Fr. G. v. d. Elsen. — Divus Thomas R. B.

Tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis. Taal- en letterkunde, (Redacteur A. Sassen). No. 11 en 12 bevat Oirkonden, betreffende Steenbergen (Vervolg). L. A. J. W. baron Sloet. — Kerkhistorisch overzicht van de Hervormde gemeente te Hoeven. J. Van der Baan. — Procedures over Oploo (Vervolg). A. Sasse van IJsselt. — Nog iets over de aarden kan. (van Peter van Swartsenburch en Margret van Nechtersem, uit de bakkerij te Raeren in Limburg). Jos. Habets. — Geslacht Millinik. H. I. Schouten. — Request door eenige leden van de Schutterij den Colveniers-Boogaart in den Bosch anno 1785. — Extracten uit het doopboek der Hervormde gemeente Deurne-Vlierden-Liessel (Vervolg).

Snelpersdrukkerij var Küppers & Lauey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 5. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar ƒ 3, *franco* per post ƒ 3,25 voor België ƒ 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

Acta Pontificalia (II): Adres van toewijding der Universiteit van Quito; en antwoord van Leo XIII. — Impedimentorum Matrimonii Synopsis seu brevis expositio ad usum Seminariorum. Auctore G. Allegre, Doctore in S. Theologia et in jure canonico, necnon S. Basilicae Lauretanae canonico. Parisiis Roger et Chernoviz via dicta Grands-Augustin, 7. *G. Swart.* — Allard of Klönne in de fuik, door *E.* — Een nieuwe „Verne" met Hollandsche helden. *J. W. Br.* — Duitsch en Dietsch: een handboeksken, door *G. Darrers.* — Album Taurel-Thevenin, door *Alb. Th.* — Histoire littéraire de l'Orde des Prémontrés. — Modern Scientific views and Christian doctrines, — Reisebilder aus Schotland von Alexander Baumgartner. — Nach Ecuador: von Joseph Kolberg, door Dr. *L. v. H.* — Glaube und Leben, von einem Priester der Gesellschaft Jesu. *H.* — De Spaansche Academie en José Zorilla. — Veldm. Vogel von Falkenstein. — Wetenschappelijke mededeelingen. — Inhoud van Tijdschriften: Revue du Monde Catholique: Revue Cath. des Institions et du droit. — Revue des Questions hist. — Revue Générale. — Revue de l'Art Chrétien.

Acta Pontificalia (II). Leo XIII en de Universiteit van Quito.

El Nacional, het officiëele blad van de Republiek van den *Ecuador* deelt in zijn No. 131 mede het adres, namens alle Dekens en Professoren der Universiteit van Quito aan Z. H. Leo XIII aangeboden door den Rector der Universiteit, Elias Laso, adres van toewijding aan den Paus en aan de leer van den H. Thomas met de getuigenis dat de geheele bevolking der republiek het katholieke geloof belijdt. Volgt insgelijks het antwoord van Paus Leo. Ziehier die twee documenten.

BEATISSIME PATER:

Aequatoriana Respublica, mirabili Numinis Providentia praeservata hucusque ab illa errorum caligine numquam satis deflenda catholicis, hoc, inter cetera sibi coelitus collata beneficia, praestantissimum arbitratur, quod fidei unitas et doctrinae veritas regionis hujus incolas omnes complectantur, atque ad optatum vitae praesentis et futurae portum tuto dirigant. Scilicet Christus Sol Justitiae nullam adhuc apud nos eclipsim passus est: ideoque omnes Pontificiae Cathedrae firmiter adhaeremus eamque totius veritatis et columnam et fundamentum profitemur.

Ea propter, ego, almae hujus quitensis universitatis Rector, omnium Decanorum et Professorum nomine, Sanctitati vestrae polliceor juventuti nobis commissae nullam aliam nos doctrinam tradituros, praeter illam quam in rebus philosophicis moralibus et theologicis Sanctitas vestra ad mentem Divi Thomae defendendam et propagandam sapientissimis litteris encyclicis hortatur et inculcat.

Quia vero nostra sufficientia ex Deo est, et omnis a Patre luminum in nos descendit benedictio; eam a Christi vicario enixe flagitamus, optantes ut solemne hocce promissum et propositum nostrum tan afflicto Ecclesiae Capiti sit solatio qualicumque.

Ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus, Catholicae Ecclesiae me filium profiteor. — Quiti, die 1o Septembris 1884. — *Elias Laso*, Rector Universitatis quitensis.

En ziehier het antwoord:

LEO PP. XIII

Dilecte Fili, Salutem et Apostolicam Benedictionem. Adeo jucunda sunt, adeo laeta, Dilecte Fili, quae de ista Aequatoriana Respublica scribis, ut per hæc tempora fidem excedere videantur. Cum enim nulla ferme pars orbis ocurrat, qua non pervaserit nefaria illa secta catholicae religioni infensissima, quae contagione sua fidem ac mores plus minus ubique contaminat; mirum omnino videtur praedicare te potuisse, non de peculiari aliqua plebe seu paroecia, non de uno aut altero vico seu pago, non de ista aut illa nominatim urbe, sed de universa plane Republica, eam hactenus *mirabili Numinis pvovidentia* praeservatam fuisse ab omni errorum caligine; et ita ab universis in ipsa custodiri unitatem fidei et doctrinae puritatem, ut, cum *Christus*, *sol justitiae*, nullam *adhuc eclipsim sit passus*, *omnes Pontificiae Cathedrae firmiter* adhaereatis. Prodigiosa certa istaec unanimis comparatio in tota regione, dum Nos mirifice recreat et ad effusas Altissimo gratias pro tanto beneficio agendas compellit: simul excitat ad amplissimas erga moderatores Reipublicae, et Clerum praesertim gratulationes; siquidem perrara hujusmodi felicitas non alii causae, post Deum, tribui merito potest, quam religiosae solidaeque populi institutioni. Quod sane acceptius et auspicatius Nobis facit propositum tuum Decanorumque et Professorum istius Universitatis sectandi in disciplinis philosophicis et theologicis sancti Thomae doctrinam, eamque tradendi auditoribus. Sicut enim perversio utriusque scientiae a commentis aegrarum mentium corruptae, vitiatis juventutis animis, impietatem invexit, solvit licentiae frena, criminum omnium colluviem adduxit, et ipsius humanae societatis fundamenta suffodit; sic sanae doctrinae restitutio, quae utpote vera discrepare nequit a fide, hanc confirmabit, frenum rursus injiciet cupiditatibus, redintegrabit necessarium auctoritati obsequium, reductoque ordine, nutans aedificium sociale solidabit.

Optime itaque per inceptum vestrum merebitis non minus de religione et animarum salute, quam de civili consortio; propitiumque ei facietis Deum, qui certe laborem vestrum uberi fecundabit fructu, et largo deinde praemio coronabit. Haec Nos vobis ominamur ex animo, dum superni favoris auspicem paternaeque Nostrae benevolentiae pignus Tibi, Dilecte Fili, istiusque Universitatis Decanis Professoribus et

Auditoribus, Benedictionem Apostolicam peramanter impertimus. — Datum Romae apud S. Petrum 13 Novembris 1884. Pontificatus Nostri anno septimo.

LEO PP. XIII.

Impedimentorum *Matrimonii Synopsis seu brevis expositio ad usum Seminariorum. Auctore G. Allegre Doctore in S. Theologia et in jure Canonico, necnon S. Basilicae Lauretanae canonico. Parisiis Roger et Chernoviz via dicta Grands-Augustins*, 7.

Door de heusche welwillendheid van een hooggeplaatsten geestelijke werden wij voor eenigen tijd in de gelegenheid gesteld inzage te nemen van het werkje, welks titel boven vermeld staat. Dewijl het in Frankrijk, Duitschland en Engeland reeds meerdere malen met welverdienden lof besproken is, en het op verschillende Seminariën een gunstig onthaal mocht vinden, denken wij dat ook hier te lande kennisneming daarvan spoedig door eene gegronde waardeering gevolgd zal worden. Een Fransche professor getuigde van deze *Synopsis* »il rendra d' éminents services à la cause de la vérité et de l' Eglise«. Bij de menigte van moraal-boeken, welke in den laatsten tijd verschenen, ligt zonder twijfel in deze woorden meer dan eene middelmatige lofspraak opgesloten.

Naar ons oordeel is de verdienste van dit werkje vooral hierin gelegen, dat het ordelijk, duidelijk en kort de *impedimenta matrimonii* verklaart. Van de vier *sectiones*, waarin het verdeeld is, handelt de eerste *sectio de impedimentis prohibentibus*, de tweede *de impedimentis dirimentibus*, de derde *de dispensationibus ab impedimentis matrimonii*, en de vierde *de revalidatione matrimonii*. Met een beknopte verhandeling over de *impedimenta canonica in jure Gallico admissa* besluit Dr. Allegre zijn *Brevis expositio*.

Het is de tweede sectie, welke ons bij uitstek beviel. Daar wordt in een afzonderlijk artikel van elk beletsel eene bepaling en verdeeling gegeven, vervolgens de geschiedenis van dat beletsel en de tijd waarin het vastgesteld werd, beschreven, en op de derde plaats de quaestie besproken of het *impedimentum* is *Juris naturalis, divini vel ecclesiastici*. Deze wijze van behandeling, gepaard aan duidelijkheid van voorstelling in zuiverheid van taal, maakt deze *Synopsis* voor het gebruik zeer geschikt.

De schrijver verklaart zelf, dat het zijn doel geweest is in een kort bestek samen te vatten, wat door anderen breeder besproken wordt. Dat hij daardoor een nuttig werk verricht heeft, zullen allen bekennen, die weten hoeveel waarheid er in de volgende woorden opgesloten ligt. »Insuper illorum numerus aut moles, aut nimium acquisitionis pretium, multos ab illis Comparandis aut legendis retinent.« Deze *Synopsis* behelst 80 compres gedrukte bladzijden en wordt voor fr. 1.50 verkocht.

G. SWART.

Wij moeten te veel eerbied hebben voor den schrijver van het hier volgende stuk dan dat wij zouden aarzelen het te plaatsen. Het zij ons echter geoorloofd hier te verklaren, dat wij het met zijne zienswijze volstrekt niet eens zijn.

De Redactie.

Allard of Klönne in de fuik!

De brochure van den heer Klönne: *Marius en Vondel, Bekeerder en Bekeerling* vroeger hier reeds besproken, is iedereen bekend. Daar is veel loffelijks van gezegd, en dat verdient zij. Nochtans heeft men volgens onze bescheidene meening den waren titel voor lof niet opgemerkt. Ons komt die gansche studie des heeren Klönne voor als eene scherpe satyre op eene zekere methode van historie-critiek uitoefenen. De heer Klönne met zijne fijne scherts en met zijn meesterschap over de taal was de rechte man om in dat genre iets geestigs te leveren. Dat met ongelooflijke moeite zoeken naar de bronnen, waar zij niet te vinden zijn, ofschoon hem de weg was aangewezen: heerlijk! Die kostelijke redeneering: het stuk, waarover het gaat, ligt niet in Brussel, dus bestaat niet: raak! Voorts zijn tegenstander redeneeringen toeschrijven, die te dwaas zijn om van te praten en ze dan triomfantelijk weerleggen: onbetaalbaar! Die bedenkelijke eerbied, dien hij den schijn aanneemt voor zijn held te koesteren: Snijdend! Zelfs de kleinste bijkomende zaken weten op te vullen met historische fouten en dat op de natuurlijkste wijze, alsof hij het meent: geestig! Eindelijk de zaak, die hij verdedigt, kort en goed als bewezen vooronderstellen: Subliem! Ja, goed getroffen; zoo zijn er tegenwoordig critici. Om zijne satyre ziel en leven te schenken, tast hij kwansuis een bekend historicus aan. Dit had zijne gevaarlijke zijde: men kan zoo licht iemand kwetsen. Maar hij doet het zoo delicaat: dat de gewaande tegenstander beladen met complimentjes er afkomt. Toch wordt zijn werk door eene groote fout ontsierd. Het ironische komt niet genoeg uit. Het gansche stuk heeft *nog* te veel de allures van ernstig debat. Dit schijnt er velen, die den heer Klönne niet persoonlijk kennen, misleid te hebben. Zelfs P. Allard, de gefingeerde tegenstander, is er toe gebracht den heer Klönne ernstig te weerleggen. Die weerlegging was nu geen kunst: Klönne weet zelf ook wel, dat zijne argumenten, als zij meenens waren, niets om het lijf hadden. Maar het heeft thans den schijn, dat hij bij P. Allard in de fuik zit, ofschoon iedereen, die het karakter der bijtende satyre eenmaal goed gevat heeft, moet erkennen, dat P. Allard er leelijk in geloopen is. Is het niet treurig voor beide? Toch heeft het een goeden kant. P. Allard heeft zijne vroegere stelling, dat Vondel door Laurens bekeerd is, nog deugdelijker bewezen; en de heer Klönne heeft door zijne satyre het gebrek aan ernst en degelijkheid in de historie-critiek duchtig aan de kaak gesteld.

E.

Eene nieuwe »Verne«, met hollandsche helden.

Om tot den Noordpool te komen heeft al menige zeeman en zeeheld het leven gelaten. Wie onzer hoorde niet en droomde niet van Nova-Zembla's kust en wat daarboven al meer door koude en ijs aan onze wetensgierigheid onttrokken blijft! Hoe zal men toch den Noordpool kunnen bereiken?

Jules Verne en *Victor Patrice* hebben er twee zeer verschillende middelen op bedacht: de eene voert er zijne denkbeeldige helden heen met een onderzeesche boot, de andere met een luchtballon. *Victor Patrice*

kiest tot luchtvaarders zonen van koene zeevaarders uit ons vaderland: vier hollanders stijgen in zijn luchtballon de ruimte der hemelen in. Dewijl zij naar goedvinden dalen of stijgen, zoo kost het geen moeite daar te landen waar men wil zijn: en men wilde eens zijn in Zweden, in Lapland en op den Spitzberg. Dat geeft onzen nieuwen Verne aanleiding tot verrukkende landbeschrijvingen en aandoenlijke tafereelen en belangwekkende, ofschoon geheel buiten het gewone, spelende tooneelen. Men heeft er te worstelen met allerlei moeielijkheden, te strijden met allerlei gevaren, te volharden tegen allerlei bezwaren, maar eindelijk wordt de Hollandsche vlag geplant bij den Noordpool.

De terugreis gaat over Okhotsk, Siberië, China, de Caspische Zee, en, met een reuzensprong: Oost West, thuis best, is men weer in 't lieve vaderland.

Wij noemen dit boek

»Au Pôle en ballon« [1])

van Victor Patrice het werk van een nieuwen Jules Verne, maar dat zeggend, zeggen wij niet genoeg. Of hebben wij in Verne's werken niet een zekere leemte gevonden? Wordt men iets beter met de werken van Verne te lezen? Men brengt er aangenaam zijn tijd mee door; is dat genoeg voor een redelijk en zedelijk wezen als de mensch is? Waar men overal streeft naar vooruitgang, moet daar de mensch in zich zelven ook niet naar redelijk en zedelijk vooruitgaan trachten? En onder dit opzicht staat dit meesterstukje van Patrice boven Verne.

J. W. Br.

Duitsch en Dietsch, dat is een handboeksken ten gerieve van den Duitschleerenden Vlaming. Iseghem, J. Dooms, 1884.

Dat men in de gestichten van Vlaamsch België de vreemde talen aanleert bij middel van het Fransch, is, hoe noodlottig dit stelsel ook zij, toch zoo algemeen, dat iedere poging, om met die dwaze handelwijze te breken, moet toegejuicht worden. De groote schuld is geenszins het gebrek aan goede schoolboeken: de Hoogduitsche Spraakleer van Ternest volstaat om dit te bewijzen; 't is veeleer de slechte wil, of hoe zal ik het heeten, de slentergeest, het ontzien der moeite om anders te doen dan men vroeger deed, die als ware oorzaak gelden. Daarbij schijnt alles aan te toonen, dat die staat van zaken niet in 't kort zal veranderen. Ons dunkt dan dat intusschen het meeste voordeel kan worden verkregen met rechtstreeks, zonder de tusschenkomst der leeraars, op de studenten te werken; met hun zoo een boek ter hand te stellen, dat het om zijn lagen prijs, gemakkelijkheid van formaat en duidelijkheid van inhoud, bij het hun aangewezen schoolboek kan genomen en met voorliefde bestudeerd worden. Aan die vereischten voldoet het bovengenoemde *Handboeksken*. Een overzicht van de verdeeling en den inhoud zal dit bewijzen.

Na eene korte aanwijzing over de *uitspraak*, geeft de schrijver, uitgaande van het beginsel dat de twee talen, Vlaamsch en Duitsch, zustertalen, dus nauw verwant zijn, een woordenstudie die deze verwantschap aanduidt, en den leerling spoedig aan het Duitsch gewoon maakt. Veel nut heeft dat in: hoe meer de leerling met de taal die hij bestudeeren moet eigen is, hoe min droog en nevelachtig de spraakleer hem voorkomt. De *Woordenstudie* gaat trapsgewijze op: eerst de Duitsch-Vlaamsche gelijkgeschrevene woorden; dan de Duitsch-Vlaamsche ww. met een klein verschil van schrijfwijze; en eindelijk de Duitsch-Vlaamsche ww. met merkelijk verschil. De methode volgens welke die vergelijking geschiedt is de echt taalkundige: vervolgens wordt getoond welke klanken en letters in beide talen overeenstemmen, welke algemeene verkortingen, verlengingen, verwisselingen dezelfde grondww. in de beide talen ondergaan, en dit laatste wordt op het einde van het boekje nog verder uitgebreid in eene studie over de enkele of dubbele letterverwisseling en de onregelmatige klinkerverwisseling.

Goede orde in de opklimming, soberheid van uitweiding en vooral duidelijkheid maken die studie gemakkelijker voor den leerling, die er zich dan niet alleen met nut maar ook met lust zal op toeleggen. Heeft hij dat gedaan, zoo staat de weg open voor de eigenlijke *Spraakleer*, en de moeilijkheden, die in de Duitsche spraakkunst niet ontbreken, zullen hem minder afschrikken. Vele dier moeilijkheden toch kan hij reeds in betrekking brengen met het vroeger aangeleerde; dan reeds zal hij genoeg Duitsch kennen om schrijvers te lezen en daar de onmiddellijke toepassing na te gaan van de regels die hem werden voorgehouden.

De spraakleer is kort, zooals het een *Handboeksken* past; doch de schrijver heeft wel verstaan dat die beknoptheid hier schadelijk zou kunnen wezen, en daarom voegt hij bij de spraakleer een overzicht van het *Duitsch Taaleigen*, dat als volledigiug van het vroeger gemelde recht welkom is.

Wij hebben misschien te lang gesproken over een eenvoudig *Handboeksken*, doch het heeft ons door degelijkheid van bewerking ten hoogste voldaan, en 't schijnt ons geroepen om de zoo verwaarloosde studie van het Duitsch, in onze colleges, met een krachtigen stoot vooruit te zetten.

G. Darrers.

ALBUM TAUREL—THEVENIN.

Prof. Jos. Alberdingk Thijm die dien ernstigen, hooggebouwden franschen kunstenaar, wien zijns vaders marseiliaansche bloed en krijgmansvuur ten oogen uit schitterde en uit de verbruinde gelaatstrekken sprak: André Benoît Taurel, Parijzenaar, en een der voortreflijkste leerlingen van Bervic, nog goed gekend heeft, schrijft als volgt in De Amsterdammer, »Weekblad voor Nederland«:

De leerling was zulk een meester waard, en Nederland mag er trotsch op zijn, dat A. B. Taurel in 1826 ten onzent de graveerkunst kwam vertegenwoordigen. Wanneer men J. W. Pieneman, J. A. Kruseman, L. Royer en A. B. Taurel zag optreden als organen der Koninklijke Akademie, dan behoefde

[1]) 1 vol. in-12 de 323 p. 1885. Parijs, E. Plon. Prix: 2 fr. 50.

deze instelling waarlijk niet verlegen te wezen met het figuur dat zij maakte.

De Heer Taurel had in 1818 de groote gouden medalje en een lauwerkrans bij *L'école des beaux-arts* behaald, aan wier verwerving de reis naar Rome en een vierjarig verblijf in die hoofdstad der kunstwereld verbonden was.

In 1819, 25 jaar oud, mocht hij van den Direkteur der »Académie de France« te Rome, Charles Thévenin, de beminnelijke dochter Mlle Claire in het huwelijk verwerven. Den 26en Juni werd eene lange tafel opgeslagen onder de tapijten, die aan de boomen van de Villa Médicis waren vastgemaakt, en de jonggetrouwden werden te gemoed getreden door de jeugdige kunstgenoten, met een Album, waar ieder hunner iets van zijn werk in had neêrgelegd.

Van de voortreflijkste teekeningen zijn die van den beroemden Ingres, die de Fransche kunst van David, langs Guérin, in de handen der nieuweren heeft overgebracht.

Wij hebben hier, van Ingres: het portret van Taurel, van zijn bruid (al in 1816 geteekend), van den Heer Thévenin, en bovendien eene teekening van zijne *Francesca Rimini*, die, als variant van de door Reveil gegraveerde schilderij een hoog belang aanbiedt.

De andere door 's Heeren C. Ed. Taurels etskunst hier te-rug-gegeven teekeningen zijn alle aan beroemde kunstenaars te danken. Men heeft er: het atelier van Bervic, door Henriquel Dupont; het profiel van Léon Cogniet, door hem-zelven en eene jachtnimf van den zelfden; een kompozitie *Pifferari* door Jean Alaux en dergelijke schilderachtige figuren van Léopold Robert: een landschap van Michalon: klooster nabij Frascati van A. Leblanc, en eindelijk een genrestukjen in de tuinen der Villa Medicis door Aimable Coutan.

Behalve deze prenten, waarbij vooral de portretten uitblinken door een trouwe uitdrukking van den geest en de manier der oorspronkelijke meesters, vindt men in dit album eenige hoogst belangrijke brieven, in volmaakt faksimilee weêrgegeven.

Ook zijn de *notices* over de verschillende kunstenaars en de toestanden van het eerste vierde dezer eeuw bewerkt met al den smaak en degelijkheid, dien men van den Heer C. Ed, Taurel gewoon is.

De 52 folio-bladzijden druks zijn met geen minder zorg bewerkt dan de afdruk der platen; terwijl het geheel in een eenvoudig smaakvolle rood-linnen portfeuille, met gouden lijnverciersel, vervat is.

De Heer Taurel kon zijn waardigen vader geen edeler gedenkteeken stichten en heeft tevens alweêr eenige gewichtige dokumenten geleverd voor de *histoire intime* der europeesche kunst.

Het werk is uitgegeven te Amsterdam bij de Heeren Buffa en Frederik Muller, in den Haag bij Boussod, Valladon & Co. (oudtijds Goupil)

Er zijn niet meer dan 125 exemplaren van getrokken.

In geen kunstbibliotheek mag het ontbreken. Het zal niet alleen tot de volledigheid, maar tot den luister er van grootelijks bijdragen.

Wij meenden geen betere hulde den Heer Taurel hier te kunnen betuigen dan met die beoordeeling van den Hoogleeraar Albertingk Thijm hier over te nemen.

Ook dit werk zal eene der bijdragen zijn bij onze *Intellektueele Hulde aan Paus Leo XIII.*

Histoire littéraire de l'Ordre des Prémontrés.

De Eerw. *P. Louis de Gonzague* heeft reeds uitgegeven:

1o. Abbayes Norbertines de France;

2o. Les écrivains de l'Ordre de Prémontré;

3o. Album de Frigolet et de Storrington. Hij wijdt thans zijn leven aan eene *Histoire littéraire de l'Ordre des Prémontrés*: jaren levens en tal van reizen door Europa ter nasporing der noodige materialen hebben reeds zoo veel kant en klaar gemaakt, dat men dit werk op 7 of 8 volumes kan berekenen. De eerste volume ging reeds voor maanden ter pers, (Paris, Soc. gén. de Librairie Catholique.) Nu weet men hoe groot een rol in Europa gespeeld werd door deze gedurende zoo vele eeuwen wereldberoemde orde;

Ook dat de groote Stichter, de Heilige Norbertus een zoon van onze grenzen, van Santen, in het hertogdom van Kleef, was;

Ook dat de Nederlanden zoo rijk waren aan Norbertijnen, kloosters en abdijen, zooals Averbode, Postel, Tongerloo, Bernen, Groningen, 's Gravenhage, Arnhem, Leyden, Leeuwarden, Maastricht, Nijmwegen, Roermond, Sittard, ondere andere steden kunnen getuigen.

Ook dus voor ons in het bijzondere belooft dat werk bijzonder belangwaardig te zijn.

Modern Scientific Views and Christian Doctrines compared. Bij Rev. John Gmeimer, professor in the Theological Seminary at St. Francis, Milwaukee Co. Wis. Milwaukee: J. H. Yewdale.

Moeielijk zal men in de Engelsche taal eene betere verhandeling in betrekkelijk zeer weinige bladzijden (212 kl. 8o.) vinden over tal van moeielijkheden die men ontmoet op het gebied der sterrenkunde, der geologie, der paleontologie, der biologie, der psycologie en der evolutie-theorie, mogelijk iets beters over het onderscheid van »sensation« en «intelligence«.

Ook op dit werk mag vrij worden gewezen, als alweer een nieuw betoog, dat de godsdienst niets heeft te vreezen van waarlijk wetenschappelijke navorsching en onderzoekingen; eene waarheid pas nog met zooveel kleur uitgesproken, door Lord Rayleigh, den President van de Britsche Vereeniging ter bevordering van wetenschap, in zijn schrijven aan de vergadering te Montreal.

Van de *Harmonia entre la ciencia y la Fe, ensayo escrito por el P. Miguel Mir*, is een tweede, gewijzigde en vermeerderde uitgave verschenen te Madrid; in 8o. 488 blz. 6 pes. 50 cent.

Reisebilder aus Schotland von *Alexander Baumgartner*, S. J. Mit einem Titelbilde, 15 in den Text gedruckten Holzschnitten und 16 Vollbildern. gr. 8o. (XII u. 316 S.) M. 5.—; in eleganten Original- Einband: M. 8.—. Herder, Freiburg.

Wat Schotland tot een uitverkoren land der moderne

toeristen heeft gemaakt, is behalve zijn eigenaardige door zeldzame vormen boeiende natuurschoonheden, de tooverkracht der romantiek, welke aan die heerlijke landdouwen eigen is. De romantische geschiedenis van het Schotsche berg- en kustvolk, door Ossians heldenzangen verheerlijkt, de middeleeuwsche Sagen en geschiedenis, de poëzie en de kunst, welke zoo duidelijk spreken in de ontelbare burchten, kasteelen, kerk- en klooster-ruïnen, de Schotsche heide, zoo stil en lieflijk, de hooglanden, met hunne bekoorlijke dalen, hunne schilderachtige ravijnen en meren, de wilde westkust met hare uitgebreide eilandengroep, waar de basalt- en graniëtrotsen reeds sinds duizenden jaren de golven des Oceaans trotseeren en met zijne branding spotten, het rijk om welks bezit in de middeleeuwen Picten, Scotten, Denen, Noren, Angelsaksers en Noormannen afwisselend gestreden hebben, van waar voor meer dan 1000 jaren een heldenschaar christelijke mannen vertrok om het kruis in het Druïdenwoud der wilde stammen te planten, dat is »*Auld Scotland*«, zooals de geestige, de ervaren, de taal in zeldzamen graad beheerschende pen van Baumgartner het beschrijft. Wat wij al aanstonds bewonderen is het meesterschap van den schrijver in het schilderen van landschaps-schoonheden, en de kunst, van zijn eigen gedachten en ondervindingen nu eens op ernstige dan weder op humoristische, ook wel op satirische wijze in zijne mededeelingen in te lasschen. Het boek heeft voor den katholieken lezer nog een zeer speciaal belang, door de beschrijving van de godsdienstige toestanden van het schoone Schotsche land. De schrijver schenkt ons een beeld van het katholiek verleden van Schotland, van Columba tot den bloei van het Katholicisme in de middeleeuwen, waarvan de ruïnen van oude Kathedralen en kloosters zulk een sprekend getuigenis geven. Daarbij wordt natuurlijk ook gedacht aan die heldhaftige opvolgers van Columba, die in den tijd, toen het Katholieke Geloof door de overwinningen van het Puritanisme in de meest afgelegen bergen en op de eenzaamste eilanden gedreven werd, onder aanhoudend levensgevaar, als het opgejaagde wild rondtrokken, om de laatste overblijfselen van het Katholicisme te redden. Ook aan den tegenwoordigen tijd, waarin de Katholieke Kerk in dit land aan het begin eener tweede lente staat, wijdt de geliefde schrijver zijne bizondere aandacht.

Van harte wenschen wij, dat ieder, die zin voor godsdienst, kunst en wetenschap bezit, dit actuëele boek ter hand neme. In droeve uren — en wie heeft die niet in onze dagen — verschaft zulk een lectuur een ware lafenis, een heerlijke verkwikking. En deze ontspruit niet slechts uit ongebonden maar ook, wellicht nog in hooger mate, uit het gebonden woord des geleerden schrijvers. De lyrische zangen, die hem uit het harte zijn gevloeid, zijn als kostbare parelen, welke over het glansrijke weefsel van de behandelde stoffe zijn gestrooid.

De Engelsche pers is uitbundig in haren lof over dit nieuwe geestesproduct van den geleerden Jezuïet. De *Dublin Review* o. a. aarzelt niet te zeggen: «Weinig in getal zijn de Schotlanders van geboorte, die zouden kunnen uitweiden over Schotlands geschiedenis, poëzie en bouwkunst met zulke uitgebreide en degelijke kennis en kunde als hier door P. Baumgartner worden ten toon gespreid. Derhalve kunnen ook wij dit bij uitstek goed geschreven werk aanbevelen.«

Wat ons betreft wij zouden iedereen, die Schotland verlangt te kennen of voornemens is dit land te bezoeken, den raad geven, *Baumgartners Reisebilder* zich aan te schaffen. Betere cicerone zal hij moeilijk kunnen vinden.

Dr. L. v. H.

Nach Ecuador. Reisebilder van *Joseph Kolberg*. Dritte umgearbeitete und mit der Theorie der Tiefenkräfte vermehrte Auflage. Mit 122 Holzschnitte, 15 Tonbildern und einer Karte von Ecuador. Freiburg, Herder.

't Zal moeite kosten om degelijker, leerrijker en belangwekkender reisbeschrijvingen te vinden dan die van *Joseph Kolberg*. Wij achten het bovenvermelde werk zelfs hooger dan *Von Humboldts* berichten omtrent de Aequinoctiaallanden. De moeilijkste vraagstukken der geologie en meteorologie, der zeevaartkunde, klimatologie en van het vulcanisme worden op zulk eene eenvoudige en duidelijke wijze behandeld, dat zij zelfs voor een leek op deze terreinen zeer goed verstaanbaar zijn. Het jongste werk van den beroemden *Kolberg* is eene rijke bijdrage tot de studie der geophysiek, botanie en zoölogie, voor de anthropologie en ethnographie, voor de statistiek en de geschiedenis der beschaving. Bij volmaakte, men kan gerust zeggen classieke voorstelling, en bij alle wetenschappelijke eruditie vergeet de schrijver niet ook van de bovenaardsche bestemming van den mensch te gewagen. Daardoor stijgen deze »*Reisebilder*« zeer hoog in waarde. Want verreweg de meeste nieuwere reisbeschrijvingen lijden aan de eenzijdigheid, dat zij de schepselen beschrijven zonder te letten op de betrekking van hun schepsel tot den Schepper, ja zelfs te dikwerf door de vergoding van den mensch niet weinig bijdragen tot hoogst ergerlijke goddeloosheid.

Zonder den rijken inhoud verder te bespreken, bepalen we ons de titels der hoofdstukken te noemen en laten het aan den lezer over zich van de waarde van dit uitmuntende boek zelf te overtuigen. Ziehier den inhoud:

1. *Das Schiff und der Ocean.* 2. *Aus meinem Tagebuch.* 3. *St. Thomas.* 4. *Von St. Thomas bis Colon.* 5. *Die Landenge von Panama.* 6. *Der stille Ocean.* 7. *Tumbes und die Bai von Guayaquil.* 8. *Guayaquil und die Küste von Ecuador.* 9. *Die Reise auf dem Guayas.* 10. *Der Ritt durch den Urwald.* 11. *Ueber den Chimborazzo.* 12. *Riobamba.* 13. *Vater Vulkan und seine Cyclopen.* 14. *Die Katastrophe von Harra.* 15. *Die Kordilleren von Ecuador.* 16. *Die Hochebene von Ecuador.* 17. *Der Cotopaxi.* 18. *Quita.*

Dit werk mag in geen groote bibliotheek ontbreken. Inhoud en uiterlijk maken het bizonder geschikt voor schoolbibliotheken, schoolprijzen en feestgeschenken.

Dr. L. v. H.

Glaube und Leben. Von einem Priester der Gesellschaft Jesu. Regensburg. Fr. Pustet, 1885.

De uitspraak, dat wij leven in een tijd van ongeloof, is zoo dikwijls herhaald, dat zij het nieuwe en pikan-

te geheel en al verloren heeft. Niettemin blijft de waarheid er van verschrikkelijk. De geest van ongeloof is doorgedrongen in alle lagen der maatschappij, en zoozeer doet hij overal zijn invloed voelen, dat zelfs geloovigen er niet altijd vrij van blijven. Zonder het misschien te willen of te beseffen weigeren velen aan het geloof de plaats, die het toekomt. Alvorens van de Kerk (want sprekend van geloof bedoelen wij ons Katholiek geloof) eene waarheid aan te nemen, eischt de goede toon eerst een onderzoek of die waarheid aannemelijk is of niet: natuurlijk een fout tegen het onfeilbaar gezag der Kerk. In het leven, vooral in het openbare, meenen velen het geloof geheel en al buiten rekening te mogen laten: wat heeft ook het geloof met het leven te maken! Toch is alleen door het geloof de wereld te redden; toch moet het geloof ons heilig zijn boven alles; daarvoor mag geen offer te groot zijn. Wie eenmaal door het doopsel in de Katholieke Kerk is opgenomen, moet overal Katholiek zijn, hij moet zich ten volle onderwerpen aan het geloof en zich in alles zoowel in zijn bijzonder als in zijn openbaar leven alleen daardoor laten geleiden.

Van het allergrootste gewicht zijn dus de vragen: wat is het Katholieke Geloof; wat gebiedt het; in welke verhouding staat het tot het leven van den Katholiek; hoe moet deze zich regelen naar deszelfs geest en voorschriften? Op deze vragen geeft de schrijver van bovenaangekondigd werk (een boekdeel van bijna 600 bladz:) het antwoord, en wel, gelijk hij zegt, een »dogmatisch-wetenschappelijk antwoord«. Moetdit laatste daarom iemand, die niet dogmatisch-wetenschappelijk is ontwikkeld, weerhouden het boek te openen? Volstrekt niet. Want hoewel de schrijver toont een geleerde te zijn, die zich én in dogmatiek, én in moraal thuis gevoelt, toch heeft hij hier niet wat men noemt een geleerd werk voortgebracht. Wie een gezond verstand bezit, zal het niet te zwaren kost vinden. Het ligt onder het bereik van een ieder, die den catechismus van Deharbe vatten kan.

Wat de schrijver hoofdzakelijk wil behandelen, is de toepassing van het geloof op het leven. Doch om dit degelijk te doen, moest hij eerst bewijzen het feit eener goddelijke openbaring, en de redelijkheid en noodzakelijkheid haar geloovig aan te nemen; ook moest hij aantoonen, waar die goddelijke openbaring bewaard wordt: hij had dus te spreken over de Kerk, over hare goddelijkheid, hare roeping, hare onfeilbaarheid. Dezen grondslag legt hij in het eerste deel, om daarop in zijn uitgebreider en gewichtiger tweede deel voort te bouwen. Hier vat hij zijne taak zoo ruim mogelijk op. En daartoe was gelegenheid. Wie in het algemeen wil handelen over het geloof, zooals het zich moet uitdrukken in het leven, kan zeer veel punten aanraken; en zoo hij wetenschappelijke bewijzen gaat aanvoeren, kan hij de gansche geloofs- en zedeleer doorloopen. Vele, zeer vele en natuurlijk zeer nuttige zaken worden dan ook in het werk voorgedragen en die, welke den schrijver van bijzonder belang toeschenen, met groote uitvoerigheid; terwijl eene goede indeeling zorgt, dat alles op zijne plaats staat. In eene eerste afdeeling over den invloed van het geloof op het Christelijk leven in het algemeen toont hij aan, hoe het geloof voor den christen is en zijn moet. Bij de beschouwing van dien invloed in het bijzonder kunnen wij ons den mensch in twee toestanden denken, ofwel in Staat van zonde, ofwel in Staat van genade; zoodat de dubbele vraag rijst, welke invloed het geloof uitoefent op de rechtvaardiging van den mensch, welke op den mensch, die reeds gerechtvaardigd is. Doch bij de beantwoording dezer laatste vraag moet men de verschillende betrekkingen, waarin de mensch geplaatst is, in het oog houden. Daarom gaat de schrijver in afzonderlijke hoofdstukken den invloed na van het geloof op het leven des christens in zijne verhouding tot God, tot de Kerk, tot zich zelf, tot het huisgezin, tot andere menschen, en tot de wereldlijke overheid: overal de plichten voorhoudende, die het geloof den christen oplegt, met de heilzame en gelukkige gevolgen, die daaruit voortvloeien. Mochten christenen zoo naar het geloof leven, als de Eerw. schrijver in zijn werk voorstelt. Dan zou het ongeloof zulke betreurenswaardige vorderingen niet maken, en de wereld zou wat gelukkiger zijn dan thans. Wij wenschen daarom den schrijver van harte toe, dat zijn werk niet weinig zal bijdragen om bij de menschen de overtuiging diep te vestigen, dat de wereld alleen te redden is door het leven uit het geloof.

H.

De Spaansche Academie en José Zorilla.

Een der hoogst gevierde dichters van het tegenwoordige Spanje is José Zorilla. Op den eersten Zaterdag van Junimaand jongstl. te 2 uur, werd hij als nieuw benoemd lid in de Spaansche Academie te Madrid, met veel plechtigheid ontvangen. Het mocht wel: reeds in 1848 werd hij tot lid dier Academie benoemd, maar hij ging niet bezit nemen van zijn zetel, die dan ook weldra als vacant beschouwd en aan een anderen toegewezen werd. Zorilla leefde te Parijs van 1847 tot 1855. Later volgde hij Keizer Maximiliaan naar Mexico om er het ambt van voorlezer te vervullen. In zijn vaderland teruggekeerd zocht hij zoo veel mogelijk van alle politieke invloeden verwijderd te blijven. Inmiddels vormden de scheppingen van zijn dichtersgenie meer dan 40 boekdeelen, rijk aan verbeeldingskracht, oorspronkelijkheid en welluidendheid. Als lierdichter en als dramadichter heeft hij zijne meest onverwelkbare lauweren veroverd. Laten we hier slechts noemen van zijn gedichten: *La fé y la Poesia*, *La leyenda de los Tenorios* en *Granada*; en van zijn dramas: *El Zapatero y el Rey*; *Sancho Garcia; El Alcalde Rouquillo; El Punal del Godo.* Gelijk Vondels Gijsbrecht van Amstel ten ontzent wordt opgevoerd in de dagen van Kerstmis en Driekoningen, zoo wordt thans in Spanje elk jaar omstreeks Allerheiligen in de voornaamste schouwburgen des lands, 14 dagen lang, opgevoerd de *Don Juan Tenoris* van José Zorilla.

Zorilla is dan nu ten tweeden male gekozen tot lid der Madridsche Academie, en heeft thans ook bezit willen nemen van zijn zetel. Het aantal der genoodigden was zoo groot, dat het lokaal der Academie niet groot genoeg was; weshalve nu de groote gehoorzaal der Universiteit hare deuren moest open stellen. De plechtigheid werd voorgezeten door Z. M. den Koning, aan zijne zijde hebbende Koningin Izabella en de Koningin—Moeder, Christina. Ook waren er bij te-

genwoordig de President van den Raad, de Ministers van Onderwijs, van Financiën en van Oorlog.

Wat sedert *Gonzalez Bravo* niet meer gebeurd was, gebeurde nu weer, het nieuwe lid las tot intreerede een stuk in verzen voor. De Markies de Balmar antwoordde op de rede van den nieuw-benoemde, en het was de Koning zelf, die den dichter de medaille van Academielid omhing en eene toespraak hield, waarin Z. M. den lof van den dichter verkondigde.

Zelfs heeft de Kamer, met 256 stemmen tegen 6, den dichter een pensioen van 6,000 *pesetas* toegekend. Zoo weet men in Spanje buitengewone verdiensten, ook in het gebied der Letteren verworven, te erkennen en te bekronen. *Wie wil hier een vergelijking instellen tusschen ons Nederland en Spanje?*

J. W. Br.

De veldmaarschalk Vogel van Falkenstein

is als ware christen gestorven, op Paaschmaandag, in zijn kasteel van Dolzig. Hij was geboren den 5den Januari 1797 en bestemde zich voor den geestelijken stand; maar in 1813 trad hij als vrijwilliger in militairen dienst om te strijden ter verlossing van Duitschland uit de tyrannie van Napoleon. Sinds bleef hij in militairen dienst en was er de mededinger van Maarschalk von Moltke. De leiding die hij aan den oorlog van 1866 gaf, wordt gehouden voor een der schitterendste veldtochten, die bij mogelijkheid kunnen gedacht worden.

Hij, veldmaarschalk, was ook een der ijverigste voorstanders en bevorderaars der christelijke kunst, gedurende geheel zijn leven: hij is de stichter en was de directeur van het instituut voor schilderkunst op glas, te Berlijn tot stand gebracht door Koning Frederik Wilhelm IV.

Mededeelingen.

Over Melati van Java's roman *Alda Renzoni*, door Leo van Heemstede in het Duitsch vertaald en bij Bachem te Keulen verschenen, wordt gunstig in het laatste nummer van *Das Magazin* gesproken. Er wordt o. a. gezegd: »Wir haben hier einen Roman ganz ungewöhnlicher Art vor uns: im ersten Teil eine interessante Holländische Familiengeschichte, zum andern einen Künstler-Roman voll Glut und Leidenschaft. Im Ganzen verbinden sich planvoller Aufbau und spannende Handlung mit vorzüglicher Zeichnung der Charactere. Ein eigentümlicher Reiz liegt in den Holländischen Familien-geschichten.«

Door den heer Ubaghs, te Maastricht, is op Wetenschappelijk gebied een merkwaardige vondst gedaan. Nadat reeds vroeger overblijfselen van den *Megalosaurus Bredai* en van den *Orthomerus Dolloi* in de Maastrichtsche krijtlagen zijn gevonden, welke overblijfselen thans in het Britsch Museum te Londen worden bewaard en door prof. Seely zijn beschreven, heeft de heer Ubaghs vóór eenigen tijd een dijbeen van 55 cM. lengte ondekt, dat zeer veel overeenkomt met dat van den *Iguanodoor Bernissardensis*, vóór twee jaren te Bermissan gevonden. Dit dijbeen is vooral hierom merkwaardig, omdat het de aanwezigheid eener derde soort *Dinosaurius* in de formatie bij Maastricht doet vermoeden.

Onder de merkwaardige werken, welke de Italiaansche Regeering uit de boekerij van *Lord* Ashburnham heeft teruggekocht, is ook een verzameling handschriften van Napoleon I, of liever van den jongen student en officier Bonaparte. Daaronder zijn vijftig schrijfboeken vol met opstellen en uittreksels van schrijvers, uit de dagen zijner studiën te Brienne, met romans, verhalen enz.; zijn briefwisseling met Paoli, zijn aanstelling tot kapitein, geteekend door Lodewijk, XVI enz.

Door *Lord* Roseberry werd voor deze handschriften, welke in de zalen der *Laurenziana* te Rome zijn tentoongesteld, *f*25,000 geboden. Volgens *Figaro* zou er kans zijn, dat zij door de Fransche Regeering aangekocht zullen worden.

Onder de nagelaten geschriften van Goethe, welke thans door Scherer en Loepez onderzocht worden, ontdekt men telkens nieuwe merkwaardigheden.

Uit 's dichters jeugd vond men er het handschrift van den *Ewigen Juden*, *Götz*, een aantal onuitgegeven samenspraken enz.; uit den Italiaanschen tijd het handschrift van *Iphigenie* van *Tasso*, verscheidene van de *Römischen Elegien*, de *Venetianischen Epigramme* en nog menig tot dusver onbekend puntdicht. Uit later dagen het handschrift van *Hermann und Dorothea*, de eerste ontwerpen van de *Achillais* en zelfs een ongedrukten zang van dit gedicht. Voorts is er een proef eener vertaling van den *Ilias* in hexameters, de *West-östliche Divan* in handschrift, met datum-opgaven en een menigte onuitgegeven *Xenien*, puntdichten, minnedichten enz.

De dagboeken omvatten de jaren 1776 tot 1782 en 1796 tot 1832, de laatste woorden dagteekenen van een week voor Goethe's dood. Van 1817 tot 1832 is ieder jaar door vier folio deelen vertegenwoordigd!

Ook de brieven, waaronder ook die aan Christiane Vulpius, bevatten veel belangrijks. Uit een gevonden tooneelbewerking van den *Faust* blijkt, dat Goethe het voorspel in den Hemel op het tooneel gebracht wenschte te zien, en dat bij sommige gedeelten muziek-begeleiding moest zijn.

De rijke voorraad is nog lang niet geheel doorzocht en de onlangs gestichte *Goethe-Gesellschaft* heeft vooreerst werk genoeg.

De Göthe-Monographie van Alexander Baumgartner gaat ook met rassche schreden vooruit.

Het schilderijen-museum te Berlijn heeft nu eene schilderij op hout verworven, welke de geboorte van Christus voorstelt en deel uitmaakte van het vermaarde altaarstuk der hoofdkerk te Sienna, dat in 1310 door Ducio di Buoninsegna geschilderd werd.

Te Schwerin is dezer dagen een borstbeeld van den toondichter Kücken onthuld, in den tuin vóor het huis waar hij gewoond heeft.

In Duitschland zijn ter perse de gedenkschriften van Franz List, die niet minder dan 6 boekdeelen

zullen beslaan en natuurlijk een schat van bizonderheden zullen brengen.

Bij het graven aan de nieuwe *Via del Statuto* te Rome, heeft men dezer dagen een goedbewaard gebleven kleinen tempel gevonden, die gewijd was aan den eeredienst van den Perzischen zonnegod Mithra. Deze eeredienst werd eerst in 67 vóór Christus te Rome ingevoerd.

Door den Italiaanschen minister voor openbaar onderwijs is besloten, de handschriften van Leonardo da Vinci, welke zich in Italiaansche verzamelingen bevinden, door den druk openbaar te maken en de uitgaaf er van aan de *Academia dei Lincei* op te dragen. Koning Umberto heeft uit eigen middelen eene som van 25,000 lire bijgedragen voor dezen arbeid, die met overvloed van platen, met facsimile's enz. zal worden opgeluisterd en binnen tien jaren voltooid moet worden.

Het eerste woordenboek van de Laplandsche taal in het Noorweegsch en het Latijn is te Christiana verschenen. De laatste studiën over genoemde taal dagteekenen van de vorige eeuw en waren zeer onvolkomen.

In Japan is thans een Japansch woordenboek uitgegeven, in latijnsche letters gedrukt, te gelijk met een aantal evenzoo gedrukte schoolboeken. Een en ander is het gevolg van een geruimen tijd geleden door de Japansche Regering genomen besluit, welke een einde wilde maken aan de zelfs voor de Japanneezen niet geringe moeilijkheid om de letter- of woordenteekens van hunne taal eenigszins volledig te leeren kennen. De samenstelling van dat woordenboek, volgens regels voor het schrijven der Japansche taal in latijnsche letters, was opgedragen aan eene commissie van 4 Japaneezen 2 Europeanen.

De in Amerika wonende Engelschman Noble heeft zich gedurende twee jaren gewijd aan de bewegingen der Nihilisten in Rusland en heeft thans als vrucht daarvan een werk in het licht gegeven, onder den titel: »*The Russian revolt*«. Prijs 1 dollar.

Inhoud van Tijdschriften.

Revue du Monde Catholique. 1er Juillet, I Inquisition d'Espagne, par Th. Malley S. J. — II. La guerre au Tonkin, par G. de Gangler. — III. Le mariage selon le code civil, par Coquille. — IV. Les finances de l'ancien régime et de la révolution, par Antonin Bondelet — V. Le secret d'un père (fin,) par Olivier des Armoises. — VI. Revue littéraire. — Voyages et variétés, par Ch. Legrand. — VII. L' exposition universelle d' Anvers de 1885.*** — VIII. Chronique générale, par A. Loth. — IX. Memento chronologique, par Ch. de Beaulieu.

Revue catholique des Institutions et du droit. Juillet. Le Concordat (10e et dernier article), par G. Desjardins. — II. Les décrets du 29 mars 1880 et les congrégations religieuses devant le tribunal des conflits (suite et fin), par F. Cantel. — III. Considérations sur les devoirs de la famille, de l'Eglise et de l'Etat en matière d'enseignement (1er article), par P. Cousseyroux. — IV. Des attributions du Juge dans une cause de divorce, par G. Théry. — V. Le droit des gens dans l'antiquité, par A. Gairal. — VI. Chronique du mois. — La loi électorale. — La loi de recrutement. — Les élections prochaines. — Le traité avec la Chine. — L'amiral Courbet. — Le gouffre financier. — Persécution religieuse. Les scandales républicains. — L'enseignement laïque. — La question de la Légion d'honneur. — Triomphe de saint Grégoire VII. — Rome et l'Italië. — Congrès d'Anvers. — Déroute du libéralisme en Autriche. — Lord Salisbury. — Prusse. — Congrès de Lyon, par A. Desplagnes. — VII. Bibliographie. — De l'honneur, réflexions d'un prisonnier (H. Savatier, par Claudio Jannet. — Œuvres (judiciaires, par (Ernest Picard,) C. J. — Powszechna Notaryatu, par Adam Niemirowski, — Wladimir Pappafava. — De Facultate docendi seu de Scholis Institutiones Juridicæ (A. Jansen,) par J. Crozat.

Revue des questions historiques. Juillet. I. Saint Grégoire VII. — Dernières années de son pontificat, par M. l'abbé Delarc. — II. Les abbés au moyen âge, par dom François Chamard, bénédictin. — III. L'histoire de l'ancien Mexique. — Les antiquités mexicaines du P. D. Duran, comparées aux abrégés des P. P. J. Tobin et J. d'Acosta, par M. E. Beauvois. — IV. La première conquête de la Franche-Comté (1668), par M. L. Sandret. — V. Mélanges: Le caractère de Coligny, par M. D. d'Aussy. — La correspondance de Chapelain, par M. Léonce Couture. — L'opposition sous les Césars, de M. Gaston Boissier, par M. Paul Allard. — Le caractère de Guillaume Le Roux, par M. le vicomte Rioult de Neuville. — La chronique des derniers rois de Tolède, par M. le Comte De Puymaigre. — VI. Courrier anglais, par M. Gustave Masson. — VII. Chronique par Marius Sepet. — VIII. Revue des recueils périodiques, par M. Fr. De Fontaine. — IX. Bulletin bibliographique.

Revue Générale. Juillet. — I. La laïcisation des hospices et des hôpitaux, par Ch. Woeste. — II. Afrique australe — Transvaal et Zoululand. — III. Du plan des études classiques, par Arthur Richard. IV. Retour au foyer, nouvelle, par Kraszewski. — V. Les colonies européennes en Afrique, par M. Joores. — VI. Charles Rogier, par M. O. Delmer. — VII. Le choléra, recherches. — VIII. Lettres de Paris, par Dancourt.

Revue de l' Art Chrétien, publiée sous la direction d'un comité d'artistes et d'archéologues. XXVIIIe année. T. III, 2de livr. (Société de St. Augustin, Desclée, de Brouwer et Cie.) — Le Symbolisme chrétien au IVe siécle, d'après les poèmes de Prudence [2e et dernier art.), par Paul Allard. p. 139. — Le beau esthétique et l'idéal Chrétien par le Bon Jean Bethune de Villers. p. 159. — Broderies et tissus, conservés antrefois à la cathédrale d' Angers (2e art.) par L. De Farcy. p. 168. — Anciens ivoires sculptés (2e art.) par Ch. De Linas. p. 185. — Crosse, Mître et Châpe offertes à Mgr. Freppel, évêque d'Angers, par L. De Farcy. p. 193. — Correspondances — Nouvelles. p. 202. — Travaux des sociétés savantes. p. 232. — Bibliographie. — Index bibliographique. — Chronique. —Necrologie. — Questions et Reponses. 241. — Planche V. Crucifix de la cathédrale de Léon. Face. — Planche VI. Crucifix de la cathédrale de Léon. Revers. — Planche VII. Crosse offerte à Mgr. Freppel. — Planche VIII. Mitre offerte à Mgr. Freppel. — Planche IX. Chape offerte à Mgr. Freppel. — Planche X. Miniature du terrier de l' Évêché d' Avignon. — Vignettes intercalées dans le texte.

Snelpersdrukkerij van Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 6. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar ƒ 3, *franco* per post ƒ 3,25 voor België ƒ 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD: Ons feestplan tot hulde van Paus Leo XIII. *J. W. Br.* — De regesta van Paus Leo X. — De taal der Nederlandsche Geschiedschrijvers. The revolt of the Netherlands. Luther. *P. v. B.* — Janssen's Geschichte des Deutschen Volkes. *Dr. L. v. H.* — Het Boekwerk Saint-Francois d'Assise. *J. W. Br.* — Tag- und Nachtstücke van Rudolf Friedrich Grafen von Schack. — Homiletik als Anweisung den Armen das Evangelium zu predigen. Dr. *L. v. H.* — Le Capitaine Phébus. — Sammlung historischer Bildnisse. Dr. *L. v. H.* — Anvers et ses faubourgs. — Mededeelingen. — Inhoud van Tijdschriften.

Ons feestplan tot hulde van Paus Leo XIII

heeft het beste onthaal genoten bij de centrale Commissie uit Italië, tot wie Paus Leo XIII zijn goedkeurend en zegenend schrijven van XXIX Juni jl. richtte. Van den President dier centrale commissie ontvingen wij de warmste gelukwenschingen en — dit zeggen wij alleen ter wille van de goede zaak — onze brief van bijna 5 kolommen druks, werd in het maandelijksch tijdschrift *il Giubileo Sacerdotale del Sommo Pontefice Leone XIII*, Anno 1. — Fasc. II. — Agosto 1885, medegedeeld, onmiddellijk na het aangewezen schrijven van Z. H. Paus Leo, onder het opschrift van: *Le Scienze e le Arti nel Giubileo Sacerdotale del S. P. Leone XIII.* Blz. 59—63.

Ook in Duitschland is ons voorstel met genoegen vernomen. Het wereldberoemde Maandschrift *Stimmen aus Maria-Laach*, in zijne aflevering van Augustus, blz. 218, vertaalt een gedeelte van het art. van »De Wetenschappelijke Nederlander«, geeft de namen op van de lijst der medewerkers te Amsterdam en schrijft dan als volgt:

»Die Katholischen Schriftsteller, Dichter und Journalisten könnten wohl unschwer ein passendes Festalbum und eine dasselbe begleitende Sammlung von Schriften zusammenbringen, welche ihrer Thätigkeit für die kirchlichen Interessen Ausdruck geben.

Maler, Bildhauer, Architekten würden gewiss mit Freuden die Gelegenheit ergreifen, ihre Begeisterung für die religiösen Ideale zu bethätigen — und in Bezug auf »Kirchenschmuck« und »Kirchenmusik« hat Deutschland selbst in den Jahren der grössten Bedrängniss so viel Treffiches geleisstet, das eine Auswahl des Schönsten, dem gemeinsamen Vater Aller sicherlich die herzlichste Freude bereiten würde.«

Insgelijks hebben wij reeds uit *België*, uit *Frankrijk*, uit *Spanje* de heerlijkste adhaesiën ontvangen. Daarover wel eens later.

J. W. Br.

De regesta van Paus Leo X.

De 2e en de 3e aflevering zijn verschenen. Ze gaan van No. 2349 tot 6036 en bevatten de documenten van het eerste jaar van dat roemrijk Pontificaat. Deze documenten gaan van 1o Mei 1513 tot 1o Januari 1814.

Men vindt hier de bewijzen van de zorgen der Pausen om de oorlogen tusschen de Christen vorsten tot vrede te brengen (3091, 3406, 4092, 5709), alsook om een nieuwe kruistocht tegen de Turken te doen ondernemen (4347, 4348, 4370, 4545, 5839, 5973, 5984.)

Muzelmansche zeeroovers maakten zich destijds niet zelden meester van Christen kustbewoners en vraagden menigwerf een losprijs dien de Chisten bloedverwanten niet konden bijeenbrengen. Aan wie dan bijdroeg om die Christen gevangenen of slaven vrij te koopen, verleende de Paus overvloedige aflaten (3471, 4559, 5056, 5261, 5500, 5585.)

Andere documenten getuigen de bezorgdheid des Pausen voor de hospitalen en andere vrome stichtingen (2708, 3214, 3444, 3558, 3844, 5176, 5503, 5867 enz.)

Wat die Leo deed voor wetenschap en kunst is algemeen bekend, al wordt er verschillend over geoordeeld. Men vindt hier Bullen en Breven voor de Universiteit van Leuven (4557, 4558) voor die van Weenen (3589), van Bologna (5686), van Rome (5265).

Om de studie der grieksche letteren te bevorderen werden pogingen gedaan om de geleerde Grieken naar Italië te troonen (3979).

Om de groote piliglotte Complutenser Bijbeluitgave van Cardinaal Ximenes tot hulp te zijn werden de codices der Vaticaansche Bibliotheek verstrekt (4263) en voor die Bibliotheek werden nieuwe beschikkingen gemaakt (4202). Wat al documenten ook betreffende de Geestelijke Orden.

de Franciscanen (3412, 3800, 4416, 5105;
de Minimen (2448, 3531, 3532, 3756),
de Predikheeren (4570, 4697, 5447),
de Erimiten van S. Augustinus (2604, 3120, 3121, 4138, 4154).
de Karthuisers (5494, 5776, 5825),
de Camaldulen, (3493),
de Carmelieten (2723, 3484, 4495),
de Cisterciensers (5608),
de Benedictijnen (2458, 3707, 3724 enz.)

Ook voor wie verbonden waren aan de Roomsche Curie werden tal van documenten uitgevaardigd, (4328, 4501, 4682, 4850, 5674, 5736, 5840, 6031).

Het welzijn der kerkelijke Staten was insgelijks het voorwerp van voortdurende toewijding. Onder de vele desbetreffende stukken, wijzen wij alleen op 2988 en volg. en op 5847; daar dit laatste de droogmaking der Pontijnsche moerassen geldt: en op 3792 tegen het duël.

Wij hebben veel niet eens aangestipt, en desniet-

temin wat een rijkdom van documenten in deze twee afleveringen. Moge alras een volgende verschijnen.

De taak der Nederlandsche Geschiedschrijvers.

Geen rechtschapen man mag zich de ooren stoppen voor de stemmen der waarheid, voor de getuigenissen van ooggetuigen, voor de bevestigingen der tijdgenooten voor de documenten die in onze dagen uit al de naburige landen, ja, uit alle archieven van Europa aan het daglicht komen betreffende de mannen en de feiten der XVIe eeuw in onze Nederlanden.

Ter aansporing tot verdediging, waar waarheid en recht verdediging toelaten of vergen, wijzen wij op eenige werken die in den laatsten tijd verschenen zijn. Begonnen zij dan met:

The revolt of the Netherlands. By Wilfrid C. Robinson. London. Washbourne.

Met groote zorg, kunde, oprechtheid en een goed onpartijdig oordeel heeft in het genoemde werk de genoemde schrijver onderzocht en verhaald èn de oorzaken, die tot den opstand der Nederlanden leidden, èn de gebeurtenissen, die dien opstand kenmerken. Het tijdvak dat hij tot onderwerp koos, is de tweede helft der XVIe eeuw.

Een beknopt overzicht van wat de schrijver behandelt en een kort oordeel over zijn werk levert ons *The Month* in een pas verschenen aflevering van dit jaar.

»De noordelijke landen van Europa waren afgevallen van het geloof, de zuidelijke daarentegen hadden het geloof bewaard. De Nederlanden waren verdeeld in Noord- en Zuid-Nederlanden: ook hier vielen de Noordnederlanden af, en bleven de Zuidnederlanden trouw aan het voorvaderlijk geloof. — Holland werd Protestant, België bleef Katholiek. De worsteling hield aan gedurende de regeering van Filips, die, in geloofszaken, Katholiek was in merg en been. Mr. Robinson erkent dat Filips II, weduwnaar van Engelands Koningin Maria, evenals deze, schandelijk werd en nog wordt miskend en gelasterd; erkent dat de geschiedschrijverij meer dan onrechtvaardig is geweest jegens des Konings gouverneur-generaal in de Nederlanden, den Hertog van Alva. En daar Mr. Robinson recht wil laten wedervaren aan Filips en aan Alva, moeten wij te meer betreuren de schotsche onverzettelijkheid van Filips en de harde gestrengheid van Alva. De voorvechters van het recht in de Nederlanden, toen Elisabeth strijd voerde voor het onrecht in Engeland, hebben door hunne overdreven gestrengheid onberekenbare schade aan de goede zaak toegebracht.

De scheurmakers, aangevoerd door den *wily William of Orange*, streefden hardnekkig naar de overheersching in België, maar hadden in Filips een tegenstander die van geen vergelijk wilde weten. Zij vonden steun in drijfveeren, die in zich zelven heel wat anders dan godsdienst besloten. Filips was een geboren Spanjaard, en met de onspraakzame en fiere achterhoudendheid van den Spanjaard, was hij, naar het uiterlijke te oordeelen, ongelijk van karakter met de Vlamingen. Zoodra had hij niet de regeering aanvaard, of hij nam voor goed afscheid van Brussel, en kon ook nooit meer overgehaald worden om aan zijne Nederlandsche onderdanen een bezoek te brengen in eigen persoon. Hij stelde een Regentes aan en stelde een Raad in, *a Council which had a traitor, William of Orange, in its bosom*, die in zijn boezem een verrader, Willem van Oranje, had, en trok zich terug naar Madrid.

Die Raad bewees zijn onbekwaamheid in den strijd met de veldwinnende ketterij en de ongenegenheid der nationalisten. Filips putte zijn schatkist uit in overvloedige uitgaven en de onbetaalde Spaansche soldaten in de Nederlanden sloegen aan het muiten en plunderden Antwerpen. De Protestanten, in hun drijven ter vernieling van wat zij noemden paapsche afgoderij, overstelpten het land. Ongenoegen en schennis bereikten hun toppunt; fouten waren er aan beide zijden, maar de schuld lag waarlijk aan de deur van de innovators in den godsdienst en Filips was besloten te straffen. Daarom zond hij den hertog van Alva, en de meer voorzichtigen die aan het hoofd van de regeering stonden, werden teruggeroepen. Alva was nu Gouverneur-Generaal; zijne rechtsvordering ofschoon rechtvaardig, was zoo streng en de daaruit ontstane ontevredenheid zoo groot, dat Filips het noodzakelijk oordeelde hem terug te roepen. Don Johan van Oostenrijk was zijn onmiddellijke opvolger, en na hem werd Alexander Farnese, een kleinzoon van Karel den Vijfden, gezonden. Deze handelde met zulke voorzichtigheid, dat, ware men zoo te werk gegaan, van den beginne af, wellicht alle onheilen waren voorkomen. Maar het was te laat; de behendigheid van Willem van Oranje had de ketterij gekoesterd en Holland Protestant gemaakt, hoewel zijne brutale vermoording voorkwam dat hij ooit Koning van Holland werd; en ten einde de Nederlanden tot vrede te brengen, werden zij tot een souvereinen staat onafhankelijk van Spanje verklaard, onder Isabella, dochter van Filips II, en haar echtgenoot, Albert van Oostenrijk.

Mr. Robinson heeft zijn taak volbracht. Hij heeft zijne lezers in staat gesteld om over Filips en zijne vrienden een gunstiger oordeel te strijken dan wel bij te veel moderne geschiedschrijvers het geval is,« en desniettemin voelen wij, dat hij met ons moet betreuren, dat de zaak Gods ongetwijfeld veel heeft geleden van de tekortkomingen van hare verdedigers.

Luther: *An Historical Portrait by D. Verres*, D. D. Londen. Burns & Oates.

Eeuwfeesten zijn niet zelden vuurproeven waaraan de gevierde, vooral door de tegenstanders, wordt onderworpen en waarlijk meer dan een wordt nu eerst tot zijn wezenlijke waarde opgevoerd of teruggebracht. Dat is ook het geval met Luther. In schier alle landen is Luther weer voor de vierschaar geroepen, en meestal werd hij, voorgesteld in het eigenaardige licht van zijne eigene daden en meestal geschetst of ten voete uitgeteekend met de kleuren van zijn eigen palet, met de woorden van zijne eigene geschriften. Hier wijzen wij slechts op de keurige brochure van Father o'Connor en op het omvangrijke boekdeel welks titel wij hierboven afschreven.

Met Luthers eigene woorden de leeringen aanwijzende welke die »tweede stichter van het Christendom« zooal leeraarde, was wat Verres beoogde, allerminst eene volledige levensbeschrijving te geven; zijn oogmerk was Luther zich zelven te laten uitschilderen en zijn karakter te etsen door eigen woorden en werken.

Dat beeld is van zulk een aard, dat wie er op zou willen roemen Protestant te zijn, zich wel met verontwaardiging en verfoeiing van zulk een stichter zal moeten afwenden.

P. v. B.

Janssen's Geschichte des Deutschen Volkes.

»Eerste tot twaalfde druk,« staat op het titelblad der eerste exemplaren van het vierde deel. Dit feit is bij de uitgaaf van een uitgebreid wetenschappelijk werk in Duitschland iets ongehoords en op zichzelf wel een bewijs, dat wij hier met een wetenschappelijk werk van den eersten rang te doen hebben. 't Zou bespottelijk zijn te spreken van een succès ten gevolge van eene confessioneele reclame: Boeken van duizenden bladzijden kan men loven, prijzen en aanbevelen zooveel men wil, als zij hun aanbeveling niet in zich dragen, worden toch niet gekocht, veel minder gelezen. Dit boek echter werd door vele tienduizenden niet alleen gelezen, maar zelfs bestudeerd en de confessioneele grens heeft zijne verspreiding niet tegengehouden. In de beschaafde Katholieke familiën van Duitschland is het natuurlijk een sieraad van de bibliotheek en in Protestantsche kringen kan men niet meer zeggen, dat men het boek niet kent. Na de verschijning van het eerste deel kon men nog pogingen in 't werk stellen het te ignoreeren, thans is zulks eene onmogelijkheid geworden.

Döllingers *Geschichte der Reformation* was zeker een merkwaardige wetenschappelijke verschijning, maar een meer dan gewoon succès heeft dit boek niet beleefd; 't was dan ook voor een kleiner publiek bestemd. Janssens werk geniet algemeene belangstelling. In Protestansche kringen heeft het sensatie verwekt, aan welke men in verschillende vormen uitdrukking heeft gegeven. »'t Is een pamphlet in een wetenschappelijk gewaad,« verzekerde men hier. »Maar in hooge mate gevaarlijk, zei men daar, »de man heeft eene kolossale eruditie en bezigt deze met een volslagen raffinement; ook de schoonheid der taal laat niets te wenschen over, maar het mag toch niet zonder wederlegging blijven, al is het ook een *tendenz*- geschrift van de gevaarlijkste soort.« En het »wederleggen« *ging jetzt los. Baumgarten* deed een stoute proeve in 't klein, 't geen hem echter slecht bekwam. *Köstlin* kwam ook van eene slechte reis tehuis. *Ebrard* wapende zich met een kolossalen knods, hij keerde met een bloedend hoofd terug. Voor *Herrn Lenz*, die het waagde den lezers van de *Historische Zeitschrift* diets te maken »dat die Janssen een gevaarlijk idioot was«, moet men mede lijdend de schouders ophalen, meer kan men voor een man, die nog nimmer een bewijs van zijne geestessuperioriteit heeft gegeven, waarlijk niet doen. Al deze aanvallen konden echter niet verhinderen dat de *Geschichte des Deutschen Volkes* voor tallooze eerlijke Protestanten een onderwerp tot ernstig nadenken is en blijft en men moet de critici ten slotte nog dankbaar zijn, aangezien zij ons het genot verschaft hebben twee strijdschriften van Dr. *Janssen* te kunnen lezen, die in scherpe en toch edele polemiek huns gelijken zoeken. Natuurlijk wordt er verder gestreden, zelfs in verzen; gewis heeft een zekere *Jordan* het toppunt van den parnassus van onbeschaamdheid bereikt, toen hij den »Jezuïet« *Janssen* in een zijner romans belasterde.

Ook het vierde deel (XXXI en 515 bl.) doet in waardigheid en degelijkheid niet onder bij zijne voorgangers. Het is mogelijk dat de beschrijving dezer jammervolle 25 jaren (de politiek-kerkelijke revolutie en hare bestrijding sedert den zoogenaamden Augsburger godsdienstvrede, van het jaar 1555 tot 1580) vele oppervlakkige lezers niet in gelijke mate zal bevredigen als de beschrijving der toestanden van het Duitsche volk voor de kerkelijke afscheiding en de geschiedenis van den dramatischen strijd, waarin de religieus- politieke springstof ontplofte. Maar te bewonderenswaardiger is hier juist het meesterschap, waarmede *Janssen* de droge stoffe beheerscht en uit tallooze opzich zelf staande bizonderheden een heerlijk grootsch beeld vervaardigt.

Het vierde deel dient nog meer dan zijne voorgangers te worden bestudeerd; de moeite wordt echter ruimschoots beloond.

Sinds de nederlaag van Karel V door Maurits van Saksen is het Rijksverband feitelijk uiteengescheurd. Machtelooze Keizers, Rijksdag- besluiten zonder uitvoering, verlies van rijksgebied in 't Noord-oosten, Turkenmoord, intriges met het buitenland, Duitsche Vorsten in vreemden dienst, rijksverraad en gewelddadigheden — ziedaar de rest. Het Protestantisme wint meer terrein, doch van goede vruchten der »zuivere leer« is evenmin iets te bespeuren als in Luthers tijd. Even als de meester, zoo klagen de leerlingen over de toenemende goddeloosheid en het zedenbederf; ja ook in Katholieke landen dreigt het Godsdienstig leven te gronde te gaan. Overal teekenen van bederf! Reeds toen had Duitschland het slagveld van Europa kunnen worden als in Frankrijk de Godsdienstwisten niet hadden gewoed en Spanje niet werd bezig gehouden door de revolutie propaganda in de Nederlanden.

Dat de helft der Duitsche natie aan het oude Geloof getrouw bleef, is gedeeltelijk aan de Katholieke hervormingen te danken. De decreten van het Concilie van Trente hebben een godsdienstige en zedelijke wedergeboorte in Duitschland gebracht en met eere worden de namen vermeld van de Duitsche Vaders der Sociëteit van Jezus, zooals een *Faber*, een *Canisius*, mannen vol mildheid en kracht, vol heiligheid en ijver voor de zielen. Men begint wederom te begrijpen, dat men Katholiek is, dat de Godsdienst ons plichten oplegt en uit dit begin van beterschap ontwikkelt zich ook het politiek verzet tegen Protestantsche overheersching.

Doch krachtiger wellicht, dan dit proces — zoo tamelijk het eenige verblijdende dat men in het vierde deel lees — heeft tot behoud van het Katholicisme de tweedracht der tegenstanders bijgedragen. Van de bron der waarheid, van het middelpunt der eenheid gescheiden, vervielen de hervormers in onderscheiden sekten. Het is de oorlog van allen tegen allen. *Luther* en *Melanchton* worden veracht, versmaad; eenig slechts

tegen den »antichrist,« liggen de kleine Pausen met elkander overhoop. Wanneer men bedenkt, dat meer dan de helft van Duitschland geen andere geestelijke aanvoerders had dan deze kemphanen en wanneer men de door *Janssen* in de donkerste kleuren geschilderde kerkelijke toestanden op Katholiek terrein in aanmerking neemt, dan heeft men nagenoeg de verklaring, waarom later over het ongelukkige Duitschland het ontzettend gericht van den dertig jarigen oorlog moest komen. Tot het begin van deze catastrophe zal het ter perse liggende vijfde deel ons voeren.

Janssens geschiedenis van het Duitsche volk zal ongetwijfeld ook in de toekomst aan aanvallen blootstaan. Mocht de strijd echter met eerlijke wapenen geschieden, moge wat de toon aangaat *Janssen* zelf het voorbeeld zijner tegenstanders zijn en moge in dezen strijd ook bij de dwalenden slechts het streven naar de waarheid op den voorgrond treden. Mogen de beklagenswaardige pogingen eindelijk opgehouden hebben, dit monumentale werk als een waardelooze arbeid, als een systematische misleiding van het niet historisch ontwikkelde publiek, aan te duiden. 't Is ons onbegrijpelijk hoe Duitsche professoren dergelijke kinderachtigheden met hunne namen kunnen dekken.

De geschiedenis der zoogenaamde hervorming had eene herziening dringend noodig. De groote verdienste van Dr. *Joh. Janssen* is voorzeker daarin gelegen dat hij eene drie eeuwen oude vervalsching op de meest duidelijke wijze heeft aan 't licht gebracht.

Dr. L. v. H.

Het boekwerk Saint-François d' Assise,

verschenen bij Plon te Parijs, kan met reden voor het schoonste boekwerk doorgaan dat men dit jaar zag verschijnen, zoo begon Louis Joubert zijn artikel in den *Correspondant* van 10 December j. l.

Het is een monument dat de Franciscanen der XIXe eeuw hebben opgericht voor hun Vader der XIIIe eeuw; een »monument artistique«, waarvan men geen ander voorbeeld vindt noch in de annalen van Griekenland of van Rome, noch in die van de moderne wereld.

Tweehonderd vijftig gravures herscheppen onder ons oog de tafereelen van het leven van dien wonderdadigen en beminnelijken Heilige, want de schilders van alle scholen hebben hier hun kunst getoond te beginnen met Giotto, den vriend van Dante, tot dat men komt aan Hippolyte Flandrin, leerling van Ingres. Men kan zich geen denkbeeld maken van de aantrekkelijkheid, de oorspronkelijkheid, de verscheidenheid van deze penseelgewrochten, van deze gaanderij, van dit Museum.

Tout ce livre est une merveille, zegt Joubert.

De schrijvers hebben hun werk verdeeld — want genieën en heiligen blijven voortleven — in twee hoofdonderdeelen: »de Heilige gedurende zijn leven: de Heilige na zijn dood.«

Met gegronde redenen en stichtende pieteit wordt ons een blik gegund op de scharen van glorierijke mannen die als de zoden der Franciscaner Orde moeten worden geprezen van geslacht tot geslacht zes à zeven eeuwen gaan als verrezen voor onze oogen vluchtig voorbij. Doch zijn het vooral de XIIIe en de XVe eeuw die meer in het bijzonder het merkteeken dragen van den Heilige van Assise, die zijne geheele eeuw dermate overheerscht, dat men er van zou kunnen spreken, zonder overdrijving, als van »de eeuw van Sint-Franciscus«, Millioenen zielen hebben zijn rechtstreeksche, merkbaren, beslissenden invloed ondergaan. Van zijne leerlingen hebben er gezeten op de tronen der koningen, als bij de mijlpalen bij de arme bedelaars, die er bibberden van koude. Men heeft ze gezien op de leergestoelten der universiteiten, en uitgelezene geesten, hongerig naar wetenschap, snelden van alle kanten van het Christelijk Europa toe, om hen te hooren. En wat hun vooral onterscheidde, was hunne liefde voor den arme, in wien zij als den levenden Christus beschouwden.

Ten slotte, want waarlijk alle verdere aanbeveling van dit werk is overtollig, herhalen wij wat Joubert schrijft: *tout ce livre est une merveille*, het geheele boekwerk is een wonderwerk.

J. W. Br.

Tag- und Nachtstücke van Rudolf Friedrich Grafen Von Schack. Stuttgart, Cotta, Gr. 8o. 4 M.

Een nieuw werk van den Graaf Von Schack geldt telkens als een gebeurtenis in de wereld der Letteren. Hoog is telkens de verwachting gespannen, en ook dezen keer werd ze alweer meer dan voldaan.

Wij hebben hier onder den bovenstaanden titel eene verzameling van 320 kleine episch-lyrische stukken, die ons in alle eeuwen en onder alle hemelstreken voeren: Griekenland en het oude Rome, Egypte en het Oosten, Spanje en Portugal, Italië en Zwitserland, Frankrijk en Duitschland zijn het tooneel zijner gedichten, die hij voor ons laat spelen in het licht van verschillende eeuwen. Zijn de onderwerpen van velerhanden aard, zoo zijn het ook de poëtische vormen waarin ze voor ons optreden: nu dramatisch, dan episch, maar meer nog elegisch. Als werkelijk helder Tagstück heeft men de Novelle in verzen: »Elsbeth und Reinhold«; »Camoens in Cintra«, »Kassandra«; Der Gefangene von Valladolid«, »Berenice« onderscheiden zich vooral door den rijkdom van gedachten en adel der kunstvormen. Ook dit werk is een nieuwe parel aan Regeren's dichterskroon.

Homiletik als Anweisung den Armen das Evangelium zu predigen. Von *Alban Stolz* Nach dem Tode des Verfassers herausgegeleen von Dr. *J. Schmitt*. Freiburg, Herder.

Als we iets van Gods alwetendheid te leen ontvingen, meent de in God rustende schrijver, om gewaar te worden welke voortdurende werking de preeken op de toehoorders hebben, dan zouden we zeker verbaasd staan over het geringe succes der kanselwoorden; wellicht zouden we ook tot de wetenschap komen, dat dit weinige succes van het uitgestrooide zaad geenszins slechts in den zielstoestand der toehoorders zijn grond heeft, maar grootendeels in den aard, in de hoedanigheid der preeken zelven. Er zijn gemeenten waar menig volwassen niet eens de artikelen des geloofs kent. Zelfs lieden, die gewoon zijn alle predika-

tiën bij te wonen, blijven dikwijls in de groote onkunde, omdat de predikers veronderstellen dat de toehoorders met de elementen van het Christendom bekend zijn en dan over luxe-artikelen preeken. Fleury zegt: »Men vindt goede lieden, die 40 of 50 jaren de predikatiën bijwonen en toch de beginselen van den Catechismus niet kennen, omdat er te weinig goed geregelde onderrichtingen worden gegeven.« In onze dagen is er nog iets, dat de werking der preek zeer bemoeilijkt. t' Zijn de »verscheurende wolven,« voor welke de Apostel heeft gewaarschuwd, d. w. z. menschen, welke door het gesproken of geschreven woord, door de scheiding van kerk en school, door verordeningen en wetten een verderfelijken invloed uitoefenen en het Geloof bij het volk vernietigen. Reden genoeg om in dezen tijd aan het predikambt de allergrootste zorg te wijden. Van Gods woord wordt in het Oude Testament gezegd, dat het een vuur is, een hamer, die rotsen verbrijzeld en in het Nieuwe Testament wordt het door den Apostel Paulus een tweesnijdend zwaard geheeten. En toch hoort men zoo weinig preeken welke een machtigen indruk op de toehoorders uitoefenen. Om nu aanwijzingen te geven tot het houden van een goede preek, daarvoor was de zalige Alban Stolz de ware man. God had hem klaarblijkelijk een charisma geschonken om de christelijke waarheden zoo te behandelen, dat het volk ze goed kon verstaan, er belang in stelde en er ook een goeden indruk van opdeed Omdat het nu vele predikers aan de noodige geschiktheid ontbreekt, *hoe* men tot het volk moet spreken, om te worden verstaan, zoo schreef hij de hier vermelde *Anleitung* om aan de armen, d. w. z. van de min beschaafde, niet voldoende onderwezene toehoorders het woord Gods te verkondigen, opdat het voor de arme zielen tot een gedijend, heilzaam voedsel moge verstrekken. Omtrent de eigenschappen der populaire en praktische predikatiën, leest men in dit boek de heerlijkste opmerkingen. Men vindt er een aantal raadgevingen, aan de rijpe ervaring ontleend, die iedereen met vrucht zal lezen. Dat de geleerde Sub-regent Schmitt het voor de pers gereed liggende manuscript een soort correctie deed ondergaan, strekt het boek niet tot nadeel. De *Homiletik* is onder de nagelaten werken van den zaligen Alban Stolz het eerste, dat de uitgever publiceert. Er zullen nog meer werken volgen. In de voorrede wordt het verschijnen aangekondigd van eene zelf-biographie en van herinneringen aan Alban Stolz. Moge de rijke zegen, die de werken van den vereeuwigde genoten gedurende diens leven, ook beschoren zijn aan de geschriften welke na zijn verscheiden het licht zullen zien.

Dr. L. v. H.

Le Capitaine Phébus, par le vicomte *Oscar de Poli* — Deux forts vol. in-18o. pr. 6 fr. Blériot et Gaulier. Paris.

»Dusdanige romans, zei het *Journal de Rome*, staan gelijk met een goede daad: zij zijn een blijdschap voor de ziel en verkwikken het hart te midden der droefheden van den tegenwoordigen tijd. Na de lezing van zulke werken gevoelt men zich getroost en gesterkt en men is tot beterschap gekomen.

In alle leesinrichtingen, in alle bibliotheken behoort Le Capitain Phébus te zijn. De schrijver er van heeft met het bloed ook de ridderlijke gevoelens en adel des geloofs en des harten van de beste eeuwen van weleer, gelijk nu zijne zonen op het slagveld der helden van Mentana en van Palay des vaders waardig waren voor God en Christus Stedehouder.

Sammlung historischer Bildnisse. Neue Ausgabe, gebunden in 28 Bände 12o Herder, Freiburg.

De verzameling biedt een ruime keuze biographieën van zulke personen, die op historisch gebied, hoofdzakelijk op het gebied van beschaving, van het zedelijk-religieuze kerkelijke leven zich onderscheiden en een beslissenden invloed uitgeoefend hebben op hunne tijdgenooten en dikwijls ook op hunne nakomelingschap.

Terwijl in »*Julian de afrallige*« het heidendom in zijn laatsten strijd tegen het Christendom beschreven wordt, schetsen de tot de middeleeuwen behoorende levensbeelden: Alexander III, Frederik I, Thomas Becket, den geweldigen strijd der vorsten tegen de Pauselijke macht gedurende de 12e eeuw en vinden wij daarentegen in »*Paus Innocentius III en zijn tijd*« het *consortium sacerdotii et regni*, het Pausdom op het toppunt zijner grootheid beschreven.

Uit den tijd vóór de hervorming zijn vooral de levensbeelden van twee uitmuntende mannen hoogst merkwaardig, namelijk dat van den Augustijner Proost *Johannes Busch* te Hildesheim en van *Johannes Geiler von Kaisersberg*. Beide mannen hebben zich onderscheiden als hervormers in echt Katholieken zin. Het leven van den eerstgenoemde is hier voor de eerste maal monographisch behandeld.

De nieuwere tijd is het meest onder de »*Bildnisse*« vertegenwoordigd. Afwisselend verschenen de levensbeschrijvingen van beroemde vorsten en veldheeren, zooals *Maximiliaan I de Groote*, Keurvorst van Beieren, *Wallenstein*, *Prins Eugenius van Savoie*, van hoogst verdienstelijke kerkelijke hoogwaardigheidsbekleeders, zooals de Kardinalen *Reginald Pole* en de *Cheverus*, uitmuntende geleerden en ordensgeestelijken, zooals de Vorst-Abt *Martin Gerbert*, de eerbiedwaardige *Lasalle*, stichter van het Instituut der Christelijke school, *Frederick William Faber* opzichter van het Oratorium te Londen en merkwaardig voor de geschiedenis van Engelands terugkeer tot de Katholieke eenheid, verder de biographieën van bekeerlingen als *Angelus Silesius*, *Sophie Swetchine*, *Nortmore Pugin*, de bevorderaar der christelijke kunst in Engeland enz.

Al deze levensbeschrijvingen (uitgezonderd die van *Joseph Von Görres*) overschrijden den omvang niet van kleine geschriften en zijn volgens de beste bronnen bewerkt. Geleerde aanteekeningen, waar die voorhanden zijn, worden er als bijlagen aan toegevoegd.

Dr. L. v. H.

Anvers et ses faubourgs. *Guide d'Anvers;* histoire et description de ses monuments, par *L. Kintsschots*. Pr. fr. 3,00.

Deze gids, die het levenslicht ontving om aan vele honderdduizenden, bezoekers van de tegenwoordige

wereldtentoonstelling van Antwerpen, groote diensten te bewijzen, dankt zijn bestaan aan een kundig archeoloog, die tevens een onbevangen kunstkenner is en ons dan ook hier een *guide artistique* heeft aan de hand gedaan. De uitgevers hebben door mooie letter, goed papier, gemakkelijk formaat, en ja, rijkdom van gravures willen wedijveren met de degelijkheid en de volledigheid van den inhoud. Wat *James Weale* deed voor *Brugge* en *L. Cloquet* voor *Doornik* heeft hier *Kintsschots* gedaan voor Antwerpen.

Deze Gids beslaat 300 blz. en kost, netjes en sterk gebonden, slechts fr. 3,00. Hij is verkrijgbaar bij alle boekhandelaars.

Mededeelingen.

De tijdschriften *Onze Wachter en de Katholiek* zullen met 1 Januari a. s. worden gecombineerd en verschijnen onder den titel: *De Katholiek*.

De heer Aug. Sassen te Helmond kondigt bij genoegzame deelneming de uitgave aan van *Silva-Ducis Illustrata*, feestgave ter gelegenheid der viering van het zevenhonderd-jarig bestaan der stad 's Hertogenbosch.

Dit prachtwerk — zegt het prospectus — zal bevatten de in de beste werkplaatsen van Europa en met behulp der nieuwste uitvindingen vervaardigde reproductiën van schilderijen en platen, voor de geschiedenis van 's Hertogenbosch van belang.

Elke afbeelding zal vergezeld gaan van een verklarenden tekst, die zal gedrukt worden in zestiende-eeuwschen stijl, met rijk versierde initialen en randen in rood en zwart.

Tegenover den rijk versierden titel zal worden geplaatst eene photographische reproductie van eene opzettelijk voor deze uitgave ontworpen teekening, voorstellende de stichting van 's Hertogenbosch, van de hand van den kunstschilder A. J. Derkinderen.

De bekende Zwitsersche penningkundige Dr. Imhoof Blumer heeft dezer dagen een boek uitgegeven, ook voor niet-numismaten van veel belang, een boek namelijk met photographische vergrootingen van sommige koppen op Grieksche munten *Porträtköpfe auf antiken Münzen Hellenischer und Hellnisirter Völker*) Toelichtingen en beschrijvingen zijn daarbij gevoegd. Onder de afbeeldingen zijn o. a. koppen van Homerus, Alcaeus en Hippocrates.

Een interessant werk in het Zweedsch is het *Svenskt Litteratur-Lexikon* van dr. B. Meijer, waarvan de eerste aflevering bij de firma Jos. Seligman & Cie. te Stockholm verschenen is. Zooals reeds uit den titel van het werk blijkt, zal het niet alleen een biographisch lexicon van auteurs zijn, maar ook een compleet overzicht geven van de geheele Zweedsche literatuur. Deze taak beproeft de uitgever te vervullen door behalve een buitengewoon groot aantal biographische artikelen ook op te nemen eene menigte mededeelingen over wetenschappelijke en geleerde Genootschappen, over merkwaardige couranten en tijdschriften, over pseudoniemen der in het lexicon voorkomende auteurs, alsmede over mythische en historische personen. Dat maakt dit werk tot eene soort van litterarisch-historisch conversations-lexicon.

Z. H. De Paus heeft in een der zaken van de Bibliotheek van het Vaticaan de kunstvoorwerpen doen plaatsen, welke hij bij testament van kardinaal De Falloux geërfd heeft. Dit legaat bestaat uit een schilderij van Pinturicchio, een groote schotel van Gubbio, een terracotta van Luca della Robbia, een bronzen Christusbeeld, dat aan Jean Bologne toegeschreven wordt, en een belangrijke reeks voorwerpen uit de middeleeuwen.

In de Kerskapel van de Groote kerk te Haarlem zijn, naar de *Haarl. Ct.* bericht, dezer dagen weder twee geschilderde ramen aangebracht, geschonken door een inwoner, als blijk van belangstelling in de herstellingswerken aan die kerk. Zij zijn vervaardigd volgens de teekeningen van den heer P. I. H. Cuijpers, architect der Musea te Amsterdam, door den heer Nicolas, glasbrander te Roermond. Het eene raam is in twee deelen gesplitst; hiervan stelt het eerste gedeelte voor de »Drukkerij,« voorgesteld naar een ouden afdruk, door eene in werking zijnde handpers, uit de XVe eeuw, in eene cartouche geplaatst, aan beide zijden twee vrouwelijke figuren, waarvan de eene, die den staten-bijbel vasthoudt, den godsdienst, en de andere de geschiedenis voorstelt. Daaronder staat geschreven: Ars typographica hic primum invente a Laurentio Costero Jani filio.« Aan den anderen kant is op gelijke wijze aangebracht de voorstelling eener »lettergieterij« uit de XVIIIe eeuw, waaronder »Ars litteras ex fuso metallo faciendi hic translata anno 1743« boven de drukkerij is geplaatst het typografische wapen, voorstellende den zwarten adelaar op gouden veld, houdende in zijne klauwen een zethaak en een inktbal, en boven de gieterij het wapen van het St. Lucasgild, met de spreuk »Oefening baart kunst.« Boven beiden het wapen van Haarlem.

Het tweede raam bevat een reproductie van het vroeger in de kerk aanwezig geweest zijnde raam, dat door den graaf van Brederode in 1603 aan de kerk is geschonken, en waarvan nog eene teekening op het stedelijk archief voorhanden is. Het raam is ingelijks in twee deelen gesplitst, waarvan het eene het wapen van den graaf, het andere dat zijner vrouw bevat. Boven in dat raam zullen geplaatst worden de wapens van Oranje, Holland en Nederland.

Doorloopend onder beide ramen zijn aangebracht de wapens van de vrouwen, wier echtgenooten geweest zijn of nog zijn leden der firma Joh. Enschedé en Zonen.

Onder den titel: *Les musiciens Neerlandais en Espagne, du douzième au dix-huitième siècle*, heeft de heer

E. Van der Straeten onlangs — naar het Gentsche *Volksbelang* mededeelt — een boek voltooid over den invloed der Nederlanders op de ontwikkeling der muziek in Spanje. Behalve de kerkelijke liederen der bedevaartgangers naar Santiago di Compostella sinds de 12de eeuw, waren het vooral de nauwere betrekkingen tusschen Spanje en de Nederlanden na de troonsbeklimming van Filips den Schoonen, welke ook de muziek der Nederlanders naar Spanje overbrachten. In het boek van den heer Van der Straeten wordt uitvoerig gesproken over de muziekkapel van Filips den Schoonen, over den Antwerpschen kunstenaar Hendrik Bredemers, leermeester van Keizer Karel V, en diens zuster, koningin Maria van Hongarije, enz. enz. Natuurlijk deed deze Nederlandschen invloed zich het meeste gelden op het gebied der kerkmuziek, welke destijds in de Nederlanden op een hoogen trap van ontwikkeling stond; doch ook van vele Nederlandsche volksliederen zijn nog vele sporen aanwezig in den lateren volkszang der Spanjaarden.

De schrijver heeft zijne bronnen voornamelijk bestudeerd in de archieven van Brussel, Rijsel, Dyon, Simancas, Madrid, Barcelona, enz. Voor de geschiedenis der beschaving in de beide landen zijn deze studiën van groot belang.

Donaldson, de deken der Engelsche bouwmeesters, is overleden. Hij stierf te Londen, waar hij den 17en October 1795 geboren werd. Hij schreef het klassiek geworden werk: *Pompeji*, tekst en teekeningen; en een ander over deuren en portalen, naar de oude monumenten van Griekenland en Italië. Van de gebouwen, naar zijne ontwerpen opgericht, noemen wij de Beurs te Londen, de Victorie-tempel, welke te Parijs in 1885 eene eerste medaille verwierf, en het gedenkteeken aan prins Albert gewijd, waarvan de schetsen op de algemeene tentoonstelling van 1867 prijkten.

Aan de leden van het Friesch genootschap is gezonden het zestiende deel van *De vrije Fries* mengelingen door dat Genootschap uitgegeven bij den heer Meijer (firma Kuipers en Wester) te Leeuwarden. Het is eene verhandeling over de Friesche klokken en de oude klokken, die in Nederland worden gevonden. Na eene inleiding van den schrijver, den heer G. H. van Borssum Waalkes over de Friesche klokken-opschriften bevat deze belangrijke aflevering ook wetenswaardige mededeelingen over oude klokken, hunne opschriften en de makers, eene lijst van de namen der voorkomende klokkengieters en eene in alphabetische orde gestelde naamlijst der verschillende plaatsen, welker klokken worden vermeld, benevens eenige in plaat gebrachte opschriften en afbeeldingen van klokken verhoogen zeer de merkwaardigheid van dit werk.

Uit Gulpen wordt ons gemeld:
Onder leiding van heer Habets, Rijks-archivaris, is men bezig met het doen van opgravingen in de gemeente Hoensbroek, op een $^1/_4$ uur afstand van het kasteel aldaar, waar volgens zeer oude geschriften, op de plaats genaamd »Schuureik«, een oud kasteel moet hebben gestaan. Na vier dagen werkens heeft men dan ook een gedeelte der fondamenten, benevens een van cement gegoten badplaats, blootgelegd; men vond er een goed bewaarde kan, benevens een groote hoeveelheid gebroken potten. Intusschen gaat men met het opgraven voort.

Een arbeider heeft in een stuk land nabij Wolvega een gouden munt, van het jaar 1600, gevonden, van Albertus en Isabella, »archi. avst. dvces. bvrg. et. dom. teyr.« Men vermoedt dat dit een exemplaar in goud is van den Albertus-daalder, een zilveren munt, die destijds algemeen verbreid was. Van de vondst is bericht gezonden aan het Friesch Genootschap.

Het nationaal schilderijen-museum te Londen (*National Galery*) is verleden week Zaterdag voor het eerst tot 's namiddags 7 uren opengebleven, en dit zal geduren den zomer het uur van sluiten blijven. Daardoor zijn weder veel eenvoudige kunstvrienden, die vóór 4 of 5 uren geen tijd hebben, tot een bezoek van het museum in staat gesteld.

Volgens de onlangs verschenen nieuwe oplage van de *American Newspaper Directory* bedraagt het getal Duitsche bladen in Amerika 578, waarvan 7 in Canada, In de Fransche taal verschijnen in de Vereenigde Staten 47 en in Canada 52 couranten; in de Scandinavische 61, in de Spaansche 29, in de Nederlandsche 13, Italiaansche 6, Portugeesche 3, Chineesche 1, Hongaarsche 1, enz. Daarbij komt nog eene courant welke half in het Engelsch, half in de taal der Cherokee-Indianen verschijnt, alsmede een andere, waarvan de eéne zijde in de taal der Choetaw-Indianen geschreven is.

Eene schilderij van Correggio, voorstellende de *Heilige Familie*, is dezer dagen door de kunst-academie te Weenen verworven. Het stuk was in het bezit van een burger. Het is niet minder dan drie malen bijgewerkt; maar het is in hoofdzaak nog ongeschonden.

De heer J. Kaiser te Venloo is eigenaar geworden van het plafond-schilderwerk op eikenhout uit het priesterkoor der Collegiale Protestantsche Kerk te Alkmaar, voorstellende: *Het laatste Oordeel* ingedeeld in 9 vakken, dat algemeen om zijn oudheid vermaard is. Te vergeefs werden voor dezen aankoop reeds vroeger pogingen gedaan door het Rijksmuseum.

Ter gelegenheid der dertigjarige gedachtenisviering van het genootschap *Architectura et Amicitia*, te Amsterdam is de uitspraak der beoordeelaars bekend gemaakt in zake de prijsvragen, uitgeschreven voor de jaren 1884—1885.

Zij is als volgt:

I. Een koninklijk paleis. Eerste prijs niet toegekend een getuigschrift met f 150 aan het ontwerp »B«; een getuigschrift met f 100 aan het ontwerp »Rust roest«, (De inzenders zijn uitgenoodigd zich bekend te maken.)

II. Een buitensociëteit. Eerste prijs (f 100) toegekend

aan het ontwerp »In Extremis«, inzender Joseph Herman; tweede prijs (f 25) aan het ontwerp »kolom« (inzender onbekend).

III. Een jachthuis. Eerste prijs aan het ontwerp »Beau rivage; tweede aan »Repos-ailleurs« (Beide inzenders niet bekend.) Loffelijke vermelding aan »Wer rastet rostet«, inzender W. Kromhout Czn.

IV. Klokketoren voor een Raadhuis. Eervol getuigschrift met f 75, aan het ontwerp »Nocturne«; loffelijke vermelding aan het ontwerp »Orno«.

V. Een staand uurwerk. Geen bekroning toegekend. Loffelijke vermelding met f 30 aan het ontwerp »Eikehout«, inzender Jonas Ingenohl.

VI. Een gesmeed ijzeren trapleuning. Eerste prijs aan het ontwerp »Wingerd«, inzender W. Kromhout Czn. Loffelijke vermelding aan »Hephästos«, inzender J. C. De Gazar, en »Vicit vim virtus« (inzender niet bekend.)

Bij gelegenheid van zijn zilveren priester-jubilé, heeft de Zeereerw. heer Chr. Phillippona, deken en pastoor van Schagen, een werkje uitgegeven, getiteld: *Bijzonderheden uit de geschiedenis der parochie van den H. Christophorus te Schagen*, De Eerw. herder schreef deze *Bijzonderheden* voor zijne parochianen als een gedachtenis aan de viering van zijn zilveren priesterfeest; een meer uitvoerige studie over de geschiedenis van den H. Christophorus te Schagen denkt hij (met aanduiding van bronnen) te plaatsen in de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het bisdom van Haarlem*. Het nu verschenen werkje is dus een schema van hetgeen later volgen zal. Men vindt hier vele historische bijzonderheden van Schagen bijeen, welke van ijverige studie en onderzoek getuigen en niet enkel voor die gemeente belang hebben, maar een kostbare bijdrage zijn voor de geschiedenis van ons geheele bisdom. De uitgave van het werkje door de drukkerij van het St. Jacobs-Godshuis te Haarlem moet kortweg keurig genoemd worden. Zij is versierd met het treffend gelijkend, prachtig geteekend portret van den Eerw. schrijver.

Te Gotha zal de wereldberoemde geographische inrichting van Justus Perthes eerstdaags haar 100-jarig bestaan vieren. Behalve de prachtige atlassen en andere voortreffelijke cartographische werken, droeg deze inrichting, o. a. ook door de uitgave van *Petermann's Mittheilungen* vooral in de laatste halve eeuw veel bij tot bevordering van de aardrijkskundige wetenschap en tot uitbreiding van wetenschappelijk onderzoek door ontdekkingsreizen.

Bij den uitgever van de »Publishers Weekly« verschijnt eerstdaags een *Catalogus van Amerikaansche schoolboeken en van opvoedkundige werken*, jaargang 1885. Deze uitgave zal bij wijze van proefneming eene nieuwigheid bevatten. Deze bestaat in een Supplement, dat aan de inteekenaars wordt toegezonden, hetwelk elk in dit Supplement aangeteekend schoolboek van een bizonder cijfer of teeken voorziet, waarmeê men dat per brief of telegram zoo spoedig mogelijk bestellen kan.

Inhoud van Tijdschriften.

Stimmen aus Maria-Laach. 1885. 7e. Heft. Wahlrecht und Wahlpflicht. A. Lehmkuhl S. J. — Zur Vorgeschichte der Bartholomäusnacht. B. Duhr S. J. — Schwebende Fragen der Astronomie. II. (Schlusz.) J. G. Hagen. S. J. — Bischof Leslie über Maria Stuart, Moray und Bothwell. G. M. Dreves. S. J. — Der neueste Religionsstifter und sein »Evangelium«. W. Kreiten. S. J. — Recensionen. — Empfehlenswerthe Schriften. — Miscellen.

De Dietsche Warande. Nederlandsch tijdschrift voor Aesthetische beschaving. Ve Deel. Tweede Aflevering. Sprokkels van het terrein der Genealogie. J. H. Hofman, Pr. — Een Gedicht van Johan Bontesteyn, medegedeeld door A. J. Servaas van Rooyen. — Studiën. L. Van Deyssel. — Friedrieke Von Sesenheim. Mr. J. W. Spin. — Tijl Uilenspiegel (Iets historiesch en bibliografiesch). A. W. M. — De HH. Zeven Slapers. (Eene nieuwe Latijnsche Hymne) medegedeeld door A. Flament. — Victor Hugo. J. A. A. Th. — Een Bisschop der IXe eeuw. Pr. Dr. Paul Alb. Th. — Prof. Mr. G. W. Vreede. Eene levensschets, aangekondigd door J. A. H. R. —

De Katholiek Godsdienstig-, Geschied-en Letterkundig Maandschrift Augustus 1885. Het geheime Archief van het Vaticaan. (Vervolg van Dl. LXXXVII, bldz. 215 vv.) M. A. R. Droog. — Aflaten »in remissionem peccatorum«. J. — Een nieuwe toekomst voor Afrika. E. M. — Iets naar aanleiding der Congo-Conferentie. A. Hs. — De Volksmissionaris. A. H. Het H. Misoffer, door J. J. F. Brouwer. T. L. K. — Theologia moralis, auctore Augustino Lehmkuhl, societatis Jesu sacerdote. C — Mr. Eugène van Open Jr. C. — Statistiek der godsdiensten. — Proeve eener dichterlijke vertolking van Isaïas. (Vervolg van Dl. LXXXVII, bldz. 405 vv.) G. Jongbloet.

Tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis. Taal en Letterkunde. No. 13. 14 en 28: Marnix woning te Breda. door J. G. Frederiks. — Het verbranden der Rosendaalsche kerk, door F. Calland. — Geslacht Melis, door H. J. Schouten. — Over het instorten van den toren der kerk te Etten in 1732, door J. Habets. — Kerkhistorisch overzicht van de Hervormde Gemeente De Hoeven, door J. Van der Baan. — Kerkzegels van Hervormde Gemeenten in Noord-Brabant (met afbeeldingen) door E. Laurillard. — Voorzaten van Joannes Buck de Mhere (vraag 7), door Van Beurden.

Oorkonde (Helmondsche van 5 Nov. 1615) met zegelafbeelding. — Taxandric (vervolg en slot), door A. J. C. Kremer. Raadsbesluiten van Helmond XII.

Vijf en veertig bastaarden (met portret van Jan II van Glymes) door De Roock. — Over den toestand van eenige kerkgebouwen uit den omtrek van Breda in het jaar 1644, door Jos. Habets.

Katholieke Missiën: 1885 afl. 4. Australië: Missië van Nieuw Zeeland (Vervolg). — Afrika: Missie van Zanguebar. — Engelsch Indië: Missie van Labocan en Borneo. — Vereenigde Staten: Missie van het Rotsgebergte. — Afrika: Missie van den Zambesi. — Losse berichten.

Studiën op Godsd.-Wetenschappelijk en Letterkundig gebied. 18e jaarg. deel XXV afl 1. I. Van Espen te Maastricht. H. J. Allard. — II. Doodstraf. P. B. Bruin.

Snelpersdrukkerij var Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 7. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar *f* 3, *franco* per post *f* 3,25 voor België *f* 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD: Twee onuitgegeven Epigrammata van Paus Leo XIII. — Nog een Bekeerder en eene Bekeerlinge. Louisa Hollandina. *J. W. Brouwers.* — Les Huguenots et les Gueux. *P. J. Goetschalckx.* — Bachem's Roman Samnlung III. Band. — Sanct Franciscus. Ein romantisches Epos in Zwölf Liederkranzen von P. Paul Am Heerd O. C. — Das Leben Jesus von Dr. Jos. Grimm. *Dr. L. v. H.* — Nachtgebet meines Lebens. Von Dr. Alban Stolz *Dr. L. v H.* — Fransche Leestafel. — Mededeelingen.

Twee onuitgegeven Epigrammata van Paus LEO XIII.

I.

Occidit, — inclamant — solio dejectus, in ipso
Carcere, in ærumnis occidit ecce Leo.
Spes insana: Leo alter adest, qui sacra volentes
Iura dat in populos, imperiumque tenet.

II.

Auguror: — apparent flammantia lumina cælo,
Sidereoque rubens fulget ab axe dies.
Continuo effugiunt, subitoque exterrita visu
Tartareos repetunt horrida monstra lacus.
Gens inimica Deo portentum invita fateri,
Fletuque admissum visa piare scelus.
Tunc veteres cecidere irae, tunc pugna quievit:
Pectora mox dulci foedere iungit amor;
Quin et prisca redit pietas neglectaque virtus,
Candida pax, castusque et sine fraude pudor.

Illustrat vetus illa Italas Sapientia mentes:
Longius errorum pulsa proterva cohors.
O laeta Ausoniae tellus! o clara triumpho!
Et cultu et patria religione potens.

(*IJdele hoop der goddeloozen.*)

Nu, 't is gedaan — zoo luidt hun kreet — 't is gedaan met hun Leo; van den troon geworpen in den kerker, verging hij in rampen.

Waanzinnige hoop! een andere Leo is er, die heilige rechten geeft over gewillige volkeren en den staf van het Oppergezag blijft voeren.

(*Dè voorspelde triumf der Kerk.*)

Ik voorspel wat komen zal: — schitterende glansen gaan op aan den hemel; uit de kimmen van het starrenrijke uitspansel breekt de kleurende dageraad aan.

Onverwijld nemen de schrikwekkende monsters de vlucht, en, verschrikt bij dat onverwachts rijzende gezicht, keeren zij terug in de helsche krochten.

Het volk dat God vijandig was, moet, zijns ondanks, erkennen wat er wonderlijks geschiedt, en schijnt door zijn tranen zijn misdaad te willen uitboeten.

Alsdan kwam alle oude vete en wrok tot bedaren, alle strijd kwam tot rust; ja, alras had de liefde in een zoeten bond de harten samengestrengeld. Zelfs de oude vroomheid keerde weder, als ook de verwaasloosde deugd, de leliewitte vrede en de zuivere van geen bedrog wetende schaamte. De wijsheid van weleer verlicht de Italiaansche geesten: en verder en verder wijkt zwichtende de snoode drom der dwalingen.

O land van het blijde Ausonia! O schitterend bij de zegepraal!

En door beschaving en door den godsdienst der vaderen zijt gij machtig.

Nog een Bekeerder en eene Bekeerlinge LOUISA HOLLANDINA,

was de dochter van Frederik V, Koning van Bohemen, en van Elisabeth Stuart, eenige dochter van Jacobus I, Koning van Engeland.

Louisa Hollandina, achter-kleindochter van Willem den Zwijger, werd geboren in den Haag, den 18 April, 1622. Uitmuntend door hare gaven van geest en van hart, legde zij zich vooral toe op de edele schilderkunst — zij was eene leerlinge van Honthorst — en op de kennis der talen. Zij sprak Hollandsch, Hoogduitsch, Fransch, Italiaansch, Spaansch en Latijn.

Welnu, het is die rijkbegaafde Princesse die Katholiek zou worden. Dat was 17 jaren na de bekeering van Vondel. Het laat zich begrijpen welke ontroering en opschudding eene dusdanige bekeering in den lande moest wekken, afgezien van de buitengewone omstandigheden harer vlucht uit den Haag en harer intrede in een klooster. Wie of Vondel bekeerd heeft? Wie of Louisa Hollandina bekeerd heeft? Het antwoord op die vraag is, op zich zelf beschouwd van geen algemeen belang. Bijzonder belang zou het hebben wanneer men de monographie schreef van de bekeerders of van de bekeerlingen, of van de seculiere of reguliere geestelijkheid, die hier werktuig van Gods genade en vrijwillige medewerkers met Gods inzichten was.

Geheel onverschillig is het ons of het een seculier of een regulier geestelijke was, die hier het afgedwaald schaapjen naar de oude Moederkerk terugbracht. Waar de waarheid der geschiedenis ons bekend is, geven wij volgaarne eer en lof aan den wakkeren werkman in den wijngaard des Heeren.

Met het oog op het geschil dat onlang is uitgebroken naar aanleiding van Vondel's bekeerder, wenschen wij hier een soortgelijk geval, in ons vaderland en omtrent dienzelfden tijd, het midden der 17e eeuw, voorgevallen, te bespreken en het authentieke document over te leggen, dat zelfs aan Prof. Allard, schijnt onbekend te zijn geweest, toen hij in de *Studiën* van 1869, de bekeering van *Louise Hollandina* zoo verdienstelijk wist ten toon te stellen. Het document dat wij ontleenen aan de *Litterae annuae Domus* professae Antverpiensis S. J. van het jaar 1658, verdient gelegd te worden naast het nu uit Rome medegedeelde in het antwoord van Prof. Allard aan Rector Klönne,

betreffende de bekeering van Vondel. Het is dezelfde toon, dezelfde manier van behandeling, ja, schier hetzelfde merk en zegel van bescheidenheid en waarheidsliefde zonder aanzien des persoons, die in beide stukken zich uitspreken. *Unus e nostris*, zoo luidt het betreffende Vondel's bekeerde, in Amsterdam, *unus e nostris* luidt het ingelijks in het document uit Antwerpen betreffende den bekeerder van Louisa Hollandina in den Haag. Zelfs waar ons gesproken wordt van haar vlucht uit den Haag, van haar verblijf te Antwerpen bij de Engelsche Zusters Theresianen, van hare geloofsbelijdenis openbaarlijk gedaan in de Kerk, en waar ons gezegd wordt dat de Heilige Mis, waarin de Princes hare geloofsbelijdenis in het openbaar aflegde, gedaan werd door den Pater Jezuiet, wordt ons echter de naam van dien Pater verzwegen, juist als bij het verhaal van de bekeering van Vondel.

Wil men nu weten wie die bekeerder was in den Haag, dan moet men gaan opsporen welke paters Jezuieten destijds in den Haag verbleven, en wie van die paters dan nog die *unus* was. Zoo ook wie die Pater was die op den 25 Januari 1658 te Antwerpen de Heilige Mis opdroeg bij die openbare bekeering. Ziehier wat wij overschreven uit het voor een paar jaren gedrukte der Jaarboeken van het Professie-Huis der Jezuïeten te Antwerpen en daarna het aangehaalde door prof. Allard betreffende Vondel. »Ex solis Anglis quindecim fidem sunt amplexi, quos inter una fuit quae stemmatis claritate excellebat prae omnibus, Caroli Stuarti Regis Angliae ex sorore neptis ac Palatini Electoris germana soror Aloysia nomine. *Ea sedem habebat Hagae-Comitis, quo cum eam conveniret unus e nostris, prima fidei catholiciae elementa* benignis excepit auribus; deinde altius demisit in animum ac tandem *sub ejusdem patris magisterio*, christianus praeceptis non tantum leniter aspersa sed penitus imbuta; ut quae in materna consuetudine erant pericula effugeret, fugiendo se inde subduxit et furtivo itinere huc se ad Patrem contulit. Ut porro tutiores essent latebrae, inter septa sanctimonialium anglarum, Matri Theresiae sacrarum, sese abdidit. Ibi denique regii sanguinis fastigium Christi jugo submisit; nec se catholicam esse clam fateri, sed palam in templo voluit profiteri, *Patre nostro ad aram litante*, et quidem die bene ominato, videlicet die 25 Januari quo D. Paulus a Synagoga ad Christi ecclesiam se transtulit. Inde Parisios se contulit etc.

En nu hoore men ook uit de Jaarboeken van de provincia Flandro-belgica, tot welke provincie de hollandsche Missie behoorde, wat er in de Litterae annuae van 1841, te Rome in handschrift te vinden, gezegd is aanbelangende de bekeering van Vondel; »Nadat op de eerste bladzijden is verhaald, welke moeielijkheden de societeit van hooge en lage personen te lijden had, »vond ik, zoo getuigt Pater J. B. Van Meurs, op blz. 6, *ad lineam* het volgende, in het antwoord van Pater Allard:

»Quæ omnia non adeo labores nostros retardarunt quin suus etiam industriæ et zelo in contrarium nitenti fructus fuerit. Eorum siquidem, qui ad veram religionem accessere, numerus facile sexcentorum fuit, ex quibus sola Gouda 70, Amstelodamum, præter personas privatas 15, 15 etiam familias honestiores, Ultrajectum, Horna, Leovardia, pro se quæque 30 capita numerat, aliosque loca similiter alia; nec pauciores ad S. Sacramentorum aut nunquam alias adhibitum aut diu intermissum usum adducti. Inter hos Amstelodami fuere comes quidem Silesius, qui profanam Calvini sectam multos per annos frequentaverat item prædicantis Lutherani filius, *denique Justus Vondelius*.

Duidelijker kan het niet: of Vondel is een bekeerling der Jezuieten, of die Litteræ annæ liegen.

Voor ons is het eene uitgemaakte zaak, dat Vondels bekeerder niet Marius maar een Pater Jezuiet geweest is. Voorzeker zullen wij ook nog kennis nemen van het antwoord, dat van Rector Klönne verwacht wordt. Kan hij niet de Litteras annuas van leugen overtuigen, kan hij niet op degelijke gronden Marius als bekeerder van Vondel handhaven, dan is ons zijne eerlijkheid borg dat hij waarheidsliefde genoeg zal hebben om wat hij ten gedenkteeken deed oprichten, ook te doen afbreken. *Errare humanum est*, sed in errore perseverare . . . . . .

Wat onze Louisa Hollandina verder betreft, zij hier slechts gemeld, dat zij zich alras uit Antwerpen naar Parijs begaf. In de abdij der Benedictijnen van St. Amandus ontving zij het bezoek van haar broeder Eduard, die reeds vroeger Katholiek was geworden.

Haar broeder Rupert, vice-admiraal van Engeland, graaf van Cumberland, was ook tot de oude Moederkerk terug gekeerd te Weenen, één jaar voor Vondel.

Charlotte Elisabeth, eenige dochter van den Keurvorst, Charles Louis, broeder van onze Louise Hollandine, werd Katholiek, den 20 November, 1671.

Onze bekeerlinge streefde naar hoogere volmaaktheid en ging, wat de Hertogin van Longueville ook al deed om haar tot de Jansenisten te trekken, in het klooster der Visitandines te Chaillot bij Parijs, den 10 April 1658.

Na rijp beraad besloot zij zich voor altijd te verbinden aan den kloosterlijken staat en nam den sluier aan in de abdij van Maubuisson. Daar was zij, *gedurende vijftig jaren een schitterend voorbeeld van alle Christelijke en Kloosterlijke deugden*, als hare groot-Tante *Flandrina van Nassau* zulks geweest was.

J. W. Brouwers.

Les Huguenots et les Gueux. *Etude historique sur vingt-cinq années du* XVIe siècle (1560—1585) par M. le baron *Kervijn de Lettenhove*.

Wat de eerste geuzen der XVIe eeuw waren en welk een krijgsvolk hen uit het buitenland kwam helpen.

Pijnlijk voelt men zich getroffen, om welhaast huiverend en vol afschuw terug te deinzen, wanneer men een stond den blik laat waren over de misdaden, en de puinen, over de onheilen van alle slag en aart, die de schrikkelijke broederoorlog der XVIe eeuw, in onze gewesten, onzen armen voorouders op den hals haalde. Geen ramp, geene ellende is er, die zij niet te verdragen, die zij gedurende lange jaren niet te verduren hadden. Onwillekeurig dringt zich, bij het zien van zooveel jammer en zooveel wee, de vraag op: welke misdadige hand hiervan de schuld was? Op wie valt het bloed van zooveel duizende onschuldigen terug, op wie de verwoesting, de plundering van zooveel

dorpen en Steden, op wie de vernietiging van zoovele en onschatbare meesterstukken van bouw- schilder- en beeldhouwkunde, die den roem en de glorie van gansch het volk uitmaakten? en ik aarzel niet te zeggen: op niemand anders dan op de Hervorming. Deze toch, gelijk *Kervijn de Lettenhove* aan het hoofd zijner *Huguenoten* en *Geuzen* zegt, na bij haren oorsprong den twijfel en de ontkenning op godsdienstig gebied te hebben ingevoerd, maakte zich op staatkundig gebied tot een niet minder schrikbaar wapen; het voerde, na de volstrekte oppermacht der vorsten vooruitgezet te hebben, later »het grondbeginsel der volksoppermacht in »qui devait justifier contre eux (tegen de Keizers en Koningen) »l'insurrection et parfois le tyrannicide« [1]), en daardoor de onverwerping aller bestaande orde voortbrengen.

Om zich hiervan te overtuigen behoeft men slechts in aanmerking te nemen wie en wat de eerste volgelingen van den »nieuwen« godsdienst waren, en welke middelen zij in 't werk stelden om tot hun doeleinde, de overheersching van hunnen godsdienst te geraken. Daarom: Wie en wat waren de eerste hervormden? Het waren lieden zonder eer, zegt een Engelsche hervormde bisschop, de bisschop van Londen van dien tijd, die ze van nabij in de Vlaamsche vluchtelingen te Londen had leeren kennen, »overladen met schelmstukken, dronkaards, dweepers, (facinorosi, ebriosi et sectarii)« [2]) fortuinzoekers uit Geneve, uit Frankrijk en Duitschland naar hier overgewaaid, uitgeloopene kloosterlingen, afgevallene priesters, berooide edellieden die in de plundering van kerken en kloosters, de herstelling van hun verbrast fortuin zochten, in een woord, het uitschot der samenleving, dat alles te winnen had en niets te verliezen in de omverwerping der bestaande maatschappij. Zie liever Antwerpen en wat al rampen hun »baasspelen« daar reeds in 1567, te weeg bracht.

»Antwerpen, zegt Kervijn, is de hoofdplaats der Geuzen. Straelen voert er het bewind voor Prins van Oranje: men noemt hem *den tyran van Antwerpen*. De burgers die vroeger om hunnen rijkdom en hunnen welstand bekend waren, hebben de stad verlaten; de kooplieden, van hunnen kant, hebben zich, voor een groot deel, naar Lyon begeven. Vrees en mistrouwen staat op aller gezichten te lezen. Geweld en wanorde voeren de bovenhand. Les rues ne présentent que *le spectacle de vag bonds ou de mendiants qui dominent par la terreur même que leurs excès ont inspirée.* Combien cette ville naguère si florissante n'est elle pas déchue du rang qu'elle occupait et devenue *presque méconnaissable* à ceux qui ne l'avaient pas revue depuis quelques années [3]) (Boekd. I, blz. 432.)

Groot dus moet het lijden geweest zijn dat reeds van den beginne af onze arme Nederlanden onder het dwangbeheer der Geuzen te verdragen hadden, ook zelfs al voor dat deze openbaarlijk naar de wapenen tegen hunne wettige overheid gegrepen hadden. Weinig evenwel is hetgeen zij toen verdroegen, zoo men het in vergelijking stelt met hetgene zij later te verduren hadden van het krijgsvolk dat de oproerlingen en zelfs de Spanjaarden, doch vooral de oproerlingen, in den lande brachten. Zoo geweldadig, zoo barbaarsch, zoo duivelsch ja, ging dit onmenschelijk soldatenvolk, samenraapsel van vagebonden, baanstroopers, kerkroovers enz. uitschot van al de landen van geheel Europa, te werk, dat hunne oversten meer dan eens, er zelf schrik van hadden en ze in geene kleine troepen in de dorpen, waar zij doortrokken, durfden laten, uit vrees, dat de boeren, door hunne gewelddaden ter wanhoop gevoerd, de hand aan hen sloegen en ze ombrachten.« (Boekd, I, bl. 437) Ten bewijze, slaan wij liever een oogenblik de geschiedenis open.

In de eerste dagen van 1567 had Oranje in den zin het eiland Walcheren te veroveren. In geval toch hij dit kon meester worden, kon hij Philips II beletten Margareta, langs zee, hulptroepen te sturen. Hij kan echter zijn plan niet ten uitvoer brengen. Waarom niet? Omdat een groot gedeelte der Geuzenbende, voor 't grootste deel samengesteld uit oude beeldstormers, hun oude gewoonte hernomen hebbende, hunnen tijd verspild hadden met de kerken, die zij op hunnen doortocht ontmoetten, en al de huizen waar zij geld konnen in vinden, te plunderen.» [1]) (Boekdeel I. bl. 449).

In 1568 bevindt Willem van Oranje zich met zijn leger op de boorden van de Maas, gereed om zijn inval in de Nederlanden te voltrekken. »Nauwelijks« heeft hij zijnen tocht begonnen of een oproer barst rondom hem los. De soldaten, die de Prins van Condé hem uit Gasconje gezonden had, plunderden het land; zij dooden den provoost, die hunne geweldenarijen wil tegen werken. De Zwijger en de bastaard van Hames komen toegeloopen. Doch nutteloos. Een der muitelingen schiet zijnen kogel plat op den degenknop van den Zwijger; een andere treft den bastaard van Hames, die alzoo door het schot van eenen der zijnen sterft.« [2]) . . . en dat snoode leger van Willem van Oranje zet zijnen tocht naar Tongeren en vandaar naar St. Truijen voort, in Nederland nederblakend en vernietigend wat het op zijn weg tegen komt, [3]) (Boekd. II, bl. 145) zonder nog een woord tegenspraak van dezen te ondergaan! En Oranje, was gekomen, zeide hij, om de Nederlanden te verlossen van de dwingelandij van den hertog van Alva! Hij die aan 't hoofd van deze benden Duitschers, Franschen, Lorreinen en Walen zijn vaderland in een vuurpoel verandert tot een bloedblad herschept, durft schrijven: dat alle weldenkende lieden, wien de eer van God, de grootheid van zijnen vorst, de vrijheid van het vaderland aan het hart ligt, zich bij hem moesten aansluiten, voor leus in zijne vaandel voerende: *Pro lege rege et grege!* voor de wet, den vorst en het volk. Doch laat ons voortgaan [4]) In de laatste helft van 1569 ontmoeten wij op de kusten van Holland en Friesland de beruchte Watergeuzen. Wat waren dat voor lieden? Voorstanders van de vrijheid van geweten? Voorvechters van de vrijheid van het vaderland? Apostels van vrede en broedermin?

Helaas! tot groot ongeluk der arme kustbewoners der XVIde, eeuw, neen! Wat waren zij dan? Nederlandsche veroordeelden, bandieten der ergste soort, bij wie zich het

---

[1]) *Les Huguenots et les Gueux*, boekd. I. blz. I.
[2]) Froude, *Histoire d'Elisabeth*, boekd. I. blz. 468.
[3]) Brief van Piats, 23 Februari 156 j. *Correspond. de Phil. II*; Brief van Silva, 1 Meert 1567. Arch. Nat. à Paris. R. 1507.

[1]) Gachard, *Correspondance du prince d'Orange*, boekd. II. blz. 405. Brief van Margareta van Parma, 29 Februari 1567.
[2]) Boekd. II, bl. 143.
[3]) Brief van den hertog van Alva, 22 November 1568. Rijksarchieven te Brussel.
[4]) Gachard, *Correspondance du prince d'Orange*, boekd. VI. bl. 269, 276.

schuim aller volken voegde. »Hugenoten van La Rochelle, zegt Altmeijer, Engelschen en Schotten die zich door eene ongelooflijke woede om kerken en kloosters te plunderen en te verbranden kenmerkten.« [1]) Luikerwalen, gaat van Groningen voort, Franschen, Duitschers van de kusten der Noordzee, in een woord, het uitschot van alle volken en talen; lieden, die hunne schuldeischers ontloopen of door ontucht en brasserij tot den bedelstaf geraakt waren, zelfs, die het brandmerk op het schavot ontvangen, op den rug dragen [2]) (Boekd. II, bl. 416.) Wat men van zulke lieden te verwachten had laat zich verstaan: Niets dan roof, plundering, moord en brandstichting. »In woede, schrijft Dr. J. W. F. Nuyens, haat, trouweloosheid, in onleschbaren dorst naar bloed en naar buit, deden de Watergeuzen in niets voor de kastiliaansche bende onder [3]). Die zeeschuimers waren lieden wreeder, losbandiger en teugelloozer dan de Sarracenen. De Luikerwalen waren onder hen de moedwilligste boeven en de grootste euveldaders. Zij voerden mannen, vrouwen, kinderen en grijsaards weg naar hunne scheepsholen, om van de bloedverwanten dier ongelukkigen een bovenmatigen losprijs te vorderen. Zij bonden de gevangenen welke in hunne handen vielen, handen en voeten en wierpen hen in de zee, of wel zij bonden hen aan den mast hunner schepen en gebruikten hen daar tot mikpunt hunner kogels. Spanjaarden vooral konden van hen op geen genade hopen. Maar onder Spanjaarden rekenden zij alle Nederlanders, die de nieuwe leerstellingen niet hadden omhelsd of met hen niet dezelfde lijn trokken.« [4]) . . . »Alleen de zee weet, hoeveel rampzaligen, door de Watergeuzen in hare afgronden meedogenloos, als ziellooze keisteenen neergeploft, zij heeft verzwolgen.» [5])

En die roovers, die plunderaars, die schuimers,« waarvan de Nederlanders de slachtoffers waren, waardoor de Nederlandsche handel verwoest werd, de Nederlandsche akkers werden vertreden en de Nederlandsche dorpen onder den voet gehaald,« stelt men ons voor als degenen, aan wie wij in de Nederlanden de vrijheid en op godsdienstig en op staatkundig gebied te danken hebben! Bittere spotternij, voorwaar, die bijna zooveel afschuw verdient als de wreedheid en de bloeddorst dergenen zelf wier walgende euveldaden men er mede wil bedekken of verbloemen! . . . . Ziedaar voor de *Water*geuzen; en zie men nu wat de *Bosch*geuzen waren. Deze ook niet minder dan de Watergeuzen waren de schrik van het gewest. Op dezelfde wijze als den eerste samengesteld, maakten zij zich ook aan dezelfde walgende misdrijven schuldig: zoover dreven zij hunne wreedheid wanneer zij tegenover weerlooze burgers of geestelijken stonden, doch ook zoo laf waren zij in het oogenblik van het gevaar, dat Lodewijk van Nassau, in een oogenblik van verontwaardiging, van hen zegde: »Zij hebben nog zooveel godsdienst niet als »een hond; het zijn allen plunderaars, roovers, recht galgenaas!« [6]) (Boekd. II, bl. 452) Wanneer mannen als Lodewijk van Nassau op zulk eene wijze hunne eigene handlangers brandmerken, dan kan men met redenen gissen wat zij in wezenlijkheid moeten geweest zijn.

Edoch, laten wij ook de Geuzen reeds ter zijde en spreken we slechts van het krijgsvolk dat zij hier in brachten.

Op het einde van 1572 is het den vrienden van Lodewijk van Nassau, Willem van Oranje's broeder, gelukt volk genoeg te werven in Frankrijk om een nieuwen aanslag tegen de Nederlanders te wagen. De Zwijger rukt met een nieuw leger langs de boorden der Maas naar de zuidelijke provinciën op, en de Franschen onder het geleide van Geerlis trekken naar Bergen om Lodewijk van Nassau te ontzetten. Zoo zij hun plan kunnen uitvoeren, zullen zij met verzamelde macht naar Brussel oprukken en Alva uit de Nederlanden jagen. Waarom mislukte alweer hunne tocht? Om rede der ordeloosheid, om het gebrek aan alle regeltucht, doch bijzonder door ongehoorde plunderzucht der soldaten. »Il ne se parle, zeide Moudoucet, que »des maux, extorsions et pilleryes que font ces Hugue»nots, que seront cause de leur ruyne et el deffaité, »quand bien mesme le duc d' Albe ne les defferoient [1]) (Boekd. II, bl. 494. Welke soldaten!

In de maand April van het zelfde jaar hebben de Watergeuzen zich meester gemaakt van den Briel, en kort nadien is ook Vlissingen in hunne handen gevallen. Welke wreedaardigheden en welke baldadigheden zij op de martelaars van Gorcum te dier gelegenheid pleegden, even als op de Priesters, de Kloosterlingen en andere Katholieken, is genoegzaam bekend. Doch over 't algemeen ontbreekt het hen aan geld en manschappen om hunne verovering te verdedigen. Zij richten zich tot het buitenland, tot Elisabeth: doch deze die nog geen oorlog met den Koning van Spanje wil, wijst hen van de hand. Zij wenden zich derhalve tot Lodewijk van Nassau en deze zendt hun »*tous les hommes qu'on avait pu recruter en saintonge, presque tous aventuriers originaires* de la Gascogne [2]) (Boekd. III, bl. 44) Het mocht echter niet baten. Dank aan zijn talmen, dank ook aan de inwendige beroerten van Frankrijk, den dood van admiraal Coligny, en tal van andere min of meer belangrijke omstandigheden bevindt zich de Zwijger in den beginne van 1573 in eene bijna volslagen verlatenheid. Niet meer wetende van wat hout pijlen te maken, richt hij zich tot zijne Legisten om nog eene laatste poging bij Elisabeth te beproeven. Deze altijd gereed om Oranje's belangen te dienen stellen een memorie op waarin zij hemel en aarde bewegen om elders het buitenland, in onze Nederlanden te lokken, om die Elisabeth van Engeland over te halen. Elisabeth was de eenigste, waarop zij nog hopen mochten. Frankrijk had hen verlaten en de Duitsche Vorsten zouden slechts plunderen en heengaan: ils ne feront aultre chose que de saccager le pays, »et après ils se retireront sans aultre fruist, estant »ceulx qui leur favorisèrent, complètement rupnés.« [3])

([1] Altmeyer, bl. 22.

([2] Ibid. bl. 37; — Dr. J. W. F. Nuyens. *Geschiedenis der Nederlandsche heroerten.* deel I, bl. 200.

([3] Altmeyer, bl. 54.

([4] Dr. J. W. F. Nuyens, op. et l. citt. bl. 201.

([5] Id. bl. 202.

([6] Belijdenis van Ant. Douchet. Piot. *Correspoadance de Granvelle,* boekd. VI, bl. 634.

[1]) Brief van Mondoucet 16 Juli 1572. — Gij kent, zeide Colligny in 't begin van 1572 de gesteltenis der Huguenoten; zoo gij ze buiten uw rijk niet amuseert *ils commenceront à brouiller au dedans.*"; „*tant il les cognoissoit,*" voegt er Brantome bij, boekd. IV, bl. 300. *remuans brouillons frétillans et amateurs de la picorée.*" Kerwijn, boekd. II, bl. 475.

[2])Nouvelles du mois de mai 1572. Record office.

([3 Britisch Museum, Galba C. W. p. 316.

(Boekdeel III, bl. 176,) Door zooveel dringende beden eindelijk vermurwd, stemt de koning-maagd er in toe dat men in de Nederlanden de oproerlingen ter hulpe kome. Doch welk volk alweer stuurt zij naar ons ongelukkig en reeds zoo diep beproefd Vaderland! Luister hoe zij zelf het brandmerkte toen, in het begin van 1574, de heer van Sweveghem, Philips, of liever Requesens zaakgelastigde, haar vroeg de hulptroepen die zij aan de Geuzen geschonken had, terug te roepen.

»Et quant à rappeler les aultres estant encores au service du prince d'Orenges, elle dict, schreef de heer van Sweveghem den 25e Juni 1574 aan Requesens, que ce ne seroit son honneur, ni réputation de faire rappeller *cette canaille qui n' estoit que la raclure de ses plus vicieulx subjects ayants tous meffaicts* l'ung contre son père, l'aultre aultrement, voires qu'il y avoit bien trente gentilshommes entre eulx, *lesquels ne oseraient mettre le pied en ce royaulme que en crainte de leur vie.*« [2]) Boekdeel III, bl. 386.)

Hetgeen wij dus uit Engeland kregen was al even slecht, even verdorven, even plunderziek, even moordlustig. Men schrikt en beeft, de haren rijzen te berge wanneer men er aan denkt wat onze armzalige gewesten van die losbandelingen, van die God- en eervergeten plunderaars, van die moordenaars van beroep moeten geleden hebben. En dan nog, geachte lezer, bedenk eens, dat al dat gepeupel tot dan toe nog in zekere maat, door de steeds zegepralende legers van Alba en Requisens, werd in toom gehouden. Wat het dan moet geweest zijn toen zij onder het bestuur van den staatsraad en van Don Jan van Oostenrijk, vrijelijk hunne woede op al wat eerbaar en heilig was, in stad en dorp, konden bot vieren? Zoo schrikkelijk, zoo ongelooflijk wreed maakten zij het er in dien tijd, dat meer dan eens, zelfs degenen, die Alva's dwangbeheer het bloedigst had getroffen, den tijd terug wenschen dat deze de teugels van het bewind in de Nederlanden voerde, en dat men op 't eind »die zoogenaamde vrijheidsverkonders« nog slechts onder den schandnaam van »vrijbuiters« kende.

»Tout se tourne«, schreef Assonville den 1n April 1578 aan Granvelle, tout se tourne de fond en comble, sens dessus dessoubs, la religion et l'auctorité du roi... Tout ce maisne par la populace j' entends l'ordure et seullement personnes turbulentus; seulx-là seuls commandent. [3]) (boekdeel V, bl. 16.)

Te Antwerpen b. v. haalde men, onder de oogen van den Aartshertog Matthias en den Prins van Oranje, al de edelgesteenten, al het goud, al het zilver uit de kerk, dat men geslaagd was aan de plundering der beeldstormers te onttrekken; (bl. 18) en in de Vlaanderens liepen gansche benden de dorpen en de steden af, plunderend en moordend en verbrandend alles wat hun onder de handen viel, derwijze, dat, toen aartshertog Matthias aan de Staten van Vlaanderen bevool, hem den tol voor het betalen zijner soldaten verschuldigd in te leveren, de vier leden dezer antwoordden *dat, aangezien de herhaalde plundertochten zijner handlangers, dit niet meer mogelijk was.* (Boekd. V. bl. 20).

Op dit oogenblik ook is het dat Alençon, door eenige edellieden in het land geroepen, besluit tot de verovering der Nederlanden over te gaan. Hij zal zich evenwel nog een tijdlang met den naam van Protector te vrede stellen. Wie en wat Alençon was, weet men. Doch dit is de zaak niet. Luister maar welk een leger hem vergezelde. Hij heeft Frankrijk nog niet verlaten; hij bevindt zich nog te Saint-Denis en reeds zijn zijne roovers zoo vurig aan den gang, dat hij het eene deel des legers moet gebruiken om het andere in zijne geweldenarijen tegen hunne medeburgers in te toomen, en te beletten dat zijn eerste krijgsoperatie de plundering worde van de rustplaats van Frankrijks koningen. »Mauvais commencement«, zegt Pierre d'Estoile, »et senistre présage pour la prospérité d'une celle entreprise *qui commencoit par un brigandage* pour finir, comme elle fist, par le cousteau de la justice de Dieu sur les autheurs et conducteurs *de tels voleurs et brigands.*« [1]) (Boekd. V, bl. 70.)

In Henegouwen doet hij zijne eerste wapenproef voor Mabeuge. Als een rook vliegt zijn leger voor een handvol Spanjaards uiteen. Zoo zwak is de moed zijner heldhaftige kerkroovers, dat Graaf de Lalaing aan de staten laat weten wat hij vreesde, zoo men Alençon niet aanstonds ter hulp komt, dat zijne troepen »ne reçoivent une mauvaise main à leur entière ruine« [2]) Boekd. V, bl. 154.

Doch was hun moed klein in het gevaar, hij was zooveel te grooter wanneer zij met ontwapende burgers of onverdedigde priesters of kloosterlingen te doen hadden. Ziehier ten bewijze wat de Magistraten van Landrecies, in September 1578 aan de Staten, toen deze hen bevolen hadden hunne stad als borgtocht aan den hertog van Alençon over te leveren, antwoordden: De lezer vergeve mij mijne min of meer lage citaten.

»Nous vous supplions, zeiden zij, de oyr les clameurs et déplorations de ce pauvre peuple. . . . Il y a plusieurs justes occasions qui causent et amainent ce povre peuple à tomber en tel deuil et déploration: premièrement les manifectes cruaultés, tyrannies et actes des plus inhumains que oncques Barbares n'ont faict, de quoy quelques trouppes franchoises, estant présentement en ces Pays-Bas soubs son Altèze, ont usé ès environs de nos frontières tant par larchins et ravissements de tous biens, violence et forcemens détestables de femmes et filles, brusler villaiges et maisons, voires le vénérable sacrement en quelque église, avec tant d'autres actes si cruels et inhumains qui a réduit ce povre peuple à telle crainte qu'ils ayment trop mieulx mourir unanimment que de tomber sous la main, puissance et gouvernement de tels gens. [3])«

't Zelfde verklaart de abt van Marollen in gezantschap gezonden naar Landrecies om het magistraat andermaal aan te sporen zich toch maar aan d'Alençon over te geven.

Overal zegt deze, waar hij het beproefd had de gemoederen tot bedaren te brengen, had hij van verre de fransche troepen gezien »faisans mille insolences, exactions, ravissemens et profanations de lieux saints, que c'ectoit horreur d'ouyr les doléances du povre peuple.« [1]) Boekd. V. bl. 213—214.)

Geen wonder dus dat de inboorlingen van Hene-

[2]) Brieven van den heer Van Sweveghem, 14 en 25 Juni 1574. Rijksarchieven te Brussel.

[3]) Groen, boekd. VI, bl. 341.

(1 *Journal de Pierre d' Estoile*, boekd I, bl. 255.

(2 Diegerick, *Lettres du comte de Lalaing.* Brief van 25 Juli 1578.

(3 *Réc. des prov. Wall.*, T. I, bl. 387. Rijksarchieven.

gouwen en het Atrechtsche zich met zooveel kracht tegen den invoer dier vreemde huurtroepen in hunne gewesten verzetten; dat zij meer dan eens, door hunne barbaarschheden tot wanhoop vervoerd, naar de wapenen grepen en doodsloegen al degenen die zij onder de hand konnen krijgen. [1]) Het geneesmiddel toch, gelijk Languet zegde, was erger dan de ziekte zelf. [2]) (Boekdeel V. blz. 217).

De onheilen, de plundertochten, de verwoestingen echter die Alençon en zijne woeste legerbenden in Henegouwen en in 't Atrechtsche aanbrachten, waren nog niet groot genoeg naar den zin der oproerlingen. Bewerkt door Elisabeth, die niet dan met moeite het vooruitrukken der Franschen in België kon verkroppen, riepen de Staten, eenigen tijd nadat Alençon met zijne horden was verschenen, ook nog hertog Casimir met zijne bloeddorstige huurbenden in de Nederlanden. Wie Hans Casimir was, leert ons genoeg de volgende getuigenis uit een der brieven van den landgraaf van Hessen: hij was meer geschikt, zegt deze, om buit te halen, dan om oorlog te voeren, *aptus magisquaestui quam Marti.* [3]) Wat derhalve zijn leger pleegde, laat zich begrijpen:« »Zoolang het zich hier heeft opgehouden,« zegde de schout van Zutphen, heeft het niets anders gedaan dan het volk uitgeschud, hunne woningen verbrand en hunnen oogst vernield.» [4]) (Boekd V. blz. 209).

»Liever, zegt de landgraaf van Hessen, zag ik dertig duizend duivels voor mijne deur dan dertig duizend huurlingen.« [5]) Boekd. V. (bl. 284.)

»Kozijn, zegde Elisabeth aan hertog Casimir, gij hebt uw woord, krijgsvolk in de Nederlanden te brengen, niet gestand gedaan. Degenen die gij er met u hebt ingebracht ten minste verdienen dien naam niet.«[6])

»On ne voit, schreef zij hem eenige dagen vroeger, on ne voit dans vos actes que calamités, pilleries, sauvageries et dévastations.« [7]) Boekd. V. (blz. 285).

Ziedaar, geachte lezer, welk een volk de opperhoofden van het oproer der XVIe eeuw hier in de Nederlanden ter verlossing onzer arme voorouders bezigden. De Bisschop van Londen noemde ze: »*facinorosi, ebriarii, sectarii.*« Brantome en Coligny: »*brouillons remuans, frétillans et amateurs de la picorée*«; Lodewijk van Nassau: »mannen die minder godsdienst hadden dan een hond, *pillards, voleurs, pendards*«; Strozzi: »*le venin et la contagion qu'il fallait oster de France*«, Mondoucet: »*vagebonds*«; Boisot in zijne memorie van 1573 aan Elisabeth: lieden die »*feront aultre chose que de saccager le pays*«; Hertog Casimir, de soldaten van d' Alençon: «*gens corrompus abandonnés à touttes sortes de dissolutions, sans foi ni lois*« [1]) Elisabeth, de Engelschen »*canaille, raclure de ses plus vicieulx subjets*«; de schepenen van Landecries *Barbares* die »*tant par larchins et ravisesement de tous bien, violence et forchemens d'estables de femmes et filles brusler villages et maisons en et aultres actes si cruels et inhumains*, en het volk er toegebracht liever te sterven dan in de handen van zulke verlossers te vallen enz. enz. Ik vraag u, of eene onderneming met zulk een volk begonnen, niet moet eindigen »comme elle le fist«, gelijk Pierre d' Estoile zegt, »par le cousteau de la justice de Dieu sur les autheurs et conducteurs de tels voleurs et brigands.«

Grobbendonck. P. J. Goetschalckx.

(1 Brieven van Saracini, 14 Aug. en 11 Sept. 1578 en van Bellièvre, 18 Aug. 1571. Bibl. Nationale de Paris, 1589 l. f. 9.

(2 Brief van Languet 2 Mei 1578. — „Ubi in Belgium venerit externus miles tanto numero, gratum quidem erit populo ab eo reprimi Hispanorum excursiones; sed ubi sentiet suos agros non minus avare diripi ab eis, quo sua vel forte vestra pecunia use conductos sciet, quam ab Hispanis, et se crebris executionibus exhauriri ad persolvenda ejusmodi hominibus Stipendia, tum judicabit medicinam ipso morbo esse graviorem."

(3 Groen van Pinsteren, boekd. VI, bl. 451. — Zie insgelijks Brantôme, boekd. 1, bl. 325.

(4 Mart. del Rio, boekd. III. bl. 270; — Van Vloten, boekd. II, bl. 278.

(5 Groen, boekd. VII. bl. 479.

(6 Jan Stratius, bl. 360; vgl. Brantome, boekd. IV. bl. 203.

(7. Brit. Museum, Galba C. VI, 2e p.

Bachem's Roman Sammlung. III Band. Alda Renzoni. Roman. Frei nach Melati v. Java von Leo v. Heemstede — Ein Lichtblick. Novelle von M. Herbert. — Köln. Bachem. 1885. 8o. 408 S geb. M. 2.

Het begin van Bachems romanverzameling, liet zich niet gelukkig aanzien, echter het tweede deel: stond ver boven het vorige, doch het derde deel der verzameling behoort tot de best verschenen romans op katholiek gebied. Naar den titel te oordeelen valt een deel der verdienste te danken aan den genialen dichter van Methusala, Leo v. Heemstede; het spijt me, niet te kunnen constateeren aan wie het grootste deel toekomt. De schitterende romanschrijfster Melati v. Java laat zich wel eens betrappen op vluchtigheid en oppervlakkigheden; wellicht heeft de vertaler dit met zijn aesthetisch fijn gevoel verholpen. Hoe het ook zij, het is een roman, waar wij ons op kunnen verheugen. Hij prikkelt en boeit in de hoogste mate, en het resultaat is des te verwonderlijker en een des te sterker bewijs voor het dichterlijk talent der schrijfster, daar de eigenlijke handeling op zeer weinig effecten uiterlijke berekend is, en in kringen speelt die weinig romantisch zijn. en zich tusschen een bekrompen aantal personen ontwikkeld. Om drie personen beweegt zich de geheele handeling, in het begin zelfs om twee, Steeland en Judith Hagen; de laatste ouder dan Steeland, oefent door een lieve kalme natuur, een weldadigen invloed op hem uit, zoodat hij zijne studiën ijverig voltooit, en een schitterend examen aflegt. Nu biedt hij Judith zijne hand. Zij ondervindt een zalig gevoel, doch altijd onder den invloed van haar scherp verstand wijst zij hem af, om het verschil van jaren, als hij zich daarmede niet tevreden stelt, doet zij hem een voorstel, om over twee jaren terug te komen. Haar hoop dat hij zijne genegenheid mag vergeten wordt niet vervuld, en als zij er aan denkt zijn wensch toe te geven, treedt haar nicht Alda de dochter van haar met een tooneelspeler gevlucht en in den vreemde gestorven zuster op; in een ommezien neemt Ada's jeugdige schoonheid Steelands hart zoo in, dat zij spoedig de zijne wordt. In Alda's aderen vloeit het warme bloed van haar vader, zij is een echt komedianten-kind en wordt daardoor haar burgelijken man spoedig moe. Haar vader komt haar opzoeken en tracht haar voor het tooneel te winnen; na eenige jaren, ofschoon moeder van twee kinderen zijnde, verbindt

---

(1. Brit. Museum, Galba. C. VI, 2e p.

ze zich aan het tooneel, als Alda Renzoni, waar zij de glorie eene na de andere behaalt. De liefde van haar echtgenoot verandert nu in gloeienden haat, hij verbiedt haar naam uit te spreken en draagt de zorg voor de kinderen op, aan de altijd offervaardige Judith.

Alda's roem vermindert na eenige jaren, en haar vader sterft een plotselingen dood. Smeekend wendt zij zich tot haar echtgenoot, doch deze wijst haar onverbiddelijk af. Dan treedt zij op te Parijs waar zij voor 't eerst eene volledige nederlaag lijdt, waar zij ernstig ziek wordt en langzaam den dood nadert: zij laat dit aan Judith weten, en deze haast zich haar behulpzaam te zijn. Steeland is nog onverzoenlijk, doch eindelijk bij het zien van den naderenden dood, wordt, hij bewogen, en verzoent zich met zijn eens zoo geliefde vrouw, en verlicht haar het scheiden van de wereld.

Hoe eenvoudig zich deze handeling ook ontwikkelt; zij verbergt daarin de hoogste gelukkige tooneelen, welk het leven aanbiedt, en tegelijk de scherpe conflicten, welke in den schoot der familiekringen ontstaan. Bij het schilderen is de pen der dichteres machtig genoeg, zij sleept ons onwilkeurig mede door haar schitterende voorstelling. en diepe kennis van het menschelijk hart; vooral het vrouwelijke weet zij het beste weer te geven, zonder zich in een doolhof te verliezen. Zij schildert het langzame ontstaan der genegenheid van de altijd verstandige en gevoelvolle Judith evenzoo meesterlijk als de opbruischende van Steeland tot Alda; in Alda en Judith toont Melati haar grootste karakter talent. Judith is wat men in het gewone leven betitelt met »blauwkous:« in Judith heeft de schrijfster de eer van haar eigen stand gered, en ons in dit geval de overtuiging gegeven, dat geleerdheid zich wel met echte vrouwelijkheid laat vereenigen. Alda is Judith's volkomen tegenstelling, streng maat houdende, verstandig wegend en overwegende overheerscht zij haar gevoel met geweld. In Alda treedt de natuur op den voorgrond en behoudt den invloed op al haar handelingen; ook de overige karakters zijn voortreffelijk geteekend, ofschoon zij niet in vergelijking kunnen staan met de genoemde personen.

Aan dit deel is nog toegevoegd een kleine gevoelvolle novelle van M. Herbert, doch ze staat daar op geheel verloren plaats.

Uit den vreemde.

Sanct Franciscus. Ein romantisches Epos in zwölf Liederkränzen von P. Paul Am Heerd O. C. 8o. 445 S. Lindau, Stettner. 1884. Preis: M. 4.

Van de hoogte van het Rigi-gebergte, dichter dan het dal bij het azuur des hemels en den gloed der zon, komen deze gezangen, tintelend van innige bezieling tot ons.

Een eigenlijk Epos, in den strengsten zin des woords, is dit poëma niet; romantisch is het zeker, aangezien de verscheidene levenstijdvakken des Heiligen bij wijze van balladen of romancen behandeld zijn en er de liefde van den held tot de heilige armoede hier optreedt volgens den geest en in den zin van de middeeuwsche minnezangers. Een Epos in ruimeren zin kan dit poëma wel genoemd worden, in zooverre zich de 12 Liederkransen, tot 7 gedichten, tot een episch geheel verbinden, in strenge aaneensluiting met het levensbeloop van den Heiligen Held.

De Liederkränzen zijn doorgaans, behalve enkele uitzonderingen, episch behandeld, soms in den stijl der oude legenden, doch meestal in den aard van balladen, met levendigen lyrischen Anhauch of dramatische levendige beweging. Ongetwijfeld zou het Gedicht nog meer verdiensten hebben kunnen behalen, ware de kiezing uit den overvloed van stof en dan de gekozene stoffe behandeld geworden met nog meer kunstzorg; maar aan ware poëzie is hier meestal geen gebrek. Het is een inderdaad begeesterde Zangenkring, die hier voor het ware en het schoone wordt ontsloten, door een trouwen zoon van den glorierijken Heilige, die vol liefde en bewondering voor zijn Ordestichter, naar des levens hoogste idealen tracht en zijn vlucht richt naar de zon onzer rede, de bron onzer zaligheid, naar het Opperste Goed. Voor den wereldling, die niet naar Gods hemel opziet, zal hier niet weinig een raadsel, ja ongenietbaar, onverstaanbaar zijn; voor den kunstcriticus en scherpen kunsttechnicus zal ook nog al wat af te keuren zijn, zoo aan het geheel als aan afzonderlijke deelen, maar niemand die edel gevoelt en onpartijdig oordeelt, zal ontkennen, dat hier de ware geest der Poëzie aan het werk is geweest. Wat een rijkdom van versterkende, verheffende gedachten! Wat een strooming van veredelende gevoelens, wat een toonbeeld is niet dat offervaardige leven van den Bruidegom der Armoede, en met welk een dichterlijken gloed is dat toonbeeld hier niet opgevoerd!

Men leze b. v. in den Ven Krans: »Bräutigam und Braut«, de »Begrüssung«, »Verlobung«, »Brautfahrt«; of in den XIIen Krans, het «Schwanengesang«. Op zijn lijdenssponde uitgestrekt zingt de Heilige zijn afscheidslied aan de aarde, waarvan hier, ten slotte, een paar strophen:

Hochgelobt auf seinem Throne
Sei der Herr in Ewigkeit;
Herrlich trägt er seine Krone,
Strahlen sendend weit und breit:
Ihm allein sei Lob und Ruhm
In der Schöpfung Heiligthum;
Wird genannt sein hoher Namen,
Schalle rings das frohe *Amen!*

Amen — ruf' o liebe Sonne
Ihm gestirnnten Azurrund;
Gross ist deine Lust und Wonne
In der heitern Mittagstund'!
Der dir lieh den Feuerstrahl,
Warme gab und Kraft zumal —
Sonder Rast sollst du ihn preisen
In des Himmels weiten Kreisen!

Amen — ruft, o liebe Sterne,
Prangend in der Mitternacht;
O, wie funkeln eure Kerne
Voller Glanz und voller Pracht,
Der so strahlend euch geziert,
Sei gerühmt, wie sich 's gebührt;
Singt ihm Preis in allen Zonen,
Wo die reinen Geister wohnen!

Na eenige strophen van dien aard luidt het lied verder:

Also hat das Lied geklungen,
Das der Held im Tode sang;
Aus den Herzen ist 's gedrungen,
Wie es längst darinnen klang;
Was im Leben er gedacht,
Was in Thaten er vollbracht,
Fasste er mit Seraphsflammen
In das Schwanenlied zusammen.

Das Leben Jesu. Von Dr. *Jos. Grimm.* Nach den vier Evangelien dargestellt. Vierter Band. Regensburg, Pustet. 1885.

In dit vierde deel, dat op dezelfde waardeering mag aanspraak maken als zijne voorgangers, worden in 22 hoofdstukken op 655 bladzijden de voornaamste gebeurtenissen uit het leven van Jezus behandeld. Zoodra het werk compleet verschenen is, zullen wij er eene uitvoerige beoordeeling van geven. Dit zij thans gezegd: het is een standaard-werk zoo voor den Prister als voor den leek.

Dr. L. v. H.

Nachtgebet meines Lebens. Von Dr. *Alban Stolz.* Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben und durch Erinnerungen an Alban Stolz, ergänzt von Dr. *Schmitt.* Freiburg, Herder.

De hoogvereerde man, die door zijne geschriften zoo buitengewoon zegenrijk heeft gewerkt, verstond ook de kunst aan zijne boeken sprekende titels te geven. Zoo draagt dan ook bovenvermelde zelfbiographie den schoonen titel »Nachtgebet meines Lebens.« Dank voor de ontvangen genade, hartelijk vergiffenis vragen voor de begane fouten en rouwmoedige herroeping van dwalingen in zijne vroegere geschriften — ziedaar ongeveer den inhoud van het boekje. De voorstelling van zijn uiterlijken en innerlijken levensgang loopt tot 1852, dan komen de »Erinnerungen,« die de levensbeschrijving voortzetten.

Het leerrijke werkje zal allen vereerders van Alban Stolz ten hoogste welkom zijn. De Erinnerungen van Dr. *Schmitt* geven ons eene voortreffelijke voorstelling van het leven van den waardigen, alom gevierden en geliefden Duitschen geleerde en volksschrijver. Moge spoedig eene vertaling in 't Hollandsch van dit merkwaardig werkje verschijnen!

Dr. L. v. H.

Fransche Leestafel.

Aanbevelenswaardig:

Le tour du monde en 240 *Jours* Canada.-Etats-Unis. Japon, Chine. Indoustan, par *Ernest Michel.*

Twee vol. in-16, 330 en 361 blz. met 35 gravuren. Elk vol. 3 fr. Paris el Rennes, 85 bij G. Tequi.

Vie du Vénér. *Jos. Ben. Cottolengo* 1786—1842. Trad. par Mgr. *v. Postel.* Pr. fr. 3.50. Nice. Via Cottolengo 32.

Het is een der wonderdadigste en weldadigste levens die we kennen.

Don Bosco (1815—1884) par le docteur *Ch. De Espiney.* Nieuwe uitgave in-16, 200 blz. fr. 2.50.

Mgr. Postel, sa vie et ses oeuvres. 1 vol. in-12 van 228 blz. met Portret. Pr. fr. 3. Paris, Josse.

's Mans verschenen drukwerken beslaan 60,000 blz. in-12o. Van 1852 tot 1880 werden 130,000 exemplaren zijner boekdeelen verkocht. Zijn leven is meesterlijk beschreven door Mgr. den Aartsbisschop van Besançon.

Concordance de l' imitation de Jésus-Christ et des exercices spirituels de Saint-Ignace; suivie d' un plan raisonné des exercices pour une retraite de huit jours; ou doctrine spirituelle de l' Imitation de J.-Chr. exposée d' après le plan des excercices spirituels de St. Ignace par le R. P. *Mercier*, S. J. Paris, H. Oudin. 1885. 16 p. 466, 172.

Saint Ignace de Loyola, son aimable sainteté, son admirable puissance, et son culte, par *A. Denis*, S. J. (Desclée, De Brouwer et Cie (Lile, Bruges).

Mededeelingen.

Het *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters*, onder redactie van de Paters *Denifle* en *Ehrle*, en verschijnend te Berlijn, gaf ons de 2e Afl. van den 1en Band. Het zijn drie art. van de hand der twee genoemde schrijvers. Art. I. Zur Geschichte des Schatzes, der Bibliothek und des Archivs der Päpste im 14 Jahrhundert. Art. II. Das *Evangelium aeternum*, und die Commission zu Anagni, Art. III. Das Protocoll der Commission von Anagni.

Dan volgen van blz. 144 tot 158, eenige Mededeelingen. De jaargang kost 20 M.

Diezelfde Pater Denifle heeft onlangs het 1e boekdeel van zijn werk: »Die Universitäten des Mittelalters« den H. Vader aangeboden.

Aan de *Académie des Inscriptions* werd medegedeeld dat de Abbé Batiffol, door het Ministerie van Openbaar Onderwijs met eene wetenschappelijke zending belast, ontdekt heeft te Verat, in Albanië, een grieksch handschrift, behelzende het Evangelie van St. Matthaeus. Het is in unciaal, zilver schrift op purper perkament, en allerwaarschijnlijkst van de VIe eeuw. Het zou op gelijke lijn te stellen zijn met den *Codex Rossanensis*, die voor eenige jaren in Italië werd gevonden.

Ook is men te Rome begonnen met de werken van Tosti volledig uit te geven, bij inschrijving. De volledige uitgave van de werken van dien beroemden archiviste van den Heiligen Stoel zal 20 vol. in-8o, elk van 400 blz. beslaan. Het eerste boekdeel zal zijn *De Gravin Mathilde en de Roomsche Pausen.*

Volgens *The Academy* zal eindelijk ook Engeland eene historische Review van wetenschappelijke richting krijgen. Zij zal zich bezig houden met de gegeschiedenis van Engeland, van Amerika en van de koloniën, Staats- en Kerkgeschiedenis, verhandelingen, onuitgegeven stukken, bibliographie en overzicht van Tijdschriften. De eerste Quartaalaflevering verschijnt 1o Januari 1886.

Snelpersdrukkerij var Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 8. · VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar ƒ 3, *franco* per post ƒ 3,25 voor België ƒ 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD: Theodicée, par *A. Dupont* — Lucretii de natura rerum, by W. Kelsey, in Lake Forest University. — Cathrein. Die Sittenlehre des Darwinismus, door *Al. Jansen*. — Il materialismo e lo spiritualismo van David Morkos door *P. v. B.* — Katholicismus, Protestantismus und Unglaube. Dr. *L. v. H.* — Martin Luther's Leben. Dr. *L. v. H.* — De Apologien van Bosen en van Hettingen, door Dr *L. v. H.* — A Literary and biographical History, bij Jos. Gillow, door *J. W. Br.* — Mr. Joan Bohl: Canzonen, door *J. W. Brouwers*. — Beoordeelingen over 't Rijks-Museum: Art Journal. *P. v. B.* — Oud-Holland, door *J. H. R.* — De Nieuwe Gids, en De Salon: twee nieuwe Tijdschriften. — De Société générale de Libraires Cath. de Paris. — Aangeprezen romans door de Revue du Monde Catholique. — Dr. Frans Joseph Schwarz. — Mededeelingen.

Theodicée, Thèses de Métaphysique chrétienne par *A. Dupont. Deuxième edition, revue et augmentée.* Louvain. Ch. Fonteyn. 1885.

De Hoogleeraar der Katholieke Universiteit van Leuven, Dr. A. Dupont, van Roermond, die in zijne edelmoedige liefde voor de goede zaak in *De Wetenschappelijke Nederlander* een voorbeeld geeft dat al meer navolging vindt, en onze lezers met zijn hooggewaardeerde artikelen begunstigt, mocht van Mgr. den Bisschop van Luik in de goedkeuring van de eerste uitgave van het hierboven aangewezen werk de volgende veelzeggende beoordeeling en waardeering vernemen:

Nous n'hésitons point à recommander ce traité, non seulement aux élèves et aux professeurs de nos seminaires, mais encore à tout notre clergé.

En nochtans zal wel ieder en zeker de goedkeuringgevende Kerkprelaat gaarne toestemmen dat deze tweede uitgave, nog aan wetenschappelijke waarde gewonnen heeft. Zij werd vermeerderd, vooral met het oog op de steeds toenemende studie van de scholastieke wijsbegeerte. Ten einde diepere kennis van de Christelijke Metaphysiek te bevorderen, werden eenige stellingen bijgevoegd, andere gewijzigd, andere meer ontwikkeld; de opwerpingen der nieuwere schrijvers worden aan een grondig onderzoek onderworpen en met zorg wederlegd. Beknopt, degelijk, duidelijk, doeltreffend als het werk is, verdient deze herziene en vermeerderde uitgave een, kan het zijn, nog gunstiger onthaal dan de eerste.

Zoo worde meer en meer vervuld de hoop van Z. Doorl. Hoogw. den Bisschop van Luik.

Dr. W. v. L.

T. Lucretii Cari de natura rerum *Libri sex. With an introduction and notes to Books* I., III., *and* V, by *Francis, W. Kelsey*, M. A., Professor of Latin in Lake Forest University. Boston, John Allyn. 1884.

Men heeft hier den volledigen tekst der VI boeken, doch slechts drie boeken zijn van aanteekeningen voorzien, en deze zijn, uit het oogpunt der spraakkunst beschouwd, wel wat schaarsch, terwijl de biografische wel eens te wijdloopig zijn. Maar het hoofddoel des Commentators was dan ook gericht op de philosophie van Lucretius, ten einde aan te toonen onder welke opzichten ze met de agnostische en materialistische philosophie van onze tegenwoordige dagen overeenkomt of strijdig is. Te dien einde haalt hij menigwerf aan in zijne aanteekeningen de geschriften van Haeckel, Büchner, Darwin, Tyndal en andere bekende uitleggers dier wijsbegeerte. Voor zoo verre hem het doel van dat zijn werk zulks toeliet, geeft hij antwoord op de betoogen van Lucretius, en biedt dus bij dat vergift hier tegenvergift aan. Met groote bondigheid en helderheid geeft hij een uiteenzetting van »Atomism, Ancient and Modern.« De materialistische evolutie van onzen tijd is niets anders dan het materialisme van Lucretius, eenvoudig wat omgewerkt volgens de wetenschappelijke methode en de wetenschappelijke kennis van onze dagen. Wordt die theorie aan den toets van een degelijk onderzoek onderworpen, dan blijkt ze ons geen haarbreed nader tot de oplossing der groote vraagstukken over het bestaan te brengen dan wel het stelsel van den romeinschen dichter. De modernen hebben uit de assche van het heidendom die theorie opgerakeld en er een nieuwe voorstelling van gegeven. Meer hebben ze niet gedaan, volgens de uitkomst der studie van prof. Kelsey. Het is te wenschen dat de Hoogleeraar ook het tweede, het vierde en het zesde boek met aanteekeningen zal verrijken en dat zijn werk veel dienst bewijze aan de studeerende jongelingschap.

P. v. B.

Cathrein V. S. J. Die Sittenlehre des Darwinismus. (XII. 146.) Herder, Freiburg (B.) M. 2.

Nog altoos ontbrak er iets aan het Darwinisme. Eene zedenleer. Zonder deze toch kon het in de wetenschappelijke wereld zijne plaats niet behouden. Van daar die herhaalde pogingen, om voor de begrippen van zedelijkheid en recht in het materialismus eenen grondslag te vinden. Volgens Haeckel was Carneri's werk: *Sittlichkeit und Darwinismus. Drei Bücher Ethik* (Wien 1871) »der erste glückliche Versuch, die durch den Darwinismus begründete Weltanschauung auf dem Gebiete der practischen Philosophie fruchtbar anzuwenden.« Herbert Spencer in zijn *Data of Ethics* (London 1871. 3 ed.) heeft de kroon gezet op het werk. Met uitbundigen lof werd dan ook zijn boek door zijne geestverwanten begroet, en terecht noemde men den schrijver den vertegenwoordiger der Darwi-

nistische moraal. — De Zeereerw. P. V. Cathrein, S. J., [1]) een der redacteurs der zoo gunstig bekende *Stimmen aus Maria-Laach*, heeft de taak op zich genomen, Spencer's werk te ontleden, en zijne verderfelijke leer te weerleggen in eene zeer verdienstelijke studie, waarvan wij hierboven den titel gaven en waarop wij de aandacht wilden vestigen.

In het eerste deel, meer eene inleiding, wordt Spencer's moraal kort uiteengezet. Onder andere logische kunstgrepen vernemen wij daar, dat zijne leer eigenlijk voor onze nakomelingen bestemd is en bijgevolg thans in sommige omstandigheden bezwaarlijk kan toegepast worden. In het tweede geeft de schrijver eene verklaring van Spencer's Darwinismus met zijne bewijsgronden en weerlegt deze in streng logischen vorm. Rede, feiten en gezag, en niet het minst Spencer's beginselen zelf zijn de middelen, waarmede de geleerde schrijver de ontwikkelingshypothese omverwerpt. Het derde gedeelte (Die Sittenlehre Spencer's in ihren Inhalt und ihren Folgen) geeft ons de moraal van het Darwinisme in breedvoeriger trekken. Goed is volgens Sp. datgene, wat het menschelijk leven onderhoudt en bevordert, en om alle misvatting te voorkomen haast hij zich er bij te voegen; het zedelijk goede en het aangename of behagelijke is hetzelfde. Dus eene handeling, die den mensch smart veroorzaakt of meer smart dan genoegen, is zedelijk slecht. Men ziet het, niet ten onrechte heeft men Sp. den Engelschen Epicurus genoemd en zijne wijsbegeerte eene *pig-philosophy*. Dat in zijne leer geen plaats is voor plichten tegen God, is duidelijk, want volgens zulke beginselen is de godsdienst, die zoo vaak offers van den mensch vraagt, onzedelijk en verwerpelijk. Jegens anderen, hetzij individu of staat, kent Sp. geen andere verplichtingen, tenzij deze uit egoïsmus of zelfvoldoening voortspruiten. Hier vooral herinnert Sp. den lezer, dat zijne *Data Ethiks* geschreven zijn voor menschen, die zich nog verder moeten ontwikkelen.

Zoo onbehagelijk het is Spencer te lezen, zoo aangenaam is het ook, zijn antagonist te volgen, wanneer hij met vaste hand alles afbreekt, wat de Darwinisten tot heden meenden te hebben opgebouwd. Meesterlijk is de wijze, waarop de geleerde en geoefende schrijver in een laatste hoofdstuk de afzichtelijke gevolgen van Sp.'s moraal beschrijft. Allen dus, die belangstellen in de verdediging der ware, der christelijke zedenleer, allen, die op de hoogte willen blijven van de bewegingen in het vijandig leger, zij dit werk ten zeerste aanbevolen. Vooral roepen wij P. Cathrein's werk hier te lande welkom toe, waar helaas! het Darwinismus op Universiteiten en hoogere burgerscholen door van den Staat bezoldigde leeraars gedoceerd wordt.

A. Jansen. C. ss. R.

[1]) Van deazelfden schrijver bezitten wij: *„Die englische Verfassung"* en *„Die Aufgaben der Staatsgewalt und ihre Grenzen"*. Het eerste werk is een grondig onderzoek naar den oorsprong en de natuur der engelsche constitutie; het tweede eene duidelijke en volledige verhandeling over algemeen staatsrecht.

Il materialismo e lo spiritualismo door *David Morkos. Torino.* Unione tip. ed. 33, via C. Alberto. 1885. in-16. p. 410. Pr: L. 4.

Dit boek is geschreven bij wijze van tweespraak, van dialoog. Twee tegenstanders, dappere voorvechters de eene van het materialisme, de andere van het spiritualisme, en elk goed gewapend volgens zijn stelsel treden hier in het strijdperk op. Elk hunner heeft een, dubbele taak te vervullen: eerstens, zijn eigen stelsel met de best mogelijke bewijzen te staven, en tweedens, de bewijzen van de tegenpartij, kan het, te wederleggen en het stelsel omver te halen. De materialist, het moet worden erkend, verdedigt zijn stelsel zoo goed mogelijk; doch is niet bestand tegen de kracht des kampioens van het spiritualisme. Deze, met bewijzen der eenvoudige rede, zonder zijn toevlucht te nemen tot de openbaring, weet in zijne bespiegelende en in zijne ervaringswetenschap alle betooggronden en sofismen van het materialisme te weerleggen, en daarna met een onweerstaanbare logica de hoofdpunten zijner stelling te bevestigen, namelijk het bestaan van God, de spiritualiteit en de onsterfelijkheid der ziel, het bestaan der zedewet en de sanctie dier wet in de belooning en in de bestraffing gedurende het leven hiernamaals.

Men mag gerust zeggen van dit tweegevecht dat de geest der dwaling, der verbeestelijking, volkomen overwonnen is; dat de weerlegging van het materialisme volledig en overtuigend is; desniettegenstaande mag men, na te hebben erkend dat bij een strijd tegen materialisten geen wapen kan worden ontleend aan de openbaring en de schrijver dus wel deed met de openbaring buiten het betoog te laten, mag men betreuren dat de ridder van het spiritualisme gemeend heeft ook de metaphysische leeringen, de wijsbegeerte der Katholieke school van St. Thomas, b. v. op zij te kunnen laten, om zich te hechten aan zekere leeringen welke niet weerstaan aan den hamerslag der critiek. Zoo heeft hij zijn begrip van de natuur der materie ontleend aan het stelsel der atomisten en de substantiëele eenheid ook in de levende wezens vernietigd. Ook deelen wij allerminst de meening van den schrijver betreffende de natuur van de geesten der beesten. Nog schijnt hij ons toe als van de waarheid verwijderd, waar hij de daden der sensitieve vermogens in het dier en in den mensch toeschrijft *formaliter* aan de ziel, aan den geest van een dier wezens. De eigenlijke daden der ziel alleen zijn de daden van het begripsvermogen en die van het wilsvermogen, daar deze daden èn in hun zijn èn in hunne zelfstandigheid onafhankelijk zijn van die operatiën der materie. De zintuigelijke kennis is een daad eigen aan een organisch vermogen, en niet eigen aan de ziel alleen. Ten slotte is en blijft het genoemde werk een werk van groote verdiensten.

P. v. B.

Katholicismus, Protestantismus und Unglaube. Ein Aufruf an alle zur Rückkehr zu Christenthum und Kirche. Von *F. X. Weninger*. 6 Auflage. Mainz. Kirchheim.

Het grootste beletsel van eene hereeniging in het Geloof zijn de ontzettende vooroordeelen en onwaarheden, die omtrent den waren Godsdienst van Jezus Christus in omloop zijn gekomen. Uit die vooroordeelen en leugens komt de haat en afkeer voort tegen de

Katholieke Kerk, en de tegenstanders van den Godsdienst nemen er hunne wapenen uit om slecht onderwezen Katholieken op een dwaalspoor te brengen.

Het bovenvermeld boekje is een kort, kernachtig, apologetisch werkje. Tegen de gebruikelijke wijze van behandelen houdt de schrijver zich niet allereerst bezig met ongeloof, om dan tot de dwaalleer over te gaan, maar gaat juist andersom te werk. Het fundament van het Katholiek Geloof is onwrikbaar en sluit elken twijfel uit. Derhalve is het geloofsbeginsel van het Protestantisme onhoudbaar. Aldus bewijst de schrijver met nog eenige klaarblijkelijke gevolgtrekkingen de onhoudbaarheid van het ongeloof; hij heft den ongeloovigen twijfelaar uit diens ongemotiveerden twijfel op en verschaft dezen een goed inzicht in de waarheid en noodzakelijkheid der grondstellingen van het Christendom. Belangwekkend in hooge mate zijn de hoofdstukken over de heerschende vooroordeelen. Het boekje kan Katholieken, die in de aanvallen van onzen tijd verward raken en zich kwalijk weten te verantwoorden, groote diensten bewijzen; maar ook goed onderwezen, ijzervaste Katholieken zullen er nog veel uit kunnen leeren.

Dr. L. v. H.

Martin Luthers Leben nach den ältesten und neuesten Geschichtsforschungen. Von *M. Hermann.* 2 Auflage. Mit einem Kapittel über des Luther-Jubiläum. Regensburg, Coppenrath.

't Was vooruit te zien, dat het werk van den Eerw. heer Hermann te Grosmering spoedig een tweeden druk zou beleven. Het boek werd bij de eerste verschijning reeds goed ontvangen. Op duidelijke wijze schildert de schrijver het ontstaan van de onzalige geloofsscheuring en het leven van haren bewerker van diens jeugd tot aan diens dood. In de hoofdstukken *Luthers Jugend* 1483—1505, *Luther im Kloster* 1505—1517, *Luther im Ablassstreite* 1517, *Verhandlungen mit Luther* 1518—1520, *Luthers Disputationen* 1519, *Luthers Anhänger* 1519—1521, *Ausschliessung Luthers aus der Kirche* 1520, *Luther auf dem Reichstage zu Worms* 1521, *Luther auf der Wartburg* 1521—1522, *Luther und die Revolution* 1522—1525, *Luthers Familienleben* 1525, *Luthers Reformationsversuche* 1525—1546, *Luthers Tod* 1546 geeft de schrijver in de historische voorstelling grootere of kleinere beschouwingen en ophelderingen van de ook thans nog onder niet-Katholieken heerschende dwalingen en vooroordeelen tegen de Katholieke Kerk, die wij te meer waardeeren naardien zij, zonder de levendigheid der historische vertelling schade te doen, op populaire wijze over moeilijke punten, dikwijls in weinig woorden, een heldere en afdoende verklaring geven. Het schoolwezen van den toenmaligen tijd, de bijbel, de kerkzang, de Orde van den h. Augustinus en het klooster in 't algemeen, de leer van de Katholieke Kerk en hare organisatie, het lezen van den bijbel, de leer van het H. Sacrament des Altaars enz, worden door den schrijver besproken en tegen de hatelijke verminking van niet-Katholieke volkeren gerechtvaardigd.

Moge deze nieuwe druk, die veel verbeterd en ververmeerderd is, eene vriendelijke ontvangst genieten bij Geestelijken zoowel als bij leeken. Het werk kan daarop met recht aanspraak maken.

Dr. L. v. H.

De Apologien van Bosen en Hettinger.

De algemeene bijval, welke de apologistische en populair-theologische werken van Bosen in Keulen en Hettinger in Würzburg, niet slechts in den kring van theologen, maar ook onder ontwikkelde leken ondervinden, bewijst niet alleen, dat hunne geschriften in eene lang gevoelde behoefte voorzien, maar ook dat de schrijvers de gave hadden met succès den wensch der godgeleerden en der leeken in hooge mate te bevredigen.

1. *Der Katholicismus und die Einsprüche seiner Gegner. Dargestellt für jeden Gebildeten von Dr. Christian Hermann Bosen.* Dritte Auflage, besorgt durch Dr. *Heinrich Brüll.* Freiburg, Herder. — Dit werk verscheen allereerst in 1865; reeds in 1869 volgde de tweede druk. De derde uitgaaf mocht de schrijver niet meer beleven. Zij werd voor de pers gereed gemaakt door den thans ook gestorven Dr. Brüll, Godsdienstleeraar te Duren. Het bovenvermelde werk is een waardig tegenhanger van het niet minder lofwaardig boek van denzelfden schrijver: *Das Christenthum und die Einsprüche seiner Gegner.* Met meesterhand heeft de bearbeider van den derden druk, zonder aan het eigenlijke karakter van Bosens werk schade te doen, het boek in enkele punten meer op de hoogte der dogmatische juistheid gebracht. Dit is vooral blijkbaar in de hoofdstukken handelende over het primaat, het kerkelijk leeraarsambt en het H. offer der Mis. Moge ook deze derde druk, evenals zijne voorgangers in uitgebreide kringen nut en zegen verspreiden!

2. *Apologie des Christenthums.* Von *Frans Hettinger.* Erste Band: *Der Beweis des Christenthums.* Erste und zweite Abtheilung. Freiburg, Herder. Sechste vermehrte Auflage.

Na het succes, dat aan dit voortreffelijk boek is te beurt gevallen, een woord van aanbeveling te schrijven voor deze zesde, herziene en vermeerderde uitgaaf, zulks zou inderdaad »uilen naar Athene dragen« moeten genoemd worden. Met een zekeren weemoed vervullen ons de woorden van den geleerden en verdienstelijken verdediger van het Christendom en van de Kerk, waarmede hij van zijne lezers afscheid neemt: »Volgens den loop der natuur,« zoo schrijft hij ons in de voorrede van den nieuwen druk, »kan ik nauwelijks hopen nog eene nieuwe uitgaaf te beleven. Ik verklaar dus alles wat hier geschreven staat uit liefde voor de Kerk te hebben geschreven. Ik heb steeds getracht in haren geest aan mijne gedachten uitdrukking te geven; wat er waars in mijne geschriften is, heb ik van haar ontvangen, wat onwaar is, is uit mij. En als ik de tegenstellingen heb bestreden, dan heb ik slechts de dwaling willen bestrijden, niet de menschen, die wij moeten liefhebben naar 's Heeren gebod, voor wie wij onvermoeid moeten bidden in de hoop, dat de sluier eenmaal van hunne oogen moge worden weggenomen.«

Moge het den schrijver door Gods genade vergund zijn, door den rijken schat van zijne kennis nog zeer

lang tot welzijn der Kerk, tot heil der menschheid en tot eer van God, werkzaam te wezen.

Dr. L. v. H.

A literary and biographical History, or bibliographical Dictionary of the English Catholics from the breach with Rome in 1534 to the present time, Bij Jos. Gillow. vol. I. XX—612 blz. 8. London, Burns, Oates, 1885.

Een man van het vak, beroemd door zijne werken, Alf. Beilesheim van Keulen, mag wel getuigen hoe uiterst moeielijk het is voor wie zich met Engelsche Kerkelijke geschiedenis bezig houdt, de echte zekere bescheiden te vinden over Katholieke schrijvers en hunne wetenschappelijke werken, sinds de afscheiding van Rome. De vervolging tegen het voorvaderlijk geloof bracht het meê dat die werken in geringer getal werden gedrukt en nog dikwerf door de strafwetten werden opgespoord en versmoord; van daar dat de controversschriften dier tijde bij de boekverkoopingen in Engeland op den huidigen dag niet te verkrijgen zijn dan tegen fabelachtige prijzen. Hoog te waardeeren is dan ook het thans verschenen eerste boekdeel, pas genoemd, daar het in eene groote leemte en groote behoefte voorziet. Evenwel moet opgemerkt worden dat de schrijver geheel en al op zijde heeft gelaten èn Ierland èn Schotland.

Dit eerste boekdeel, nog door vier andere te volgen, beslaat. XX—612 blz. in 8o. Het gaat van Abbot tot Curr. Aan het slot van elke levensschets heeft men eene opgave van de geschriften, welke men aan den genoemde te danken heeft. Het is Gillon gelukt hooggewaardeerde bouwstoffen te vinden bij de schatten van het Staatsarchief en van het Britsch Museum. Zelfs de »*biographical History*« komt tot haar volle recht, vooral wanneer het uitstekende bekeerlingen geldt.

En wat een rijkdom van bescheiden en van mededeelingen.

Alleen onder de letters A en B hebben wij hier 500 levens, met duizenden van bibliographische en critische aanteekeningen. Men meene niet dat wij hier slechts met de schrijvers en geleerden kunnen kennis maken.

Wij hebben hier ook, behalve de martelaren en belijders des geloofs, Kardinalen, Aartspriesters, Bischoppen en Vicarii Apostolici en stichters van scholen, de kunstenaarsschilders, beeldhouwers, toondichters, tooneelspelers; rechtsgeleerden, geneesheeren, militairen en anderen die zich, ondanks de beperkende wetten om de Katholieken uit te sluiten, hebben weten te doen gelden.

Dat de drukkers en uitgevers, die destijds zoo veel gevaren moesten trotseeren, hier de verschuldigde erkenning vinden, is te prijzen. Als op iets nieuws in een werk van dezen aard, hebben wij hier te wijzen op de berichten nopens de gegraveerde portretten van Engelsche Katholieken.

De prijs bij inteekening is sh. $2^1/_2$ per volume; buiten inteekening sh. 4 per vol.

Mr. JOAN BOHL, Canzonen.

De laatst verschenen aflevering No. 6, van »*De Wachter*,« Nederlandsch Dante-Orgaan, geeft ons drie Canzonen, oorspronkelijke zangen van Bohl zelven. De inhoud van deze aflevering zou kunnen doen vermoeden dat de taak die het Nederlandsch Dante-Orgaan zich had voorgeschreven, naar haar einde spoedt; die inhoud immers is:

I. Beatrix,	Blz.	285.
II. Amanda,	»	307.
III. Dante's avond.	»	313.

Het is eene heerlijke gedachte van den genialen vertaler van Dante, nu, na zijn reuzentaak te hebben volbracht op eene hem waardige wijze, ook uit eigen hoofd en hart eene oorspronkelijke canzone te scheppen, waar de Nederlandsche dichter niet aarzelt Beatrixe en Dante zelven te doen optreden. Waar zal de dichter kleuren en stralen, zachtheid en kracht vinden om ons die twee figuren in hare bijna meer dan menschelijke verhevenheid waardig voor te stellen? Zoo stout een bestaan is ons van niet een onzer Dante-vertalers bekend. Desniettemin vreezen wij niet te zeggen dat wij ook hier weer met meesterzangen te doen hebben.

De 1e Canzone beslaat vijf tafereelen: 1e *Italië*; 2de *Lente's Meifeest*; 3de *Tweelingsterren*; 4de *Toewijding*; 5de, *Begeestering*.

De 1e Canzone, 1e tafereel, schetst ons *Italië* en begint als volgt:

Italië, eerste wieg van alle grootheid
En tooverkelk van tegenstrijdigheden:
Van hoogen adel en doortrapte snoodheid,

Gelijk doorgalmd van heil- en vloekgebeden!...
Waar zonnen rezen, door geen nacht te blusschen,
Waar walmen dwalmen, nooit met vrucht bestreden...

En het slot is:

Bevruchtend trof Gods liefde U met haar schichten,
En wierp vulkanen langs uw bloemenbanen,
Om 't grootsche bij 't bevallige te stichten!

Haar glimlach werd gesluierd door haar tranen,
Toen ze, eerstgeboorne! uw toekomst woû beveiligen...
Gij bleekt bestemd voor zefiers en orkanen,

Voor eer en smaad, voor saters en voor heiligen!

Na dezen meesterlijken zang, vol van grootsche gedachten, en Dante-waardige beelden te hebben gelezen, was en blijft het ons vreemd, dat de dichter Italië heeft bezongen, te Rome is geweest, en er den Paus niet heeft gezien.

Is het ons verder geoorloofd minstens op één fragment onze lezers te onthalen, dan kiezen wij het derde paneel:

TWEELINGSTERREN.

(*Beatrix en Dante*)

De achtjarige Beatrix.

Een elfenbeeld, uit sneeuw geteeld door geesten,
Die uit het stof voor 's Heeren hof iets wrochtten
Tot blijde sier en flonkerzwier der feesten,

Scheen de eed'le loot, die klein en groot omvlochten
Met groen en lach, waar zij in zag, hoe allen,
Door haar bekoord, een enkel woord verzochten,

Dat hun als taal der nachtegaal zou schallen.
Een fijne boog omgaf haar oog, dat stralen
Vol toovergloed in elk gemoed liet vallen;

En dan daarmeê een dauw van vreê deed dalen,
Als pareldrop, de lelieknop besprenkend,
Opdat zij ras als pronkgewas zou pralen.

Die lichtgloor schiep iets wonder diep, elk drenkend
Met wat ter ziel als nektar viel; en blikken,
Als tweelingkelk, vol heil voor elk, haar schenkend.

Hier mocht natuur vrij over vuur beschikken,
Dat nooit aanschouwd, den mensch ontvouwt, wat gaven
Een sterveling met zegening verkwikken.

Het hart is rein, en helder 't brein; zij staven
Met de englen leest, die onbedeesd mag prijken,
Hoe stille deugd de prille jeugd kan laven

En met den roem van hemelbloem verrijken.

Als dat paneeltje geen meesterstuk is, dan ken ik er geen in onze taal.

Er is slechts een *t* te veel gezet in het wrochten van het tweede vers.

De negenjarige Dante.

Zijn voorhoofd, hoog en breed, de marm'ren zetel
Van zelfbewusten ernst?.... Hoe!... hem te storen,
Hem, stillen knaap, schijnt velen reeds vermetel?...

Slechts negen jaar, en in gepeins verloren!...
Ligt om natuurgeheimen uit te vorschen,
Als kon geen kinderspel hem meer bekoren!....

Een nieuwere Atlas, die de wereld torschen,
En wijzen zal op 't geen zij heeft misdreven;
Wiens vonnis aard- noch hemelmacht zal schorsen,

Al waant zich 't onrecht boven straf verheven...
't Heelal ligt voor dien arend opgeslagen,
Als waarheidsboek, door 's Heeren hand beschreven.

En op dien voet, neen, met zulke breede vlucht wordt deze canzone, deze schildering van het geniale kind voortgezet, maar door gebrek aan ruimte worden wij belet den dichter verder op den voet te volgen. Trouwens wilden wij al wie vatbaar is voor zulke hooge poëzie verlekkeren op het geheel door het mededeelen van dit brokje.

Van de IIe Canzone, Dante's avond, geeft ons deze aflevering slechts het begin onder het opschrift van: *Karakter*.

Wij verwachten alweer met ongeduld de eerstvolgende aflevering.

Wordt er van Dante *en* Paus Bonifacius gezongen — de bladzijde ter nadere inleiding tot deze Canzone gewaagt van dien Paus — dan verwachten wij van den Nederlandschen dichter, Mr. Bohl, dat hij met scherperen blik en hooger in de sferen der waarheid opgestegen dan de Italiaansche dichter, Dante, het ware beeld van dien grooten Paus naar waarde zal weten te treffen.

J. W. Br.

De beoordeelingen over het Rijks-Museum

zouden uiteenloopen en tegen elkander inloopen, dat was te voorzien, niet maar in ons eigen kleine land, waar natuurlijk redenen van bijzonderen aard in het spel en in botsing komen, ook uit het buitenland zouden stemmen tot ons komen die elkander tegenspreken. Wij hadden reeds hier de afbrekende artikelen van Mr. Vosmaer, de waardeerende van prof. J. A. Alberdingk Thijm; te meer zien wij nu verschijnen: »*Het Rijks-Museum te Amsterdam*« door A. W. Weissmann. Niet weinig heeft zijne opinie af te keuren, maar hij zegt ook;

dat, beschouwt men de romantiek als den stijl dien men moet kiezen voor alle monumentale gebouwen, dan zal men ongetwijfeld met het Museum ingenomen zijn:

dat, zijn er ook velen die de door den architect gevolgde richting laken, het talent waarmede alles tot een harmonisch geheel is saamgesteld, bewondering afdwingt;

dat het gebouw zeer zeker groote verdiensten bezit en de details bewonderenswaardig zijn;

dat hier ook een hoofdverdienste is, dat het gebouw karakter — ofschoon volgens hem niet het juiste — bezit, hetgeen in onzen tijd slechts zeldzaam van een gebouw gezegd kan worden. Het nageslacht zal het eind-oordeel omtrent het museum vellen meent de schrijver, en ten deele kan hem dat worden toegegeven. Inmiddels verdient ook het volgende uit »De Portefeuille, Kunst- en Letterbode« nu reeds in aanmerking te komen:

»Het Rijks-Museum alhier trekt ook de aandacht van kunstenaars in het buitenland. Bracht een paar weken geleden de *Illustrirte Zeitung* in haar nummer eene fraaie afbeelding van het gebouw, zij het ook van een vrij dwaas artikel vergezeld, thans maakt ook het *Art Journal* in het nummer van Sept. melding van de plechtige opening op 13 Juli, in de volgende vleiende bewoordingen: »The opening of the Museum in Amsterdam *is an era in the history of Art*. The building itself, the work of the well-known architect Cuypers *is a splendid example of Flemish Renaissance style*, and its internal decorations are of such extreme beauty as to render it a *model for future decorators of all nations*. In this noble building are now collected the scattered treasures of Dutch Art and many private individuals have had the public spirit tot place their collections at the disposal of the State. The fine Art library placed here, and lent to the nation, is the property of Dr. Alberdingk Thym, the Professor of Aesthetics in the Royal Academy of Fine Arts. The collection of pictures, as now arranged, and for the first time seen together, *is one of the finest in Europe*. All schools are represented, and the decorations of the salons are in each case of the same period as the Art treasures hung on their walls: the Rembrandt salon alone is worthy of a pilgrimage, the celebrated *Night Watch* having the place of honour.«

De opening van het Museum in Amsterdam is een (nieuw) tijdvak in de geschiedenis der kunst. Het gebouw is een schitterend voorbeeld van Vlaamsche Renaissance-Stijl, en de inwendige decoratiën zijn zoo buitengewoon schoon, dat ze dit Museum tot een toonbeeld maken voor toekomstige decorateurs van alle natiën.«

Niet wij zouden willen beweerd hebben dat er niets met reden kan worden gecritiseerd aan het Museum; die redenen dienen dan ook met tegenredenen, wil

men gelijk hebben, te worden in de weegschaal gelegd. Inmiddels zal hier kunnen worden toegepast het schoone woord van Alfred de Musset betreffende Casimir de Lavigne, dien eenige woedende critici schandelijk over de hekel haalden, gewoonlijk het lot, — zeggen wij met »De Amsterdammer« No. 429 — van den man, wiens succès den naijver van anderen gaande maakt. Musset luisterde eerst stilzwijgend toe, maar toen men het al te bont maakte, viel hij eensklaps een der spotters in de rede: Mijne heeren, met dat al twijfelt gij zelven geen oogenblik aan het talent dat er toe noodig is om zooveel verschillende critieken te kunnen uitlokken.«

Aan anderen, die vreezen dat hier een bekeeringswerk is verrezen (en wie weet welke symbolische beteekenissen overal zijn neergelegd?) en daarom den Museumbouw lastig vallen, zou het volgende mogen herhaald worden:

Het gebeurde eens dat Méry aan Dr. Véron, directeur van de *Constitutionel*, ter plaatsing aanbood een roman, waarin het idealisme wat al te sterke vlucht had genomen. Véron nam kennis van het werk, maar zond het na drie dagen terug met de woorden: »mijn, vriend, dat kunnen wij niet gebruiken.... Ziet ge, uw roman heeft vleugels. En bij ons moeten we niets van vleugels hebben. Dat zou onze abonnés, — onze luî — maar hinderen, want die weten heel goed, dat zij zelven ze niet bezitten.«

OUD-HOLLAND.

Volgaarne nemen wij het volgende over uit eene recensie van J. H. Rössing, voorkomende in het Weekblad »De Amsterdammer« van 30 Augustus j.l.

Mr N. de Roever heeft eer van de moeielijke taak, vrijwillig na den dood van Mr. A de Vries Az. aanvaard. De laatst verschenen aflevering van »*Oud-Holland*« legt daar weder het gunstigste getuigenis voor af. Hij zelf zet zijn belangrijke historische studies over Rembrandt voort, waardoor een geheel nieuw licht over diens leven en levensomstandigheden en vele zijner kunstwerken opgaat. Thans is Rembrandt ons even nabij als voor twee eeuwen; zelfs zijn huizinge op de Rozengracht is ons tot in de kleinste bijzonderheden bekend, zijn testament ligt voor ons open.

De schrijver van P. C. Hooft in zijn jongelingsjaren, D. C. Meyer, vangt een nauwgezette studie aan over de *Amsterdamsche schutterstukken in en buiten het Rijksmuseum*; Professor Dr. J. J. Van Toorenbergen wijst aan hoe de Prins van Oranje de omkeering in den Kerkstraat te Amsterdam van 1578 veroordeelde; J. W. H. Unger, adjunct-bibliothekaris-archivaris van Rotterdam, aartssnuffelaar, geeft een eerste gedeelte van losse aanteekeningen over Anna Roemers ten beste. Een goudregen van *Biografische bijzonderheden* voornamelijk betrekkelijk *Amsterdamsche schilders, plaatsnijders* en hunne verwanten wordt als toegift uitgestort.

Oud Holland verrast met zijn laatste aflevering den inteekenaar op bijzondere wijze. Als bijlage is er aan toegevoegd het: Dagboek van Constantyn Huygens, *voor de eerste maal naar het handschrift van diens kleinzoon uitgegeven door J. H. W. Unger.* Met meer dan 500 personen, vorsten en vorstinnen, raadslieden en bewindvoerders, dichters en denkers, waarmede Huygens gedurende zijn lang leven mee in aanraking is geweest, raakt men in kennis en wordt met hem in meer dan 600 door hem bezochte plaatsen, zoowel binnen- als buiten'slands heengevoerd. Merkwaardig is, dat van den Amsterdamschen dichterskring slechts Hooft en Barlaeus bij hem voorkomen en er van Vondel, Bredero, en Coster, geen spoor te vinden is. Zijn zending om bij de begrafenis van Admiraal de Ruyter tegenwoordig te zijn, is ook in 't kort, zooals alles, opgeteekend. In een vorige aflevering van Oud-Holland is de brief opgenomen, waarin hij zijn zeer eigenaardige indrukken over de Ruyter's gezin en begrafenis meedeelt.

Achter het handschrift is opgeteekend: *de adelbrief van Constantijn Huygens*, hem door Jacobus van Engeland gegeven, zoowel »wegens de gedachtenis aan zijn zeer achtbaren vader, die reeds vroeger zich jegens ons heeft verdienstelijk gemaakt, als wegens de vaderlijke deugden in den zoon«; verder *aanteekeningen van Christiaan Huygens, den Jongen*, eerst onlangs te Parijs voor de Akademische bibliotheek te Leiden aangekocht; en ten slotte zes geslachtslijsten.

Het scherpzinnig en veelomvattend werk van den heer Unger is een kostelijke bijdrage om, als alle de gedichten en brieven van Huygens het licht gezien hebben, een juist beeld te ontwerpen over den veelzijdigen, in alle kunsten en wetenschappen ervaren Hagenaar.

Een uitstekend geslaagde heliographie van de fraaie prent door Abraham Blooteling naar de schilderij van Casper Netscher, berustende op het Rijksmuseum alhier, gaat het werk vooraf. Een ieder zal na kennismaking met het werk van Unger met hem wenschen, dat door het uitgeven dezer handschriften de belangstelling voor Huygens in zoo hooge mate is opgewekt, dat binnen een niet al te lang tijdsverloop het eerste deel zijner volledige briefwisseling het licht kan zien.

Van *Oud-Holland* spreken, is uitgever en drukker, den dichter *Binger* loven. Gedrukt op oud-hollandsch papier met mooie, frissche letter, voorzien van fraaie randvercieringen en sluitfiguren, gehuld in blauwig grijs omslag is het den uitgever der volledige werken van *Vondel* waardig. Als ooit eenig werk naar uiterlijk en inhoud op bekroning aanspraak heeft gemaakt, dan is het *Oud-Holland.* Een dichter-uitgever moet men zijn, om zoo iets tot stand te brengen, om schitterende bate op te offeren aan liefde voor kunst en wetenschap. Het publiek is verplicht deze uitgave te steunen en den uitgever het offer niet te zwaar te doen zijn.

J. H. Rössing.

Twee nieuwe Tijdschriften

komen het getal der bestaande Nederlandsche persorganen vermeerderen, en, moet men verwachten, ook verrijken: het eene *maandschrift* voor Letteren en Kunst, noemt zich

DE SALON.

Het verschijnt in afleveringen van minstens 5 vel druks, en daarenboven zullen aan iedere aflevering, wordt gezegd, fijne gravures worden toegevoegd. De prijs bedraagt f 8,50 voor den jaargang.

De inhoud zal bestaan uit:

Belletrie, in de eerste plaats oorspronkelijke Novellen; van den vreemde zal uitsluitend worden ontleend, wat bijzonder de aandacht trekt.

Wetenschap, waarbij vooral actualiteit zal worden betracht.

Beeldende kunsten, de hoogleeraar J. A. Alberdingk Thym, zal geregeld een overzicht geven van het merkwaardige, wat de kunst oplevert.

Muziek, hiervoor heeft onze gewaardeerde toondichter G. A. Heinze, zijne medewerking toegezegd

Tooneel, de heer F. van der Goes zal zich met deze rubriek belasten.

Onder *Letternieuws* zal een korte critische beschouwing van nieuwe, inzonderheid oorspronkelijke uitgaven worden gegeven. Ook zal men opstellen op *hygiënisch* gebied van bevoegde hand aantreffen.

Het tweede zal optreden als:

DE NIEUWE GIDS.

De uitgever is W. Versluys te Amsterdam hij verzond het prospectus van *De Nieuwe Gids*, waaraan het volgende ontleend is:

Op den eersten October a. s. zal verschijnen de eerste aflevering van een nieuw tijdschrift, genaamd *De Nieuwe Gids*, onder redactie der heeren: Frederik van Eeden, E. van der Goes, Willem Kloos, Willem Paap, en Albert Verwey.

In den titel ligt de bedoeling der redactie opgesloten. Gelijk nu bijna een halve eeuw geleden, in het jaar 1837, *De Gids* werd opgericht door eenige jonge letterkundigen, die aan hunne gedachten over het heden en hunne eischen voor de toekomst een eigen orgaan wilden geven, omdat beide van de denkbeelden en de idealen van het andere geslacht niet onbelangrijk verschilden, meenen de stichters van *De Nieuwe Gids*, *dat zij thans op hunne beurt aan een onafhankelijk tijdschrift behoefte hebben.*

Men staat voor het feit, dat geheel hun letterkundig streven *afwijkt van den weg, dien de gezaghebbende organen zijn ingeslagen, en wenschen te blijven volgen.*

Wil men dus het publiek de gelegenheid geven met hunne richting bekend te worden, begeert men met klem de meening uit te spreken, dat groote wijzigingen in onze literatuur dringend noodig zijn, dan is het vestigen van een eigen tijdschrift het *eenige middel* voor dit doel.

De Redactie van de *Nieuwe Gids* stelt zich in de eerste plaats voor, hare beginselen van *aesthetische en historische critiek* te ontwikkelen, en ook hare *eigene voortbrengselen* den lezers aan te bieden.

Een gedeelte van haar bestek houdt zij beschikbaar voor opstellen over algemeene onderwerpen van *wetenschap, kunst en philosophie.*

De Redactie gevoelt de behoefte van samenwerking der jongeren. Zij heeft reden te onderstellen dat hare tijdgenooten die behoefte niet miskennen. Zij koestert den wensch *het orgaan* te worden *van het jongere geslacht in de Nederlandsche letterkundige, wetenschappelijke en artistieke wereld. Zij maakt er staat op, dat men de door hen verstrekte gelegenheid tot aansluiting zal toonen te waardeeren.*

In de laatste, schoon niet in de geringste plaats, zal *De Nieuwe Gids* zich bezig houden met *de binnen- en buitenlandsche politiek van den dag.* Zij zal daarbij en bij de beschouwing der sociale vraagstukken de beginselen voorstaan, die door het voorgaande voldoende aangeduid mogen heeten.

De Nieuwe Gids zal *voorloopig om de twee maanden* verschijnen in afleveringen van 8 à 9 vel druks.

De prijs per jaargang is zeven gulden en vijftig cents.

De Société générale de Libraires Catholiques

te Parijs strekt hare zorgen uit niet alleen over de tijdschriften en dagbladen, zij behartigt insgelijks

1o. *de Romantiek* Zij bevordert de uitgave en de verspreiding van nieuwe, van herziene, van geëxpurgeerde romans: als b. v. van Paul Féval, van Tulbert, van Oscar de Poli, van Dumonteil, van André Barbes, van Antonin Dupuis, van Mme Julie Lavergne, van Mme de Boden, van Zénaïde Fleurist, van generaal Ambert, van Mahon de Monegham, van Charles Buet, Ernest Hello, Adrien Duval, Eugène de Margerie, etc.

2o. *De Geschiedenis.* Wat al een rijke oogst heeft ze aan te bieden! Noemen wij slechts enkele werken tegenover de goddelooze historievervalsching en antisociale werken: La Ste Barthélemy et les premières guerres de religion en France. — La Fable de la Papesse Jeanne — La société au XIIIe siècle. — L' Admiral de Poligney. — La Révocation de l' édit de Nantes. — La Légende des Girondins. — l' Histoire contemporaine, etc. etc.

3o. *De Wijsbegeerte.* Tegenover de positivisten en materialisten en quasi-geleerden onzer hedendaagsche tijdschriften en scholen, stelt zij ten tegengift en ter aankweeking van degelijke kennis en wetenschap, seriën van wetenschappelijke boeken b. v.

Les Confins de la science et de la philosophie, — L' Accord de la science et de la Foi. — Comment s' est formé l' univers. — Les Ignorances de la science moderne etc. etc.

Aangeprezen romans door de »Revue du Monde Cath.:

»*La Victoire du Mari*«, par Gaston de Varennes. (Calman-Lévy).

Als een goed geschreven en een goed boek: *Les Grancogne-Leógan*, par Marie Portuin (Didot).

Les Mirages d' or, par Raoul de Navéry (Blériot.)

De Chute en Chute, par Gabriel d' Arvor. (Id.)

Le Gros Lot, par Roger des Fourneils (Id.)

Tout du Long, par Mélanie Bourotte (Id.) wel eens wat trop de trivialité d' égoisme bourgeois.

Dr. Frans Joseph Schwarz,

wordt door prof Keppler uit Tubingen in No. 8 van »Archiv. für Christliche Kunst«, met warme erkenning gehuldigd in een korte levensschets. Dr. Schwarz was gedurende 14 jaren mede-opsteller van het tijdschrift »*Kirchenschmuck* « Men heeft nog van zijne hand:

»*Die Formenlehre des romanischen und gotischen Baustils.*« Stuttg. 1885, 2 Aufl. 1855;

Studiën über die Geschichte des christlichen Alters.« Stuttg. ib. 1857;

»*Beiträge zur Wiederbelebung der monumentalen Malerei.* Ib. 1860.

De uitgave der »*Biblia pauperum*« uit de Lyceum-

bibliotheek van Constans, 1867 en de »*Armenbibel*« (met teekeningen van prof. *Klein*) 2 uitg. Freiburg 1884;

Die ehemalige Benedictinerabtei zum hl. Vitus in Ellwangen 1882, en *Der Christliche Altar* 1885.

In 1883 nam hij op zich de redactie van »*Archiv für christlichen Kunst*«, dat in de plaats van »Kirchenschmuck« was opgetreden. De ijverige en kundige man is gestorven als Pastoor van Ellwangen en Huisprelaat van Z. H. den Paus. Ongetwijfeld is Dr. Schwarz de voornaamste opwekker en bevorderaar der kerkelijke kunst in Wurtemberg.

Mededeelingen.

Door de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, wordt gedurende drie jaren een prijs uitgeloofd van *f* 100 voor de behandeling van een onderwerp van biographie of boekhandel. De stukken moeten ieder jaar vóór 1 Juni bij het bestuur worden ingezonden, dat ze in handen stelt van eene door het bestuur te benoemen commissie om op de algemeene vergadering te adviseeren over het al of niet toekennen van den prijs.

Het bekroonde stuk blijft het eigendom van den schrijver, maar kan wanneer het noodig is, met ondersteuning van de Vereeniging worden uitgegeven.

Van den nieuwen catalogus van het Rijksmuseum, door den heer B. Bredius bewerkt, is thans ook eene uitgave in het Fransch verschenen, en de tweede Hollandsche uitgave is reeds ter perse. In beide zijn enkele attributies verbeterd en vele opgaven aangevuld of gewijzigd.

Met leedwezen vernemen wij, dat de gezondheid van den heer Bredius geleden heeft, waarschijnlijk tengevolge van de groote inspanning, welke het bearbeiden van dezen catalogus hem heeft gekost. Zoodra, door een verblijf in het Zuiden, zijne krachten zijn hersteld, zal hij deze wijden aan het catalogiseeren van alle nieuwe schilderijen in het Rijksmuseum.

Mr. S. R. van Campen houdt zich bezig met de herziening en vermeerdering van zijn werk over *The Dutch in the Arctic Seas* en wenscht een generaal overzicht te geven van de Noordpool-quaestie. Het zal het volgend jaar het licht zien, tegelijk met het lang verwachte 2e en meer strikt historische deel, bevattende de geschiedenis over de tochten der vroegere Hollandsche Noordpoolreizigers, enz.

Grieksche handschriften in België. — De geleerde paleograaf Henri Omont geeft bericht van wat hij vond aan grieksche handschriften in de bibliotheken in België:

In de Kon. bibloth. te Brussel 121,
in het Museé Plantin 3,
in de biblioth. te Leuven 2,
te Antwerpen nog 1.

De Catalogus in-8o (61 blz.) eindigt met de aanwijzing van de grieksche handschriften van Pierre Pantin, van die van André Schott en met de lijst van die in 1790 naar Parijs vervoerd maar in 1830 weer aan België werden teruggegeven.

Van de *Regestum Clementis Papæ V. ex vaticanis architypis Leonis XIII. Papae iussu et munificentia nunc primum editum cura et studio monachorum Ord. S. Benedicti* is de 1e Band, CCCXXV en 283 blz. folio verschenen, met Portret en Facsimile. Medewerkers zijn *Tosti*, *Palmieri*, *Navralil*, *Stasney* en *Caplet*. De IIe B. zou ook nog dit jaar verschijnen.

In een kleinen tuin, die tot den tuin van het Vatikaan behoort, in den Cortile della Pigna, is een groote zuil van Afrikaansch marmer opgericht, tot eeuwig aandenken aan het Oecumenisch Concilie. Boven op de zuil staat een beeld van St. Petrus, en het voetstuk is versierd met eenige bronzen basreliefs voorstellende tooneelen uit het Concilie.

De gedenkzuil is meer dan 25 meter hoog, steekt boven het dak van het Vaticaan uit en kan op grooten afstand gezien worden.

De E. P. Sommervogel heeft pas een vol. gepubliceerd onder den titel van: *Bibliotheca Mariana Societatis Jesu.*

Een orgaan van den Amerikaanschen boekhandel beweert dat er in de Vereenigde Staten minstens 160 uitgevers te vinden zijn voor opvoedkundige werken en schoolboeken. Van deze uitgevers zouden er alleen in New-York 48, en in Boston 19 zijn.

De Pentateuch, welke indertijd door een boekhandelaar te Jeruzalem aan het Britsch Museum voor een millioen te koop aangeboden werd en door den geleerden orientalist Clemont Ganneau valsch verklaard werd te zijn, heeft op eene verkooping te Londen 50 gulden opgebracht.

Den 21 Juni jl. heeft te Châlons-sur-Saône de onthulling plaats gehad van het standbeeld van *Niépce de Saint-Victor*, den uitvinder der photographie, die in het jaar 1765 aldaar geboren werd.

In navolging van soortgelijke vereenigingen te Keulen, Ulm en andere plaatsen, is te Altbreisach in het groothertogdom Baden een *Bauhütte-Verein* opgericht, welke zich ten doel stelt, de prachtige Munsterkerk aldaar te herstellen, welke een der oudste en belangwekkendste godshuizen van geheel Duitschland is. Tengevolge van niet voltooide verbouwingen, bestaat die kerk uit in ouderdom en stijl verschillende gedeelten, Romaansche en Gothische uit verschillenden tijd. De jongste gedeelten, met inbegrip van den onvoltooiden westelijken toren, dagteekenen van 1478—94.

Gedurende verscheidene jaren werd door den gemeenteraad *f* 15,000 aan de instandhouding der kerk ten koste gelegd en verscheidene particuliere personen droegen gedurende dien tijd *f* 25,000 daartoe bij. De herstelling wordt geraamd op *f* 21,000.

Snelpersdrukkerij van Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 9. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J. W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar ƒ 3, *franco* per post ƒ 3,25 voor België ƒ 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD: Institutiones Morales Alphonsianae, ad usum Scholarum accommodata, cura et studio P. Clementis Marc. Congreg. SS. Redemptoris. Dr. *W. v. L.* — Hulde uit Spanje „al celebre arabista holandés. (Vervolg). *J. W. Brouwers.* — Catholic Christianity and modern unbelief. — Een nieuwe Catechismus. — Engelsche Leestafel. — Oscar von Redwitz als romanschrijver. — Ein Charakterbild von Voltaire. *J. W. Br.* — Der Katholicismus und die Einsprüche seiner Gegner. Dr. *L. v. H.* — La Chevalerie par Léon Gauthier. — Drie diplômes d'honneur. — Mededeelingen. — Inhoud van Tijdschriften. — Advertentiën.

Institutiones Morales Alphonsianae,

seu Doctoris Ecclesiae S. *Alphonsi Mariae de Ligorio Doctrina Moralis, ad usum scholarum* accommodata, cura et studio *P. Clementis Marc.* Congreg. SS. Redemptoris. — Tomus Primus. Romae, Vico delle Pace, No. 35. — 1885.

Geen geleerde, zoon onzer eeuw, heeft in minder dan vijftig jaren een opgang gemaakt in de Katholieke Kerk zoo groot als Alphonsus Maria, graaf de Ligorio. Met buitengewone gaven des geestes bedeeld, met voorbeeldelijke deugden versierd, had hij reeds den lauwer van Docter in de beide Rechten behaald toen hij pas 16 jaren oud was. Hij overwon de wereld, zoo veelbelovend voor den oudsten zoon van het adellijk geslacht, en wat meer is, hij overwon zich zelven, om zich geheel en al te wijden aan den dienst van God en Zijn Kerk, aan den dienst der wetenschap en het heil van mensch en maatschappij. Heilvol en glansrijk was het standpunt dat hij weldra had veroverd. In 1831, toen aan de S. Paenitentiaria te Rome werd gevraagd: of een Professor van Theologie gerust mocht volgen en verkonden de opiniën die de zalige Alph. a Liguorio in zijne Moraal Theologie verkondigt, werd den 5 Juli door die Romeinsche Congregatie geantwoord — en dit antwoord geldt voor de geheele Katholieke wereld: — »*Affirmative.*«

De grootste triomf viel den later heilig verklaarden Geleerde ten deel op den 7 Juli 1871, toen hij door Paus Pius IX werd verheven tot *Ecclesiae Doctor.* De aanbeveling van des Hoogleeraars werken, nu tot Kerkleeraar verheven, klonk in den mond van den Opperherder als volgt: *Praeterea huius Doctoris libros*, commentaria, opuscula, opera denique omnia, ut aliorum Ecclesiae Doctorum, *non modo priratim, sed publice* in Gymnasiis, Academiis, Scholis, Collegiis, Lectionibus, Disputationibus, Interpretationibus, Concionibus, Sermonibus, omnibus aliis Ecclesiasticis studiis christianisque exercitationibus, *citari, proferri, atque, cum res postulaverit, adhiberi volumus et decernimus.*«

Wie de werken van den Heiligen Alfonsus verspreidt, wie zijne Theologia Moralis tot gemakkelijk bruikbaar schoolboek voor de Theologische studiën zal weten te schikken, die voldoet gewis aan den hierboven gegeven wenk en uitgesproken wil van den Paus. Daaraan nu wordt voor het eerst voldaan in het hier aangekondigde werk, waarvan de eerste volume nu pas te Rome is verschenen, dank aan de zorgen en de studie van Pater Cl. Marc, van de Congregatie van den Allerheiligsten Verlosser.

Dr. Alphonsus, bij het schrijven van zijn groot werk van Moraal Theologie, heeft geenzins bedoeld een schoolboek te schrijven, en daarvoor is zijn werk, alwie het kent weet zulks, dan ook geenszins geschikt. En wat is dan wel het doel geweest van den steller van dit werk? Dat doel is drievoudig: hij zelf zegt het ons: »*primus (scopus) fuit, ut universam B. Patris de re morali doctrinam fideliter exponerem*, de trouwe uiteenzetting van de leer van Alfonsus betrekkelijk de vraagstukken van Moraal: »*alter (scopus) ut eam redigerem in formam methodicam* — die leer in een methodischen vorm over te brengen:

»*tertius (scopus)* denique, ut eamdem omnibus illis complerem *additis, quae hodiernorum temporum necessitatibus magis respondere viderentur* — die leering te volledigen met al die toevoegingen welke aan de behoefte onzer tegenwoordige tijd meer schijnen te beantwoorden. Nu staat te zien 1o welke middelen de schr. wist te gebruiken om dat drievoudig doeleinde te bereiken, en 2o of het werk beantwoordt aan het voorgestelde doeleind.

Het eerste oogmerk des schrijvers was, *ut universam* B. Patris de re morali *doctrinam* fideliter exponeret: daarom heeft de Schr. zich niet te vrede gesteld met ons een zaakrijk Compendium te geven van het groote werk; neen, maar hij zorgde insgelijks de leering van den Heilige te achterhalen in 's mans andere werken de re morali handelend, als ook in aanteekeningen in brieven die Alfonsus ons heeft nagelaten, en die tot nogtoe onbenuttigd gebleven, nu gelukkig werden gevonden. Ook werden de verschillende uitgaven in vergelijking gebracht. Dat eerste doel mag dus geacht worden bereikt te zijn, minstens wanneer ook het *fideliter* bewaarheid is, waarover straks een woordje nader.

Het tweede wat hier een handboek, heeft te leveren, *ad usum scholarum*, de theologie van Liguorio *in formam methodicam* over te gieten om er het onderwijs van te vergemakkelijken en het begrip er van bevorderlijk te zijn. De methode is dan ook bij uitstek geschikt voor leerling en leeraar; het is dezelfde methode die Gury in zijn Compendium volgde: eerst wordt de definitie gegeven, dan de verdeeling, dan de verklaring der beginselen, daarna worden de vragen opgelost en de corrollaria aangestipt. Eene groote verdienste van dit handboek is, dat P. Marc zich niet vergenoegt met de uitspraak van Alfonsus terug te geven, neen, hij beredeneert ze en geeft bewijsgronden van de verschil-

lende zienswijzen. En dan nog bij de verklaring der bespiegelende leer lijdt hier het praktisch gedeelte geen nadeel. Zeer gelukkig heeft de Schr. hier de Theologia speculativa met de practica vereenigd.

Voor een schoolboek is ook van het grootste belang de volgorde der verscheiden tractaten.

Wij hebben hier eerst de *Introductio*, waarin gehandeld wordt over de natuur, de waardigheid, de methode, de geschiedenis en de indeeling der zedekundige Godgeleerdheid, daarop volgen dan de vijf fondamenteele tractaten: *de Conscientia*, *de Legibus*, *de Actibus humanis*, *de Peccatis* en *de Virtutibus*.

In drie verhandelingen, die den Decaloog voorafgaan, zet de Schr. uiteen de natuur en de eigenschappen van het Geloof, de Hoop, de Liefde, en de zonden tegenstrijdig met die drie goddelijke deugden. Daarop volgen dan de tractaten over de Tien Geboden. De twee laatste tractaten loopen over de Geboden der Heilige Kerk en over de censuren. Een commentair van de Constitutie *Apostolicae Sedis* sluit dit eerste boekdeel af.

Het derde doelwit des schrijvers was de leer van den H. Alfonsus te volledigen met datgene wat aan de behoefte onzer dagen schijnt te beantwoorden. Langs tweederlei wegen heeft de schr. de materialen voor deze volledigheid te samengebracht. Eerstens heeft hij zich niet opgesloten binnen den kring der werken van den H. Alfonsus, maar, en zeer te recht, ook zijn nut getrokken uit andere groote Godgeleerden, zoo oudere als nieuwere, b v. Lessius, de Lugo, Suarez en vooral St. Thomas; zoo ook Scavini, D'Annibale, Gury, Lehmkuhl en anderen.

Tweedens, met de vraagstukken te behandelen die vooral nu aan de orde van den dag zijn; met de beslissingen der Romeinsche Congregatiën, ook de laatst gegevene mede te deelen, en met de wetten der verschillende codices over te leggen. Uit al hetgeen wij betreffende het boek van P. Marc bloot legden kan genoegzaam blijken hoe verdienstelijk een werk ons hier geleverd wordt. Aan het succès mag niet worden getwijfeld.

Een punt nog hebben wij aan te roeren, maar het is een brandend punt! de schr. heeft verklaard dat zijn eerste doelmerk was ook *ut universam B. Patris de re morali doctrinam* fideliter *exponeret*: is dat gebeurd?

Een zwaarwichtige vraag voorzeker.

Niet als of bij iemand het vermoeden zou mogen opkomen dat de Schr. willens en wetens min *fideliter* die leering zou hebben voorgesteld, maar geoorloofd is de vraag of er niet het een en ander punt is dat verkeerd is opgevat: of de ware zin van Alfonsus niet eens zou kunnen ontsnapt zijn aan P. Marc? Zoo rijst de brandende vraag - en de geleerden scharen zich in twee kampen — van het *Æquiprobabilismus*.

Hier staan, het is genoegzaam bekend, de *Vindiciae Alphonsianae* tegen Ballerini cum suis. Beide partijen hebben hare argumenten laten gelden: men kieze, naar overtuiging, zijn partij. Ons is het genoeg hier te berichten dat P. Marc in dit zijn werk, de stelling verdedigt dat het Æquiprobalismus door den Heiligen Alfonsus is geleeraard en verdedigt geworden. En juist dat ontkent de tegenpartij. Dit te hebben aangestipt is ons genoeg: wij hebben verders in dat leeuwenhok niets te doen.

Ook is er in Spanje een prachtig werk in 3 boekdeelen verschenen, dat alle kans heeft een klassiek werk te worden, namelijk de *Teologia moral segun la doctrina de los SS. Doctores de la Iglesia, Tomas de Aquino, y Alfonso de Ligorio*, door P. Morin, Dominicaan. Madrid 1883—84.

Dr. W. v. L.

Hulde uit Spanje »al celebre arabista holandés.«

(*Vervolg.*)

Mr. Reinhart Dozy's nasporingen betreffende de voornaamste gebeurtenissen der middeneeuwen vormen een voltooid werk van geleerdheid en kritiek: zijne geschiedenis der Musulmanen van Spanje, al is ze beknopt en verkort, is toch het meest volledige, nauwkeurige en over het algemeen getrouwe tafereel dat wij tot heden toe bezitten van de overheerschiing der Musulmanen in ons schiereiland, van af de sarraccensche invasie tot de verovering der Almoraviden, d. i., van 't jaar 711 tot 1110.

Het omvangrijke supplement tot de arabische woordenboeken, en rijkste vrucht van zooveel studie en vlijtige navorschingen, mag als de volledigiing der groote woordenboeken van Freytag en Lane begroet worden. Het zal den vertalers, het begrijpen der arabische teksten, vooral die betrekking hebben op onze historie, grootelijks vergemakkelijks.

Met dankbaarheid willen wij hier aangestipt hebben, tot verdiende lofspraak van zulk een uitstekend verstand, dat wij hem vele en bewonderenswaardige aanwinsten op historisch gebied te danken hebben. Latere studiën van geleerde Spanjaarden [1]) hebben die ontdekkingen van dien geleerden Hollander bevestigd, en hebben niet verzuimd hem hun hulde te betuigen.«

Onder meer andere feiten, wijst het Spaansche tijdschrift op Dozy's prachtige uitkomst in zijne heerlijke studie over den Cid, wiens bestaan en voornaamste daden, in twijfel getrokken door het scepticisme van de vorige eeuw, hier bewezen worden door de getuigenissen van arabische schrijvers.

Wat nog bizonder dezen geleerden Hollander tot eer verstrekt, is, dat hij bij het vorderen zijner studiën en zijner werken, menige opinie, eerst met vuur verdedigd, heeft laten varen, ten spijt van bestaande veroordeelen, aan zijne opvoeding, zijn land en zijn tijd te wijten; zoo bijvoorbeeld, erkent hij den beschavenden invloed dien het Christelijke Spanje op het Musulmaansche heeft uitgeoefend; zoo erkent hij dat het oude Iliberis (of Eliberri) hetzelfde is als Granada, en dat niet weinig woorden door de Moren van Spanje gebruikt, van Spaansch-Latijnsche herkomst zijn.

»Het is niet noodig de verdiensten te willen overdrijven van den grooten Nederlandschen Arabist, daar zijne publicatiën voldoende bekend en hoog gewaardeerd zijn in en door de geheele beschaafde wereld. Ook de schrijver dezer korte mededeeling gaf hem lof bij meer dan een gelegenheid. Maar alle lof schijnt ons te gering voor een man aan wien ons vaderland zoo veel verschuldigd is, want de studiën en de werken van Dozy, —

---

[1]) Onder anderen Fernandez Guerra D. Aureliano in zijn hooggewaardeerd werk: *Caida y ruina del Imperio visigotico-espanol*, als ook *Oliver y Hartado* in de studie over *la batalla de Veyer*.

dit veroorlove men ons te zeggen — hebben er machtig toe bijgedragen dat de geschiedenis van Spanje, onder de musulmaansche overheersching, is kunnen opstijgen uit den chaos waarin, naar D. José Antonio Conde gelaten had, en *Dozy is de man die alleen meer licht over de gebeurtenissen van dat breede en duistere tijdvak verspreid heeft, dan alle andere pogingen en werken van onze moderne arabisten te zamen.* Het zij verre van mij de verdiensten van mijne meesters en confraters op dit gebied van studiën te willen verkleinen, daar ook zij, ofschoon in minder gunstige omstandigheden hoog te waardeeren werken hebben in het licht gegeven, en eenige hunner edelmoedig den geleerden Nederlander behulpzaam zijn geweest, met hem een goed gedeelte der juweelen onder de schatten onzer bibliotheken bewaard, mede te deelen. Veel heeft de Arabisch-Spaansche Letterkunde te danken aan beoefenaren zoo uitstekend als daar zijn Gayangos, Estébanez Calderon, Lafuente y Alcantara, Moreno Nieto, Codera, Saavedra, Fernández Gonzáles, Riano, Garcia Ayuso y Guillen Robles; veel verwachten wij nog van hen die nog leven; maar wij achten ons verplicht te bekennen dat Dozy op dit gebied van studiën alle onze landgenooten heeft overtroffen, en dat de schitterende uitkomst zijner werken moet worden toegeschreven, ja, aan zijn bevoorrecht talent, maar ook aan het offer van een leven als geheel aan het Spanje onder de Musulmanen toegewijd en verkort door een zoo ver gaande werkzaamheid en zulken uitersten ijver, die heldhaftig aan den arbeid bleven te midden van ernstige ongesteldheden en smartvolle ziekten.

In December 1881 had hij de uitgave voltooid van der zijn groot werk, al het Supplement der arabische woordenboeken, en, al waren zijne lichaamskrachten meer dan verzwakt, nog was hij voornemens met andere belangwaardige plannen te beginnen en een nieuw veld van studie te gaan bebouwen.

Die weg werd hem afgesneden door de schreden van den naderenden dood, maar het was hem toch gegeven in de laatste dagen zijns levens nog te zien verschijnen zijne aanteekeningen en zijne verbeteringen betreffende twee gewichtigen teksten die hij eenige jaren vroeger had uitgegeven [2]). En zoo werd het prachtvolle gebouw zijner Arabische Spaansche studiën voltooid. Verder wordt er gezegd dat 's mans werken zijn »een uitstekend monument van kunde, navorschingskracht, scherpzinnigheid, van opvatting en van stijl.«

En wie is de Spanjaard die aldus van onzen Leidschen professor spreekt? Die Spanjaard is een man welke sinds jaren en jaren op hetzelfde gebied werkzaam is, die alreeds in 1862 zijne zienswijze betreffende Dozy's »Histoire des Muzelmans d'Espagne« in drie artikelen uiteenzette; die in 1878 en 79 vijf artikelen in de *Siglo Futuro* aan dezelfde Geschiedenis wijdde naar aanleiding der vertaling van dat werk in het Spaansch door D. Frederico de Castro; die in 1880 vier artikelen in hetzelfde blad wijdde aan de bestrijding van de *Ensayo sobre la historia del Mamismo*; 's mans naam is *F. Javier Simonet.*

Of hij dan niets dan lof spreekt in zijn artikel over Dozy? Wat hij tegen hem in het midden brengt, zal in het kort ons volgend nommer mededeelen, maar het artikel in *La Ciencia Christiana* herhaalt de woorden van Estébanez Calderon: *ha sido un verdadero Colon en los mares oscuros de nuestra historia arabe, y todas las demostraciones de nuestro agradecimiento apén s bastaran à redimir la deuda que conel tenemos contraida:*« hij was een ware Columbus op de duistere zeeën van onze arabische geschiedenis en al de betuigingen onzer erkentelijkheid kunnen ter nauwernood in staat zijn de schuld die deswege op ons ligt, te voldoen.«

J. W. Brouwers.

[2]) Corrections sur les textes du Bayâne-l-Mogrib, des fragments de la chronique d' Arib et du Hollato-s-siyará. Leiden, 1883, een boekdeel in 8o.

Catholic Christianity and modern unbelief (12 mo. Sh. 1.)

Kort en krachtig, helder in uitdrukking, logisch in redeneering, met den gloed der overtuiging en der wel-prekendheid bezield is dit werkje: Katholiek Christendom en Modern ongeloof«, dat in 90 dagen tijds drie uitgaven beleefde. Zelfs door tal van protestantsche organen werd het geprezen, al is het geschreven door een R. K. Bisschop, den hoogeerw. Heer *J. D. Ricards*

Onder dat opzicht geven vele protestantsche bladen en tijdschriften van Amerika aan alle protestantsche organen van Nederland een voorbeeld van onbekrompenheid en van waarheidszin dat navolging verdient. Zoo verklaart b. v. de niet-Katholieke *Brooklyn Daily Eagle* o. a. dat hij dit werk aanbeveelt als behoorende tot de gezondste theologische lectuur, die in den laatsten tijd verschenen is«, en de protestantsche *Western Christian Advocate:* o. a. dit boek is der studie waardig van hen die wenschen te weten wat de Roomschen vorderen voor hun systeem.« Inderdaad geeft dit werkje eene bondige eenvoudige uiteenzetting van de ware leeringen der R. K. Kerk, hier gesteld tegen de leeringen welke haar valschelijk worden toegeschreven door Protestanten en door loochenaars van Gods Openbaring.

En zoo zijn er ontelbare Protestanten vooral in Europa, die voortgaan met lasteringen, sinds eeuwen en honderdduizend maal van valschheid overtuigd, te herhalen tegen de Kerk, alsdaar is b. v. onze vereering der Heiligen, en wat herhalen zij al niet van Maria-aanbidding?

De kleinste Catechismus kan hen beter voorlichten.

Een Nieuwe Catechismus.

Wat is er al van grooter belang dan een waarlijk degelijke duidelijke catechismus voor het volk? Natuurlijk is het dan ook dat de Bisschoppen van Amerika, d. w. z. van de Vereenigde Staten, bij hun onlangs gehouden Concilie, aan die behoefte zijn te gemoet gekomen.

Niet langer is het geleden dan in November jongstleden dat het derde Plenary Council of Baltimore besloot ons een nieuwen catechismus te maken, die in alle bisdommen der Vereenigde Staten zou worden voorgeschreven, ten einde er gelijkvormigheid van leering in godsdienstig onderwijs te verkrijgen. Welnu, die catechismus was al klaar in Juli en toen reeds werd b. v. door *Mgr. Keane*, Bisschop van Richmond, bevolen, »dat bij den aanvang van het volgend leerjaar de nieuwe catechismus in alle scholen van zijn Bisdom tot leerboek zou worden gebruikt. Dat gebod,

zooals de Bisschop schreef, sloot niet uit, dat voor meer gevorderde leerlingen, een uitgebreider werk, als dat van Deharpe, kon worden gekozen.

Deze nieuwe volkscatechismus is verschenen onder den titel van

A Catechism of Christian Doctrine. Prepared and Enjoined bij order of The Third Plenary Council of Baltimore, en beslaat 72 bladzijden.

Engelsche Leestafel.

FACTS OF FAITH: or, *First Lessons in Christianity* bij Rev. A. B. Crane, met de goedkeuring van Mgr. den Bisschop van Birmingham. Pr. 40 c.

BREEN'S ANGLICAN ORDERS bewijst ook de *invalidity* of the Anglican rite for orders. Tw. Ed. Pr. 25 c.

ANCIENT RELIGION AND MODERN THOUGHT, opgedragen aan Lord Ripon. 2de Ed. Pr. 325. By *V. S. Lilly.*

THE FOLLOWING OF CHRIST, by the Dominican *John Tauler* zal spoedig verschijnen.

THE EVE OF THE REFOMATION, By Rev. *William Stang.* Part 1.

NATURE AND THOUGHT. By Prof. *St. George Mivart.* N. Ed. 1,10.

CHARACTERISTICS OF CARDINAL MANNING — Mr W. S. Lilly. Pr. 1,25.

GOD'S WAY: MAN'S WAY. A. story of Bristol. By Henrietta M. K. Brownel. Pr. 75 c.

WILD FLOWERS. By Ruth A. O' Connor. Pr. M. 1.

WHAT WILL THE WORDL SAY? *An American Tale of Real Life.* Pr. 1,25.

IRISH BIRTHDAY BOOK. Pr. S. 1.

EXILED FROM ERIN. A story of Irish Peasant Life. By M. E. T. Pr. 70 c.

Books in Irish.

FIRST IRISH BOOK, uitgegven door de Maatschappij voor de *Preservation of the Irish* Language.

HOMER'S IIAD, *with an Irish Translation* by *the late Archbischop Mac Hale.* Pr. 4.

MEDIA NOCTIS CONSILIUM. *A Heroic Poem in Irish-Gaelic.* Pr. 75 c.

POETS AND POETRY OF MUNSTER. *A Selection of Irish Songs* by the poets of the last century, with poetical translations by Hennessey 1 25.

EASY LESSONS; or, *Self-Instruction in Irish.* By Canon Bourke. 1 30.

Oscar Von Redwitz als romanschrijver.

In de romantische scheppingen van Oscar Von Redwitz onderscheidt men lichtelijk twee richtingen, die met de ontwikkeling van het politiek leven in Duitschland der jongste tijden in nauw verband staan.

Toen Von Redwitz een korte poos na 1848, in welk jaar de stormen der revolutie zich hadden doen gelden, met zijn episch-lyrisch gedicht »*Amaranth*« optrad, verscheen hij in 't strijdperk met de overtuiging en de volle wapenrusting des Christen dichters, die tegen de ongeloovige en radicale gladiators het palladium des geloofs verdedigt. Zijne volgende werken ademen tot aan het jaar 1866 denzelfden geest.

De Pruisisch-Oostenrijksche oorlog riep doortastende verandering in 't leven; Noord-Duitschland verkreeg zijne éénheid en zijn parlement; het succès der wapenen werkte bedwelmend, zelfs op den geest van tegenstanders; de macht van het succès deed zich op velerlei gebied gelden; het liberale tijdperk ving aan. Ook Oscar Von Redwitz gevoelde den invloed van den tijdgeest, die in de hooge en lage duitsche atmosfeeren woei en de windvaan zijner wereldbeschouwing werd er mede door bewogen.

Zijn roman: »*Herman Stark*« zag toen onder den weidschen titel: »*Deutsches Leben*« het licht.

Godsdienstige strekking is in dezen roman niet te vinden; strijd tegen dwaalleer of ongeloof evenmin; veeleer is overal een min of meer verborgen streven des dichters waar te nemen, om het onderscheid der godsdienstige belijdenissen te maskeeren en een vaag evangelie van verdraagzaamheid te prediken.

De hoofdpersoon in 't verhaal, Hermann Stark, is Katholiek; wel te verstaan, hij is als zoodanig gedoopt, maar overigens bespeurt men van zijn Katholicisme zeer weinig; zijn boezemvriend is protestant en wordt protestantsch predikant. Hermann Stark is voorts een vurige lofredenaar van den »Fortschritt«, en te hooi en te gras komt hij met zijn lofzangen op den vooruitgang voor den dag. De overige karakters, vooral die der vrouwen, lijden niet weinig aan overdreven sentimentaliteit. Keer op keer baden zij zich in een tranenvloed en leggen 't er op aan, ook anderen tot geween en het storten van tranen over te halen. Bovendien zijn alle personen buitengewoon praat- en schrijfziek. Eigenlijk bestaat de heele roman uit gesprekken, redevoeringen, brieven en bladen van dagboekaanteekeningen. Vader Stark houdt ellenlange redevoeringen en zijn zoon schrijft soms brieven van minstens zestien bladzijden postoctaaf. Zoo'n geschrijf is langdradig en vervelend; vooral als er niets of bedroefd weinig belangrijks in te lezen valt. Voor de eer der Duitsche natie is het te hopen, dat de titel: »*Deutsches Leben*« geen beelden der werkelijkheid schildert; want 't zou er slecht uitzien met de Duitsche mannen en vrouwen, indien zij zóó krachtlooze figuren zouden zijn, als Von Redwitz ze hier heeft geteekend met tranen-reservoirs, die schier aanhoudend het droevig vocht door hunne poriën laten druipen.

Merken we intusschen op, dat naast de gebreken, die dezen roman aankleven, eenige schitterende dichterlijke passages en treffende schilderingen niet in het werk ontbreken. Meesterlijk bijv. vooral wordt door Von Redwitz de rijke Joodsche familie Goldhelm geschetst.

Nog zou de vraag kunnen gesteld worden, of »Hermann Stark« wel een »roman« kan heeten. 't Is eerder eene romantische biographie. De eerste vijf hoofdstukken, te zamen 581 bladzijden beslaande, bevatten bijna niets, dat niet voor 't eigenlijk verhaal, waaraan de vijf laatste hoofdstukken gewijd zijn, kon worden ontbeerd. — In 't jaar 1871 dichtte Von Redwitz een vijfhonderdtal sonnetten, in 't licht gegeven onder den titel: »*Das Lied vom neuen Deutschen Reich*«; het patriotisme des dichters ontaardt hier in Duitsche dweperij of zoogenaamde »Schwärmerei«, welke door overdrijving eerder afstoot dan aantrekt.

Nadat in 1872 de »Culturkampf« was ingeluid, geraakte Von Redwitz van lieverlede ook onder de kermisvierende en joelende liberale cohorte verdoold. In 1878 verscheen zijn epos »*Odilo*«, waardoor de dichter op eens brak met geheel zijn godsdienstig verleden.

Doch de luidruchtige feestdagen van den Cultuurkampf gingen voorbij; men kwam allengskens tot bezinning en nu, naar het gebeurde terugblikkend, moet elke onbevangen geest het erkennen, dat de hooggevierde »Culturkampf«, op zijn zachtst uitgedrukt; »een colossale domheid« was.

Ook Von Redwitz kwam tot nadenken en inkeer; andermaal richtte hij den blik opwaarts naar de schitterende star, die hem tot het toppunt des roems had gevoerd. Zijn »*Deutsches Hausbuch*«, in 1882 in 't licht gegeven, en vooral zijn jongst romantisch werk »*Hans Wartenberg*« (1884) getuigen, dat hij den weg weder betrad zijner vroegere geloofsovertuiging en zijner weleer door haar geïnspireerde dichterlijke scheppingen.

Toch is »*Hans Wartenberg*« nog niet onder elk opzicht wegens strekking, inhoud en inleiding onvoorwaardelijk te prijzen. Vertrouwen wij echter, dat de dichter zich spoedig in een nieuw werk geheel en al als den zoon der Katholieke Kerk moge doen kennen, Wier verheven lied hij weleer heeft gezongen tot verrukking van duizenden en duizenden.

In »*Hans Wartenberg*« is veel meer leven en handeling dan in «*Hermann Stark*«. Eenvoudige levensomstandigheden worden geschetst, maar het zielelijden en de hartevreugden, onder die eenvoudige levensomstandigheden verborgen, worden zóó door de hand des meesters ontsluierd, dat zij onweerstaanbaar de aandacht en belangstelling des lezers boeien. In de karakters van »*Hans Wartenberg*« is weder de kracht en energie, welke aan de beelden van »*Amaranth*« doet denken. Het gevoel is echt en op eene grondige kennis van het menschelijk hart gegrond; met de ziekelijke sentimentaliteit der karakters van »*Hermann Stark*« hebben die van »*Hans Wartenberg*« niets gemeen. Graaf Wartenberg is stokstijf handhaver der oud-adellijke rechten en een flink militair; zijn zoon Kurt spot met den adeltrots zijns vaders uit lichtzinnigheid; zijn andere zoon Erich veracht uit beginsel de voorrechten der adellijke geboorte; de oude gravin Wartenberg is de type eener edele vrouw; tehuis is zij de ziel en 't leven van haar gezin, daar buiten de hulp der armen, de troost der kranken; haar geest is bekwaam om zoowel den gedachtengang te volgen en te waardeeren van haar gemaal als de idealen van haar zoon Erich; fijn beschaafd, beminnelijk en gevoelig, is zij vol energie in haar handelen, waar zulks noodig is. Hartroerend wordt hare taak als moeder geschilderd, wanneer zij te Parijs aan het sterfbed gezeten is van haar zoon Kurt. Ook de karakters der verloofden van Erich en Kurt zijn meesterlijk geteekend.

Kortom in »*Hans Wartenberg*« treedt Von Redwitz weder als de geniale dichter en schrijver op van weleer. Moge zijn talent in de toekomst aan de verdediging van 't goede, schoone en ware trouw zijn.

(*Uit den vreemde.*)

Ein Charakterbild von Voltaire, door *W. Kreiten*. XVI; 580 S. 8o. Freiburg, Herder, 1885. Pr: M. 6.

Dat Parijs, nadat het pas de zegenpralende Duitschers in zijn veroverde veste hun intocht had zien houden en den Koning van Pruisen, ja, te Versailles tot Keizer had zien verheffen, een nieuw standbeeld oprichtte aan Voltaire, de man die van alle Franschen het meest een Koning van Pruisen vleide [1]) en een vijand was van 't Christendom, mag als een zeker teeken van schandelijk verval van het thans regeerend element in Frankrijk gelden.

Er zijn menschen die men slechts naar waarheid behoeft te kennen, hetzij in de geschiedenis, hetzij in het tegenwoordig dagelijksche leven, om hen te moeten hoogschatten of minachten.

Dat ook nu eens een Duitscher, als W. Kreiten, de hand aan het werk sloeg om ons in XVI — 580 bladz. 8o. Voltaire naar waarde te leeren kennen, was een belangwaardig feit. Zijn werk, met Voltaire's portret, is nu al reeds in tweede uitgave, en nog vermeerderde uitgave verschenen. Bijzonder uitvoerig worden ons hier Voltaire's betrekkingen met den Koning van Pruisen, Frederik II, ten toongesteld. Ook 's mans verhoudingen tot J. Bapt. Rousseau tot J. Jacq. Rousseau, Diderot, d'Alembert, Maupertius en andere coryfeeën van die dagen worden uiteengezet, alsook den invloed, door dien franschen ongeloovige uitgeoefend op de ontwikkeling van den duitschen Lessing. In 30 hoofdstukken wordt hier Voltaire's leven en letterkundig werken en onafgebroken strijd tegen den Godsdienst en de Kerk, ontrold en beoordeeld. 's Mans toestanden in zijn laatsten levenstijd en zijn dood, worden in bizonderheden, volgens onloochenbare documenten en bronnen, naar het leven en het sterven, geschilderd.

Dat men in deze levenschets, in dit karakterbeeld van den Patriarch van Ferney, als eene geschiedenis van de Letteren en de maatschappij dier eeuw, waarin Voltaire als de geesteskoning gold, aantreft, laat zich begrijpen: insgelijks dat Voltaire ook in Duitschland gelijk elders, verheerlijkt en als vergood werd door alle erfvijanden van positief Christendom.

Paris le couronna, Sodome l'eut banni, schreef de Maistre in zijne *Soirées* de Saint-Petersbourg.

Dat eerlijke lieden zelfs nog in onze dagen, en in ons land, doof en blind zijn voor de schandelijkheden en laagheden zonder naam van dien franschman, mag verwondering wekken. Wie de waarheid wil kennen neme dit Duitsche werk in de hand: hier althans heeft men de onwraakbare bewijzen der geschiedenis open gelegd en ter beoordeeling den maatstaf eener eerlijke zedenleer aangelegd.

Het wil ons toeschijnen dat de groote De Maistre over dit werk, in Nederland geschreven, te vreden mag zijn. Jammer dat dit werk niet in het Fransch is verschenen.

J. W. Br.

---

[1]) .... les félicitations sans pudeur que Voltaire le lendemain de notre désastre de Rossbach prodiguait à Fréderic II, schreef pas nog „*Le Correspondant*"

Der Katholicismus und die Einsprüche seiner Gegner.

Von Dr. *Bosen*. 3. Aufl. besorgt van Dr. Brüll. Freiburg, Herder.

Dr. Heinrich Brüll, Godsdienstleeraar aan het Gymnasium te Duren, die, helaas! te vroeg door een plotselingen dood uit zijn zegenrijken en weldadigen werkkring werd weggerukt, heeft den derden druk van Bosens voortreffelijk werk: »*Der Katholicismus*« bezorgd. In waarheid hebben we hier een apologetisch handboek voor ieder beschaafde, voor onderwijzers, kooplieden, voor militairen en voor allen, die genoegzaam ontwikkeld zijn om een populair wetenschappelijk boek over den Katholieken God-dienst te lezen. Wij zouden inderdaad wenschen, dat er van dit werk eene Hollandsche vertaling verscheen en dat het gelezen werd vooral ook door vele niet-Katholieken, Jansenisten, dwalenden en ongeloovigen, twijfelzuchtigen en zwakken in het Geloof; het werk is er bij uitnemendheid toe geschikt, het is even aantrekkelijk als zakelijk en algemeen goed verstaanbaar geschreven. Wij zijn er zeker van, dat deze derde druk nog veel meer lezers hebben zal dan de beide eerste oplagen, niet alleen omdat enkele punten, zooals in de leer van het primaatschap, van het kerkelijke leeraarsambt en van het heilig Misoffer, werden omgewerkt in deze uitgave, maar ook omdat ze formeel en materieël verbeterd is. Over 't geheel is de indeeling en de inhoud van het boek onveranderd gebleven. Van bizondere schoonheid is het 14e hoofdstuk: het heilig geheim van het Sacrament des Altaars; evenzoo het 17e hoofdstuk, de vereering der Heiligen. Bij een vierde druk, die ongetwijfeld spoedig volgen zal, zouden we wenschen te hebben eene meer uitvoerige bewerking van het hoofdstuk handelende over de H. Sacramenten en de Ceremoniën, juist omdat daarover nog zoo vele onjuiste en onwaardige voorstellingen bij andersdenkenden heerschen.

Dr. L. v. H.

La Chevalerie par Léon Gauthier.

De *Académie Française* heeft den laatst toegekenden grootsten prijs van 10,000 frs, den prijs Gobert, gegeven aan het pas genoemde werk. Van dat oogenblik af is het er, allermeest in dit geval, overbodig dat wij de letterkundige buitengewone verdiensten van dat werk zouden gaan bewijzen, maar de toekenning van dien prijs zal nog wel niet voor alle lezers een bewijs zijn van den allervoortreffelijksten inhoud van dit hoog te waardeeren meesterstuk. De naam van den schrijver evenwel was reeds de waarborg van een christelijk ridder; hij immers is het die als in triomf heeft weten in te voeren in Frankrijks Academiën en scholen de *Chanson de Rolland*, en de oude *Epopées Francaises*. En hoeveel wetenschap, welsprekendheid en dapperheid van overtuiging er noodig is geweest om in onze dagen en in die scholen waardeering en bewondering af te dwingen voor die scheppingen van geloof en hoop en liefde, laat zich vermoeden. Juist zulke bronnen heeft het verzwakte Frankrijk onzer dagen noodig om, is het nog mogelijk, weer eens een land van ridders en helden te worden.

De pracht der zoo rijk geïllustreerde uitgave is den inhoud waardig. Het titelblad kenmerkt het geheele werk, want daar staat, fier als een overwinnaar en vroom als een monnik, een ridder, wiens breed geopende armen een banderol open ten toon houden, tot kenspreuk en strijdleus voerend het woord, *Credo*. Wie aldus optreedt in het doemwaardige Frankrijk, dat Voltaire standbeelden opricht, is op de heirbaan van ridders en helden.

Eere en glorie aan Léon Gauthier.

De dankbaarheid van het Katholieke Frankrijk moet hem verzekerd zijn van geslacht tot geslacht.

Dit boekwerk is groot 4o, telt 800 blz. en is verrijkt met 25 compositions hors texte, 150 gravuren in den tekst door *Fichot*, *Garnier*, *Libanis* en *Sellier*. De frontispice is een photogravure.

De prijs ervan is, gebrocheerd, 40 fr. gecartonneerd en verguld op snee, 45 fr. halve band of reliure d' amateur 50 fr.

Drie diplomes d' honneur.

zijn door de Jury der wereld-tentoonstelling te Antwerpen toegekend aan de »Imprimeries de la Société de St. Augustin (Desclée-De Brouwer & Cie, Bruges et Lille) & de la société de St Jean l' Evangelist (Desclée-Lefèvre & Cie, Tournai). Hoe buitengewoon het ook zij drie eere-diploma's te behalen op dezelfde tentoonstelling, hier zal, wie de werken dier drukkerijen kent of ook slechts met verdiende nauwlettendheid heeft in oogenschouw genomen op de wereldtentoonstelling, niet verre van den voornaamsten ingang, in het begin der Belgische afdeeling, die onderscheiding wel verdiend achten. Wat al prachtuitgaven, waarbij alle kunsten die bij dit vak kunnen te pas komen, met elkander wedijveren in ernst en schoonheid en zinrijkheid, niet slechts in navolging van het beste wat ons vroegere eeuwen hebben nagelaten, maar ook strevend naar vooruitgang met de middelen die ons heden, meer dan dat verleden, ten dienste staan.

Mededeelingen.

In de dezer dagen gehouden vergadering der afd. Letterkunde van de Kon. Academie van Wetenschappen heeft de heer Sloet gesproken over een vondst van oude voorwerpen bij het vergrooten van het fort te Nieuwersluis. In een kleilaag van drie meter dikte werden tusschen eiken stammen vele hoefijzers gevonden van welke er acht, van kalkoenen voorzien, ter bezichtiging gesteld worden. De plaats, waar zij gevonden werden, bewijst dat zij vele eeuwen geleden daar gelegd zijn. De Romeinen hebben het hoefbeslag niet gekend. Zij moeten dus van Germaanschen oorsprong zijn en hebben waarschijnlijk gediend tot zoenoffer aan eene godheid. Daarvoor zijn ze losgemaakt en losgerukt. Deze mededeeling wordt gevolgd door enkele opmerkingen en vragen van de heeren Wijbrands, Pleyte, Acquoy, Vosmaer en Leemans.

De heer Victor de Stuers vertegenwoordigt ons land op de te Brussel geopende *Conférence pour les échanges internationaux de reproductions d'objets d'art.*

Te Aalter (Antwerpen) is in den leeftijd van 56 jaren overleden mevr. de wed. David, geb. Mathilda Van Peene. De Vlaamsche zaak — zegt het *Handelsblad van Antwerpen* — verliest in haar eene moedige voorstandster en de letterkunde een harer begaafdste dichteressen. Mevrouw David was lid van verscheiden letterkundige genootschappen.

Prof. Thorold Rogers, lid van het Engelsche Lagerhuis, en ook hier te lande wel bekend door zijne werken van staathuishoudkundigen aard, heeft zich belast met het schrijven van een boek over *Nederland*. Het zal een deel uitmaken van het vervolgwerk *Stories of the Nations*, hetwelk te New-York door de firma Putman en Co. en te Londen door den heer Urwin zal worden uitgegeven.

De *Society of Authors* in Engeland heeft een wetsontwerp gereed gemaakt, waarin het auteursrecht beter dan in de tot dusver bestaande wetten zou gehandhaafd worden. Bij de eerste geschikte gelegenheid zal dit ontwerp bij het Parlement worden ingediend.

De weduwe van Garfield, den President der Vereenigde Staten, zal uitgeven eene levensgeschiedenis van haar man, welke voornamelijk zijn familieleven beschrijven zal.

Henri Harrisse, de biograaf van Columbus en van diens zoon Fernando, beschrijft de lotgevallen van de beroemde Columbus-bibliotheek in de *Revue Critique d'histoire et de littérature*. Fernando Columbus vermaakte in 1539 de verzameling van zijn vader, uit 20,000 boekdeelen bestaande, aan het Kapittel van de kathedraal van Sevilla. Door verscheiden ongevallen was de verzameling echter reeds in 1684 tot op 4 of 5000 deelen versmolten; op dit verzuim werd de algemeene aandacht gevestigd; particuliere krachten werden in het werk gesteld, en in 1871 telde de *Biblioteca Colombina* weder 34,000 gedrukte werken en 1600 handschriften.

In December zal de firma Sampson Low het eerste gedeelte uitgeven van Mr. William Anderson's doorwrochte verhandeling over *The Pictorial Arts of Japan*. Mr. Anderson, die zijn onderwerp plaatselijk heeft bestudeerd, heeft beproefd een complete geschiedenis te geven — de eerste van dien aard — van Japansche schilder- en graveerkunst, waartoe hij zijne studie in 4 afdeelingen heeft verdeeld. Behalve een groot getal kleinere illustratien, zal het werk omstreeks 80 platen bevatten in chromo-lithographie, photogravure, houtsneden en etsen, deze laatste het werk van inlandsche artisten.

Het oudste boek over geneeskunde en de oudste pharmacopœa zijn, volgens *Die Industrieblätter*, ontdekt door George Ebers, op diens reis in Egypte. Hij kocht nl. van een Arabier een metalen vaas, waarin zich een in mumiëndoeken gewikkelde papyrus-rol bevond. Deze papyrus was, volgens opgaaf van den verkooper, gevonden in een graf van de Thebaïsche Necropolis. Het stuk bevat een verzameling recepten en voorschriften en schijnt in de 16e eeuw vóór Christus samengesteld te zijn. Dit is op te maken uit de hiëratische letterteekens, die bij de priesterkaste in oud-Egypte werden gebruikt, en uit de namen der koningen, die in het stuk voorkomen.

Nieuwe nasporingen in de archieven te Keulen hebben de onwaarheid bewezen der legende, volgens welke de ontwerper van de Domkerk aldaar onbekend zou zijn gebleven. Dat ontwerp is van twee architecten; de eerste, een gewezen metselaarsbaas, Gerard de Prile, heeft het koor gesticht en daardoor voor een groot deel zich geïnspireerd op het model van de kathedraal te Amiens. Met het koor is de bouw begonnen, en hij had daartoe beperkt moeten blijven, omdat de overige gedeelten der kerk reeds bestonden, dagteekenende uit het Romaansche tijdvak, maar het koor door brand was vernield. Zóó diende meester Gerard's arbeid slechts om die verwoesting te herstellen. Later, omstreeks het midden der 14e eeuw, werden de Romaansche gedeelten afgebroken om daarvoor in de plaats te stellen de schepen en de voorgevel, die thans bestaan; bij dezen bouw is een plan gevolgd, waarbij minder dan bij het koor het model der Fransche Gothische kerken gevolgd is.

Blijkens de eindrekening van het bouwcomité heeft de herstelling van den Keulschen Dom van 1840 tot heden gekost 21 millioen mark.

De Koninklijke Maatschappij *Umberto II*, te Napels, heeft den 10en Aug. jl. in haar algemeene vergadering, in het paleis *De Curtis*, waar zeventien vereenigingen tegenwoordig waren, aan enkele buitenlanders onderscheidingen toegekend. Uit een drietal Nederlandsche geleerden, van wier werken de voorzitter verslag deed, stelde de vergadering er prijs op, Mr. Joan Bohl tot beschermheer uit te roepen, *si pregiava acclamarlo a suo socio Protettore*.

Het hoofdbestuur der Maatschappij, welke in hooge mate de bescherming van den Koning en de Regeering geniet, zond den heer Bohl de tijding der benoeming, met verzoek, zich die te laten welgevallen, opdat hem onverwijld het diploma en de eereteekenen zouden kunnen worden aangeboden.

De Amsterdamsche advocaat heeft zijn dank betuigd voor de vleiende bedoelingen, en verklaard .... de glansrijke onderscheiding niet te aanvaarden (*Portef. Kunst- en Letterbode*).

Inhoud van Tijdschriften.

Annales de Philosophie chrétienne. Septembre. Les puissances de l'âme, par J. Gardair. — L'objectivité de la perception des sens externes et les théories modernes, par A. Fargès. — Le déterminisme d'évolution en présence des faits, par O. Louis. — Loi de la perfectibilité humaine au point de vue du langage et des beaux-arts, par J. Rambosson.— Analyses et critiques, par Ch. Trotin, et Domet de Vorges.

Le Muséon. Revue internationale T. IV. No. 3. Sommaire: I. C. d Harlez. L'Infanticide en Chine. — II. Dr. A. Van

Weddingen. Une page de la philosophie primitive. — III. M. Guelui. Description de la Chine. — IV. F. De Robiou. Recherches récentes sur la religion de l'ancienne Egypte. — Ph. Keiper. Les noms propres perso-avestiques et l'âge de la légende zoroastrienne. — VI. F. Nève. L'hymnologie arménienne. — VII. — Ducarme Les »Autos« de Gil Vicente. — VIII. H. de Charencey. Les cités votanides; nombres mythiques. — IX. F. Spiegel. Le démon Azi.— X. Chronique de la science; Congrès archéoliques d'Odessa. A. Baschmakoff. — Varia. — XI. Comptes Rendus.— XII. Bulletin bibliographique.

Revue catholique des Institutions et du Droit. Septembre. I. Rétablissement du château de Saint-Yves. — II. Le droit international, par Bouthier. — III. L'église patronale de Sainte-Geneviève, par Paul Besson. — IV. La question des lycées des jeunes filles, par Ancelot. — V. Jeanne d'Arc ou la constitution de la France, par Ayrolles.— VI. L'avenir des gouvernements populaires, par sir Henry Sumner-Maine. — VII. Chronique du mois, par Desplagne. — VIII. Bibliographie.

Revue du Monde Catholique. 1 Septembre. De l'apologétique au dix-neuvième siècle. par Fontaine S. J. — II. La situation en Algérie, par Auguste Geoffroy. — III. L'œuvre d'un moine contemporain, par A. Delaporte. P. M. — IV. L'Église et son œuvre législative par G. Romain.— V. La porte du cloître, par Zari. — VI. Voyage au Brésil, par Pierre du Parmont. — VII. Revue littéraire. — Voyage et Variétés, par Ch. Legrand. — VIII. Chronique générale, par Arthur Loth. — IX. Memento chronologique, par Ch. de Beaulieu.

Revue Générale, Septembre I. A propos du cinquantenaire des chemins de fer belges, par H. de Nimal. — II. Valentin, par Mlle Léonie Denuit. — III. Le général Grant chez lui, par Jules Leclercq. — IV. Conférence internationale pour la représentation proportionnelle à Anvers.— V. Lettre de Paris, par Dancourt. — VI. Le Port d'Anvers, par Alphonse de Hauleville. — VII. Des prix et de l'approvisionnement de l'or. par Mulhall. — VIII. Le drame et le vaudeville, par Mme Betsy Belpaire.

Le Correspondant. 10 Septembre. I. Les élections prochaines, par Foblant. — II. Villars et l'électeur de Bavière Max. Emmanuel, par le marquis de Vogué. — — III. Le différend anglo-russe dans l'Asie centrale, par de Villebois-Mareuil. — IV. Le jeu des vertus, par Henri de Bornier, — V. Les revues en Angleterre depuis leur origine, par Louis Régis. — VI. Les œuvres et les hommes, par Victor Fournel. VII. Mélanges, par Henri Beaune. VIII. Revue des sciences, par Henri de Parville. — IX. Chronique politique, par Auguste Boucher.

Revue des Deux-Mondes. 15 Septembre. — I. L'Amie par Henry Rabusson. — II. Cyprien, évêque de Carthage, par M. L. Havet. — III. En deça et au delà du Danube, par Emile de Lavalaye. — IV. L'épée de César Borgia, par Ch. Yriarte. — V. Un historien de la révolution française, M. Taine, par F. Brunetière. — VI. Une excursion en Catalogne et aux iles Baléares, par J. M. Guardia. — VII. Revue dramatique, par M. Ganderax. — VIII. Revues de la quinzaine.

Analecta Bollandiana. Tomus IV. — Fasc. I. Ediderunt Carolus de Smedt, Gulielmus Van Hooff et Josephus De Backer, presb. Soc. Jesu. Société générale de Librairie Cath. Paris. Bruxelles. Contenta I. Acta Stae Olivae Virg. et mart. Panormitanae, Submissa ab Emo et Rmo Dno Pet. Jos. Mich. Angelo Cardinali Celesia, Archipiscopo Panormitano. — II. Vita S. Petri Oxomensis Episc. in Hispania, ab anonymo suppari conscripta edente R. P. Dom. Fr. Plaine. — III. Vita B. Joannis a Fauxiano, episcopi Ferrariensis, ab anonymo coævo conscripta (edente Rmo Dno Aloysio Albertazzi, archipresbytero Tauxianensi. — IV. Acta S. Maris, Assyriæ, Babyloniæ ac Persidis seculo I. Apostoli, Aramaice et latine (edente illino Dno J-B. Abbeloos, domus Pontificiæ præsule et archip. Mechliniensis Vicario generali). — V Tria folia seq. scilicet 17, 18 et 19) seu pagg. 257. 304) Catalogi Codd. hagiographicorum Bibliothecæ regiæ Bruxellensis. Cfr. Monitum pravium initio Catalogi.

Fasc. II. I. Acta S. Maris etc. — Vita S. Sabi[illegible]ani Martyris, Trecis in Gallia. — III. Appendix ad Catalogum Codd. hagiographicorum Civitatis et Academiæ Gandavensis. IV. Septilii Btae Dorotheæ (edente R. D. Dre Fr. Hippler, rectore Seminarii Braunsbergensis in Prussia Orientali tractatus IV. De Contemplatione Tractatus. V. De Raptu. — Tractatus VI. De perfectione vitæ christianæ. — V. Tria folia Seq. scilicet 20, 21 et 22 (seu pagg. 305—352) Catalogi codd. hagiogr. Biblioth. Regiæ Bruxellensis, Cfr. Monitum praevium initio Catalogi.

Advertentiën.

MARIUS GEHANDHAAFD,
DOOR
B. H. KLÖNNE.
f 0,50.

Vroeger verscheen:
MARIUS en VONDEL,
Bekeerder en Bekeerling,
DOOR
B. H. KLÖNNE.
f 0,50.
J. W. VAN LEEUWEN,
Uitgever en Antiq. boekh. Leiden.

Pas van de pers gekomen
ÉTUDES
SUR
VICTOR HUGO
PAR
LOUIS VEUILLOT
INTRODUCTION, NOTES ET APPENDICE, PAR Eugène VEUILLOT.
Un beau volume in-12 de X-372 pages. . .3 fr. 50.

Het Vlooltje van St. Germain,
door MELATIE VAN JAVA, (Amsterdam).

GÖTHE.
SEIN LEBEN UND SEINE WERKEN
VON
ALEXANDER BAUMGARTNER S. J.
Erster Band (676 blz).
Jugend, Lehr- und Wanderjahre. (von 1749 bis 1790.)
Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage,
Freiburg im Breisgau.
Herder'sche Verlagshandel.

Snelpersdrukkerij var Küppers & Laurey, Janstraat, Haarlem.

N°. 10. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar ƒ 3, *franco* per post ƒ 3,25 voor België ƒ 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD: De inspirationis Bibliorum vi et ratione Dr. Francisco Schmid. *G. Schwart.* — Paleografia e critica storica. *P. v. B.* — Handbuch des Kirchenrechtes von Rudolf Ritter von Scherer, *Dr. L. v. H.* — Onderzoekingen omtrent het Latijnsche Oosten, door Graaf Riant. — Eene prijsvraag van ƒ 12,500. — Auserlesene Sonntags-Predigten. — Saint Ignace de Loyola, sa sainteté, sa puissance, son culte. *Mgr. Doutreloux.* — Drie Epische Gedichten. — De Revue du Monde Catholique. — Een Fontein-Monument aan Willem II, Graaf van Holland en Roomsch Koning. Het Hugo Grotius monument. — Mededeelingen. — Inhoud van Tijdschriften. — Advertentiën.

De inspirationis Bibliorum vi et ratione. Auctore *Dr. Francisco Schmid.* Sacrae Theologiae Professore. Cum approbatione celsissimi ac reverendissimi Ordinarii. Brixinae. Typis et sumptibus Bibliopolei Wegeriani. 1885.

Dr. F. Schmid stelde zich tot taak in het werk, waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel staat, de *inspiratie* der heilige boeken te bespreken. Het doel, dat hij hiermede beoogde, was niet zoozeer het moderne ongeloof te weerleggen, alswel de ware leer der katholieke godgeleerdheid omtrent dit punt te verdedigen. Om dit te bereiken trachtte hij alles in zijn werk op te nemen wat nuttig kan genoemd worden om het wezen der *inspiratie*, en de waarde der heilige boeken te leeren kennen. Vandaar dat men zelfs sommige quaesties aangeraakt ziet, welke op het eerste gezicht overbodig schijnen, doch bij nadere kennismaking inderdaad van het grootste belang blijken te wezen.

Dat het schrijven van zulk een werk een allernuttigste arbeid was, kan niemand ontkennen: Immers, in den laatsten tijd is er ook van katholieke zijde over de *inspiratie* meermalen eene leer verkondigd, die, moest zij de ware genoemd worden, het gezag der heilige boeken in hooge mate zoude verminderen. De geschriften, waarin deze afkeurenswaardige leer verspreid werd, schijnen den heer Dr. Schmid eene aanleiding geweest te zijn om dit werk te publiceeren. »Dikwijls, zoo getuigt de Hoogleeraar, hebben wij opgemerkt, dat godgeleerden van grooten naam, en die overigens in de Bijbel-studie zeer bedreven zijn, niet met de gewenschte nauwkeurigheid in hunne geschriften spreken over het gezag en de *inspiratie* der heilige boeken . . . . . En toch, wie ziet niet hoeveel er voor de zaak des christendoms aan gelegen is, dat de geleerden juist weten wat zij onder elk opzicht over de *inspiratie* en het gezag van de heilige Schrift te houden hebben?«

De zeven boeken, waarin de Schrijver zijn onderwerp behandelt, worden ter bevordering van duidelijkheid en geleidelijken voortgang in hoofdstukken en artikels gesplitst.

In het eerste boek bespreekt hij de positieve leer der Kerk omtrent de heilige boeken. Daar wordt de quaestie door den heer Schmid ingeleid of men moet aannemen dat de oorspronkelijke boeken vrij van elke dwaling zijn, en of het geoorloofd is aan de getrouwheid en geloofwaardigheid dier boeken te twijfelen, zoo dikwijls zij zaken behandelen, welke niet van dogmatischen aard zijn en met de zedeleer in geen verband schijnen te staan. Hoe die vraag door den Schrijver beantwoord wordt, blijkt reeds genoegzaam uit de opschriften van de verschillende hoofdstukken.

Cap. I. De H. Schrift is geheel vrij van dwaling.
Cap. II. De H. Schrift heeft in alle deelen een goddelijk gezag.
Cap. III. God is de auteur der heilige boeken.

De opschriften dezer *capita* kan men als zoovele stellingen beschouwen, die met teksten uit de H. Schrift, met citaten uit de heilige vaders, met besluiten van Conciliën en argumenten van voorname godgeleerden der School bewezen worden.

Deze stellingen dienen als inleiding voor hetgeen in de volgende boeken over de *inspiratie* geleerd wordt. Om deze naar waarheid te behandelen heeft de Schrijver getracht twee fouten te vermijden, waaraan velen zijner voorgangers, die ook de goddelijke ingeving bespraken, niet zijn ontkomen. Sommigen van deze schreven meer aan de goddelijke ingeving toe dan noodig is om God den auteur der heilige boeken te kunnen noemen; anderen daarentegen verklaarden de wording der H. Schrift op eene wijze, welke met het auteurschap God niet in overeenstemming te brengen is. De gulden regel *in medio virtus* werd door geen van beiden in beoefening gebracht.

Dr. Schmid is even als de kardinaal Franzelin geen verdediger van de *verbalis inspiratio.* Men heeft meer dan eens gezegd, dat de stelling *Scriptura Deum habet auctorem* onafscheidelijk is van de *verbalis inspiratio* Dr. Schmid bestrijdt met grond deze bewering.

Met hetgeen hij verder over de *inspiratie* schrijft, kunnen wij ons, wat de hoofdzaak betreft, goed vereenigen. 't Is waar, P. Knabenbauwer heeft in de *Stimmen aus Maria-Laach* (7es Heft 1885.) te recht de opmerking gemaakt, dat de Eerw. heer Schmid bij wijlen meer dan noodig is aan den goddelijken invloed toeschrijft. Het voorbeeld door P. Knabenbauer aangehaald heeft betrekking op waarheden en gebeurtenissen, welke den H. Schrijvers zonder goddelijke ingeving bekend waren. In dit geval zegt Dr. Schmid: »se easdem res etiam ex alio fonte v gr. ex interno »lumine Spiritus sancti aut ex immediata Dei revela»tione cognovisse, vel saltem sese dum scriberet, sub »speciali et infallibili lumine divinitus concesso de »rerum, quas ex aliis fontibus hauserat, veritate ac »certitudine sibi ultimum judicium informasse.« Het tweede *alternatief* van dezen *passus* dunkt ons aannemelijk, het eerste echter niet.

De quaestie, of de H. Schrift een *multiplicem sensum*

litteralem heeft, laat de Schrijver in het midden. »Nobis ex auctoritate [sententia] *affirmativa*, ex rationibus vero internis *negativa*, probabilior apparet.« Hoewel in de 46 bladzijden, welke de Hoogleeraar aan deze quaestie wijdt, meer den een bewijs aangetroffen wordt, dat voor den *veelvuldigen letterlijken zin* schijnt te pleiten, ware het zeker door zijne recensenten in den Schrijver geprezen, zoo hij dien met beslistheid had verworpen. Dr. Schanz zeide, in het *Theol. Quartalschrift*, van de *sententia affirmativa*. »Weder die Väter noch die Schule genügen hier als Beweis gegen die dem Geist jeder Schrift widersprechende Annahme.«

Zonder in te stemmen met hetgeen Dr. Schanz hier, schijnbaar althans, als mogelijk veronderstelt, noemen wij zijn veroordeelend vonnis over den *multiplicem sensum litteralem* gegrond. Wij scharen ons echter niet aan zijne zijde als hij het in Dr. Schmid afkeurt, dat deze leert, »dass bei den Aposteln zwischen dem apostolischen Charisma und dem Charisma der Inspiration zu unterscheiden ist.«

Wie het werk van Dr. Schmid met aandacht bestudeert zal met ons getuigen dat de geleerde schrijver, de moeielijkheden, welke aan het behandelen zijner stof verbonden waren, met goed gevolg te boven is gekomen. Duidelijke voorstelling, geleidelijke voortgang en zuiverheid van taal zijn onbetwistbare verdiensten. De menigvuldige voorbeelden, welke tot beter en gemakkelijker begrip worden aangevoerd, missen hun doel niet.

Mochten wij ons hier eene bemerking veroorloven zij zoude zijn, dat de schrijver naar ons oordeel te dikwijls gebruik maakt van het *met andere woorden*.

De wijze om het voorgaande zoo te herhalen is bij het mondelingsch onderricht nuttig, als men vermoedt dat de hoorders het voorgedragene niet genoegzaam begrijpen, in een gedrukte verhandeling echter doet ze niet slechts afbreuk aan netheid van voorstelling, maar ze leidt ook bij wijlen tot gebrek aan juistheid.

G. Schwart.

Paleografia e critica storica.

Op 16 Maart ll. heeft te Rome de plechtige opening plaats gehad van de school voor paleographie, alweer eene stichting van Paus Leo XIII. Kardinaal Hergenröther voerde het woord over de nieuwe stichting en de bedoeling van den H. Vader. Na den kardinaal sprak prof. Carini, die met het onderwijs belast is. De rede liep over het programma, dat hij hoopte in een tweejarigen cursus uit te werken.

Die *orazione inaugurale*, had natuurlijk tot onderwerp gekozen de *Paleografia*, het vak dat de spreker zou hebben te leeraren en waarin hij zich reeds een zoo beroemden naam verworven had, dat Paus Leo in geheel Italië niet een man zou hebben kunnen vinden die meer dan de Kan. *Isidoro Carini* dien eersten leeraarstoel waardig is. Die inaugurale rede is dan ook reeds op zich zelve een schitterende bewijs dat hier de leermeester inderdaad een meester in het vak is en hoe hij thuis is bij die oude codices, meestal verzameld en zoo trouw bewaard en beveiligd door die arme en ootmoedige afschrijvende monniken, *cui l'Europa*, gelijk hij zich uitdrukt, *va debitrice delle sue tante dovizie paleografiche*«, aan wie Europa zijne zoo groote schatten van paleographische documenten te danken heeft. De pers is ook niet in gebreke gebleven de verdiensten van die openingsrede: *Prolusione al corso di paleografia e critica storica inaugurato nella Pontificia scuola vaticano* (Roma, tip. vaticana, 1885. in 8o, di pgg. 35) te erkennen. Hare stemmen vormen een algemeen loflied.

Thans is er een tweede rede, insgelijks een meesterwerk, van denzelfden Onder-archivaris van den Heiligen Stoel verschenen: ze werd gehouden voor de *Accademia Palermitana di Scienze e Lettere*, waarvan prof. Carini al sinds langen tijd lid was, en is gewijd aan de nagedachtenis van den uitstekenden Siciliaanschen geschiedkundige, Monsignor *Pietro Panfilippo*. Wat al rijkdom van geleerdheid ons hier met de grootste eenvoudigheid wordt medegedeeld! Wat al namen, door de revolutie als verdonkermaand, komen hier tot hun recht! Vooral mag worden opgemerkt hoe de schrijver, al had hij krachtens de omstandigheden, eene lofrede te leveren, zulks ook deed, maar tevens bij het roemen van de voortreffelijke geestesgaven des gevierden, niet aarzelt ook te wijzen op zekere gebreken van 's mans karakter. Oprechtheid en onpartijdigheid van oordeel stempelen deze *Commemorazione* tot een navolgingswaardig voorbeeld van historische critiek.

P. v. B.

Augustinus super Joannem: een handschrift van 't jaar 628.

Men kent slechts zes boekdeelen met groot opschrift en gefigureerde letters geschreven, van welke de datum van bewerking door onmiddellijke en onloochenbare getuigen is vastgesteld. Het eerste zou van 't jaar 509 of 510, het laatste van 't jaar 754 zijn. Leopold Delisle, de geleerde directeur der Nationale Bibliotheek, heeft dezer dagen aan deze een zevende voluum toegevoegd, 't welk hij vond in de rijke bibliotheek van het kasteel van Troussures. 't Is een voluum van 133 blaadjes perkament, 't welk de homeliën bevat van den H. Augustinus op den H. Joannes en afkomstig is van de cathedraal van Beauvais, gelijk blijkt uit het merkteeken »Sancti Petri Belvacensio, dat er meermalen in voorkomt.

Dit handschrift was reeds door Mabillon bestudeerd, die in zijne verhandeling »*De Re Diplomatica*« een getrouw fac-simile van een fraai en kunstig opschrift gaf, waarop twee vogels en drie visschen zijn afgebeeld. Wij zullen geen beschrijving geven van het voluum, dat geheel in onciaal letters is geschreven. De kleine letter is alleen gebezigd, om op den kant woorden of gedeelten van een zin te verduidelijken, die door de bewerking van den copiïst te zeer waren ineengeloopen. Het einde van het handschrift is, volgens het toenmalig gebruik, gewijd aan eene lofuiting op den copiïst, wiens arbeid door onkundigen in het vak niet licht naar waarde op prijs wordt gesteld. Inderdaad, de copiïst heeft niet slechts de drie vingers in werking te stellen, om het perkament met zijne figuren te doorploegen, zijn gansche lichaam is bij zijn arbeid betrokken. Aan 't eind zijner taak genaderd, is hij dan ook blij en opgebeurd, gelijk een man, die na doorstane vermoeienis met een heerlijk glas wijn wordt verkwikt; hij gelijkt den zee-

man, die na lang op de golven te hebben rondgezwalkt, eindelijk de kust betreedt.«

Ten slotte komt de dateering, waarvan hier de vertaling volgt: »De arbeid is voltooid, door de Gratie Gods, in het Klooster van Luxeuil het twaalfde jaar van Koning Clotaris, de dertiende Indictie, het veertigste jaar van onzen vader.« Deze Clotaris is Clotaris II, die over Neustrie in 584 begon te regeeren, in 613 als Koning van Austrasie en Bourgogne erkend werd en in 't jaar 628 overleed. De dertiende indictie (tijdkring van vijftien jaren) viel, tijdens Clotaris Koning was van Austrasie en Bourgogne, in 't jaar 625. Dit moet dus de datum zijn van het handschritt. Het slot bevat nog een ander chronologisch gegeven: »*Anno quadragesimo Patris Nostri.*« Mabillon was van oordeel, dat hier sprake was van de Komst van den Heiligen Columbanus in Bourgogne, eene gebeurtenis, welker datum in 't jaar 585 of 586 zou kunnen gesteld worden. De Heer Delisle acht deze hypothese niet ongegrond en aanvaardt haar als de zijne, zoolang hem niet door tegenbewijzen hare onhoudbaarheid mocht blijken.

Men weet niet, wanneer dit manuscript Luxeuil verliet, om in de cathedraal van Beauvais te geraken. Een zekere *Roscelinus grammaticus* gaf in de XIe eeuw zijne boeken ten geschenke aan de Bibliotheek van het Kapittel van Beauvais. Op de lijst dezer boeken wordt op de eerste plaats genoemd: *Augustinus super Joannem.*« Zou dit ons manuscript zijn? 't Klinkt zeer waarschijnlijk. Op een inventaris van boeken dezer cathedraal, in den loop der 15de eeuw gemaakt, werd dit voluum geschat op tien stuivers (*Pretii X Solidorum*). De Kanunniken der 17de eeuw wisten het beter te waardeeren, daar zij het aan D. Mabillon opgaven als een der zeldzame stukken van hun schat. — Ziedaar een en ander omtrent het voluum, dat zeker onder menig opzicht kostbaar mag heeten en 't welk door den Heer Delisle aan de vergetelheid ontrukt van veel belang is in de geschiedenis der paleographie.

P. v. B.

Handbuch des Kirchenrechtes von *Rudolf Ritter Von Scherer.* Erster Band, erste Hälfte. Preis 6 M. 40 Pfg.

Het hier vermelde werk zal in vier even groote halve deelen compleet zijn. Het tweede verschijnt nog in dit jaar. Dit handboek, door een beroemd geleerde geschreven, mag zoowel door theologen als door rechtsgeleerden dankbaar worden ontvangen en als wetenschappelijk voortbrengsel in hooge mate worden gewaardeerd. De inhoud is als volgt: Prolegomena. I. Buch. Grundlegung: Die Kirche Christi, die Gewalt der Kirche, Verfassung der Kirche, Verhältniss der Kirche zur Staatsgewalt. II. Buch. Quelle des Kirchenrechtes: I. Capittel: Theorie der Rechtsquellen. (Der Wille des Stifters der Kirche, Kirchliches Gewohnheitsrecht, Legislative der Concilien; Gesetsgebungsrecht des Papstes: Natur und Umfang dieses Rechtes, Aussübung desselben; Gesetzgebungsrecht der Bischöfe und übrigen Prälaten), Recht der Autonomie, Concordate, Weltliche Gesetze, Anwendung der Rechtsquellen (Allgemeines, Kundmachung, Privilegien, Anwendung auf einzelne Rechtsverhältnisse, Dispensation, Suspension.) (2. Capittel. Geschichtliche Darstellung der Rechtsquellen.) I. Periode. Von der Stiftung der Kirche bis ins neunte Jahrhundert (Schrift und Tradition, Synodal Beschlüsse, Papstbriefe u. s. w.) II. Periode bis ins vierzehnte Jahrhundert (Pseudo-Isidor, Päpstliche Gesetzgebung u. s. w.) III. Periode bis zur Gegenwart (Die Extravaganten, Die Reform-Concilien.... Widererwachstes synodales Leben) Schlussbemerkung (Literatur des particulären Kirchenrechtes).

In het thans verschenen eerste halve deel zijn twee hoofdstukken van het door den schrijver gekozen stelsel voleindigd. Eene beknopte *Grundlegung der Lehre von der Kirche* is voor de *Quellenlehre* geplaatst waarvan de studie niet allemans zaak is, maar aan welker belangrijkheid niemand twijfelt. Allereerst echter worden de *Grundbegriffe des Rechtes* in 't algemeen op beknopte wijze verklaard; voor den rechtsgeleerde is dit zeker overvloedig, voor de studeerenden echter bepaald noodzakelijk. Het tweede halve deel, dat ter perse is, zal het derde hoofdstuk, *die Lehre von der Kirchlichen Verfassung* bevatten. Het vierde en laatste hoofdstuk zal van grooteren omvang zijn; het bevat namelijk *die Kirchliche Verwaltungslehre.* De daarin ter sprake komende vragen zijn hoofdzakelijk voor den practicus van groot belang: een algeheel begrip der kerkelijke praktijk, 't zij in beneficiale of huwelijkszaken, 't zij in zaken van beheer van kerkelijk bezit, is echter niet mogelijk, zonder kennis van de wetten en de natuur der Kerk.

Slechts enkele van de vele gezaghebbende stemmen, die ons een oordeel over het genoemde werk mededeelden, zullen wij hier laten hooren, overtuigd als we zijn, dat zulks voor ieder onzer lezers voldoende zal wezen, om dat werk in hooge waardeering aan te schrijven.

Hooren we eerst Professor Kober in de *Tubinger Quartalschrift*: »..... op elke bladzijde ontvangt de lezer den indruk, dat hij in den schrijver een man, niet slechts van ongewone arbeidskracht en ijzeren vlijt, maar ook van hooge begaafdheid en groote geleerdheid voor zich heeft, een geleerde, die niet alleen de kundigheden van den theoloog, maar ook die van den geschoolden jurist bezit en op uitstekende wijze weet te gebruiken.

Als uitmuntende eigenschappen, door welke de aanmerkingen zich onderscheiden, dienen nog twee punten in 't bizonder te worden opgemerkt. Wij bedoelen op de eerste plaats de aanwijzing van historische, in zekere mate traditioneel geworden dwalingen en de verklaring van de ware toedracht der zaken. Ten andere geven de annotaties talrijke notitiën van den meest verschillenden aard, die niet alleen op zichzelven belangrijk en leerrijk zijn, maar ook in den hoogsten graad geschikt zijn, de woorden van den tekst te verklaren en er — een dikwerf verrassend — licht over verspreiden.«

Hooren wij tweedens de *Allgemeine Oesterr. Gerichtszeitung* 1885 No. 23.

Het historische materiëel, dat den schrijver ten dienste staat, dat hij bestudeerde en verzamelde, is fabelachtig groot: hij bezit de macht het echte van het valsche te onderscheiden en de feiten te schrijven zooals zij naar waarheid zijn geschied. ..... zooals wij reeds aanstipten mag de behandeling van de verhou-

ding der Kerk tot den Staat bizonder belangrijk worden geheeten..... De quintessens luidt: Zoo blijkt, dat onder alle omstandigheden als voorwaarde van een vreedzame verhouding tusschen Kerk en Staat vereischt wordt: wederzijdsche goede wil, gepaard met een juist inzicht van de belangen en de rechten van het andere deel. Voorwaar als het den schrijver gelukt, zijn werk volgens deze gulden woorden te voleindigen, dan zullen wij een »kerkelijk recht« verkrijgen, dat in voortreffelijkheid boven alle andere uitsteekt.

Het *Grazer Volksblatt* zegt o. a.: »..... de schrijver staat natuurlijk op het ware kerkelijke standpunt, gaat echter, en 't zou in zulk een werk te bilijken zijn, nooit boven den toon der objectieve en zakelijke voorstelling. De stijl is duidelijk en zinrijk, de stroom der rede wordt nimmer gekeerd door subjectieve beschouwingen van eigen gevoel of meening, waarmede wij niet willen gezegd hebben, dat hij elk oordeel voorzichtig heeft vermeden. Zonder veel redeneeringen krijgt de lezer b. v. van den Pruisischen cultuurstrijd een begrip, van hetgeen hij werkelijk is.«

Dr. Bellesheim (Keulen) zegt in den *Literarischen Handweiser* 1885 No 8: »..... twee uitmuntende eigenschappen nemen we in dit werk waar. Ten eerste de volkomen kennis der letterkunde..... ten tweede komt de romanistische ontwikkeling van den schrijver in aanmerking, die zich voordoet in de scherpe, bijna gedetailleerde opvatting en veelzijdige beheersching..... Reeds in het eerste hoofdstuk bouwt Von Scherer het onwankelbare fundament, waarop zijn gebouw zal rusten. De leer van de stichting, de macht en de wetten der Kerk wordt hoog ernstig en juist behandeld..... Dit voortreffelijk canonieke werk van den Grazer hoogleeraar in het kerkelijk recht verdient de hoogste waardeering der geleerden en de meest algemeene verspreiding. Het uiterlijk is goed en de druk nauwkeurig.

Richard Wahl (Tübingen) zegt in de *Liter. Rundschau* 1885 No 7:

» . . . . . Voegen we alles te zamen, dan kunnen wij zeggen: Scherers handboek is een werk dat van eminente geleerdheid en kolossale scherpzinnigheid getuigt. Slechts een langdurige, onvermoeide arbeid kon hem in staat stellen, zulk een werk te schrijven. Wat er in den ouden en nieuwen tijd belangrijks verscheen op 't gebied van het kerkelijk recht werd benuttigd. Zelfs op kleine opstellen in tijdschriften en encyclopedieën werd acht geslagen . . . . . Het is een praktisch vademecum dat, door zijn belangrijken inhoud en rijke letterkundige opgaven, het voor een ieder gemakkelijk maakt, in korten tijd zich omtrent elk onderwerp te oriënteeren.«

En ten slotte geven we Dr. *Freisen* in het *Historische Jahrbuch* het woord:

» . . . . . Het hier vermelde kleine verschil, dat mij van de gevoelens des schrijvers scheidt, kan niet beletten, het werk als een meesterstuk te verklaren. Het staat verre verheven boven alle compendiums die tot dusver zijn verschenen. De talrijke aanmerkingen die in het boek voorkomen zijn voorwaar geen »geleerde pronkerij«, die den schijn van wetenschappelijke diepte huichelt, en de lezers zou kunnen misleiden; zij zijn veeleer het facit van enorme vlijt en studie, het product van streng wetenschappelijken onvermoeiden arbeid. Dat maakt het boek zoo belangrijk; en 't is een der grootste voortreffelijkste eigenschappen van het werk, dat des auteurs zelfstandig oordeel er overal zoo duidelijk in doorstraalt. Ten aanzien van de verbazende kundigheden, waarover Von Scherer beschikt en ten opzichte van de vlijt en juistheid, waarmede hij werkt, kunnen wij het vervolg van het werk met groote spanning te gemoet zien.

Dr. L. v. H.

Onderzoekingen omtrent het Latijnsch-Oosten, door Graaf RIANT.

De Graaf Riant zet zijne belangrijke onderzoekingen voort omtrent het Latijnsch Oosten. Na te hebben opgemerkt, dat het vooral de betrekkingen van het Oosten met de Grieken zijn, die het onderwerp uitmaakten van veler arbeid, bewijst hij dat de Latijnen hunnerzijds geenszins Jeruzalem en het Graf van den Heiland in hunne ondersteuning en liefdegiften hebben vergeten. De H. Gregorius de Groote schijnt de eerste geweest te zijn, die te Jeruzalem een hospitium stichtte, waarin Latijnsche monniken dienst deden. Ofschoon er omtrent het bestaan dezer stichting geen schriftelijke bewijzen voorhanden zijn, mag men aannemen dat zij hebben voortgeduurd tot aan de bezetting der Heilige stad door de Persen (614) en vervolgens door de Arabieren (637). In 't jaar 765 onthult ons een gezantschap van Pepijn bij den Kalif van het Oosten de eerste sporen der betrekkingen tusschen de Carlovingiers en het Heilig Land. In 800 ontving Karel de Groote de plechtige investituur van het officiëel Beschermheerschap over 't Heilig Land. Dit protectoraat verschafte hem wel is waar geen politiek gezag, 't welk geheel in handen van den Kalif bleef, doch het schonk hem toch een administratief gezag, niet slechts over de Christelijke inrichtingen maar ook over de Christen onderdanen. Dewijl toen het Grieksch schisma nog niet openlijk was verklaard en de Grieksche gemeente verreweg het talrijkste deel uitmaakte, was het de met Rome vereenigde Patriarch, die krachtens zijn recht het geestelijk beheer voerde en die waarschijnlijk in naam der Carlovingische Koningen tevens met de behartiging der tijdelijke belangen van al de Christenen, Grieken, Latijnen, Syriërs enz. was belast.

Nadat de Kalif van het Oosten aan Karel den Groote Haceldama of 't zoogenaamde Bloedveld had ten geschenke gegeven, richtte deze laatste aldaar eene basiliek op. Bovendien stichtte hij in de Heilige Stad een gasthuis, eene bibliotheek, eene markt, een klooster op den berg van Olijven gelegen en waarin de dienst door Latijnsche kloosterlingen werd verricht, eindelijk een nonnenklooster bij het Heilig Graf. Al deze stichtingen te zamen droegen den naam: »Latinie.«

Tijdens den gansche duur zijner regeering, vooral in de jaren 800, 803, 809, 810, onderhield de groote Keizer vele betrekkingen met het Heilig Land, in 't welk hij, volgens Constantinus Porphyrogenetes de oude tot puin vervallen kloosters weder deed opbouwen. Lodewijk de Goede, hield deze betrekkingen aan; hij zond afgevaardigden naar Palestina, ontving gezantschappen uit verschillende deelen van dit land en besteedde een deel van de inkomsten der Kroon

aan het onderhoud der Heilige Plaatsen. Op 't einde der XIe eeuw was dit protectoraat nog krachtig genoeg, om aan de Christenen van Palestina een hechten vrede en zelfs een onloochenbare, stoffelijke welvaart te verschaffen, welke door de aalmoezen van het Westen voortdurend werd bestendigd.

In de tiende eeuw zouden onder dit opzicht alle historische bewijsstukken ontbreken, indien wij het document niet bezaten, op zoo meesterlijke wijze door den Heer Riant vertolkt. Het is eene »donatie aan het H. Graf van Hugues, markies van Toskanen«. Het document, uit de archieven van Saint-Victor van Marseille afkomstig, is een slecht en onnauwkeurig afschrift van een vroeger bewijsstuk, waarbij Hugues een deel zijner goederen afstond aan de Kerk van het H. Graf van Acquapendente, welke gezegde goederen had te administreeren en een deel der baten aan de Kerk van Jeruzalem moest geven, zoodra de omstandigheden zulks toelieten.

Toen den 27sten September 1010 door Hakem het H. Graf werd gesloopt, zijn waarschijnlijk tevens door hem de Latijnsche en Grieksche gestichten geslecht. Door de nabijheid van Bysantium konden eehter de Grieksche spoedig uit hunne puinen herrijzen, doch zulks gold niet van de Latijnsche. In dit tijdperk namelijk zijn 't de Grieken, die alles beheeren, maar juist over hen hebben zich dan de pelgrims van het Westen 't meest te beklagen.

Van 1063 tot 1099 begint het Latijnsche element eenigszins doch zeer bescheiden te herleven met de Amalfiteinen, die zich te Jeruzalem komen vestigen. Omstreeks 1080 stichtten zij het hospitaal van St. Jan, dat de wieg en de bakermat der ridders van Malta zal worden. De Heilige Plaatsen ontvangen hoe langer hoe meer belangrijke donatiën. Eindelijk doet zich de beweging van het Westen in 1099 op krachtige wijze gelden en wordt Jeruzalem aan de Kalifen van het Oosten ontrukt.

Het hoofdpunt, dat door den Graaf Riant wordt behandeld, is deze »schenking van Graaf Hugues aan het H. Graf van Acquapendente ten gunste der Heilige plaatsen.« De schrijver kwijt zich van zijne taak met zulk eene scherpzinnigheid, dat zijne gevolgtrekkingen zich als 't ware met geweld aan den geest opdringen.

Eene prijsvraag van 12.500 gulden.

Protestantsche hulde aan JOHANNES JANSSEN, schrijver der »*Geschichte des deutschen Volkes*« *seit dem Ausgang des Mittelalters.*

De Engelsche bladen publiceerden een brief dd. 17 Aug. 1885 uit New-York, die aller belangstelling overwaardig is. De schrijver van dezen brief, de heer William Fromman, behandelt eene dier teedere gewetenskwesties, die zich tegenwoordig vooral in landen van gemengden godsdienst voordoen; hij doet zien wat er moet omgaan in veler harten. Die noodkreet luidt als volgt:

»Ik ben protestant en Duitscher, en nooit heb ik omgang gehad met de Katholieken; doch ik moet rechtuit bekennen, dat ik mij verontrust gevoel in mijn geweten en dat mij mijne kennissen der geschiedenis mij dwalingen toeschijnen, sedert ik 't werk van den heer Janssen gelezen heb, *Geschiedenis van het Duitsche volk*. Ik heb de redetwisten omtrent dit onderwerp gelezen; ik heb 't *vóór* en *tegen* in overweging genomen, en dit heeft in mij den indruk teweeg gebracht, dat de bestrijders van den heer Janssen niets anders hebben kunnen leveren dan een schotschrift. Ik heb geene enkele ernstige wederlegging kunnen aantreffen; terwijl de schrijver immer antwoordt met eene kalme en buitengewone onpartijdigheid.

In de verloopen maand Maart heb ik mij tot eene Duitsche Universiteit gewend, en voorgesteld een prijs uit te loven van 5000 dollars (12,500 gulden) voor hem, die eene grondige wederlegging van 't werk van den heer Janssen zou leveren, met aanwijzing der bronnen en documenten. 't Corps der professoren zou eene commissie benoemen, die dit werk zou beoordeelen.

Ondanks al mijn aandrang, en de ondersteuning van een hooggeplaatst lid der Engelsche kerk, is 't mij niet gelukt een antwoord te ontvangen. Sedert dien tijd is 't vierde deel van Janssen's geschiedenis verschenen, wat mij toeschijnt nog meer verpletterend voor 't Protestantisme te wezen dan de voorgaande deelen. Ik loof dan een prijs uit voor de wederlegging van dit laatste deel, en zal mij daaromtrent verstaan met de Universiteit van Berlijn. Zes vraagstukken boezemen mij bijzonder belang in:

1o Is de Protestantsche geloofsbelijdenis zoodanig veranderd als Janssen beweert?

2o Kunnen de beleedigingen en banvloeken, welke de Protestantsche predikanten en godgeleerden elkander wederkeerig naar 't hoofd wierpen, geschiedkundig bewezen worden, gelijk Janssen dit gedaan heeft.

3o Janssen beschrijft de dwinglandij der protestantsche vorsten, hunne onverdraagzaamheid en den dwang die zij uitoefenden op hunne onderdanen, ten einde hen te noodzaken tot den Protestantschen godsdienst; hij noemt ze verkocht aan buitenlandsche machten, verraders van keizer en vaderland. Is dit alles waar?

Ieder Duitscher moet zich verontwaardigd gevoelen, wanneer hij in 't werk van den heer Janssen de daden leest van den Keurvorst van Saksen, Frederik III, dien men ons tot hiertoe heeft voorgesteld als een *licht van het Protestantisme*, en welken Janssens afschildert als een verrader van Duitschland, die eer en geweten verkocht had.

4o Hebben de vorsten en hunne raadslieden inderdaad alle eeden verbroken, die zij te Augsburg gezworen hadden? Janssen verhaalt de vervolgingen van hertog Christoffel van Wurtemberg tegen de vrouwelijke religieuzen. De verontwaardiging maakt zich meester van den lezer, als hij de eerlooze daden vernoemt van den hertog van Wurtemburg.

5o Kan men door bewijsstukken wederleggen, wat Janssen beweert, omtrent het verval en de ontzedelijking van 't volk ten gevolge van godsdienstgeschillen der Protestanten?

6o Ten laatste: Welk is 't antwoord der Protestansche wetenschap op de schets, die Janssen levert van den zeden hervormenden arbeid der Jezuïeten?

De schrijver van dezen brief eindigt met te verklaren, dat ieder protestant er belang bij heeft, dat deze vragen worden beantwoord. Deze punten niet wederleggen is 't zelfde als aantoonen, dat het Protestantisme verpletterd blijft liggen onder de beschuldigingen van Joh.

Janssen; is zeggen dat men tot heden de geschiedenis vervalscht heeft, en dat het Protestantisme geen anderen grondslag heeft dan de »leugen.«

Deze brief, geschreven door iemand, die oprecht de waarheid zoekt, heeft eene buitengewone zedelijke waarde. Hoevele Protestanten hebben hunne overtuiging niet voelen wankelen, hunne gerustheid wegzinken sedert de *Kulturkampf* de onvergelijkelijke levenskracht en grootheid der Kerk heeft doen schitteren, en de dagelijksche redevoeringen der Duitsche afgevaardigden hun de Katholieke waarheden hebben verkondigd? Het werk van Mgr. Janssen heeft hunne twijfelingen ten toppunt gevoerd. William Fromman heeft den moed openbaar zijne twijfelingen te belijden; anderen verbergen die in hunne harten.

En wat doen onze landgenooten? wat doen onze professoren van Geschiedenis?

Te miskennen is het niet, dat schrijven van den heer William Fromman is in ons oog, ook eene *uitdaging voor alle Nederlandsche Protestantsche geschiedkundigen.*

Auserlesene Sonntags-Predigten. Von *Jak. Rostadt* I. Band. Mainz, Selbstverslag. Preis 4 Mark.

Dit werk vormt het eerste deel van eene groote verzameling preeken van beroemde buitenlandsche kanselredenaars van den ouderen en den nieuweren tijd, waarvan de uitgever jaarlijks twee deelen zal laten verschijnen. Het eene deel zal de Zondags-, het andere de feest- en gelegenheidspredikatiën bevatten. De Duitsche preken worden zoo letterlijk mogelijk gegeven; eenige veranderingen bepalen zich slechts tot verouderde spreekwijzen, woordvormingen en interpunctie. Ook de vertalingen der preeken zullen zoo goed als mogelijk is, de origineele teruggeven.

Bij het kiezen der preeken liet de uitgever zich leiden door hare practische bruikbaarheid. Het doel der verzameling is volgens de eigen woorden van den uitgever »niet, om het predikambt tot een tamelijk moeitelooze, bijna mechanische bezigheid te verlagen, maar zij zal den conscientieuzen prediker stof en vorm bieden, om hem bij zijn arbeid te ondersteunen en zijne verdere ontwikkeling te bevorderen.«

De netto-opbrengst van dit boekje is bestemd ter ondersteuning van studenten in de theologie. Wij hopen, ook om het goede doel, dat de uitgever veel succes zal ondervinden met de uitgaaf van deze keurig gekozen Sammlung auserlesene Sonntags-predigten.

Saint Ignace de Loyola, sa sainteté, sa puissance, son culte, par le R. P. *Ant. Denis*. S. J. in-12, p. 439. Bruges, Desclée, de Brouwer et Co. 1885.

»De bewonderenswaardige voorbeelden gegeven door Ignatius van Loyola ten toonbeeld te stellen, het vertrouwen in zijn machtige voorspraak bij God op te wekken in de zielen, door gebeden even rijk aan leering als aan zalving de toevlucht der harten tot zijne dierbare bemiddeling te vergemakkelijken, dat is voorzeker een werk van actueele nuttigheid: of zou men het verzaken aan een ijdel en lichtzinnig leven, den ijver voor de glorie Gods, de gehechtheid en de onderwerping aan onze Moeder de Heilige Kerk, de toewijding aan het heil der zielen en aan de werken, die met dat heil in verband staan, de verwerving eener recht degelijke deugd en de vermijding eener enkel op het gevoel steunende schijndeugd, niet meer moeten houden voor evenveel Christenplichten, welker leering en toonbeelden bij Ignatius te vinden eene zeer geschikte prediking verstrekken voor de geestelijke behoefte onzer dagen en onzer eeuw, waarin naast een groot getal edelmoedige toegewijde en krachtig werkzame Christenen, toch ook zoo vele anderen worden gevonden, die lafhartig verslapt en verzwakt slechts voor hun ikheid leven? Hoe kan men meenen een levend geloof te hebben, en niet te willen begrijpen dat, in onze dagen meer dan ooit, een ieder, die den naam van Christen waardig wil wezen, bezield moet zijn jegens zijn goddelijken Koning Jesus Christus met den geest van een soldaat, die houw en trouw aan zijn Koning is en blijft.

Ik waardeer hoog het doelwit, dat gij beoogt in dit werk en ik verblijd mij van gauscher harte dat gij zoo bijzonder gelukkig geslaagd zijt in de keuze en voorbereiding der middelen om dat doel te bereiken. Ook waardeer ik hoog uw werk omdat het een nieuw bewijs levert van den echt evangelischen geest die de Societeit van Jesus bezielt, en eene nieuwe beschaming voor de vijandschap welke alle tegenstanders der Kerk ook tegen U aanvoert.

Wordt de wensch mijner ziel vervuld, dan is het succes van dit uw nieuwe werk verzekerd.«

MGR. DOUTRELOUX.

DRIE EPISCHE GEDICHTEN.

König Konrad der Junge. Epische Dichtung in 12 Gesängen von *Eduard von Cölln.* Leipzig Haesselt 1884. 8. 3 M.

Hier staat het *kunnen* gelijk met het *willen.* Plastische werkelijkheid, dramatische beweging, schoone karakters, met een achtergrond van onvervalschte historische kleuren en eene welluidende taal boeien den lezer. Vooral heeft de dichter met bizondere liefde, zorg en vereering, karakter, ziel en hart van Conradins Moeder verheerlijkt en heeft dan ook waarlijk in zijn poëma een monument aan de Moederliefde gesticht.

Walther von Aquitanien. Heldengedicht in 12 Gesängen mit Beiträgen zur Heldensage und Mythologie von *Franz Linnig.* 2e Verbesserte Auflage. Paderborn, F. Schöningh 1884. 8. 1 M. 20 Pf.

Dit is eene omwerking van het aloude Waltharius-lied van Eckehart, den monnik van St. Gallen. In 1869 verscheen de eerste uitgave, in 1884 de tweede, die door omwerking en toevoeging b. v. van den slotzang, van talrijke bemerkingen, inleiding en Beiträge zur Heldensage enz. nieuwe verdiensten heeft verworven.

Wie behoefte heeft aan voedsel van reine poëzie vindt een prachtig feestmaal in Linnig's Waltherlied.

Edeltrude, (Epische) *Dichtung von Ad. Jos. Cüppers*,

is nu pas te Mainz, bij Fr. Kirchheim van de pers gekomen. Het werd dan ook het eerst beoordeeld door het Mainzer Journal, en dat orgaan is ons genoeg bekend, om zijn oordeel hoog te waardeeren, waar het zegt dat dit episch gedicht mag gezegd worden onder alle opzichten te zijn geslaagd. Eene echt poetische gedachte is consequent doorgevoerd. De dichter is volkomen meester van zijn taal en weet, naar gelang van omstandigheden, het krachtige alsook het zachte er van tot gelding te brengen. De liederen, die in het poëma zijn ingevlochten, kunnen de vergelijking met de beste der Hoogduitsche letterkunde doorstaan. Ook heeft de dichter niet weinig poëzie weten te vinden en te schetsen in Middeneeuwsche zeden en Noormansche gebruiken. Het lijdt geen twijfel of dit Gedicht zal zich vele vrienden »im deutschen Land«, en vooral veel sympathie bij de »deutsche Frauenwelt« veroveren. Pr. 3 M. In Salon-Einband 4 M. 80.

OP ROMAN-GEBIED.

De Revue du Monde Catholique

van 15 Sept. jl. geeft een overzicht van 24 nieuwe Romans, waarvan er slechts enkele ter lezing kunnen worden aanbevolen.

Le Marquisat Bouland par G. Brodel (Dentin.) is niet gericht tot, noch geschikt voor pensionnaires, maar zal wel in den smaak vallen der ouders. Radicalen en priesterhaters worden geestig en straf op hun plaats gezet.

Les Drames de l' Irlande par L. Tomin. (Paris, Palmé). is een zeer dramatische roman, geschreven en inderdaad zeer geschikt om het volk ten goede te leiden en te verlichten.

Une Sœur aînée, par M. de Aurgel (Blériot-Gautier) kan onvoorwaardelijk worden aanbevolen.

Le P. Oswald, véritable histoire catholique, traduit de l' Anglais par un prêtre du clergé de Paris. (Libr. de l' oeuvre de Saint-Paul) C'est un livre de controverse, zeer leerzaam en, door de velerlei vraagstukken en gebeurtenissen en toevallige feiten, ook zeer boeiend.

Plus Haut, roman spiritualiste, is het werk eener vrouw, zoo het schijnt wel wat romanesk en soms niet vrij van eenige overdrijving, maar kan wel op elke leestafel zijn plaats hebben.

Een Fontein-Monument aan Willem II, Graaf van Holland en Roomsch-Koning.

Te 's Gravenhage op het Binnenhof is, ter plaatse, waar vroeger een steenen lantaarnpaal was, eene fontein gesteld. Die fontein is aan het Rijk ten geschenke aangeboden door jhr. mr. Victor De Stuers, namens 86 ingezetenen der residentie, als blijk van waardeering der in 1876 aangevangen restauratie van de gebouwen te dier plaatse. Zij strekt tevens om hulde te brengen aan de nagedachtenis van den stichter van het binnenhof en van 's Gravenhage, den Graaf van Holland en Roomsch Koning Willem II, een vorst die ook buitendien belangstelling wekt. Door het toekennen van de eerste vrijheden aan vele Hollandsche steden, legde hij den grondslag tot de gemeentelijke autonomie, die de kiem werd van den Nederlandschen vrijheidszin. Een voorstander der schoone kunsten mag hij genoemd worden, die de kasteelen te 's Gravenhage en te Haarlem stichtte, de doopkapel der St. Pieterskerk te Leiden bouwde en den eersten steen legde van den Keulschen Dom, het reusachtigste gewrocht der middeleeuwen.

Het monument is ontworpen door den heer P. J. H. Cuypers, architect der Rijks-museumgebouwen; het is in gothischen stijl van gesmeed ijzer vervaardigd en draagt het bronzen standbeeld van Graaf Willem II.

In het midden van een rond steenen bassin van ongeveer 4 M. diameter verheft zich eene holle zuil, hoog 4 M, waardoor het water wordt aangevoerd, dat uit acht versierde monden in het bassin stort. De middelzuil, die met golen bewerkt is, wordt omgeven en gesteund door acht stijlen met schraagbogen, welke onderling aan het onder- en boveneinde door cirkels van geslagen ijzer verbonden zijn.

Deze stijlen zijn in drie vakken verdeeld, waarvan het onderste bepaald wordt door de vier spuwers, die de hoofdstijlen dragen. Deze spuwers vertoonen grillige, doch sierlijke dieren, die in een aan de buizen verbonden ring zijn gevangen en zich daaraan schijnen te willen ontworstelen.

De volgende verdieping is begrensd door spuwende drakenkoppen, die de vier hoogste waterstralen uitwerpen.

De hoofd- en tusschenstijlen zijn onderling verbonden door fijn gesmeed ijzerwerk, samengesteld uit plat, vierkant en getorscht ijzer, dat in bladen, voluten en spiralen gewrongen en gehamerd is.

Aan den bovensten cirkel hangen vier helmen met wapenschilden, waarop de wapens van den Graaf zijn afgebeeld, nl. de roode Hollandsche Leeuw en de zwarte Rijks-Adelaar. Op den bovensten ring wordt de geliefkoosde spreuk van Graaf Willem in de plaat uitgeslagen en verguld. Deze spreuk luidt:

Domine! spes mea a juventute mea, in te confirmatus sum ex utero de venire matris meae tu es protector meus, Ps. LXX vs. 5 en 6.

Dit smeedwerk is vervaardigd door de firma G. J. Vincent en Co. te Schiedam.

Op de door een kapiteel gekroonde middelzuil verheft zich het bronzen beeld van den Graaf, gemodelleerd door den heer Ludwig Junger, leeraar aan 's Rijks Normaal- en Kunstnijverheidsschool te Amsterdam, die daarbij tot model nam het bas-relief op het graf van Bisschop Siegfried Von Eppstein van Mainz, op welk graf het portret van Willem II voorkomt. Het beeld is in brons gegoten door de firma Menduit te Parijs.

Op het steenen voetstuk wordt het volgende opschrift aangebracht:

»*Ter nagedachtenis van den Graaf van Holland, Koning Willem II, den begunstiger der stedelijke vrijheden, den beschermer der kunst, den stichter der kasteelen in 's Gravenhage en Haarlem, den steenlegger van den Dom te Keulen.*« [1])

Aan de schenkers is de dank der regeering gebracht.

[1]) Mogen wij bij deze gelegenheid mededeelen dat, heeft onze Willem II deze eerste steen gelegd van den Dom te Keulen, Neerlands roem ook nog

Het Hugo Grotius-Monument.

De jury van beoordeeling voor het aan den heer F. L. Stracké Jz., te Haarlem, ter uitvoering opgedragen standbeeld van Hugo De Groot heeft een gunstig rapport aan het hoofdcomité uitgebracht. Het door genoemden beeldhouwer in gips voltooide beeld is door haar goedgekeurd, en, behoudens bekrachtiging van het hoofdcommité, dat tot dat einde eerstdaags te Haarlem zal vergaderen, zal het beeld aan de gieterij kunnen worden overgegeven, ten einde in brons te worden gegoten.

Men hoopt het beeld in Augustus 1886, op den sterfdag van het Delftsch Orakel, op de Groote Markt te Delft te kunnen onthullen.

Met de taak van jury, die 1o. de op de prijsvraag ingezonden zeventien modellen en 2o. de uitvoering van het beeld naar het bekroonde ontwerp had te beoordeelen, hadden zich op uitnoodiging van het hoofdcomité, belast de heeren J. D Koelman, directeur van de *Academie van Beeldende Kunsten*; F. Leenhoff, beeldhouwer en graveur te Parijs; Bart Van Hove, beeldhouwer, te Amsterdam; Ph. Sadée, kunstschilder te 's-Gravenhage, en C. Muysken, voorzitter der *Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst*, te Amsterdam.

Mededeelingen.

De meesterstukken van ons Rijksmuseum te Amsterdam zijn, ter gelegenheid van hun overbrenging derwaarts, alvorens in het halve licht terug te keeren, gephotografeerd door het Huis Frans Hanfstaengl, te Munchen; de uitgaaf wordt, zegt het *Hbl.*, ook buitenslands met veel belangstelling te gemoet gezien.

Durfde geen Nederlandsche photograaf dat werk aan? Of heeft niemand er aan gedacht? — Hanfstaengl te Munchen wel.

In een pakhuis te Gorinchem, hetwelk vroeger een klooster moet geweest zijn, heeft men bij het afhakken van een kalklaag muurschilderingen ontdekt.

Volgens den *Précurseur*, is te Antwerpen een schilderij: »Christus, de wereld zegenend« gevonden, waarin men een werk van Rubens meent ontdekt te hebben.

De echtheid wordt echter nog zeer betwijfeld. Antwerpen is bekend wegens zijn fabricage van oude schilderijen.

Bij het leggen van de grondslagen van een nieuwe brug over den Tiber te Rome, heeft men een groot en fraai bronzen beeld gevonden, dat een slagen-ontvangenden slaaf voorstelt.

---

boven het dakspits van den Dom in het metaal en den klank der klokken, zegepraalt? Immers is onder alle torenklokken van den Dom de *Speciosa* die den prachtigsten klank heeft. Zij werd gegoten door onzen *Jan Van Vechel* in 1459.

Alreeds in 1375 werd Willem Van Vechel met zijn zoon ontboden om de klokken te gieten voor de allerprachtigste Collegiaal-Kerk, een meesterstuk van Gothischen bouwstijl in de stad waarvan het *Nibelungenlied* ons singt:

Da wachs in Niederlanden ein ed les Konigkind, der Vater hiess Ligs mund, die Muter Sigelind, in einer reichen Burg, wohl weit und breit bekannt und niederwärts am Rheine die *Santen* ward genannt.

J. W. Br.

Inhoud van Tijdschriften.

Stimmen aus Maria-Laach. 1885. 8ste Heft. Ist Voltaire's Glaubenslbekendtniss vom Jahre 1769 »gefälscht« und »ein Muster pfaffischer Intriguenkunst?« W. Kreiten S. J. — Die Entwicklung der Instincte in der Urwelt. II. (Fortsetzung). E. Wassmann S. J. — Roms Stellung zur Bartholomäusnacht. B. Duhr S. J. — Adam von St. Victor. Studie zur Litteraturgeschichte des Mittelalters. I. G. M. Dreves S. J. — Islands Verfall nach der Glaubensstremmung und Wiederaufleben im 19e Jahrhundert. Skizzen einer Nordlandsfahrt. A. Baumgartner S. J. — Recensionen. — Empfehlenswerthe Schriften. Miscellen.

Onze Wachter 1885 No. 4 1. Waaraan is de verhouding tusschen Liberalen en Katholicken, gelijk die thans (1885) is, toe te schrijven. Dr W. J. T. Nuijens II. De H. Leonardus Vechel. Th. L. Koxhoorn III Dante. III. P. T. Th, van Hoogstraten. IV. Iets over H. Taine en diens jongste werk. IV. Mr. Th. J. A. Nuyens.

Het Tijdschrift voor Noordbrabantsche geschiedenis, Taal- en letterkunde. No 16, 17, 18 en 19.

Heesbeen; geslacht Melis, door H. J. Schouten; Request dd. 2 Mei 1785 (vervolg); De *blauschuyte* van Hieronymus Bos (met plaat); Oorkonden, betreffende Steenbergen (vervolg) door mr. L. A. J. W. baron Sloet; Oorkonde, (1533—1551) door A. J. L. De Roock; Extracten uit het doopboek der Hervormde gemeente Deurne- Vlierden-Liesel (vervolg); Kinder- en bakerrijmen enz.

De Katholiek, Codsdienstig-, Geschied- en Letterkundig Maandschrift. Inhoud September-October 1885. Het boek Tobias. Th. L. Koxhoorn. Shakespeare's Katholicisme (Vervolg van Dl. LXXXVII. blz. 246 vv.) F. J. Poelhekke. Marius gehandhaafd. B. H. Klönne. Klokken-opschriften. Chr. Philippona. Toeneming der krankzinnigheid.

Le Magasin Littéraire et scientifique. Gand. Leliaert, A. Siffer et Cie. I. En Amérique, Journal de voyage (suite) Alb. Solvijns. II. Toujours la crise. Hermann de Boets. III. Paul Deroulede... Eugene Digon. IV. Jeanne... L. Guillaume. V. Poésies... Jean Casier. VI. Bibliographie.

Advertentiën.

Bij de Uitgevers Küppers & Laurey te Haarlem is verschenen:

De Zang in de Katholieke Kerk

DOOR

L. A. LAUREY.

KERKELIJK GOEDGEKEURD.

Prijs . . . . ƒ 0,25.

ESSAIS

DE

Mythologie et de Philogogie Comparée

par J. VAN DEN GHEYN, S. J., membre de la Société asiatique de Londres, de l'Athénée oriental de Paris, etc. — Bruxelles, Société belge de Librairie (ancienne Maison Goemaere), 12, rue des Paroissiens; Paris, Victor Palmé, 76, rue des Saints-Pères. — Un vol. in-8o., pp. XIII-431. Prix: Fr. 8.00.

Snelpersdrukkerij van Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 11. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar ƒ 3, *franco* per post ƒ 3,25 voor België ƒ 3.75. Men abonneert zich voor den geheelen aargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote etters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD : Leenaart Lodewijk de Bo.

Thans zijn wij in staat om met meer dan gesproken woorden, metterdaad blijk te geven van onze gevoelens van taalbroederschap, nu de ware Vlamingen weer in gesloten gelederen met meer eendracht, en dus met meer kracht optreden voor de rechten en de gloriën van hunne, onze nederlandsche moedertaal. Derhalve laten wij hen zelven hier aan het woord en wijden meer dan een geheel nommer aan

Leenaart Lodewijk De Bo.

De 30 September jl. werd door de Thieltsche afdeelingen van het *Davidsfonds* bepaald tot een huldedag uit drievuldige dankbaarheid gewijd aan de gedachtenisviering, een anderen kampioen voor de Vlaamsche Moedertaal en het Belgisch vaderland, want hier gold het den onlangs op Sint-Berthelmeeuwsdag overledene *Leonard Lodewijk De Bo*, oud-leerling in het collegie van Thielt, gestorven als »Pastor van Sint Bertens en Deken van Kerstenhede, tot Poperinghe.«

Reeds in den morgen van den huldedag werd de landsvaan van de huizen uitgehangen. Elke trein die aanstoomde, bracht een schaar vereerders aan. Uit alle Vlaamsche gouwen waren reeds honderden en honderden aangekomen. Te 10 uur kondigde het gelui der klokken aan, dat er alras een kerkdienst zou plaats hebben. Een plechtige H. Mis werd er in den prachtig met rouw versierde tempel, bij talrijke volksscharen, opgedragen. Tegen 12 uur was de kerkplechtigheid geëindigd. Na den dienst dan het eenvoudig noenmaal waarbij echter bij de driehonderd aanzaten.

De Toog.

»Eenen toog inrichten, zegt, het uitvoerig feestverslag in de Gazette van Thielt, is een middeneeuwsch gedacht uitvoeren en een oud kerkelijk gebruik volgen.

»Op de groote dagen van eertijds, alswanneer daar ievers een groote landdag, een groot dicht- of schietspel gevierd wierd, waren er *toogen* ingericht, en 't genootschap of de gilde die den schoonsten toog maakte, haalde de zilveren kanne, bij voorbeeld, en kwam weêr naar huis met den *prijs van den schoonsten toog*.

In de kerke, op groote dagen, stond *de toog* rechtover 's Sacraments-huis, beladen met al 't schoonste en 't beste dat de kerke toebehoorde.

Te Thielst moest De Bo *getoogd*, en aan zijnen *toog* erkend, verstaan en bewonderd zijn, en zoo is het ook gebeurd.

Een groot getal zijner beste vrienden hadden daartoe elk het zijne bijeen gebracht.

Wat er al te zien was in den »Toog.«

Daar lag, wij bekorten het feestverslag,. ten eerste De Bo's *geslachtboom*. vertegenwoordigd door kerstenbrieven, geheugenisbeeldekens van ouders en afgestorvene verwanten.

Dan volgden *zijne studiejaren*; hollandsche boeken, die in zijne jonge jaren den toon gaven in het vlaamsch taalonderwijs, enz.

Ten derde lagen in den toog *De Bo's allereerste idioticon*, dagteekenende van uit zijnen leertijd tot zijne seminariejaren, met de handschriften erbij van zijne oudste medewerkers.

Dan volgde eene nauwelijks telbare menigte *oud vlaamsche boeken*, die De Bo »met de penne in de hand« doorlezen en doorleerd heeft.

Daar stond *Maerlants* beeltenisse, met goud versierd, op de prente van den ouden torre van *Damme*; daar lag de *Maegdendans* van *Bisschop Pieter Simons*, van Thielt. met het beeld erbij van zijne Ipersche Hoogwaardigheid, daar lagen Vondel, Ledeganck Bliek, enz.

Rechts en links lagen de twee deelen van De Bo's eigen *hand-Idioticon*, met zijne aanteekeningen, en met een gedroogd taksken *Erica vulgaris* erbij.

Andere *Idiotica*, onder anderen *Richeys Idioticon Hamburgense*, met Richeys beeld, lagen daaromtrent, benevens twee nog ongedrukte afdeelingen, A. B. C. wijze geschikt, van het toekomstige *bijvoegsel* op De Bo's altijd voortdurenden arbeid.

Dan volgden, op de zelfste tafel en al onder glas verzekerd, zijn prachtig groot *kruidboek*, meêgekomen van Elverdinghe; verscheidene zijnder nagelatene *handschriften*; zijne *diplomata* of keurbrieven van *Leyden*, van *Gent*, van *Leuven*, van *Fransch Vlaanderen* enz.

Wij naderen het einde.

Onder de beelden van *Dodoens* en *Busbeck*, lagen bewijzen open gespreid van *De Bo's natuur-wetenschappelijke werkzaamheden*, gedroogde planten, kerfdieren, zeeschelpen, enz., versierd met zijn al verheerlijkend handschrift.

Halbertsma, de vrije Fries, scheen de voorbode te zijn van 't geen zou volgen, met zijne prachtige op staal gestokene gelijkenisse, en zijn zoons handschrift, op het half voltrokken latijnsch *woordenboek der friesche halfzustertale*; naast *Halbertsma* stond het beeld van *Gysbert Japix*,.

den vader
friescher dichter algader,

en onder beiden, het *Alg. nederl. friesch dialecticon*, en de *nederlandsche geslachtnamen* van De Bo's goeden en trouwhertigen frieschen vriend, *Johan Winkler van Lioewert* (Leeuwaarden,) in Friesland. De lichtprente van dien dapperen vriend van al dat eigen vlaamsch,

eigen friesch en eigen dietsch is, stond eerbiedweerdig naast een lichtprente van De Bo, boven Winkler's onsterflijke werken, en omringd van *Bormans* leven van *Sinte Luitgaarde*, *Ten Kate's* verhevene deel, enz. den *Theutonista*, *Kiliaen*, enz.

De Vergaderzaal.

Na den »Toog« gezien, bezien en bewonderd te hebben, ging het naar boven. Men was verlangend naar de nu te brengen hulde. En ziet, bij de achthonderd mannen waren daar uit alle Vlaamsche gouwen. En wat een keur en macht van staat en stand:

Senatoren, Volksvertegenwoordigers, Provinciale Raadsheeren, Kanunniken, Dekens, Pastoors, Burggraven, Advocaten, Hoogleeraars, Schepenen, Geestelijke Overheden van allen rang. Leuven's Hoogleeraar Willems, de Voorzitter van het *Davidsfonds*, was ook hier Voorzitter.

De vergadering werd geopend met een gezang: *Godsdienst en Vaderland*, woorden van De Bo en muziek van de Peneranda. Na dien zang, werd der vergadering het welkom toegesproken door den h. Minnaert: »Welkom, zei hij, gij allen, mannen van rang en stand, Vlamingen uit alle vlaamsche gewesten, die naar Thielt gekomen zijt om met ons hulde te doen aan De Bo, — aan De Bo die in Thielt's collegie studeerde, die zoo menigmaal voor de Thieltenaars een stukje schreef, die in het Thieltsche pastor stond: hulde aan den schrijver, den dichter, aan den grooten Vlaming!«

De brieven.

»Niet alleen deze talrijke vergadering brengt hulde aan De Bo,« zegde de spreker; »ook aanwezigen betreuren het dat zij niet hier kunnen zijn, juichen ons huldetoon toe, zijn bij ons met hert en ziel, bidden eene bede voor De Bo's zielerust, begroeten De Bo's gedachtenis. Talrijk zijn de brieven welke wij ontvangen hebben; doch ik kan er enkel eenige geheel of ten deele aan de vergadering voorlezen,« En daarop gaf de heer Minnaert lezing van eenige der brieven die aan het bestuur der Thieltsche Afdeeling waren gestuurd.

De eerste brief was geteekend: *baron d'Anethan*. De tweede brief was geteekend; *Coremans*; de 3e, *Rutten*, vicaris-generaal van Luik; de 4de *ridder Ruzette*; gouverneur; de 5de *J. O. kanonik Andries*; de 6e *baron de Coninck*, senator; de 7e *Lodewijk Vanhaecke*; de 8ste *Bert dé l'Arbre*.

Ook Noord-Nederland was er vertegenwoordigd. Ziehier wat »De Gazette van Thielt« er van mededeelt:

IX. — »Hadde ik enkel en alleen te rade te gaan met den trek mijns herten, zekerlik zoude ik niet ontbreken ter plaatse waar men den vromen Christen, den grooten vlaamschen taalvorscher de welverdiende hulde brengt. Maar sedert eenige dagen eerst terug gekeerd van eene reize in West-Vlaanderen, en daarbij overlast met velerlei beslommeringen, zoo en is het mij niet wel mogelik nochte raadzaam, aan uwe roepstemme en aan den goeden wil en de genegenheid mijns herten gevolg te geven. Wil mij dus verontschuldigen zoo ik persoonlik den 30 Sept. a. s. niet te Thielt zal aanwezig zijn.

In mijnen geest ben ik dien dag in uw midden, en breng met U allen mijne nederige hulde den grooten afgestorvenen.

»Wilt, achtbare Heeren! de verzekering aanveerden mijner hoogachting en mijner instemmige met uw streven, en daarbij eenen herteliken Groet. Hou ende trou.« — Geteekend: *Johan Winkler*. (Haarlem).

X. — »Ofschoon ik niet in de gelegenheid zal zijn deel te nemen aan de hulde, door de Thieltsche Afdeeling van het *Davidsfonds* aan de nagedachtenis van De Bo te brengen, stel ik er toch prijs op u mede te deelen dat ik volgaarne in gedachten hulde breng aan den verdienstelijken schrijver, die door zijn onwaardeerbaar *Westvlaamsch Idioticon* niet alleen aan het Vlaamsch in engeren zin, maar ook aan onze algemeene nederlandsche taal zulk een uitstekenden dienst heeft bewezen, die ook in Noord-Nederland dankbaar erkend wordt.« — Geteekend: *de Vries* (Leiden.)

XI. — »Mogen de uitverkoren Vlamingen die te Thielt vergaderd zijn om welverdiende hulde te brengen aan de eerwaardige nagedachtenis van De Bo, meer en meer bezield en gesterkt worden door den geest die De Bo bezielde; mogen zij allen onvermoeid werkzaam blijven en zegevierend vooruitgaan tot bloei en glorie van Vaderland en Moedertaal!

Met dien broederlijken wensch, met die heilbede tot God, heb ik de eer te zijn met innige gevoelens van hoogachting en taalbroederschap, uwe afwezige rouwgenoot.« — Geteekend: *Brouwers*, pastor, (Bovenkerk, bij Amsterdam.)

— XII. »*De notaris Stroobant*, volksvertegenwoordiger, door ambtsbezigheden verhinderd, drukt zijn spijt uit bij de hulde aan De Bo niet te kunnen aanwezig zijn.«

En meer andere mededeelingen van verontschuldiging over gedwongene afwezigheid, met bijtreding der herten, als van *markgraaf d'Ennetières* te Elverdinghe; *graaf de Limburg Stirum*, senator; *baron J. Bethune*, burgemeester van Oostroosebeke;« enz. enz.

Geen wonder dat deze zoo vereerende mededeelingen door de vergadering met luide toejuichingen werden begroet.

Na nog een woord van den heer Minnaert en de bekrooning van twee leerlingen van het Thielt's Collegie, droeg Karel de Gheldere, doktor te Couckelaere en De Bo's boezemvriend, een gedicht voor gelijk die gemoedelijke man er een maken kan, vol gloed, vol ziel, vol hert, en wat hij op krachtigen toon en met ontroerde stem over De Bo zei, het drong een ieder diep in 't gemoed en alle aanwezigen waren er door ontroerd.

Na M. de Gheldere beklom de eerw. H. Claeys, pastor van Oostacker, het verhoog. Hij ook dichtte op De Bo, op dezes werken en zwoegen, en in krachtige, zwierige taal, zei hij van 't vlaamsche streven naar eigen schoon en eigen wezen. De gevierde dichter richtte ook zijn begeesterend woord tot de vlaamsche jeugd, die in De Bo, den koenen werker, een voorbeeld en een richter had. Pastor Claeys werd door gansch de vergadering luide toegejuicht.

Na pastor Claeys, beklom hoogleeraar Willems het verhoog. Namens het Hoofdbestuur van 't *Davidsfonds*, bracht hij hulde aan De Bo, den priester, den taalgeleerde; hij dankte vuriglijk de Thieltsche Afdeeling, die dezen schoonen, grooten, vlaamschen huldedag heeft ingericht; hij deed uitkomen hoe hoog De Bo geschat wordt door alle Vlamingen, vermits er zoo eene uitgeleze vergadering in het vlaamsch stadjen is samen gestroomd.

Professor Willems beschouwde verder hetgeen er in Westvlaanderen op taalgebied al is gedaan, en eindigde later met de woorden: mochten er elders ook andere De Bo's opstaan, en ons Vlaamsch zal er door nog verrijkt en verheven worden!«

De zoo juiste woorden van hoogleeraar Willems, werden door de toejuichingen der vergadering met geestdrift begroet.

Nu was 't de spreekbeurt van heer en meester Guido Gezelle, den voornamen lofredenaar op De Bo. Treffend, verheven, Christen; bij de vergadering ontroering nu, geestdrift toen, bewondering altijd . . . . Maar neen, over hetgeen eerw. heer Gezelle zei, nu niet, later.

Een koor: *Vlaanderen*, woorden van Th. Van Rys-wyck, muziek van Hol, een machtig en prachtig koor besloot de zoo deftige, grootsche, edele vergadering, en alle aanwezigen zongen dien lof op Vlaanderen meê.«

En De Wetenschappelijke Nederlander roept den Vlamingen driemaal zijn »Bravo,« toe. Waar een overleden De Bo aldus wordt gevierd, ontbreekt de prikkel niet die andere De Bo's zal doen opstaan en vooruitgaan. Ook aan de stad Thielt zij dank en eer. Wij namen schier letterlijk het feestverslag uit het ons toegezonden Thieltsche blad over, ook om onzen lezers te laten zien, vooral in de hier volgende rouwfeestrede, wat de Nederlandsche taal is daar in het hart van Vlaanderen.

Redevoering van Guido Gezelle.

KERKHOFBLOMMEN geplukt bij het graf van zaliger den zeer eerweerden Heer Pastor en Deken L. L. DE BO, gewezen Hulppriester tot Assebroucke, bij Brugge; Leermeester in sint-Lodewijks collegie, tot Brugge; Pastor van Elverdinghe en van Ruysselede; Pastor van sint-Bertens, en Deken der Kerstenheid, tot Poperinghe; Lid van de maatschappijen *Tijd en Vlijt*, tot Leuven; *De taal is gansch het volk*, tot Gent; de *Nederlandsche Letterkunde*, tot Leyden: van het *Comité Flamand de France*, tot Duynkerke; Mede opsteller van *Rond den Heerd* en van *Loquela*; Schrijver van het *Westvlaamsch Idioticon*, van de kleine *Nederduitsche Spraakkunst* voor Vlamingen, van *l' Epître aux Pisons*, enz., enz.

Zeer eerwaardige, achtbare Heeren en Vrienden,

Ik zou het u moeielijk met woorden kunnen bekend maken hoe danig het mij spijt hier te staan en verplicht te zijn, zoo zegt men, bij deze treffelijke vergaderinge te spreken. Men neemt het mij niet kwalijk noch en wijt het, believe 't u, mijne onbeleefdheid niet.

Ik wete immers de eere hooge te schatten die mij geschiedt, als ik zoo veel lofweerdige, achtbare, geleerde en welsprekende mannen voor mij zie, die allen bereid schijnen om naar mij te luisteren en om mij de gunste van hunne deelnemende aandachtigheid te verleenen.

Maar, bekent het mij, eilaas, hier en zou ik niet staan leefde *hij* nog!

God heeft er anders over beschikt.

Onze voeten hebben onlangs het gres betreden van het kerkhof waar hij begraven ligt, en wij zijn nog nauwelijks terug van onze reize naar zijne uitvaart.

Ik ga u, zoo kort mogelijk, het verhaal daarvan voor oogen leggen.

's Lands ijzerweg had ons eindelinge gebracht tot in 't verre uitewaards gelegene Poperinghe, en onder het aanschouwen van die machtige torestompen, die daar staan en getuigenisse geven van eenen lang voorledenen tijd, van andere wetenisse en kunstgedachten als degene die nu heerschen, van eene volksmachtigheid aan dewelke er geen denken meer en is.

Waarlijk, rondom die reuzen en scheenen de huizen van de menschen maar gelijk zwaluwnesten meer, die, stof en asschen, zou men zeggen, in menigte bijeen stonden omtrent het huis van God.

Geen fransche rouwkroonen en handen wij meê, om het kruis te verduisteren dat de heilige Kerke op het kleed geteekend heeft waaronder zij hare kinders ten grave draagt.

Geen franschen schijn van droefheid, maar vlaamsche, rechtzinnige deernisse, medelijden, teederheid, vriendschap, waarheid.

Ach, en wat deed het ons deugd, als wij mochten aanschouwen hoe plechtiglijk en hoe eerbiediglijk onze Moeder de heilige Kerke, zelfs het ontzielde lichaam handhaafde van haar gewezen kind en dienaar, van onzen onsterflijk geworden goeden vriend en meester!

Wij gingen, wij baden, wij offerden.

Zij kwam, en zij zong, en zij sprak diep: — diep treffende woorden. Zij wierookte en zij sproeide gewijd water.

De klokken treurden. En de engelen kwamen; docht het ons, en zij aanbaden neêrgedaald hunnen en onzen neêrgedaalden God.

Daar *mocht* iet menschelijks te kort zijn, wij hadden goddelijks genoeg!

Daar wierd ons gepredikt hoe sint-Bertens christen volk van Popeginghe redens had van treuren om zoo eenen goeden herder, die hem met zoo veel liefde geschonken was geweest; dien het nauwlijks anders als ziek gekend hadde; die de schrikkelijkste folteringen, als een tweede sint-Laureyns uitgestaan had, en wiens lijk nu ging ter eerlijker ruste besteed worden, bij de lijken zijner vrienden en voorouders.

Heilige woorden konden den overledene toegepast worden.

Justum deduxit Dominus, God had hem voorbeschikkend bij de hand geleid en laten geboren worden van brave en christelijke ouders. *Per rias rectas*, langs de rechte paden zijner kinds- en jonkheid was hij, uit vaders en moeders handen, door de handen zijner meesters, tot onder de handen des Bisschops gekomen.

Hij was Priester geworden.

Niet alleen eene dichterlijke ziele had God hem verleend; maar, in die ziele, *scientiam sanctorum*, de geleerdheid en de kennisse, die tot het hoogste en het beste iemand voeren kunnen, en zonder dewelke geen andere wetenschap ooit iemand en mocht baten.

Zijne nauwelijks gewijde handen sloeg de jonge Priester kloekmoedig aan het werk, en van toen voorspelde hij wat hij later bij uitnemendheid wezen zou; een opbouwer van menschen, een kweeker van chris-

telijke zielen, ter geleerdheid, ter zaligheid, ter werkzaamheid, ter deugendheid.

De overledene was in dien arbeid van God gezegend geweest, *honestavit illum in laboribus;* hij haalde eere van zijn werk, en het huis waar hij twee en twintig jaren gewrocht heeft, haalde eere en voordeel uit zijnen arbeid.

Hij was Pastor van Elverdinghe en van Ruysselede, en te beider steden heeft God zijnen arbeid verheerlijkt; te Poperinghe eindelijk *complevit labores illius*, te Poperinghe heeft God de kroone van volledige volmaaktheid op zijn werk gesteld.

Welhoe, en de dood is te Poperinghe al zijne menigvuldige werkzaamheden komen onderbreken!

't Is waar; maar de dood heeft hem te Poperinghe volmaakt en volledigd in priesterlijke deugdzaamheid, ja, tot in de armoede toe, zijnen Heere en Meester gelijkend gevonden. Ja de dood heeft hem daar, volledigd en voleindigd zoo hij was, geteekend en diepe bezegeld met het kruise des Heeren; — zegge de dood heeft hem daar, van Gods wegen, in zijne uitersten, den geduldig lijdenden en stervenden Zaligmaker gelijkdanig gemaakt.

Complevit labores illius!

't Was sint-Augustinusdag: de hoogeerweerde spreker en de zeer eerweerde overledene waren beiden, gelijk sint-Augustinus zelve trouwens, leeraars en voorbeelden geweest van welsprekendheid. Met de woorden dus van den africaanschen Bisschop, wierd er ons gezeid 't gene zaliger Cardinaal Wiseman, op zijn sterfbedde, zoo dikwijls plag te herhalen, te weten: »dat niemand, of hij schoon geen enkele misdaad indachtig en ware, en mag uit deze wereld scheiden zonder werken van boetveerdigheid.

Wij zouden dus bidden, zoo voor ons zelven als voor den Overledene, en gingen volherden, tot den einde toe, in deze troostvolle plechtigheid.«

De klokken luiden te puttewaards!

't Staan weinig van Gods lieve blommen op het kerkhof van Poperinghe!

Daar staan schoone en onschoone grafteekens, ijdel en vergankelijk menschenwerk.

Zoudender omtrent het graf van eenen De Bo geene levende blommen moeten staan, en zoo lange als er Vlamingen zijn, blijven bloeien?

Hij heeft zijn leven lang Gods blommen, kruiden en gewassen geren gezien, ondervraagd en toegesproken; hij heeft blommen en kruiden gezocht, geplant en gekweekt ja, tot de minste gerzekens van het veld, 't waren zijne vrienden!

De klokken hadden opgehouden te luiden; de trompetten en hoorde men niet meer. 't Was binst de plechtige stilte, korst na den noenenstond, dat wij de begravinge ten einden brachten.

Het laatste woord, — en zoo moet het, naar mijnen zin, — bleef aan onze Moeder de heilige Kerke.

Wij keerden steêwaards, herdenkende bij ons zelven de gebeden dien wij, met het ronken der wreede koorden, die van onder de schrijne terug gehaald wierden; met het geruchte van den gewijden kerkhofgrond, die kistewaards viel, gelijk eenen vermonden en gedonkerden trommelslag, vernomen hadden.

Requiem....!

Ach, ruste en hebt gij niet willen genieten op deze aarde, eerweerde Heer De Bo; ruste en hebt gij u zelven niet toegestaan, noch in uwe jonkheid, noch in uwe jaren van mannelijke kracht, noch in uwe ziekte, nochzelfs, mag ik zeggen, in uwen langen en pijnelijken doodstrijd!

Tijdelijk ruste en kendet gij niet: eeuwige ruste geve u God!

Rust in vreden, rust in vreden,
Zij nog eens, nog eens gezeid,
eer wij weg en huiswaards treden:
rust, tot in der eeuwigheid!

Requiem æternam dona ei Domine!
Et lux ....!

Zaliger eerweerde Heer De Bo slachtte de planten, die hij met zoo liefde getoefd heeft. Sluit den levenden en noch kiembaren wortel van een plantgewas in den diepsten, den donkersten kerker; snijdt en verminkt hem, her end wederher, zoo zal hij nochtans, schepsel Gods, hankeren, en, langen tijd liggende, rustend blijven. Maar, van zoohaast als er ievers een smal priempke lichts omtrent heur kan, dan zal de plante oogen open doen die teenemaal toegesloten waren, dan zal ze armen uitstrekken die in heur lijf als geborgen zaten; dan schijnt ze vrijwillig, zou men zeggen, en blij gezind dat edel straalken, dat hare behoefte is, en 't gemoet te gaan, te omhelzen en te verwelkomen!

Zoo was De Bo, *in ergastulo hujus sæculi*, in dit gijzelhuis onzer ballingschap: in de duisternisse die ons en alle ding eenen tijd omringende is. Hij speurde licht, en waar hij licht speurde, daar spoedde hij met opene handen en met blijde, begroetende gelaatstrekken naartoe.

En dat licht, het mocht hem van God komen en door Gods heilige Kerke getoogd zijn; het mocht hem, in onuitsprekelijke samenhandelingen met God, nu en dan verleend en geschonken worden; het mocht, van God geborgen in eenen enkelen rietstaf, in eenen gersthalm, in eene kruidranke, in een oud verloren volkswoord te vinden liggen, hij speurde licht, en hij vergat, voor eenige blijde stonden, den duisteren kerkerwand, de pramende ketenen, de pijnen, de kwellingen des levens, en in zijne vrome ziele was er gelukzaligheid boven maten.

Hem gelijk den godvreezenden sterveling, dien hij bezong, mogen deze zijne eigene woorden toegepast worden: Hij mint het licht.

»en 't leven smaakt nog zoet,
Als de onspoed hem met slechte dagen groet
En hem de ziel met bittren alsem voedt
Van smert en plagen.
De ziekte drukt op hem verbrijslend zwaar:
En haar gewicht, o! hij waardeert het maar
Als dat van vleuglen die den adelaar
Ten hemel dragen!«

Lux perpetua luceat ei! Al ons licht is een licht dat *in tenebris lucet*: ach, en wat zal het hem verblijd hebben, als het geheele, het onbegrensde, het eeuwige licht hem verschenen is!

Requiescat in pace!

Gij waart een man des vreden, eerwaarde Heer De Bo, en, hebt gij *zizaniam* gekend, 't was onder de

peemgewassen die in den akker groeien; *zizaniam* onder de menschen, onvrede en oneenigheid onder uw volk twist onder uwe kinderen, tweedracht en onvriendelijkheid onder Vlamingen, dat en kendet gij niet!

Gij waart de man des vreden!

Vrede is uw leven, vrede is uw leeren geweest; vrede was uwe dood; vrede zij u, in de eeuwig rustende gelukzaligheid!

Requiescat in pace!

Amen!

* * *

De eerwaarde Heer De Bo heeft, veel beter als ooit iemand, ons de beeltenisse van zijne »dichterlijke ziele« achter gelaten, en hij maakt ons tevens zijne naastbestaande vrienden en magen bekend.

Aldus dichte hij in 't jaar O. H. 1858 van zijn overledene zusterken:

Een schrift dat mijne ziel verblijdt,
Bewaar ik, van haar hand geschreven:
„O broeder, gij die priester zijt.
„O leer mij, leer mij deugzaam leven!
„'k Weet dat gij naar den hemel gaat.
„Ach, leid ook uwe zuster mede;
„En als gij aan den autaar staat,
„Wees haar gedachtig in uwe bede.„
„'t Is voorgegaan, het brave kind,
't Is naar den schoonen hemel henen!
Op 't dochtertje, dat gij bemint,
O Vader, Moeder! wilt niet weenen.

Wederom in het jaar O. H. 1868:

Dus, zusters, laat dat kruid in wezen
Op 't Oudren graf,
En plukt er, als gij daar gaat lezen,
Een bloemken af;

En denkt hoe Vader, denkt hoe Moeder
Hier leefde op aard,
En weest, gij Zusters met uw' Broeder,
Zulke Oudren Waard.

Zulke Oudren!...Ach! 't was in den morgen.
Drie jaar verschee'n
Dat Zij, dat Oudrenliefde en zorgen,
Dat 't al verdween!

Geen uchtendgroet meer klinkt ons tegen:
„Goên morgen, kind!„
Geen hand meer die den avondzegen
Op 't voorhoofd print!

Alleen het voorbeeld, dat zij gaven,
Verblijft ons bij;
Alleen hun stof en hunne graven
Behouden wij!

En nog mag'k daar, naar mijn behagen,
Niet knielen gaan.
'k Moet elders heen voor lange dagen.
'k Moet hier van daan.

Maar derf ik dezen laatsten zegen,
Dat bloemkruid toch
Groeit om end om en lacht mij tegen
En troost mij nog.

Ik vind het in de verre streke
Aan bosch en hei,
Langs wandeldreef en waterbeke
Door veld en wei.

Ik vind het als de lente nadert,
Als 't zomer wordt;
Ik vindt het als't geboomte ontbladert
En 't jaar verkort.

En altijd spreekt het mij van't leven,
Van Hem en Haar,
In stam en blad en bloem geschreven,
Zoo wonderbaar.

Ah! geerne zie'k de tuinbloem groeien
Van 't vreemde strand;
Nog liever, d'eigen wasdom bloeien
Van't Vaderland;

Maar't liefst dat mij, van geur en verwe,
Den grond ontspruit,
Is bovenal de troostbre Gerwe, (1)
Dat kerkhofkruid!

Ik kweek een staalken op mijn kamer,
Geroofd aan't graf,
En'k slijt voor God des te aangenamer
Mijn leeftijd af.

En'k mocht, door d'invloed aangedreven
Van't kruidelijn,
Te beter Oudren deugd beleven
En zalig zijn!

En nu, dat onze Leidsman, gelijk Moyses weleer, den hoogen berg is opgegaan; nu dat hij met God bezig is, en, verschillend van Moyses, naar ons zijn volk, niet meer en zal terugkomen, zullen wij nu de schatten die hij vergaard heeft gaan verwaarloozen? Zullen weêr aan Egyptische, zegge onvlaamsche afgoden gaan slachtofferen 't gene hij zijn leven lang vereerd en bemind heeft?

Neen!

En nu dat de man dien God ons verleende, in zijne vreedzamen wandel voltrokken heeft; vrede nu dat de heilige Kerke heuren laatsten vredewensch over zijn graf heeft uitgesproken; nu dat wij, in onze kerkeboeken, zijne beeltenisse over ons dragen, in twee woorden geteekend: *beati pacifici*, zullen wij onvrede en oneenigheid, gelijk weleer onder Moyses' volk, onder ons ook laten binnenkruipen?

Neen!

Nu eindelijk, dat onze goede Vriend, tenden de bittere bane des levens, zijne armen openspreidt, als tot een eeuwigdurend kruisgebed: nu dat hij, gelijk die Propheet de aanschijn en aanschijn met God sprak, zijne onvermoeibare handen opheft voor Gods heilige tabernakelen; nu dat hij bidt en smeekt voor ons in den Hemel, zullen wij moedeloos en onwerkzaam blijven zitten op der aarden? Zullen wij die wreede Amalekiten, verhooveerdigd en verwaand in den onbetwisten zegepraal, zullen wij ze met De Bo, met het vlaamsche volk, met onze vlaamsche zeden, met onze vlaamsche tale, met onze vlaamsche godsdienstigheid, met God zelve, ja met onzen goddelijken Zaligmaker laten den spot drijven?

Neen!

(1) *Achilæa millefolium*, L., ook *hondegerve*, *hondegervel* geheeten. Z. De Bo's *Idiotidon* bl. 362b.

Op den lessenaar van de sprekers te Thielt, lag De Bo's *Idioticon*, met rouwgewaad bekleed; en op dit *Idioticon* eene handsvol bloeiende gerwe.

Neen, en laat het ons beloven met des overledenen onvergeetbare woorden zelve:

Op ons is't dat de toekomst rust,
Op ons is't vlaamsche jongelingen. —
In driften nimmer uitgebluscht
Hoor ik de goddeloozen zingen:
„Er is geen God, of is er een,
Hij moet versmacht in't slijk der straten
Zij zijn gelukkig zij alleen
Die God verloochnen en hem haten.

Verbant dan God en maakt u vrij!
Verbant hem weg uit hert en zinnen!
Verbant hem uit de maatschappij,
Uit kerk en school en huisgezinnen!
En komt bij ons het heilgenot
In onverpoosde rust bederven.
Wij kunnen leven zonder God.
En willen zonder God ook sterven!

Afgruwbre lastertaal! genoeg!
De Hemel moog hun't stuk vergeven!
Zij zien niet waar de hel hen joeg,
Zij weten niet wat zij bedreven.
Hun hert is ziek, en't krank verstand,
Als't herte ziek is, moet verdwazen.
Wanneer de koorts in de aadren brandt,
Begint de zieke mensch te razen.

Verstaanbaar anders ware 't niet
Dat zij den grooten God niet vreezen,
Wien gansch de schepping hulde biedt,
't Noodwendig eeuwig Opperwezen!
Verstaanbaar neen, dat zij zoo boos
Ons Vlaandren willen heidensch maken,
En vragen — eer en schaamteloos —
Dat wij, lijk zij, ook God verzaken.

Gaat, trotschaards vol van ijdlen waan,
Berooft de zon van hare stralen;
Besluit den ruimen oceaan
En't firmament in enger palen;
Vergrendelt ja de dood in't graf,
Dat zij uw vreugde nooit koom stooren.
Maar legt, — maar legt de dwaasheid af
Van ooit te durven ons bekoren!

Den God dien vijftien eeuwen rond
Ons vlaamsche vaderen vereerden;
Den God wiens naam uit moeders mond
Ons kinderlippen staamren leerden;
Den God die troost in druk en nood,
En't hert verheugt in beter tijden.
Dien God zijn wij getrouw ter dood,
En zullen eeuwig voor Hem strijden.

Maar, en misverstaat, als 't u belieft, mijne Heeren, mijnen vreedzamen De Bo niet, zelfs dan wanneer hij, ontvlamd, zulke vierige woorden uit, als die gij komt te hooren.

De strijd daar hij van spreekt, beteekent werkzaamheid.

Labor improbus, men heeft het reeds gedrukt, dat is de vertalinge van gansch zijn leven; dat is de vertalinge, in eenvoudige *prosa*, zelfs van zijne dichterlijkste ontboezemingen.

Men spreekt nu vele en dikmaals van vlaamsche beweginge, een woord, onder ons, dat eigentlijk maar eene vlaamsche naboorte en is van belgisch-fransche *mouvement flamand*.

De Bo was waarlijk eene beweginge, die nooit en stond en die nooit en rustte. Hij was de vlaamsche beweginge, in den oprecht vlaamschen zin van 't woord, immers hij was een voorbeeld van priesterlijke, christelijke en echt vlaamsche werkzaamheid.

Dat was zijn strijd, dat was zijn slagveld, en op dat slagveld is hij, vrij van allen hoogmoed, vrij van alle baatzuchtigheid, vrij van twist en dwersdrijverije, trouw tot der dood en onderdanig aan zijne oversten, op dat slagveld is hij, met de wapens in de hand, gevallen en gestorven.

Te veel Vlamingen zijnder eilaas, die mast en zeilen, roer en palen kwijt, gelijk aan weerlooze vrakken, geene andere beweginge meer kennen als de beweginge van de vreemde, onvlaamsche vaartuigen, door de welke zij, gevangen en op sleeptouw, meêgevoerd worden in den dollen wereldstroom.

Te veel Vlamingen zijnder, wier nuttelooze beweginge te vergelijken is bij een deel vreemde sprongen en aardige tuimelperten; ja, bij naamloos guitenwerk en verwaande ruitebrekerije van machtelooze kinders, wier ouders naderhand de boete betalen.

Te veel Vlamingen zijnder, die ons, in den doodstrijd, zoo zij meenden, verlaten hebbende, hunne zalige vermaning en ten besten geven, hoe wij, zonder veel geruchte, stille weg, en op eene behoorlijke wijze den keizer groetende, behoorden te sterven.

Al die zoo verschillende bewegingen kende en verdroeg De Bo, met veel verschoonende toegevendheid: maar zijne beweginge, de die was anders!

Hij liet ze vreemde goden dienen, aardige sprongen wagen, spotten zelfs met hem, al die daarin vermaak vonden, en hij arbeidde voort.

Hij liet zijne jongere medepeerden en peerdtjes brad en wild zijn, al speet het hem zoo; maar hij, hij trok zijnen string, door de ongebaande strate, en hij en zag niet om; gelijkende den sterken, den vast beraden, stille en verre gaanden, den edelen, den koelmoedigen werkosse!

Maar, zoo hoore ik fransche lichtzinnigheid vragen, *dans quel sens*, in welke richting arbeidde De Bo: was hij *progressiste*, was hij *rétrograde?* Onder welke dier te wel gekende en vereerde fransche benamingen behoorde zijne werkzaamheid?

Met uwen oorlof, Mijne Heeren, onder geen eene van beiden en behoorde ze; maar zijne pogingen, den Priester en den Vlaming weerd, gingen ter zelver tijde omleegewaards en omhoogewaards.

Dat had hij waarschijnlijk van zijne lieve boomen geleerd, die diepe in den moederlijken grond hunne taaie wortelen vlechten, terwijl zij, vrij en schoone, hun gewaai, hunne blommen, ja, en hunne kostbare vruchten omhoog heffen en ten tooge spreiden hemelwaards.

Ja, en om te bewijzen dat zelfs een fransch woord niet en dient veracht te worden, is 't dat het een schoon is, De Bo geleek dien boom.

. . . de qui la tête au ciel étoit voisine,
Et dont les pieds touchoient à l'empire des morts!

De Bo's beweginge was omleegewaards. De Bo's

beweginge was naar ons volk toe. De Bo was een oprechte volksman.

En hier hoore ik wederom de lichtveerdige franschgezindheid mij toeroepen en zeggen: »Ja, De Bo was met ons, voor de ontvoogdinge, voor de verlichtinge des volks!«

Onschuld, mijne Heeren, het volk en is niet te ontvoogden op het taalgebied, het volk is Meester; op taalgebied en heeft het volk geen verlichtinge vandoen, het volk zelve is een licht, en, is 't dat De Bo met zoo veel liefde volkewaards nederdaalde,'t en was niet om 't volk te verlichten en vrij te maken; het was om met en door het volk, in zake van tale, zelve verlicht en vrij gemaakt te worden.

De Bo ging naar het volk zoo hij naar de blommen des velds, zoo hij naar de kruiden van Gods akker ging, hij speurde licht, en waar hij licht en vrijheid speurde daar ging hij met blijder hand en met nooit bedroge verwachtinge naartoe.

Te lang heeft men, op het zeggen van de groote Meesters, aanveerd dat de vlaamsche taal, dat onze vrije en vranke volks- en moedertaal, eerst onder het huis van *Bourgogne*, dan onder het spaansche, dan onder het ouderoostenrijksche, dan onder het fransche jok is teenemaal onderdrukt, verminkt en vernietigd geworden.

Te lang heeft men 1815 en het bewind van koning Willem I van Oranje, bij de Vlamingen begroet als eenen tijd van vrijheid en verlossing van de vlaamsche taal, »die eigenlijk geene andere en was noch en is als de hollandsche, »voegt Hoffman van Fallersleben daarbij. (2)

Te lang heeft men, zonder tegensprake, laten zeggen en staande houden dat een van die vrijmakers, een van die zoogezeide heroprichters onzer vlaamsche moedertale een *Johannes Matthias Schrant* zou geweest zijn, die in 1783 in Amsterdam geboren, in 1817 hoogleeraar wierd te Gent en in 1831 naar Leyden ging professor zijn; dat een van die zou een *Paulus van Henabeth* geweest zijn, die in 1794 insgelijks in Amsterdam geboren, in 1816 aldaar onderwijzer was, in 1817 te Doornijk, en in 1819 te Brugge, aan het koninklijk Athenæum, niet in *onze*, maar in *zijne* moedertale lessen gaf, om in 1830 van Brugge naar Sluis en van daar naar Amsterdam terug te vluchten.

Neen, Mijne Heeren.

Noch de Bourgoesche wulpschheid, noch het spaansche geweld, noch de oostenrijksche *philosophie*, noch de fransche *terreur*, noch de te laat bekende en beklaagde« dwalingen en overijlingen van het gewezen hollandsch bestuur; »neen, noch onze hedendaagsche fransche hofhouding, noch ons fransch geld, noch onze fransche maten en gewichten, noch onze fransche wetgeving, noch ons fransch bestier, noch ons fransch recht, noch ons fransch krijgswezen, noch onze fransche academie'n, noch onze fransche hooge en leege scholen; neen, noch onze *zoo gezeid* vlaamsche beweginge zelve, en hebben van ons volk ooit iets anders konnen maken als het oude en 't eerbiedweerdig vlaamsche volk, en hebben van de tale van dat volk ooit iets anders kunnen maken als onze oude vlaamsche en eerbiedweerdige moedertale!

(2 *De vlaamsche beweging Hoffmann van Fallersleben*, enz. *Rotterdam, bij den Boekverkooper Otto Petri.* 1856. Bl 1.

De Bo heeft waarschijnelijk, zoo als ik en veel anderen, korts na 1830, zoo niet hollandsche, toch het vlaamsch misachtende meesters gehad, 't zij land-, 't zij taalgenooten van de Schrants en van de Genabeths, (Brans en De Valk hieten de mijne, twee Hollanders,) (3) en De Bo is vlaamsch gebleven.

Hoort De Bo u dat zelve zeggen:

»Als David tegen Goliath ging, koning Saül deed hem uitrusten met een zwaren helm op het hoofd en een lastig harnas op het lijf. »Ik en kan daarmeê noch gaan noch roeren, zei David, late varen strijden en verwinnen. »En al dat belemmerend geveerte wierp hij af, en trok met den slinger van den herder en vijf blinkende keien uit de beke tegen den reus en versloeg hem. Die als redenaar wil lukken, doe gelijk David; geen belemmerend geveerte, geene taal die dwingt en wringt; maar de taal die hem vrij, natuurlijk en eenvoudig uit het herte vloeit en van de tonge rolt, de ware nederduitsche taal, de katholijke taal van de katholijke Vlamingen.

Er zijn er die door beroep of anderzins eenigen invloed in de scholen hebben, dat zij het voorbeeld volgen van koning Saül, die den jongen David in ijzeren kleeren wilde steken, en die op het einde nog zijn verstand verloor. Laat de vlaamsche kinderen, laat de vlaamsche jeugd hunnen vlaamschen slinger en hunne blinkende keien uit de beke! De Goliaths van onzen tijd schimpen er meê. Dat en kan geen leed. Varen zij maar niet gelijk hun snorkende voorzaat, de philistijnsche reus: eerst omverre door eenen kei uit den slinger, en dan den roeper af door hun eigen zweerd, 't is te zeggen, hun letterkundig hollandsch.

Een dingen is zeker, dat het voor ons gemakkelijker is die taal nooit te leeren, als voor de Hollanders die taal te ontleeren, en veel gezonder de kwade ziekte niet te krijgen, als van de kwade ziekte te moeten genezen. Blijven wij dan hetgeen wij zijn, — Vlamingen, en houden wij hetgeen wij hebben, 't is goede munte! 't Letterkundig hollandsch, dat sommigen hier trachten in te voeren, is kwâpenning, »die volgens oud gebruik, met 'nen nagel aan den toog moet:

Slaet al wat kwaepenninck is,
Slaet kwaepenninck aen den disch;
Dat van Brugge tot in Ghent
Heer Kwaepenninck stae bekent
Als dat hy Kwaepenninck is;
Slaet Kwaepenninck aen den disch!«

En, zijt gij vervaard voor de toekomste, Mijne Heeren, laat eenen vrijen Fries van Leeuwarden u gerust stellen en u zeggen hoe manhaftig de fransche Vlamingen zelve onze en hunne vrije moedertale blijven in stand houden.

»Van oorsprouge,« zegt Johan Winkler, in zijn *Algemeen nederduitsch en friesch Dialection*, »is Fransch Vlanderen een echt vlaemsche, eene echt nederlandsche landstreke, en in den grond is het volk van Fransch-Vlanderen van zuiver germaenschen bloede, van rein vlaemschen stam. Ruim twee eeuwen lang is

(3 De achtbare en zeer verdienstelijke Heeren *Jan Brans*, geb. tot *Amsterdam* 27 Dec. 1796, overl. tot Brugge, 13 Nov. 1862; en *Pieter De Valck*, geb. tot *Boxmeer*, in Januarij 1805, overl. tot Brugge, 13 Sept. 1865.

Fransch-Vlanderen nu door de Franschen overmeesterd en overheerd geweest. Ruim twee eeuwen lang en is door de Franschen niets gedaen tot instandhouding of tot opheffing van al 't gene dat nog eigen en vlaemsch is, in tale, zeden, enz., in dit geweste.

Integendeel, ruim twee eeuwen lang heeft de fransche macht alles gedaen dat zij kon, om al dat vlaemsch is in deze ongelukkige landstreke te bestrijden, om er de edele vlaemsche gezindheid, om er de schoone vlaemsche tale uit te roeien, te kortvlerken en te verbasteren. Maer die twee eeuwen van miskennige, van uitschimpinge en verachtinge der heiligste volksrechten, en hebben van het vlaemsche volk van Fransch-Vlanderen nog geen fransch volk kunnen maken. Neen, maer nog heden ten dage is er het volk goed vlaemsch, goed nederlandsch in woord en daed. Men draegt er nog vlaemsche namen, schoone, zinrijke, echt germaensche namen, die zelfs in Noord-Nederland gedeeltelijk reeds zijn uitgestorven; men spreekt er Vlaemsch, men leeft er na vlaemsche zeden en gebruiken; de wete dat het volk aldaer uit den vlaemschen, uit den nederlandschen, den germaenschen stam gesproten is, blijft onuitgedoofd. Kortom, het volk in Fransch-Vlanderen, ofschoon het van bovenop al eenen zwakken, franschen schijn moge verkregen hebben, het eigentlijke volk is er in der daed volbloed vlaemsch, volbloed nederlandsch, volbloed germaensch gebleven.

Wanneer komt de held die de mannen van den verlatenen broederstam van Fransch-Vlanderen weêr zal vereenigen met hun volle broeders in Oost- en West-Vlanderen, weêr met eere zal terug brengen in 't nederlandsche huisgezin? « (4)

De Bo's beweginge was omleegewaards en omhoogewaards.

Als de henegauwsche koolgraver het licht van den dag en de liefde van zijn huisgezin verlaat, om in de diepste verholendheden des aardbodems zijn stuk brood te gaan verdienen, zoo is zijne beweginge insgelijks omleegewaards. Welhaast nochtans ziet men hem weer bovenkomen, met de vrucht van zijnen arbeid, zegge met die glinsterende zwarte bonken, die, gestoofd, gebrand, geroosterd in het vier, ofwel dat helder licht uitasemen dat onze nachten verblijdt; ofwel de koesterende warmte verwekken die noch keuken noch kamer missen kan; ofwel uit den schoot des waters dien machtigen dampreuze doen opstaan, die ons koorn maalt, die onze kleederen weeft, die in 't gareel gespannen, langs het vlugge spoor ons heeft naar hier gebracht.

Zoo de koolgraver doet, zoo deed De Bo; hij boorde verduldig omleegewaards, ondervragende gelijk Dante weleer en met Maerlant en Kiliaen naast hem, het rijk der langs overledene Vlamingen; en de taalgenooten, die andere eeuwen toebehooren, gaven hem antwoorde.

Alzoo doorlas hij, met de penne in de hand, Bisschop Simons en Deken Demol. van Thielt; Karel Van Mandere, van Meulebeke; Aernout van Gheluwe, Pieter Cauwe, van Ardoye, Caytan van Rousselaere, die eigen en oud vlaamsch liet drukken tot in 1814, 't jaar voor de zoogezeide vrijheid; Pauwel Heynderickx, van Veurne; Makeblyde, van Poperinghe, den schrijver van onzen Mechelschen Catechismus; Jan Iperman, Dedovs, Vaclunde, van Iper, Jan David, Jan Palfyn, van Kortryk, dien heel de wereld dank schuldig is; Michiel de Swaen, van Duynkerke; Ricour, van Belle, en anderen, uit vlaamsch Vrankryk; Van Winghe, van Leuven; Joos Harduyn, Colombanus Vranckx, De Bakkere, gezeid *Bacherius*, en anderen, van Gent; Jan Preat, Cornelis Everaerts, Eduard de Dene, Segher van Male, Despars, Dedamhoudere, en anderen, van Brugge; den gelukzaligen Ruysbrouck, van Brussel: Verstegadus, Anna Byns, en anderen, van Antwerpen; den Limburgschen Broeder Geeraert, Mantelius, van Hasselt: Pater A. Poirters, die Noord-Brabant, Vader Cats, die Zeeuwsch-Vlanderen, Vondel, die Antwerpen, die Keulen, die Amsterdam; Vondel, den vlaamsch katholijken dichtervorst, die heel Nederland behaagt en toebehoort. En alle gaven hem getuigenisse dat hunne taal, de taal van zooveel eeuwen, Maerlants tale, de oude en schoone tale is die in Vlanderen — nu nog — met eere gesproken wordt.

En De Bo, in zijnen ijver, boekte de schoone woorden en wendingen van die tale, die hij in het rijk der dooden vernomen hadde, maar die de levenden, volgens sommigen niet meer hooren en wilden; hij hoorde Kiliaen en van Maerlant spreken onder 't volk, en zeide verontweerdig: sprekende zoo als die mannen spraken, zullen wij ons, van een deel hervormde hervormers, laten in den ban doen?

Neen!

En De Bo schreef zijn onsterfelijk *idioticon*!

Hier zou ik u, Mijne Heeren, Dr. de Jager, Dr. Devries, Dr. van Helten, benevens vele andere, niet min geleerde, zelfs hier tegenwoordige vrienden van De Bo kunnen aanhalen; maar ik ben indachtig dat niet het schoon zeggen den goeden boek, maar wel de goede boek het schoon zeggen daarvan waar en goed maakt.

Antwoord dan gij zelve, o dierbaar en welsprekend overblijfsel van den welsprekenden en welschrijvenden Meester, dien gij, van nu voort aan, beter als ooit eene vergankelijke lichtprente, overal vertegenwoordigen zult!

Antwoord, struisch en welvarend kroost, dat hij met zooveel en langen en lastigen arbeid gekweekt, gecastijd, gekleed en gereed heeft!

Antwoord, dierbaar kind, dat noch broeder, noch zuster, noch weêrga en hebt in Vlanderland; gij eilaas die voortaan een weezekind wezen zult en blijven, ja, en..... gij hebt uw vader zijn dood gekost!

Antwoord!

Ik zal zelve antwoorden, Mijne Heeren, in den name van die vrienden van De Bo, die zijn *idioticon* gelezen en doorleerd hebben; die, de spreuke indachtig *sine labore nihil*,

sonder labueren
niets ter schueren,

Slot in 't volgend nommer.

(4 Z. *Ons Ond Vlaamsch*, in den toogenumero.

Snelpersdrukkerij van Küppers & Laurey, Jansstraat, Haarlem.

N°. 12. VIJFDE JAARGANG. 1885.

DE WETENSCHAPPELIJKE NEDERLANDER.

Onder redactie van J W. BROUWERS.

Van dit Tijdschrift verschijnt elke veertien dagen een nummer.

Brieven *franco* aan de Uitgevers KÜPPERS & LAUREY, te *Haarlem*.

Prijs per jaar *f* 3, *franco* per post *f* 3,25 voor België *f* 3,75. Men abonneert zich voor den geheelen jaargang. Advertentiën kosten 10 cents per regel. Groote letters of vignetten worden berekend naar de plaats welke zij innemen.

INHOUD: Leenaart Lodewijk de Bo (Vervolg en slot). — Huldebetoon aan Jan Van Beers. — Vooruitgang der Hoogeschool van Leuven. — Les 50 dernières années de l'ancienne Université de Louvain 1740—1797. — Een onuitgegeven brief van Loevinus Torrentius. *Erseel.* — Antwerpsch Archievenblad door P. Génard. *P. J. Goetschalckx.* — Chronijcke van Ghendt (1384—1632) door J. B. Van der Viverre. — Praalgraaf van Hendrik Conscience. La filosofia di Torquato Tasso nella Gerusalemme liberata. — Aanbevelenswaardige Duitsche Belletrie. Dr. *L. v. H.* — Mededeelingen. — Inhoud van tijdschriften.

Leenaart Lodewijk De Bo.

Vervolg en slot.

De Bo's *idioticon* van woorde te woorde geteld hebbende, is tellende bevonden dat er, op 1481 geheele dus 2962 *quarto* halve bladzijden of sponden, tot 28 duisent 3 honderd en 18 vlaamsche woorden AB C-wijze in vergaderd, uitgeleid en met allerlei spreuken versierd staan: woorden die hij één voor één, al, uit den mond des volks vernomen, bij de oudere tale vergeleken, in menigvuldige nieuwe woordenboeken vruchteloos gezocht, gewikt, gewogen, gelijk in de goudschale, geschreven en hergeschreven, nagezien en voor den druk verbeterd, eindelijk die hij, in het jaar ons Heeren 1873, te Brugge, bij Edward Gailliard, zijnen oud-leerling, uitgegeven en de wereld bekend gemaakt heeft!

Ik eindige, Mijne Heeren, waar ik begonnen hebbe, te weten bij zijn graf, en, met diepgevoelde, eerbiedige deernisse in den braven goeden vriend, wiens eervolle en troostelijke gedachtenisse ons voor den Thieltschen autaar en in deze plaats vereenigd heeft, zegge ik:

Waarom het graf bedicht met vlaamsche of andere woorden,
waarom niet liever stil gezwegen en geweend,
als hij gestorven is en weg naar betere boorden,
Dien God, te onlange eilaas! aan Vlanderen heeft verleend?

De sprake is ons geroofd, de tonge is ons bezweken,
en zwijgen past nu best, als hem de taal begeeft,
die, leerende ons weleens, die woorden leerde spreken,
die hij zijn leven lang zoowel verdedigt heeft.

Hij was alleen bekwaam te spreken en te leeren;
te horken was ons recht, onze eere en onze plicht
naar hem, die, zwijgend nu, de hand behoort des Heeren,
en veel te vroeg eilaas! voor onze voeten ligt.

Waar zouden wij, 't is waar, 't zij enden of beginnen
te loven aan het werk, dat zijne kunste ontviel?
Veel beter zullen wij den kunstenaar beminnen,
en leven in den glans van zijne groote ziel.

Hij leve dan, ofschoon, de bijl hem kwam te kerven
den levensdraad in tween, die uwe hand ontvlood...;
hij leve, om in ons hert voortaan niet meer te sterven,
van uwe schichten vrij, o overwonnen dood!

En is 't dat De Bo ievers vijanden heeft die stillekens in hun verblijdend herte durven zeggen: »*De Bo est mort*,« laat ons kloekmoedig en luidruchtig antwoorden: Leve De Bo!

GUIDO GEZELLE.

Wie onzer zou niet met de gansche vergadering, begeesterd, opgetogen over de meesterlijke lofrede van den heer Gezelle, den eerw. spreker geestdriftig hebben toegejuicht? Die geestdrift gaf zich lucht in het prachtig en machtig lied *Vlaanderen*, en geheel de vergadering zong het meê.

Het was ook Gezelle, die een laatste woord zei, om het Thieltsche *Davidsfonds* te bedanken, zoo eene schoone grootsche plechtigheid te hebben ingericht; om al de aanwezigen te bedanken voor hunne »hulde aan De Bo.« M. Gezelle stelde eene toejuiching voor op den Zeereerw. heer Verraes, pastor-deken van Thielt, oud medeleeraar van De Bo, die tot inrichting van den huldedag zooveel had bijgebracht; eene ook op Zijne Hoogwaardigheid den bisschop, die den huldedag aan De Bo zoo hartelijk toejuichte, — en alle aanwezigen stemden geestdriftig met dit voorstel in. Dat was het waardige slot van dezen onvergetelijken Huldedag.

Huldebetoon aan Jan Van Beers.

Te Antwerpen, in het gebouw van het *Kunstverbond* had het Huldebetoon aan Jan Van Beers plaats.

Van 's mans vereerders waren er niet weinigen te samengekomen. Onder de Zuid-Nederlanders worden genoemd de Heeren Paul Fredericq, Ad. Hoste, Art. Cornette, W. Rogghé en Fl. van Duyse; terwijl Noord-Nederland vertegenwoordigd was door Jan ten Brink en Mart. Hijmans. Dat zich luide toejuichingen verhieven bij het verschijnen van den jubilaris, vergezeld van zijne echtgenoote en andere naaste betrekkingen, spreekt van zelfs.

Dr. Max Rooses opende de feestelijke bijeenkomst met eene schoone toespraak waarin hij schetste hoe Jan Van Beers zijn leven lang streed voor de Vlaamsche belangen; hoe hij gedurende het vierde eener eeuw ijverde voor de instandhouding der schoone Moedertaal en de liefde voor haar onvermoeid heeft aangekweekt. Als vaderlandsch dichter, werd er gezegd, zong hij niet alleen voor het volk maar nam deel in zijn lief en leed, getuige zoo menig gedicht.

Ten slotte bood de spreker, namens allen den held van het feest zijn borstbeeld aan, vervaardigd door den beeldhouwer Frans Joris.

Daarna was het woord aan Dr. Jan ten Brink. Met den gloed, die hem eigen is, bracht hij in herinnering wanneer en onder welke omstandigheden zich Jan Van Beers het eerst in Noord-Nederland bekend maakte,

en ook daar, van dien dag af, de harten won. Ten slotte der Kunst een huldeblijk aan te bieden, en dat was, namens onzen Koning, het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw.

En daarna stond Jan Van Beers zelf op en sprak in schoone en gevoelvolle woorden zijn dank uit voor de blijken van waardeering en liefde, die hem zoo ruimschoots werden aangeboden.

Namens leerlingen van het Athenæum werd hem een Album en een adres van aanhankelijkheid aangeboden. Nadat hem nog menig lied was toegezongen, vereenigden zich allen aan een feestmaal, waarbij natuurlijk de feestvreugde voorzat.

Ziedaar in hoofdzaak wat ons over dat Huldebetoon werd medegedeeld door *De Portefeuille*, *Kunst- en Letterbode*.

Vooruitgang der Hoogeschool van Leuven.

De katholieke hoogeschool van Leuven heeft bij de heropening der leergangen op de volgende veranderingen te wijzen.

Professor Thonissen, in den loop van verleden leerjaar Minister van Openbaar Onderwijs en Binnenlandsche Zaken geworden, is vervangen door den heer Dr. *Nyssens*, die het strafrecht, (*le droit pénal*) en den heer Dr. *Van den Heuvel*, die de strafvordering (*procédure criminelle*) zal geven.

Mgr. Feye, Amsterdammer [1]), die na eene lange loopbaan, geheel toegewijd aan den dienst der kerkelijke wetenschappen, eindelijk zijn emeritaat heeft verkregen, wordt opgevolgd door den Eerw. Heer *Van den Berghe*, professor van kerkelijk Recht aan het Seminarie van Brugge.

De Zeereerw. heer Kanunnik *Van Hemelryck*, voorzitter van het college van Justus Lipsius, is tot gewoon professor benoemd: drie oud-doctors van de Universiteit, de heeren *Gilson*, *Denys* en *Dandois*, tot bijgevoegd professor: de eerste in de faculteit van wetenschappen, en de twee laatste in de faculteit van geneeskunde.

Eindelijk werd nog de Eerw. Heer *Torget*, die sinds jaren zich te Rome en te Beyrouth op het Arabisch en de Oostersche talen heeft toegelegd, tot professor van deze talen aangewezen.

Welken vooruitgang dit zoo roemvol Instituut der Belgische Katholieken telken jare doet, bewijzen ons andermaal de nieuwe instellingen, waarvan ons de Rector Magnificus, Mgr. Pieraerts, in zijne openingsredevoering der leergangen de oprichting aankondigt. Er worden dan dit jaar alweer twee nieuwe leergangen geopend: een leergang van *manipulations physiques*, voor de leerlingen van het eerste jaar van candidatuur in de wetenschappen; Hoogleeraar van dat vak zal zij de heer *Van Biervliet*, Dr. in de wiskundige en in de natuurwetenschappen; de tweede nieuwe cursus is die van *maatschappelijk recht* in verhouding met de werkmans-quaestie, voor de leerlingen van het laatste jaar der bijzondere scholen in het landbouwinstituut. Het is de heer *Fontaine*, Dr. in de rechten en Dr. in philosophie volgens den H. Thomas, die dit vak zal leeraren. Nog is er een werkplaats voor ontleedkunde en een cabinet van physique aan de *clinique interne* toegevoegd; — eene zaal voor practische studiën van *anatomie humaine*, is ten dienste der studenten gesteld, en buitendien is men op het oogenblik bezig in 't collegie Premonstreit met het bouwen van eene plaats, die onlangs zal worden in gebruik genomen en zal moeten dienen tot oefenplaats voor électricité appliquée.

Moeten niet allen, dien het waarlijk om de wetenschap te doen is, in de handen klappen bij het vernemen van zulk een vooruitgang? Wij roepen der Alma Mater van Leuven een driemaal *crescat et floreat* toe.

De *Revue Catholique* van Leuven, die omtrent een jaar tijd geleden heeft opgehouden te bestaan, is op het punt wederom te verschijnen. Het is Mgr. Pieraerts, die het in zijn discours d'ouverture heeft aangekondigd. »zij zal op een nieuwen voet worden ingericht: eene ruime plaats laten aan de letteren en bijzonder prijs stellen op alles wat den letterkundigen vorm aangaat.«

Na de bovenstaande mededeelingen willen wij hier onzen lezers ook aanbevolen hebben:

Les 50 dernières années de l'ancienne Université de Louvain.

1740—1797.

Essai Historique,

suivi d'une notice biographique sur l'avant-dernier recteur magnifique

PIERRE THÉODORE VERHAEGEN

PAR

ARTHUR VERHAEGEN. [1])

Het is een alleszins lofwaardig werk, rijk aan documenten, die hier voor het eerst verschijnen. Ingelicht door onloochenbare stukken, ziet men hier de oude Universiteit van Leuven in een heel nieuw daglicht. Meer dan dat, de schrijver heeft ons een werk weten te leveren van algemeen historisch belang, rijk aan geleerdheid, streng van critiek, onopgesmukt en aangenaam ter lezing, vol beweging en leven. Wie dit werk niet kent, kent de Zuid-Nederlanden niet in de tweede helft der XVIIIe eeuw.

A

l'Université Catholique de Louvain,

célébrant le

PREMIER CINQUANTENAIRE

de sa

réorganisation par l'Episcopat Belge

(1834—1884),

l'auteur dédie

cette

Histoire du dernier cinquantenaire

de

l'ancienne Alma Mater

(1740—1797)

Uitgever en drukker hebben eer van hun werk.

Ziehier wat Rector Magnificus, over Mgr. Feye zegt:

[1]) Et quant à Mgr. Feye, nul de nous a oublié jusqu'a quel point les Pères du concile oecuméuique ont distingué notre professeur de droit canon dans les mémorables travaux qui ont préparé et marqué les solennelles assises de l'Eglise universelle. l'Alma Mater mettra Mes. les professeurs Thonissen et Feye au rang de ses premiers maitres. L'un et l'autre ont fait école et laisseront après eux un nom ineffaçable."

[1]) Liége, Société Bibliographique Belge, Rue Nagelmackers, 2. Gand, Typogr. S. Leliaert, A. Siffer et Cie.

Een onuitgegeven brief van Loevinus Torrentius.

In het bulletin *de la Commission d' histoire* van de Kon. Academie van Brussel is de correspondentie van genoemden Bisschop van Antwerpen zoo volledig mogelijk in 't licht gegeven, maar het hier onderhavige stuk is aan de nasporingen van Mgr. de Ram, Rector van Leuven ontsnapt. Ook uit dit stuk blijkt alweer welke geest die lieden der XVIe eeuw dreef, daar ze hunne vernielzucht tot de Archieven der Hl. Geesttafelen (bureel van het Armbestuur zeggen wij nu) uitstrekten.

Loevinus Torrentius, Dei et Sanctæ Apostolicæ Sedis gratia Episcopus Antverpiensis, universis et singulis præsentes nostras visuris, lecturis et legi audituris, Salutem in Domino. Cum agnitione veritatis infrascriptorum notum facimus ex personarum depositionibus coram nobis in præsentia Graphiarii Curiæ nostræ solemniter sub juramento factis necnon et legitima attestatione Scabinorum villæ de Ouwen coram nobis exhibita plenarie et sufficienter nobis constitisse et constare librum computus seu rationis magistrorum mensæ Sancti Spiritus villæ de Ouwen prædictæ, cui hæ nostræ præsentes affiguntur, Scriptum esse manu quondam honorabilis viri domini Joannis van Echelpoel, dum viveret presbyteri et capellani dictæ Ecclesiæ de Oeuwen, qui dominus Joannes tempore vitæ suæ erat receptor censuum domini temporalis de Grobbendonck, qui etiam operam Suam prœstare solitus erat tam magistris fabricæ quam mensæ S. Spiritus dictæ villæ de Ouwen, qui ab omnibus habitus fuit et habebatur bonus, probus et legalis, cuius scriptis integra et plena fides adhiberi solet et adhibetur, et contra cuius scripta et libros nihil unquam objectum fuit aut exceptum. Quapropter quum, uti accepimus, munimenta seu libri bonorum, redituum et emolumentorum dictæ mensæ S. Spiritus de Ouwen calamitate huius seditiosi et deplorandi incendio perierunt, excepto hoc libro, instantibus adhuc magistris mensæ S. Spiritus de Ouwen declaramus quod nos prædictum librum quoad bona, reditus et emolumenta dictæ mensæ S. Spiritus et solutiones illorum in eodem contentæ habemus pro legali et authentico, cui nos fidem habemus et fidem plenariam ab omnibus adhibendam esse decernimus tam in judicium quam extra judicium et ab omnibus cuius cumque dignitatis, conditionis, qualitatis aut status personis adhiberi requirimus quantum hoc in nobis est. In quorum fidem at testimonium præmissorum præsentibus per Graphiarium Antverpiæ subsignatis sigillum nostrum quo in similibus utimur, duximus appendendum. Dabam Antverpiae anno Domini millesimo quingentesimo octogentesimo octavo, mensis Novembris, die decima septima. De mandato Reverendmi Domini Episcopi præfati.

ERSEEL.

Antwerpsch Archievenblad, door *P. Génard*, XIVe deel. 1e en 2e aflevering.

Inhoud dezer twee afleveringen: Tijdordelijke tafel der namen van personen te Antwerpen in de XVIe eeuw voor 't »feit van religie« gerechtelijk vervolgd (bl. 1—127); — De oude Antwerpsche glasblazerijen (bl. 128—179); — De haardstellingen van Antwerpen van 1480 en 1526 (bl. 179—196); — Naamlijst der burgemeesters van Antwerpen (bl. 197—210); — De volksopstand te Antwerpen in de maand Maart 1567 (bl. 210—239); — De aanslag van den Hertog van Alençon op 17 Januari 1583 (239—256).

Zooals de lezer uit de enkele opgaven dezer inhoudstafel reeds kon bemerken, is het *Archievenblad* dat op last van het gemeentebestuur van Antwerpen, door den heer *P. Génard*, bewaarder der Archieven dezer stad, wordt uitgegeven, een werk van het allergrootste belang, inzonderheid voor degenen, die door een ware liefde tot de waarheid op geschiedkundig gebied getrokken, zich met de geschiedenis vooral der XVIe en der XVIIe eeuw bezighouden. Gelijk het woord *Archievenblad* het zelf zegt, bevat het — buiten eenige korte verklaringen, eenige kleine inleidingen en bovenvermelde tijdordelijke tafel, die het werk zijn van den geleerden uitgever, — slechts authentieke, oorspronkelijke en nog niet uitgegeven stukken, zooals die in 't Antwerpsch Archief voorkomen.

Tal van deze, hier voor het eerst uitgegeven stukken zijn van de grootste geschiedkundige waarde, en werpen een gansch nieuw licht op talrijke punten der geschiedenis, die — of wel in 't donker waren gebleven, of wel door weinig waarheidlievende of min goed ingelichte geschiedschrijvers geheel of ten deele verkeerdelijk waren voorgesteld. Om slechts een voorbeeld aan te halen, hoe dikwijls hebben wij in boekwerken, in tijdschriften of van het spreekgestoelte onzer tegenstanders, op alle mogelijke manieren en onder alle voorstelbare vormen hooren herhalen, dat de strijd, die er in de XVIe eeuw tusschen de Lutheranen, de Kalvinisten, de Herdoopers .... in een woord, tusschen de protestanten van allen naam en aart en de Katholieken gestreden werd, slechts een strijd voor de staatkundige en godsdienstvrijheid was? en dat zoo men deze, van den beginne af, hadde toegestaan, die van den nieuwen »godsdienst« nooit iets meer zouden gevergd hebben? Wellicht niet een schrijver onder onze tegenstanders, die dit punt niet voor eene onwrikbare waarheid houdt. Edoch, ziet nu eens, wat ons de ware geschiedenis leert:

Nauwelijks was Kardinaal Granvelle, de eenigste man, die tegen de moeielijkheden van dit tijdstip was opgewassen en die de zaken volgens hare rechte strekking inzag, uit de Nederlanden vertrokken, of een geheele ommekeer kwam in de belgische regeering tot stand en lag er welhaast gelijk een der grootste wereldbeschouwers der XVIIe eeuw, Hugo De Groot, zegt: »alles het onderste boven.« Wat doen die van het »nieuw Evangelie«, die zoete lammekens overal aan de wreedste vervolgingen prijsgegeven«, gelijk de heer H. Q. Janssen ze ergens in zijne »*Kerkhervorming van Brugge*« noemt, nu de wind in hunne zeilen blaast? Overal steken zij dreigend het hoofd op en vergen zij, wel niet zelden met geweld van wapenen, dat men hun de toelating, het recht schenke hunnen godsdienst vrij en vrank, naar hun geweten, uit te oefenen; en waar men hen dit recht toestaat, of oogluikend laat begaan, breken zij na eenigen tijd de kerken en kapellen open, plunderen en rooven

alles wat hen onder de handen valt, en weigeren aan de Katholieken of andersgezinden het recht, dat zij eenige dagen te voren van deze zelve bekomen hadden. Treurige getuigen daarvan zijn helaas! de onloochenbare feiten der geschiedenis, de beeldstormerijen, de heiligschenderijen, de plundertochten, de moorden en brandstichtingen waaraan zij zich in de maanden Augustus en September 1566, heel de Nederlanden door schuldig maakten.

Doch, antwoordt men, gij steekt de beeldstormen en de kerkplunderingen op de kap der protestanten: dit is niet recht: de opperhoofden der protestanten van den tijd zelfs hebben ze ten hoogste afgekeurd, zij kunnen dus voor die schanddaden niet aansprakelijk gesteld worden. — Alhoewel ik het er voor houd dat de beeldstormerij van 1566 wel degelijk het werk is »van die van den hervormden godsdienst« en dat de opperhoofden der protestanten van dien tijd er enkel verzet tegen aanteekenden omdat men blijkbaar veel te ver was gegaan en den afval van menig tot dan toe misleiden te vreezen had, laat ik dit punt voor 't oogenblik in 't midden: doch veroorloof mij op mijne beurt eene vraag te stellen, wat men in dat geval antwoordt op hetgene volgt.

In 't begin van 1567 stonden de zaken der protestanten op hun best. Reeds hadden zij, gelijk Dr. Nuyens in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw* toont, meer dan vijftig steden heel de Nederlanden door op hunnen kant en wachten zij nog slechts op eene gunstige gelegenheid om de lont aan het vuur te steken en den ellendigen en broedermoordenden strijd te beginnen die meer dan tachtig jaren, zooveel bloed en zooveel tranen aan onze ongelukkige gewesten zou kosten. Vooraleer echter zij zich zoover zouden begeven, moesten zij zich nog van het eiland Walcheren meester maken. Philips toch had beloofd dat hij welhaast tot de Nederlanden ging overkomen en zoo hij eens langs daar, de eenigste plaats langs welke hij per zee kon komen, kwam vergezeld van een meer of min talrijk leger dier welgeoefende Spanjaarden, wier roem heel Europa bekend was, konden zij nog al eens duchtig wat te vreezen hebben. Daarom dan ook belastte men reeds in Februari 1567 in 't geheim *Jan Marnix de Thoulouse* dit stuk te beproeven, en gaf aan hem met dit doel het kleine legerke dat Brederode, toen hij nog van zin was Antwerpen tot het middenpunt zijner handelingen te maken, voor zijne rekening in den omtrek dezer stad had doen werven, doch dat hij thans van plan veranderd, niet meer noodig had. Doch Margaretha, aan wie het geheim zijner zending ter oore was gekomen, was hem voor en wist de zaken zoo wel te regelen dat hij zijne poging zag mislukt en onverrichter zake op zijne stappen moest terugkeeren. Nu kwam hij terug naar Antwerpen, niet onwaarschijnlijk met het inzicht om bij de eerste gunstige gelegenheid de beste en geholpen door zijne bondgenooten van binnen, zich van deze stad meester te maken, en alzoo, zoo mogelijk, het verlies van het eiland Walcheren te vergoeden door de meer dan dubbel waarde hebbende stad Antwerpen. Doch opnieuw wist Margaretha dit zijn opzet te verijdelen. De 3e Maart reeds viel, op haar bevel, Philips de Lanoy, heer van Beauvoir hem zeer op 't onverhoedst in zijn kamp te Austruweel aan, en bracht hem een zoo geduchten nederlaag toe dat het grootste deel zijns legers of onder 't wapen des vijands of in de waters der Schelde den dood vond. Hij zelf, met eenige der zijnen gevlucht in een naaststaand huis, dat door de Beauvoirs soldaten werd in brand gestoken, kwam er om. (Strado *De Bello Belgico.* boekd. I. bl. 151, uitg, van Rome, 1643 in 25)

Thans ziet, wat de Kalvinisten te Antwerpen deden zoodra zij de tijding der nederlaag te Austruweel vernamen en dat zij zagen dat het onmogelijk was hun nog ter hulp te snellen, daar Oranje de bruggen, die op den weg naar Austruweel waren, had doen afbreken. Woedend als razenden verspreiden zij zich door al de deelen der stad, plunderden het tuighuis, begaven zich gewapender hand naar de kerken en de kloosters, verbrijzelden, roofden of vernielden alles wat zij daar vonden, en eindigden met zich, duizenden in getal, naar de Meir te begeven, waar zij van top tot teen gewapend, al de raadgevingen van Oranje, Hoochstraten en burgemeester Stralen in den wind sloegen en verklaarden, dat zij niet zouden uiteengaan dan na dat men hen zou beloofd hebben al de priesters die in de stad waren er uit te jagen, de kerken omver te halen (*de déchasser les prestres et ruyner les églises*) en hetzelfde te doen met de Lutheranen *zoo deze zich niet bij hen aansluiten en al de punten van hunnen* (den Kalvinistischen) *godsdienst* aannemen *daar leur intention était de souffrir aulcune religion qu'à la leur fust contraire.*« Zijn dat ook lieden die gelijk men beweert, enkel voor de vrijheid van geweten op staatkundig en godsdienstig gebied streden? die enkel voor doel hadden het recht te bekomen hunnen God op de wijze zooals zij het goed meenden te mogen dienen? Neen!.. En men zegge niet dat dit slechts een enkel feit is, dat weinig of niets beduidt. Honderden dergelijke feiten kan men in de bescheiden van dien tijd: of in 't *Archievenblad* waarvan ik zooeven gesproken heb. of in het *Bulletin de la commission royale d'histoire*; in de Chronijcken en documenten door de Belgische Academie, uitgegeven vinden.

Den ernstigen lezer van den *Wetenschappelijke Nederlander* zal het dan ook niet verwonderen als wij hier openlijk onzen hoogschattenden dank betuigen aan den hooggeachten uitgever van het *Antwerpsch Archievenblad* en aan de verschillende gemeentebesturen, die zich sedert 1864 toen deze geschiedkundige arbeid ondernomen werd, in de Schelde-stad opgevolgd hebben.

Voortaan zullen wij ook den inhoud van dit tijdschrift mededeelen in De Wetensch. Nederlander, die ook hier in België meer en meer waardeering vindt.

Grobbendonck.

P. J. Goetschalckx.

Naast die waardeering van het *Archievenblad* van Antwerpen, willen wij hier ten nutte van onze lezers ook terugwijzen naar de hoog te waardeeren

Chronijke van Ghendt,

(1384—1632), door *J. B. Van de Vivere*, uitgegeven door

---

[1]) *Antwerpsch Archievenblad* boekd. XIV. bl. 216, Brief van Burgemeester Stralen aan de hertogin Margaretha te Brussel.

Fr. De Potter. — 1 vol. in-8o, 450 blz. Drukkerij van S. Leliaert, A. Siffer en Co. Gent. 1885.

Ongetwijfeld kan ook van dat werk gezegd worden: »C'est ung livre de bonne foy.« Wij schreven over dat werk:

Men leze er eens b. v. — omdat straks van Thielt zal worden gesproken — de plundertochten en schelmerijen te Thielt gepleegd, (blz. 314 en 382.); de verwoestingen der beeldstormers op zoo vele plaatsen het vermoorden der opgeslotenen in den Kerker, (blz. 326); en al die schaamtelooze dwingelandijen en geldafpersingen blz. (324.) en verbanningen (blz. 335); in een woord, men leze dat geheele allerbelangrijkste boek ter juistere waardeering van die vrijheidshelden der XVIe eeuw.

Praalgraf van Hendrik Conscience.

Tengevolge van den uitgeschreven wedstrijd waren ingekomen 33 ontwerpen. Door de Jury, samengesteld uit de Heeren Braeckelmans, bouwmeester, H. Blomme, bouwmeester, De Braeckeleer, beeldhouwer, Deckers, Beeldhouwer, Schaefels, Kunstschilder, van der Ouderaa, van Beers. Rooses, Lambert van Rijswijck, leden van het hoofdcomitee, is er in de beoordeeling dier mededingers uitspraak gedaan. Na achtereenvolgende afstemmingen van 31 dier ontwerpen, bleef nog N°. 8, met de Kenspreuk: *Gestorven leeft hij voort*, en N°. 22, met de kenspreuk: *Hij mijn beroemlste zoon* in het strijdperk, d. i., in het oordeelsveld.

Bij de laatste stemming waren vier stemmen voor N° 22 en vijf voor N° 8.

Bij het openen van den naamsbrief van N° 8 bleek dat de bekroonde dier twee overwinnaars is de heer *Frans Joris*, beeldhouwer te Antwerpen. Dit ontwerp stelt Conscience uitgestrekt op een praalbed voor, met den Vlaamschen leeuw, liggende vóór de ruststede en wakende over den afgestorvene. De achtergrond wordt ingenomen door een pyramidaal gevaarte, waarop de naam des schrijvers met zinnebeeldige sieraden gebeiteld is. De hoofdgroep zal uit brons, het overige deel van het werk uit blauwe arduinsteen vervaardigd worden.

De bekroonde kunstenaar is de maker van het zittende beeld van Conscience, door de stad Anfwerpen vóór de stedelijke bibliotheek opgericht. De kosten van het praalgraf, bedragende 20.000 fr. werden door openbare inschrijving bijeengebracht.

Bij deze gelegenheid mogen wij zeker het epigramma in herinnering brengen dat een Minister der kroon in Nederland schreef:

HENDRICO CONSCIENCE,

viro illustri centesimum librum operum suorum edituro.

Quae priscis placuit Milesia fabula quondam
Hoc sæclo longe tersior ore sonat.
Unus præcellit cunctis hac arte peritis
Narrator elegans, Conscius atque pius.
Hunc jamjam celebrant cis et trans flumina Belgae,
Centesimum librum promere quum properat.
Recte, etenim patriae et coelo pergrata poëtae
Pagina, quam nunquam vertere virgo rubet.

Scribebam Hagae Comitis,
die 19 Julii 1881.

HEEMSKERK AZN.

De uitspraak in zake den wedstrijd voor beeldhouwkunst aan de Rijks-Academie te Amsterdam heeft plaats gehad. De *prix de Rome* (gouden medaille en subsidie) is toegekend aan den heer P. Panden.

La filosofia di Torquato Tasso nella Gerusalemme liberata.

Wij, Katholieke Nederlanders, hebben nog eene geheel bijzondere reden waarom ons de wereldberoemde italiaansche dichter van het *Verloste Jerusalem* dierbaar is, immers heeft zijn poëma tot held gekozen onzen Godefried van Boellion.

Canto 'l capitan che.

Nagenoeg allen hebben van Torquato Tasso als dichter gehoord, in het hier aangewezen werkje, nu verschenen, leere men den dichter ook waardeeren als wijsgeer, want hij was een groot wijsgeer. De bewijzen er van zijn te vinden niet alleen in zijne prozawerken maar ook in zijne gedichten, voornamelijk in zijn Heldendicht pas genoemd. Die stelling te bewijzen is het oogwit van den schrijver dezer 72 bladzijden. Wanneer de dichter de mensch beschouwt en ontvouwt in zijne gedachten, in zijne genegenheden, in zijn gevoel, hem prijst of laakt, dan wordt dat gedaan volgens het richtsnoer der meest onbestrijdbare leeringen der Ethica. Zeer talrijke voorbeelden aan het poëma ontleend, zijn bewijs van de schatten van wijsheid, die in dat Epos zijn neergelegd, Wie van geniale Epopeeën houdt, vindt hier reden tot bewondering en dankbaarheid.

Het werkje verscheen te Turijn bij *Paravia e Comp. di S. Vigliardi tipographi librai- editori.* 1885. Pr. 80 c.

Aanbevelenswaardige Duitsche Belletrie.

I. **Die Blinde von Kunterweg** und andere Erzählungen von *Max Schmid.* Munchen, Calwey, 1885. Preis 4 Mark.

Sommige episodes in deze verhalen zijn zoo schoon en aangrijpend geschilderd, dat men bij het lezen er van, de tranen vaak niet kan weerhouden.

II. **Die Fischerrösl von St. Heinrich.** Von *Max Schmid.*

Dit verhaal is zoo vol humor, kracht en schoonheid dat men als 't ware naar het oord der handeling wordt verplaatst. Daarenboven wordt alles zoo welvoegelijk en op zoo edele wijze verhaalt, dat jong en oud er door worden gesticht. Wij bevelen nogmaals de vertellingen van *Max Schmid* voor school en huis, voor volks- en huisbibliotheken ten zeerste aan.

III. **Der letzte Häuptling von Killarney.** Historische Erzählung von *Ph. Laicus.* Mainz, *Kirchheim*, Preis M. 4,80.

Laicus geeft in deze historische vertelling een aanschouwelijk beeld van den aard en de wijze, waarop aan het Iersche volk land, vrijheid, rijkdom en rust door de Engelschen werden ontnomen. Als men dit verhaal leest, zal men wel begrijpen waarom Engeland niet eer gerust zal zijn, alvorens het voldaan heeft voor de misdaden aan Ierland gepleegd. Al wat de haat en de boosheid der ketterij en de hebzucht der men-

schen kon uitvinden, werd op de arme Ieren uitgeoefend; het volk werd zoo vertrapt en te vuur en te zwaard vernietigd, dat het blijven voortbestaan van een Iersch volk inderdaad een wonder mag heeten. Laicus stelt ons een ijselijk drama voor oogen: hoe de laatste hoofdman van Killarney, na eene heldhaftige tegenweer, met zijne gansche familie werd vermoord. Alle personen, de edele en de slechte, zijn meesterlijk gepenseeld; alleen gelooven wij, dat aan Cromwell te veel eer wordt bewezen, door zijne gruweldaden daarheen te leiden, dat hij aan zijne eigen goddelooze missie geloofde en zijne wreedheden uitoefende in den naam van God. Cromwell toch was in werkelijkheid een der gemeenste en laagste naturen, die de geschiedenis kent. De gansche vertelling van Laicus legt getuigenis af van degelijke studiën over land en volkeren en de geschiedenis van den toenmaligen tijd, en juist daarom is het boek tegelijkertijd geschikt op aangename wijze de geschiedenis van dien tijd te bestudeeren. Wij bevelen derhalve dit boek ten zeerste aan als lectuur voor jongelieden uit den beschaafden stand, alsmede aan allen, die de historische waarheid omtrent de verdrukking van het Iersche volk willen leeren kennen. Bovendien hebben wij eene groote voorliefde voor dergelijke historische verhalen, omdat deze er toe bijdragen om aan historie-vervalsching een einde te maken.

Ten slotte zij nog aangestipt dat in deze historische vertelling niets voorkomt, wat aan de jeugd ergernis zou kunnen geven.

IV. **Die Sudanländer**; van Dr. *Ph. Paulischke*. Freiburg, Herder, Preis 7 Mark.

Dr. Paulischke heeft een goed werk verricht met de uitgaaf van bovenvermeld boek. 't Zijn toch juist deze landen, die in onze tegenwoordige dagen de algemeene aandacht trekken van de gansche wereld. Dr. Paulischke heeft thans blijkbaar met veel zaakkennis alle verkrijgbare mededeelingen en verhalen over de Soedan-landen samengesteld en geeft ons dusdoende een aanschouwelijk beeld van die gewesten. Zijn werk dient derhalve even goed voor uitspanningslectuur, als voor de studie der aardrijkskunde. Het werk heeft de verdienste van actueel te zijn en mag in alle opzichten vooral aan de jongelingschap worden aanbevolen. Het bevat niets dat eenigen aanstoot zou kunnen geven. Ook volwassenen zullen zich met de lectuur van dit werk kunnen vermeiden.

Dr. L. v. H.

Mededeelingen.

De redactie van *Noord en Zuid*, taalkundig tijdschrift voor de beide Nederlanden, schrijft bij het begin van den negenden jaargang eene prijsvraag uit onder de inteekenaren op haar tijdschrift. Zij verlangt eene studie onverschillig van welken omvang, maar van minstens 64 bladz. 8o: *De invloed der Duitsche letterkunde op de Nederlandsche.*

De jury bestaat uit de heeren; prof. Ten Brink te Leiden, prof. Moltzer te Utrecht, dr. Kollewijn te Amsterdam, dr. Te Winkel te Groningen en Taco H. de Beer, redacteur van *Noord en Zuid*, P. C. Hooftstraat 83 te Amsterdam; aan wien de stukken moeten toegezonden worden.

Op de Sterrewacht te Utrecht is het bericht ontvangen, dat er weder een nieuwe asteroïde, no. 252 ontdekt is, door den heer Perrotin, deurwaarder der Sterrewacht te Nice. Zij stond den 27 October te 7u 41m te Nice, op 17o13'27" Rechte Klimming en 7o8'19" Noorder-declinatie; hare dagelijksche beweging is —9 in R. K. en —7 in declinatie. — De grootte is niet aangegeven.

Bij den uitgever T. O. Weigel te Leipzig zal binnenkort verschijnen een Duitsche vertaling van *Het land van Rembrandt*, van Cd. Busken Huet. De vertaling is bewerkt door Marie Mohr, onder toezicht van prof. dr. Von der Ropp, te Giessen.

Mevrouw Lina Schneider heeft in de beide jongste nummers van het *Magasin für die Litteratur des In-und Auslandes* een overzicht geleverd van de geschiedenis der Nederlandsche letteren tot op den huidigen tijd. Het opstel getuigt van zaakkennis en ingenomenheid.

Het handschrift van een tot dusver onbekend gedicht van Hans Sachs, den ouden Duitschen dichterschoenmaker, is dezer dagen gevonden in de koninklijke boekerij te Berlijn. Het is een »*Klagspruch der stat Nyrenberg, ob der unpillichen schweren pelegerung Margraff Albrechts, anno* 1552« en het is gedagteekend 16 Juni 1552 — een paar dagen voor het beleg van Neurenberg, bij het sluiten van den vrede, werd opgeheven.

Het gedicht staat wel in het door Hans Sachs zelven geschreven register van zijn werken, dat te Zwickau bewaard wordt, maar het was, even als vele andere daar vermelde gedichten, tot dusver nog niet aan het licht gekomen.

Men zal zich herinneren, dat eenigen tijd geleden een werk van dr. Schliemann over zijne opgravingen te Tirijns werd aangekondigd. Het zou tergelijkertijd verschijnen in Engeland, Frankrijk, Duitschland en in de Vereenigde Staten. De laatste proeven waren reeds nagezien, toen plotseling een bericht kwam, dat den schrijver noopte het drukken uit te stellen. Schliemann's architect, dr. Dörpfeln, had nieuwe ontdekkingen gedaan, gebouwen van veel ouder tijdperk gevonden. Schliemann's geschrift moet dientengevolge geheel worden omgewerkt.

Volgens eene correspondentie uit Weenen aan *the Standard* heeft de papyrus, door Aartshertog Reinier uit het Oosten medegebracht, tot de ontdekking van een belangrijk fragment van de Odyssée van Homerus geleid. Deze copie dagteekent van de tweede eeuw. Tot heden had men in dergelijke papyrussen slechts fragmenten van de *Iliade* gevonden.

Een andere belangrijke ontdekking is die van een fragment Arabisch papier uit de 9e eeuw, waarop een

houtgravure, versieringen en initialen. Dit stuk bewijst dat het graveeren in hout van Arabischen oorsprong zou kunnen zijn.

In de R. K. Kerk te Tubbergen zijn dezer dagen onder eene kalklaag muurschilderingen ontdekt.

Hoe moeielijk het soms is voor den schrandersten uitgever om het succes, en daarnaar de geldswaarde, te berekenen van de letterkundige voortbrengselen van weinig bekende schrijvers, kan o. a. blijken uit de volgende aanteekeningen in het Engelsche blad *Home Chimes*. Robinson Crusoe werd eerst verscheiden malen *declined with thanks*, doch leverde ten slotte den uitgever £ 100,000 op. Warren kon zijn *Diary of a late Physician* alleen aan een tijdschrift verkoopen; zoo moest ook Thackeray zijn *Vanity Fair* in de wereld brengen. Het eerste deeltje van Andersen's sprookjes werd op schrijvers kosten uitgegeven. *Jane Eyre* scheen veroordeeld om in een oud koffertje de prooi der wormen te worden, toen de dochter van een boekhandelaar haar vader tot de uitgave van het handschrift wist te bewegen.

Van *Uncle Tom's Cabin* werden in Amerika alleen binnen vier jaren tijds 313,000 exemplaren verkocht, en niet minder misschien in Engeland; toch werd het werk van Mrs. Stowe eerst niet goed genoeg voor boekvorm geacht. Een gelijke uitgevers-opinie trof *The wide wide World*. Prescott's *Ferdinand and Isabella* werd door zulke huizen als Murray en Longman geweigerd en Bentley verdiende er een aanzienlijke som mede. Het copierecht van Waverley werd voor £ 30 te koop geboden en het aanbod werd gewezen van de hand. Aan onderscheiden werken van mindere bekendheid viel dikwerf in Engeland een gelijke behandeling ten deel.

Toen door Duitschland een letterkundig tractaat met Nederland werd ontworpen, verschenen in verschillende Duitsche bladen artikelen, getiteld: *Ein Raubstaat am Meer*. Zij bedoelden hiermede dat wij de Duitsche werken vertalen zonder erkenning van den oorspronkelijken schrijver. De beschuldiging is door verschillende onzer bladen wederlegd. Thans blijkt dat de Duitschers zich aan nog grooteren letterkundigen diefstal schuldig maken. Zij stenografeeren te Parijs de aldaar opgevoerd wordende nieuwe tooneelstukken, vertalen die alsdan in het Duitsch en voeren die in Duitschland op. Wij zouden van dit geval geen melding maken, hadden onze Duitsche naburen ons niet van letterkundigen diefstal beschuldigd, en den eersten steen op ons laten werpen. Alsof de Duitschers zelven vrij van annexatie-zonden waren.

De Berlijnsche Academie heeft dezer dagen een belangrijk werk uitgegeven, naar een papyrushandschrift van Aristoteles, met nog onbekende geschriften van dien wijsgeer, over de Staatsinstellingen van Athene.

Toen de Minister Genala dezer dagen Florence bezocht, en den gevel van den Dom in oogenschouw nam, die bijna voltooid is en over eenige maanden onthuld zal worden, merkte hij op dat een monument als dit ook eene bronzen poort moest hebben, al was het alleen, om niet af te steken tegen het naburige *Battistero*. Terstond gaf hij een goed voorbeeld, door in te teekenen voor 500 lire, en uitte den wensch, dat men eene nieuwe inschrijving zou openen, om dit doel te bereiken. Hij vertrouwde, dat eene bevolking, kunstlievend genoeg om de middelen te vinden tot het bouwen van zulk een gevel, wel eveneens kans zou zien het kunstwerk waardig te voltooien met eene bronzen poort. Allen juichten het voorstel des ministers toe, en de vraag, of de inschrijving genoeg zal opbrengen, houdt op het oogenblik allen bezig, die belang stellen in Florence's roem op kunstgebied.

De vermaarde St. Sebaldskerk te Neurenberg is zoodanig vervallen, dat zij niet in wezen zal kunnen blijven, dan door herstellingswerken, welke een som van ƒ 480,000 zullen kosten. Men zal trachten die gelden door eene loterij bijeen te brengen.

De dichtbundel van Tennyson, welke in December verschijnt, zal — in tegenspraak met wat eerst er van werd bericht — bijna uitsluitend nieuwe gedichten bevatten o. a. een nieuwe »konings-idylle: *Balin and Balan*, een gedicht in het Iersche taaleigen: *Tomorrow* enz.

In Denemarken worden tegenwoordig belangrijke opgravingen gedaan. Bij Svendsborg is men bezig een ouden Koningsburg bloot te leggen die voor de oudheidkunde van veel belang is. Men vond er onder meer, een paar zilveren munten uit den tijd van Koning Valdemar.

Bij het Vilstad-meer vond men overblijfselen van een oud landgoed, met vele skeletten van paarden door bijlhouwen in den kop getroffen.

Te Himmelöo vond men bij het wegbreken van een ouden schoorsteen een zak met 400 oude munten, gedeeltelijk uit den tijd van Christiaan IV.

Volgens het Engelsche blad *The World*, heeft men onlangs in het kasteel Belvoir een aantal oude papieren gevonden, waaronder brieven van Eduard IV en Hendrik VII, alsmede eene briefwisseling van Graaf Shrewsbury, welke nieuw licht verspreidt over de terechtstelling van Maria Stuart.

Beambten van het Londensche rijksarchief, die de verzameling onderzochten, verklaarden, dat dit de belangrijkste vondst was welke sedert jaren gedaan werd.

Het kostbare pakket is naar Londen gezonden ter bewaring in 't Staatsarchief.

Bij Oskar Frank te Weenen is het eerste nummer verschenen van eene *Allgemeine Oesterreichische Litteraturzeitung*, die driemaal 's maands zal uitkomen. De inhoud is veelzijdig en belangwekkend.

---

neer wij het de eerste dagen van het bestaan van dit volk opklimmen, zien wij het voortkomen uit een familie, gesproten uit een enkel patriarch: Abraham, die, zoo als Max Müller getuigt, de vader is van alle nu levende monotheïsten . . . . . [1]) Maar, als godsdienst heeft het jodendom uitgediend, het is niet meer dan een wrak. De zonen van Israël hebben zich naar de verovering van het stof gekeerd en het verstandelijk deel van het geslacht van Abraham heeft zijn oude godsdienstige overleveringen verlaten, om zich in de armen der rationalistische wijsbegeerte te werpen.

Het is dus voldoende om na te gaan, wie van beide, het Islamisme of het Christendom de overleveringen van het oude Testament op wettige wijze voortzet.

Het stellen van deze quaestie is genoeg om haar op te lossen.

Ziedaar, hoe men enkel uit een rationeel oogpunt kan voorstellen, dat de Godsdienst van Jezus Christus de eenige en providentiëele bewaarder is gebleven van het goddelijk woord, dat in de eerste dagen der wereld tot de menschheid werd gericht.

Op dit algemeene zicht van de uitstekende plaats, die door het Christendom in de geschiedenis der godsdiensten is ingenomen, zouden wij hier een vluchtige schets willen laten volgen van de theorie van den goed-begrepen godsdienst vooruitgang. Want indien wij ook het rationalistisch stelsel van onbegrensden vooruitgang verwerpen, dan hebben wij, tegen Prof. Tiele, onze theorie van vooruitgang, die veel meer bevredigt en met de geschiedenis overeenstemt, dan die der vrije gedachte. Ziedaar het kort saamgevat begrip ervan, dat wij aan een schitterende bladzijde van de Broglie, professor in de geschiedenis der godsdiensten aan het Institut Catholique te Parijs, ontleenen. [2])

»Van den oorsprong der menschheid af scheidt zich de godsdienstige waarheid, die door een klein aantal menschen bewaard is gebleven, van de dwalingen, die niets anders zijn dan de afwijkingen, de ontaarding van deze waarheid. De waarheid en de dwaling ontwikkelen zich beide in den loop der eeuwen: en is een dubbele godsdienstige evolutie de eene van de dwaling, bestaande in de altijddurende veranderingen en omwentelingen, in vooruitgang en in afbreken, zich beurtelings opvolgend, of in toestanden van verval, die gedurende vele eeuwen kunnen aanhouden zonder dat er eenige terugkeer naar het goede en ideale plaats hebbe; [3]) de andere evolutie, die van den waren godsdienst, bestaande in een langzamen maar aanhoudenden en altijd voortdurenden vooruitgang, of wel in een reeks van hergeboorten en verrijzenissen, maar zonder volslagen onderbreking van vooruitgang.

Het jodendom der laatste eeuwen is een vooruitgang op den godsdienst van Mozes, gelijk deze het weer is, op den godsdienst der aartsvaders. Het Christendom, een nieuwe uitstorting van den Heiligen Geest, is een onmetelijke vooruitgang en in de kerk zelve is, volgens de getuigenis der groote kerkelijke schrijvers [1]) vooruitgang in de kennis der waarheid.«

Na dit overzicht als inleiding, dat maar matig voldoende is voor de grondstelling van prof. Tiele zullen wij in het volgend artikel twee andere punten van zijn werk bespreken, namelijk de definitie, die hij van den godsdienst geeft en zijn theorie ten opzichte van het animisme.

J. VAN DEN GHEYN, S. J.
lid van het Aziatisch genootschap van Londen.

Leuven, 10 April 1886.

---

wordt, sinds zijne wederlegging door Max Müller, niet meer aangehaald dan *pro memoria*.

[1]) Essai sur l'histoire des religions, p. 104.

[2]) *Problèmes et conclusions*, p. 318. Cfr. p. 410 en de brochure *Le Progrès Religieux*, pp. 27–34.

[3]) Op deze evolutie blijven de Rationalisten staan en daarom is hun leer van den godsdienst- vooruitgang onvruchtbaar.

Uit België. Vooruitgang der Vlaamsche beweging.

Het Vlaamsch en de Geestelijke Overheid in België.

Mgr. Goossens begint al voor goed zijn woord, eenige maanden geleden tot M. De Beucker van Antwerpen gesproken, ten uitvoer te brengen. Op de laatste vergadering der distrikt-dekens van het bisdom, heeft Zijn Hoogw. gezegd en aan de dekens verklaard, dat hij zinnens was aan de hoofden der katholieke onderwijs-gestichten van den tweeden rang (kleine seminariën en colleges) den last op te dragen, voortaan met eene bijzondere zorg te letten op het onderwijs van het Vlaamsch: en vooral zorg te dragen dat, minstens het onderwijs van den godsdienst, voor allen, die Vlaamsch kennen, in deze taal gegeven worde. Reeds heeft hij een circulaire gezonden aan al de kloosters, waar pensionnaten zijn, evenals aan al de meisjesgestichten voor middelbaar en lager onderwijs, welke van het gouvernement niet afhangen, om hen aan te manen, het onderwijs van den godsdienst in het Vlaamsch te geven. Zelfs wanneer de ouders vragen dat het godsdienst-onderwijs hunner kinderen in 't Fransch worde gegeven, »zult gij,« zoo zegt de Aartsbisschop, »zult gij alles aanwenden wat mogelijk is om hen te overtuigen van het nut, dat er ingelegen is, dat de kinderen hun catechismus in hunne moedertaal leeren.«

In naam der Moedertaal, eerbiedige hulde en dank aan Mgr. GOOSSENS.

Over de »**Vlaamsche Academie**« repte ik vroeger reeds een woordje.

Het budget is in den Senaat gesteund, en mogelijk dat de Academie reeds bepaald zal ingericht zijn, en hare inrichting bekend gemaakt door het Staatsblad, als mijn schrijven in de handen uwer lezers zal wezen. Onder de sprekers, welke die oprichting met kracht van reden verdedigden, verdient de achtbare heer Senator *Lammens*, van Kortrijk, eene dankbare hulde. Peis eens: De heer burgemeester *d'Andrimont*, van Luik (liberale linkerzijde) meende daarop — in vollen ernst? — de inrichting eener Waalsche academie te moeten vragen! Voor hem staat zeker onze rijke Moedertaal op denzelfden rang als het Fransch geradbraaksel der Waalsche bevolking? Is het onwe-

[1]) Bij voorbeeld St. Vincentius de Lérins.